

X 2016/12
PETERECZ ZOLTÁN

A kivételes Amerika

*Az amerikai kivételesség
történelmi bemutatása*

Gondolat Kiadó
Budapest, 2016

2016/12

A kötet megjelenését az Eszterházy Károly Egyetem támogatta.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001171430

© Peterecz Zoltán, 2016

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Gál Mihály
Tördelő Lipót Éva

A borítókép forrása: shutterstock.com © benntennsann

ISBN 978 963 693 708 9

X 239472

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	9
ELSŐ FEJEZET	
Mit rejt a név?	11
MÁSODIK FEJEZET	
Letelepedéstől államalapításig	32
HARMADIK FEJEZET	
Az új haza fiataikorának évtizedei	74
NEGYEDIK FEJEZET	
Külső háborútól polgárháborúig	107
ÖTÖDIK FEJEZET	
Az amerikai birodalom megszületése	138
HATODIK FEJEZET	
Amerika a világháborúkban	169
HETEDIK FEJEZET	
A hidegháború és a forró küldetéstudat	203
NYOLCADIK FEJEZET	
Az Egyesült Államok és különleges státusa az új évezredben	235
UTÓSZÓ	
Az Egyesült Államok az egyedüli kivételesnek hitt nemzet?	267
Bibliográfia	275
Névmutató	301
Képmelléklet	305

Köszönetnyilvánítás

Természetesen sok embernek tartoztam köszönettel az alatt a hosszú idő alatt, míg e könyv készült. Mindenkinek nem tudok külön hálát nyilvánítani, de azért a legfontosabb személyeket szeretném nevesíteni, és legalább ilyen módon a nagyobb nyilvánosság előtt is kifejezni nekik köszönetemet.

Köszönettel tartozom mentorprofesszoromnak, Frank Tibornak, akitől rengeteget tanultam, aki támogatta a könyv ötletét, véleményét fűzött hozzá, és segített kiadót találni. Szintén köszönöm másik korábbi tanáromnak, Magyarics Tamásnak, hogy a kézirat egy korábbi változatát elolvasta, és hasznos kritikai véleményekkel látta el.

Szeretném köszönetemet kifejezni a Magyar Fulbright Bizottságnak, amely egy kutatóösztöndíjat biztosított számomra, aminek keretében a New Haven-i Yale Egyetemen számos hasznos kötetet találtam ehhez a könyvhöz.

Szintén hatalmas köszönet illeti meg munkahelyemet, az Eszterházy Károly Egyetemet, amely intézmény szintén fantáziát látott a kéziratban, s azt anyagilag teljes mellszélességgel támogatta. Az egyetem támogatása nélkül a könyv nem jelenhetett volna meg.

Számos könyvtáros, levéltáros és kollégák is nyújtottak apróbb segítséget, de túl sokan vannak ahhoz, hogy őket kiemelten megemlítssem, azonban munkájukért mégis köszönettel tartozom.

Végül, de leginkább szeretném családomnak megköszönni azt a háttértalan türelmet, amivel ennek a hóbortos elfoglaltságnak az időrablót kezeltek. Az ő szerető türelmük és inspirációjuk nélkül ez a könyv talán sohasem születhetett volna meg.

Eger, 2016. május 31.

Mit rejt a név?

Bismarck porosz kancellár állítólag egyszer úgy fogalmazott, hogy „Isten különleges gondviseléssel áldja meg a bolondokat, a gyermekeket és az Egyesült Államokat”. Sok amerikai, az első angol telepesektől egészen a mára nagyon vegyes etnikumokig, mind a mai napig egyetértett ezzel az állítással, különösen annak záró részével. Sőt, mint ahogy az idézet mutatja, Amerikán kívül is elterjedt gondolat volt, hogy az Egyesült Államok valamiképpen más, valamiben különb Európánál és a világ egyéb területeinél. Noha Bismarck kijelentésében jó adag ironia van, mégis rátapintott a lényegre. Isteni segédlettel-e vagy sem, az Egyesült Államok szerencsés csillagzat alatt született. 150 évnyi magzatlét után forradalomban jött világra, majd a tizenkilencedik században lett nagykorú, és a huszadik században már amerikai évszázadról beszélhetünk. Az amerikai nemzet kitalált, de legalábbis elsőként alakított ki egy új államberendezkedést, a plurális demokráciát, amelyik aztán világhódító útra indult. Területileg hatalmas méretű, gyors és sikeres terjeszkedést tudott végrehajtani az észak-amerikai kontinensen az ott uralkodó viszonyok miatt. Kialakult egy dinamikus kapitalista gazdasági-pénzügyi rendszer, és a 19. század végére az Egyesült Államok vált a legerősebb ipari hatalommá, amit az első világháború után már egyértelműen a pénzügyi szférában is magáénak mondhatott. A második világháború bizonyította, hogy Amerika potenciálja sokkal nagyobb, mint némelyek gondolták, és rövid időn belül katonailag is a legerősebb tényezővé tudott válni a földtekén, mindezt úgy, hogy az emberi alapjogok és demokratikus vívmányok lényegileg nem sérültek. Noha számos kisebb-nagyobb szépségtapasza van az előbb felvázolt sikertörténetnek,

tény, hogy az Egyesült Államok alapvetően sikertörténet. Nem meglepő, hogy a kezdetektől egészen napjainkig mélyen él az amerikai társadalom jelentős részében az „amerikai kivételesség” gondolata. E szerint nemzetüket Isten választotta ki; a világtól eltérő, tehát kivételes pozícióban vannak; politikai berendezkedésük magasabb rendű, és – az előbbiekből fakadóan is – küldetésük van a világban; rájuk nem érvényesek a történelem törvényei, melyek más nemzetekre és birodalmakra olyan szomorú véget vagy megaláztatást jelentettek. Amerika az ígért földje, az Egyesült Államokon kívül és belül az élet bármelyik területén.

Az „amerikai kivételesség” (American exceptionalism) egy olyan fogalom, amelynek sokféle értelmezése van, és szinte mindenki azt ért rajta, amit akar, és ami céljait elősegíti. Mégis, ha a legtipikusabb megközelítést kívánjuk megtalálni, azt kell mondjuk, hogy a kifejezés lényege az, miszerint az Egyesült Államok, illetve annak lakói, az amerikaiak¹, az egész világhoz képest (bár elsősorban Európa adja az összehasonlítást alapját) kivételes helyzetben vannak, és *pozitív különbséget* képviselnek. A meggyőződés állítja, hogy az amerikaiak újdonságot hoztak a világba, eszméik és gondolataik, életformájuk és politikai berendezkedésük kivételes, sőt az egész világ számára követendő példaképpül kell, hogy szolgáljanak. Életvitelük és a világról alkotott nézeteik, vallásuk (és vallásszabadságuk) és kormányzatuk a többi országnak mutatnak utat. Mélyen él bennük az a meggyőződés, hogy az amerikaiak a világ többi nemzeténél előbbre valók, amit mint Isten kiválasztott népe élveznek és gyakorolnak. Ez az isteni eredet arra sarkallja őket, hogy küldetésüknek tekintsék a világ egyéb részeinek felvirágoztatását példájuk követendő felsőbbrendűségével. Mint a témával foglalkozó egyik történész jól megfogalmazta, „az egyik leg-

¹Természetesen az egész amerikai kontinensen élők amrikaiak, észak-, közép- vagy dél-amerikaiak, de a politikai és kulturális diskurzusban az „amerikai” szót tipikusan az Egyesült Államok lakóira értjük, így a könyvben ez a szóhasználat nem kulturálisan kirekesztő fogalomként értelmezendő, hanem a könnyebb megértést szolgálja.

jelentősebb ismérve Amerikának a küldetéstudat, amely aranyfonalként kísérté végig majdnem egész történelmén”.²

Az amerikai kivételesség, illetve annak szószólóinak megnyilvánulásában rendre találkozni bizonyos visszatérő terminusokkal, amiket kódszavaknak lehet nevezni. Ezek a szavak ugyanis az adott szellemiséggel felvértezett hallgatóban kiváltják az azonosulást egy eszmével, amikor a hallgató vagy olvasó szembesül velük. Ez azért lehetséges, mert ezek a szavak közvetlenül utalnak egy mélyen gyökeredző, mitikus fogalomra, amit az amerikai kivételességben hívók értenek, lelkükben éreznek. Mivel a könyvben is számos alkalommal fogunk találkozni ezekkel a kódszavakkal vagy kulcsterminusokkal, érdemes egy rövid listában összegyűjteni a legtipikusabbakat, és megadni „jelentésüket” az amerikai kivételesség rendszerében.

- Isten (a mindenség kezdete és az élet minden területére kiható felsőbb hatalom és irányítás)
- Gondviselés (az isteni gondoskodás az amerikaiak sorsa felett)
- kereszténység (az egyetlen valóban hiteles interpretálása Istennek)
- kiválasztott nép (az angol telepesek, majd amerikaiak magukat Isten kiválasztott népének tartják)
- küldetés (Isten kiválasztott népének feladatát ad, küldetést bíz rájuk, amit teljesíteniük kell)
- kötelesség (az ember, illetve a nemzet nem kérdőjelezi meg Isten parancsát, az isteni küldetést)
- a nemzet ügye (az amerikai nemzeti célok fontosságának és igazságtartamának megkérdőjelezhetetlensége)
- sorsszerűség (eleve elrendeltetett nemzeti sorspálya, amelyet isteni gondoskodás övez)
- példamutatás (Isten kiválasztott népe értelemszerűen a követendő példa a világ többi országa számára)

²Burns, 1957, vii. o. A könyvben előforduló fordítások a szerzőé. Minden más esetben megjelölöm a fordítót.

- emberiség (az amerikaiak önzetlenül nemcsak saját szabadságukért harcolnak, hanem az emberiség nagyobb fokú szabadságáért is)
- menedékhely (az Egyesült Államok az elnyomottak és szabadságot keresők végső menedékhelye)
- haladás (az amerikai nemzet a haladás legremekebb képviselője, mindig az előrelépés foglalkoztatja)
- jövő (az Egyesült Államok születésétől kezdve a jövő országa, a haladás mintaképe)
- idealizmus (a történelem szabályai az Egyesült Államokra kevésbé vagy egyáltalán nem vonatkoznak, mentesek az alól)

Természetesen ezek a fogalmak mind együtt alkotják az eszmerendzert, összefüggnek, egymást erősítik, és a számos elem összeolvadásával kapjuk meg az amerikai kivételesség lényegét. Nyilván nem mindenki és mindig használta az összes ilyen terminust egy adott beszédben, levélben vagy cikkben. De túlnyomó jelenlétük szembeötlő, amikor az ember ezeket a szövegeket vizsgálja, így fontos tudni róluk, és megérteni üzenetüket.

Az előbb említett komponensek természetesen egy furcsa egyveleget adnak, melynek bizonyos elemei hol erősebben, hol gyengébben tükröződtek a mindenkori esetekben, sőt számos közülük negatív felhangot is produkált. Elég csak arra gondolni, hogy például a túlzott individualizmus és *laissez faire* monopóliumok kiépüléséhez és gazdasági-pénzügyi-politikai túlkapásokhoz vezethet, vagy hogy a szólásszabadság veszélyes dogmák terjesztését teszi lehetővé, arról már nem is szólva, hogy az Egyesült Államok sokszor használta fel katonai erejét állítólag a szabadság és demokrácia terjesztésére. Ilyen esetekben viszont a népesség, illetve a mindenkori kormányzat korrekcióhoz folyamodott az Egyesült Államok története során. Meg lehet említeni a rabszolgaság kérdését, a populizmust, a trust bustingot, azaz a nagy trösztök elleni kormányzati fellépést, a nők választójogáért folytatott küzdelmet, a New Dealt (a nagy gazdasági világválságra adott mentőprogram az 1930-as években), a polgárjogi mozgalmat, és ezekkel kapcsolatosan a Legfelsőbb Bíróság különböző döntéseit, illetve bizo-

nyos alkotmánykiegészítéseket. Amerikai multimilliomosok például kötelességüknek érezték régebben és érzik ma is, hogy hatalmas vagyonukból valamennyit visszaadjanak a társadalomnak (múzeumok, könyvtárak, kutatóközpontok stb. alapítása).

Mivel az amerikai kivételességnek több értelmezési lehetősége van (különbség, példaérték, a történelem szabályai alól való mentesség), így rengeteg területet áthat. Mint normatív fogalom, nem feltétlen a küldetéstudat járja át, hanem valóban szimplán az eltérő, de az amerikai büszkeség (sokszor felsőbbrendűségérzet) miatt saját adott területeket kivételesnek látják. Egyik ilyen terület például az amerikai jogrendszer, annak a világ jogi normatíváitól való elzárkózása, amelynek fő oka saját alkotmányukba vetett talán túlzott hitük, és az alapvető amerikai kivételesség, mely csak erősíti ezt. Lehet, hogy a jelenben vannak ettől eltérő jelek, de a folyamat, ha egyáltalán be is következik, nagyon lassú lesz.³

Noha természetesen ez a nem feltétlen tudományos összegzés talán több szempontból túlzóan kategorikus, mégis jól szemlélteti az amerikai mint nemzet gondolati fejlődésének és kialakulásának egyik vezérelvét. Egy történész így summázta a fogalmat: „Az amerikai kivételesség az a gondolat, miszerint az Egyesült Államok különleges civilizációval bír az emberi történelem történelmileg meghatározott természetes útján kívül.”⁴ Ahogy egy másik történész foglalta össze, „az amerikai kivételesség egyidős a nemzettel, és legalább ennyire fontos az a szempont is, hogy a társadalom saját identitásának kialakulásában is fontos szerepet játszott”.⁵ Vagy ahogyan egy másik elemző summázta, „a legtöbb amerikai történész elfogadja, amit ta-

³Erről részletesebben lásd Ignatieff, 2005.

⁴Tyrell, 2013, 48. o.

⁵Kammen, 1993, 6. o. Fontos hangsúlyozni, hogy nem egyedül az Egyesült Államok lakóira igaz, hogy nemzetüket kivételesnek találják, vagy szintén küldetéstudattal rendelkeznek, vagy rendelkeztek a múltban. Mint William Graham Sumner is már az amerikai–spanyol háború (1898) idején írta, az amerikai nemzet nem volt egyedülálló abban a tekintetben, hogy magát különlegesnek érzi a világhoz képest. Akár a britekről, a franciákról, a németekről, a spanyolokról és portugálokról vagy a muszlimokról volt szó, mindegyikük saját eszme

lán a Thoreau-hipotézisnek lehetne hívni: Amerika más dobpergésre masírozik. Különlegességét egy ok-rendszer egészével vagy egyedi elemével magyarázzák: történelem, méret, földrajz, politikai rendszer és kultúra.⁶ De vissza lehet nyúlni sokkal korábbra is. St. Jean de Crèvecoeurhoz kötik sokan az első nagyjából tudományos ízü, mai szóval szociográfiát a fiatal Egyesült Államokról. Crèvecoeur híres könyve, amely természetesen propagandacélzattal íródott, levél formátumban válaszol egy kitalált angol ismerőse kérdéseire az Egyesült Államokkal kapcsolatosan. A szerző értelemszerűen dicsérően szól az Amerikában található igazságos jogrendszeréről, vallásszabadságról, az Európában tapasztalható feudalizmus hiányáról, a szabad földről és bőséges terméshözjáról. Amiért igazából híressé vált a könyv, az azon passzus miatt van, amely elsőként próbálja meghatározni az amerikai embertípust. Ő tette fel elsőnek a kérdést: „Mi akkor az amerikai, ez az új ember?” Magának adott válaszában mai mércével is sok igazságot, illetve annak tűnő dolgot állapított meg a fiatal nemzet lakosairól. „Se nem európai, se nem az európaiak leszármazottja: olyan furcsa keveréke, amelyet semelyik másik országban nem találunk.”⁷ Crèvecoeur szerint az amerikai az, aki „minden ősi előítéletét és szokását hátrahagyja, és újakat kap attól az új életformától, amit választott, az új kormányzatától, aminek engedelmeskedik, és az új titulushoz, ami megilleti... Itt az egyének a világ minden részéről egy fajjá olvadnak össze, akik munkája és leszármazottai egy szép napon hatalmas változásokat okoznak majd a világban.”⁸ Az „olvasztótégely” talán legkorábbi leírása után tovább lép, és a másik, már másoktól is ismert képet festi le: „Ez az ország a gondviselés által azért lett megalkotva, hogy a világ menedéke legyen, és más népek elnyomása csak további életerőt ad neki.”⁹ Viszont a szokásos értelmezés mellett García arra is felhívja a figyelmet,

és vallásrendszerében látta az egyedüli üdvöztetőt és követendőket. Sumner, 1899, 168–193. o. Ezzel a témával többet foglalkozunk a záró fejezetben.

⁶Rose, 1989, 91–115. o. Henry David Thoreau a tizenkilencedik század amerikai irodalmának kiemelkedő alakja volt.

⁷Crèvecoeur, 1783, 51. o.

⁸Uo., 52.

⁹Uo., 114.

hogy például Crèvecoeur nem csupán az amerikai kivételességet ünnepli, hiszen annak esetleges univerzális kihatásait negatív perspektívában látja. Mint megállapítja, „Crèvecoeur emlékeztet minket az amerikai kivételesség-univerzalizmus reakciós potenciáljára, amennyiben is csak saját ügyét tekinti egyetemesnek”.¹⁰ Ezért talán érdekes azt is megemlíteni, hogy Crèvecoeur élete utolsó huszonhárom évét Franciaországban élte le, Párizsban, illetve a birtokain, olyan arisztokrata miliőben, amelytől könyvében elhatárolódott.¹¹

Ezek a pozitív sztereotípiák még ma is ismerősen csengenek, részben azért, mert nagy igazságtartamuk van. Másfél évszázaddal később egy minden szempontból tudományos igényű munkában egy szociológus szintén jól összegezte az amerikai, az „új ember” néhány alapvető tulajdonságát. Ezek közé tartozott a magas fokú munkamorál és szorgalom, a praktikus életvitel, a találékonyság, a földrajzi és társadalmi mobilitás, a minél nagyobb fokú kényelem biztosítása (különösen az egyre nagyobb méreteket öltő urbanizmus miatt), a polgári szabadságjogok tisztelete, az optimista világkép és a fejlődésbe vetett hit, a hencegés, a szabad verseny és az egyén saját magára való utaltsága.¹² Noha mint ahogy azt Schelsinger is megállapítja, ezek külön-külön nem amerikai monopóliumok, együtt mégis jól kirajzolnak egy bizonyos, a világ más nemzeteitől eltérő karaktert. És természetesen ezek a jellemzők nem minden szempontból feltétlen csodálatra méltók, mégis, a szerző szerint az amerikai jellem „bátorságban, alkotó energiában és találékonyságban gazdag, és azon az alapvető meggyőződésen nyugszik, hogy a világon semmi sincs, amit erejével el ne érhetne”.¹³ Az előbb említett szinte állandó mobilitás is az amerikai kivételesség egyik jól tapintható eleme. Akár földrajzi, akár társadalmi mozgásról beszélünk, mindkettő a lehetőség megragadása és kihasználása, az előre való mozgás, tehát a fejlődés és szabadság megvalósulása.¹⁴

¹⁰García, 2011, 65. o.

¹¹Hodgson, 2009, 4. o.

¹²Schlesinger, 1943, 225–244. o.

¹³Uo., 244.

¹⁴Robertson, 1980, 242–243. o.

Ian Tyrell három alapvető pillért azonosított az amerikai kivételesség elemzésekor: vallás, politika és gazdaság. Mint állítja, ez a három fő összetevő természetesen átment hangulati változáson: „idővel változtak a hangsúlyok, de az alapvető hit mindvégig kitartó volt, és történelmileg kondicionált”.¹⁵ Mindehhez hozzájárul, hogy az egész gondolkör vagy eszmerendszer, netán hívható kulturális doktrínának is, nagy részben alapszik valóságos és kitalált elemeken. Más szavakkal, tökéletes megtestesítője a mítosznak, ami viszont minden nemzet életében kiemelt fontossággal bír, különösen a saját történelmének és önazonosságának kialakításában, a saját nemzetkép és nemzeti gondolkodás megteremtésében.

Az elkövetkező oldalakban vizsgálat tárgyává teszem magát a kifejezést, amivel dolgom van, nevezetesen az „amerikai kivételességet”. Egyből némi nehézséget jelent a terminus magyarba való átültetése. Lehet fordítani „amerikai kiválóságtudat”-nak, „az amerikai különlegességbe vetett hit”-nek, „amerikai kivételesség”-nek, és bizonyára egyéb megoldásokkal is elő lehetne állni. Ez már maga jelzi, hogy problematikus fogalomról van szó, valamiről, ami sok mindent magában foglal, de mégis nehéz neki nevet találni a magyar nyelvben. Ebben nincs nagy meglepetés, mert egyrésztől egy sok szempontból amerikai életérzésről, világfelfogásról van szó, amit egy magyar terminus, még ha frappáns fordítás is, talán nehezen ad vissza. Másodszor viszont egy jelentős kulturális felfogásról van szó, amelynek természetesen sokféle vetülete van. Ez az Amerikát jellemző különbség állítólag az élet minden területén érezhető: földrajzi, vallási, szociális, gazdasági, pénzügyi, diplomáciai, politikai, társadalmi mobilitás és egyéb kérdésekben. Mivel a magyar és amerikai kulturális kölcsönhatás egészen az 1920-as évekig nagyon kismértékű volt, és addigra az amerikai különlegesség gondolata szinte vallási tézissé nőtte ki magát az Egyesült Államokban, szintén nem annyira furcsa, hogy nehéz egy idegen kultúrából jött világfelfogást jól lefordítani. Én a magam részéről az „amerikai kivételesség” meghatározást fogom használni abban a tudatban, hogy ez a szókapcsolat nem feltétlen takar minden

¹⁵Tyrell, 2013, 52–56. o. Az idézet az 52. oldalon van.

aspektust, és hagyhat maga mögött kívánnivalót. Ugyanakkor úgy gondolom, mégis jól tükrözi a gondolat megjelenítését, vagyis hogy az amerikaiak a kezdetektől különlegesnek és kivételesnek tartották magukat a világ egyéb országaival való összehasonlításban.

Nagyon érdekes magának az eredeti amerikai szóhasználatnak a története. Noha állíthatjuk, hogy az amerikai kivételesség gondolata és érzése szinte egyidős az első Amerikában letelepedett telepésekkel, ennek a szerteágazó és éppen ezért az élet majd minden területét átható, sok szempontból közösséget összetartó fogalomnak sokáig nem volt neve. Ez különös, hiszen a gondolat fő összetevői, a puritanizmus eszmevilága, a milleniumizmus (Krisztus ezeréves földi uralkodásának kezdete, a keresztény hit elterjedése szorosan kapcsolódva az ideális társadalom megteremtésével) és a republikánus kormányzati forma 1800-ra már teljes mértékben a fő intellektuális pilléreket szolgáltatták a fiatal Egyesült Államoknak. De előbb-utóbb ennek a világtól való különbözőségnek, ami elsősorban az Európával kapcsolatos összevetésről volt szó, nevet kellett találni.

A legkorábbi példák egyidősek az amerikai kontinens európai felfedezésével. Kolumbusz Kristóf is már olyan hírekkel szolgált a remek termőföld és a gyéren benépesített hatalmas terület kapcsán, amely nagyon alkalmas volt Amerikára, az egész kontinensre, mint az ígéret földjére gondolni. Ehhez aztán csatlakoztak a Kolumbusz utáni európai felfedezők és későbbi hódítók is. Tehát az amerikai mítosz már el lett ültetve az európai ember szívében és lelkében, mielőtt az első puritán telepések megjelentek volna Észak-Amerikában. Sok szempontból az egész amerikai kivételesség gondolköre mítoszra épül. Természetesen, mint a mítoszok nagy részének, ennek is vannak valós alapjai, ezért is tud annyira megragadni a nemzeti identitásban. Ugyanakkor a mítoszok kiválóan alkalmasak a nemzet egyesítésére amellet, hogy „szükség esetén a társadalom kollektív álmát testesítse meg a múltból, jelenről és jövőről ugyanabban a pillanatban”.¹⁶

¹⁶Susman, 1964, 244. o. A sztereotípiákról és mítoszokról, különös tekintettel az amerikai viszonyokra, Virágos-Varró, 2002, 20–80. o. és Tarnóc, 2015, 21–32. o.

Vannak olyan szerzők, akik Alexis de Tocqueville-nél vélik felfedezni az első ilyen használatot.¹⁷ A francia utazó 1835-ben kiadott, majd 1840-ben tovább bővített hatalmas jelentőségű könyve az első átfogó leírás az Egyesült Államokról egy külföldi szemüvegén át. Az *amerikai demokrácia* rengeteg a mai napig érvényes megállapítást tartalmaz az akkor még mindig fiatal nemzetnek számító amerikaiakról. Tocqueville gyakran kritizálja is az Egyesült Államokat, és műve lényegét a demokrácia és az arisztokratizmus európai módozatának összehasonlítása adja. Tulajdonképpen egy gigantikus politológiai munkáról van szó, amely bőven van modern néprajzzal fűszerezve.

Amit Tocqueville ír, még ha használja is a „rendkívüli” szót, nem a mai köztudatban használt amerikai kivételességről szól. A francia szerző így fogalmaz: „Az amerikaiak helyzete tehát egészen rendkívüli, s hihetőleg nem lesz még egy olyan demokratikus nép, amely ilyen helyzetbe kerül. Puritán eredetük, mindenestül kereskedői beidegződéseik, maga az ország, ahol élnek, amely mintha elfordítaná értelmüket a tudományok, az irodalom és a művészetek tanulmányozásától; Európa szomszédsága, amely lehetővé teszi, hogy ilyen tanulmányok híján se essenek vissza a barbárságba; ezer sajátságos oknak, melyek közül csak a legfőbbeket ismertethettem, kellett közrejátszania abban, hogy az amerikai szellem ilyen különös módon összpontosul a teljességgel anyagi természetű dolgokkal való foglalatosságra.”¹⁸ Ez a passzus inkább negatív különbségre hívja fel a figyelmet, és semmiképpen sem a mai felfogásban beszél az amerikai kivételességről. A francia utazó műve amúgy számtalan „kivételes” dolgot rögzít, és valóban jelzi, hogy az Egyesült Államok helyzete egyedi, ami igaz is volt. Ezt figyelembe véve lehet a francia megfigyelő vaskos könyvének egy olyan olvasata, hogy éppen mivel a fiatal Egyesült Államok különbözik más országoktól, ezért kivételes. De összességében Tocqueville könyve szerintem nem értelmezhető az amerikai kivételesség letéteményeseként. Mindenesetre ez nem jelenti azt, hogy Tocqueville ne figyelt volna fel az amerikai kivételesség jelenségeire otta-

¹⁷Például Lipset, 1996, 18. o.

¹⁸Tocqueville, 1993, 634. o.

ni utazásai során, amit ő a „büszkeség” kategóriájába sorolt: „nagyon nagy véleménnyel vannak hát saját magukról, és nem állnak távol tőle, hogy azt higgyék, külön fajtát alkotnak az emberi fajon belül”.¹⁹ Ez a passzus már inkább volna alkalmas annak igazolására, hogy Tocqueville felfedezte az amerikai kivételességet.

Sokan Werner Sombart, a huszadik század első felének egyik kiemelkedő európai közgazdászának és szociológusának 1906-ban megjelent írását, a *Miért nincs Amerikában szocializmus?*-t tekintik az amerikai kivételesség első komoly leírójának. A német tudós arra kereste a választ, hogy miért nincsenek meg a szocializmus kialakulásnak feltételei az Egyesült Államokban. A könyv számos hasznos és jó megfigyelést tesz, noha Sombart még csak nem is járt Amerikában – más művekből és statisztikai adatokból dolgozott. Ismeretei alapján írott könyve azonban csak erősítette az amerikai kivételességet, abból a szempontból mindenképpen, hogy az Egyesült Államok mérhetően más, mint az európai országok. Sombart megállapította, hogy az USA „a kapitalizmus ígéret földje... és bármelyik más országnál alkalmasabb, hogy a kapitalista rendszernek a világ meghódítását biztosítsa”.²⁰ Egy másik észrevétele jól tükrözi a majd ebben a könyvben számos történelmi példával bemutatott amerikai életérzést: „az itteni munkás, mint minden amerikai, kifejezetten optimista, amely abban a hitben jelenik meg, hogy az ország nagyra hivatott és küldetése van, egy hit, amelyiknek gyakran vallásos felhangja van. Az amerikaiak úgy hiszik, ők Isten választott népe, a híres »a Föld sója«.”²¹ De talán legtalálhatóbb magyarázata arra, miért is nem tudott gyökeret verni a szocialista ideológia a munkásság körében, a következő: „Minden szocialista utópia semmivé foszlik a marhasült és almás pite mellett.”²² Ez már csak azért is éleslátásról árulkodik, mert a huszadik században számos amerikai politikus és vezető kívánta az amerikai életszínvonalat, illetve a jóllakott emberek baloldali ideológia által kisebb befolyásol-

¹⁹Uo., 534. o.

²⁰Sombart, 1906, 3. o.

²¹Uo., 18. o.

²²Uo., 106. o.

hatóságát gyakorlatban kihasználni a kommunizmus ellen. De Sombart nem használta a kivételesség fogalmát, csak utalt rá.

Először állítólag Jay Lovestone használta a kifejezést az 1920-as évek végén. Ez némiképp ironikus, mert Lovestone amerikai kommunista vezető volt, és mint ilyen, látszólag szemben állt az Egyesült Államokban vallott politikai hitvallással, nem beszélve a vallási kérdésről. Érdekes módon azonban, Lovestone is lényegileg az alapgondolatokhoz hasonlóan fogalmazott meg abból a szempontból, hogy az amerikai kommunista felfogás és fejlődés eltér és független a marxista felfogástól, ami „természetes kincseinek, ipari kapacitásának és a szigorú osztálykülönbségeknek köszönhető”, ezért Amerika sikeresen kerülheti el kommunista krédó szerint a kapitalista társadalmakat törvényszerűen fenyegető krízist.²³ Lovestone-nak ez a gondolata persze eretnokség volt Sztálin szemében, aki gyorsan ki isátkozta őt az eszmei harcostársak sorai közül, de a kifejezés egyre nagyobb népszerűségnek kezdett örvendeni. Egy másik forrás Lovestone szóalkotását 1930-ra teszi, amikor is a New York-i tőzskrach utáni válság első jeleire reagálva azt mondta, „az Egyesült Államokban a gazdasági krízis vihara elsöpörte az amerikai kivételesség kártyavárát”.²⁴

Ha minden igaz, tudományos igényű publikációban először Max Lerner használta a kifejezést az *America as a Civilization* (1957) című könyvében. Az eredetileg Oroszországban született, majd Amerikába kivándorolt Lerner könyve, amelyik az amerikai tradíciót próbálja megragadni, és számos aspektusból vizsgálja az Egyesült Államoknak a második világháború utánra kialakult helyzetét, valóban többször is használja a kifejezést, sőt egy alfejezet címének is ezt adja. Úgy érvel, hogy az Egyesült Államok sem immunis a más civilizációkat érintő erőktől, de valóban felfedezhető némi különleges jellemvonás. Ezek elsősorban a földrajzi adottságok és a sokféle etnikum egybeforrása.²⁵ Azonban Lerner szerint az a nézet, amelyik „Amerikát immunisnak

kívánja lefesteni a történelem erőivel és az élet törvényeivel szemben”, torz.²⁶ Véleménye szerint Amerika a „kendőzetlen megtestesítője a modern nyugati történelem legdinamikusabb elemeinek”.²⁷ Ugyanakkor ő is kihangsúlyozza, hogy a rengeteg megfigyelő, aki munkájának tárgyává tette az Egyesült Államokat, illetve annak valamilyen szegmensét, azzal a gondolattal szembesült, hogy Amerika valamiben mégiscsak különbözik a világtól. Ez nem értékítélet kérdése. Tehát nem az a meghatározó, hogy az eltérés pozitív vagy negatív; inkább maga az eltérés ténye a lényeges. Az kevésbé meglepő, hogy az amerikaiak különbözőségüket pozitív formában élik meg. Ami a mi szempontunkból itt figyelemre méltó, hogy az egyik fejezet címévé választotta a szerző az amerikai kivételesség kifejezést. Ez jól mutatja, hogy a hidegháború első évtizedének végére a terminus egyre inkább bekerült a köztudatba.

Louis Hartz is azok közé tartozik, akik ekkor segítették elő a gondolat megszilárdulását a tudományos és a szélesebben értelmezett nemzeti diskurzusban.²⁸ Noha a „kivételesség” fogalmát idézőjelben használta, ez csak a terminus újdonságának és nem jelentéstartalmának szólt.²⁹ Hartz az „amerikanizmus” kifejezést is használja, szintén idézőjelben, ami számára nagyon közel van a „kivételesség” fogalmához. Mindehhez számára az amerikai történelem azon sajátossága adja meg a választ, miszerint hiányoztak az Európában jól ismert feudális gyökerek. Ennek köszönhetően született meg az Egyesült Államok a liberális felfogás bölcsőjében. Ebben egyetért vele Edward Burns, aki szerint „legfőbb érvünk eredetiségünk bizonyítására leginkább kölcsönvett intézmények adoptálásában rejlik, és abban, hogy ezek megalapítása olyan légkörben jött létre, mely mentes volt a feudális maradványoktól, amely Európában gátolta a szabadság és egyenlőség kifejlődését”.³⁰ Hartz számára az amerikai kivételességbe vetett

²⁶Uo., 65. o.

²⁷Uo., 65. o.

²⁸Louis Hartzról magyarul lásd Lévai, 2003, 107–112. o.

²⁹Hartz, 1955, 278, 280. o.

³⁰Burns, 1957, ix. o.

²³Fried, 1997, 7. o. Lásd még Pease, 2009, 10. o. Lovestone-ról és Sztálin reakciójáról bővebben lásd Morgan, 1999.

²⁴McDougall, 2012.

²⁵Lerner, 1967, 28–29. o.

hit a következő amerikai alapértékeken és tulajdonságokon alapszik: földrajzi adottságok, a puritán szellemi örökség, demokrácia, törvényesség, egyenlőség, vallásszabadság, individualizmus, szabad kereskedelem, faji felsőbbrendűségi érzet (különösen a huszadik század első feléig), erős vallási alapok és az expanzionista hajlam.

Persze Lerner könyve, csakúgy, mint Hartzé, a hidegháború első és talán legsötétebb korszakában született meg. Éppen ezért muszáj őket valamiféle védelmi reflexnek betudni, amit a hidegháború nemzetközi dichotómiájára adtak. A kétpólusú világrendben, amiben a nyugati és a keleti ideológia egymás ellen feszült, az Egyesült Államok töltötte be a vezető szerepet mindenféle szempontból a nyugati civilizációban. Jobban meg kellett határozni magát az ellenséges ideológiával szemben, és ennek is köszönhető az amerikai kivételesség mint szókapcsolat megszületése és viszonylag gyors elterjedése.

Ennek a vonulatnak volt szintén kiemelkedő képviselője Daniel Boorstin. A jól ismert történész 1953-ban megjelent *Az amerikai politika alapjai* című művében (*The Genius of American Politics*) azt állítja, hogy Amerika különleges, de nem politikai filozófiája vagy demokráciafelfogása miatt, hanem a történelem szerencsés körülményei által megteremtett lehetőségek helyes kihasználása miatt. Úgy érvel, hogy az ország függetlenségekor kialakított politikai norma- és gondolkodásrendszer határozta meg az amerikai elméletet, így ennek konzervatív őrzőjévé vált a nemzet egyszer s mindenkorra. Úgy hiszi, az amerikai történelem, éppen rövidsége miatt, kontinuitást mutat, és egységesebben jeleníti meg a különleges nemzetérzést vagy amerikanizmust. Európában ez a tendencia a „hosszú” történelem miatt nem mehetett végbe, hiszen állandó változások mentek végbe (politikailag, kulturálisan vagy egyéb módon), míg Amerikában ez gyakorlatilag lineárisan, majdhogynem konfliktusmentesen zajlott le. Noha Boorstin nem használja a „kivételesség” szót, lényegileg erről beszél, amikor például azt írja, hogy „nemzetünk megszületésekor és későbbi sorsa felett is a gondviselés szelleme őrködött”.³¹ Fontos hozzátenni, hogy éppen Amerika kivételességéből adódóan Boorstin ellenzi

³¹ Boorstin, 1953, 1. o.

amerikai ideák és amerikai demokratikus cikkek importálását, amely szerinte „pont az amerikai örökség megtagadása” lenne. De „azáltal, hogy megmutattuk, mi mindent képes az ember véghezvinni új körülmények között, lehet, hogy minden embernek szerte a világon új reményt adunk, hogy helyzetüket jobbra tegyék a maguk elgondolása szerint”.³²

Azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy az előbb említett szerzők mind próbáltak kiegyensúlyozott képet adni az Egyesült Államok világban való „kivételességéről”, de „általánosságáról” is. Ha mindenki hasonlóan megfelelő felkészültséggel rendelkezne, nem lenne miről beszélni, nem kellene az amerikaiakat nemzeti nagyképűséggel vádolni. De mivel a nagy tömegek mítosz-befogadó képessége szinte fenegetlen és érzelmi alapú megközelítésről van szó, nem várható, hogy az „átlagamerikai” kritikai szemlélettel közelítsen a témához. Csakúgy, mint egy vallás esetében, itt is indoktrinációval találjuk szembe magunkat, ahol az észérvek mit sem érnek. Ahogy egy tudós elme jól rámutatott, „Téves politikusok és ponyvaregénynek népszerűségéből arra következtetni, hogy azoknak a beszédeknek és könyveknek a tartalma pontosan tükrözi az emberek meggyőződéseit”.³³ Valóban nem szabad közvetlen ok-okozati összefüggést feltételezni, illetve azt tényként elfogadni. Ettől függetlenül azt sem lehet állítani, hogy a politikusok, akik a szavazópolgárok szavazatából élnek, vagy a könnyen eladható regények írói, akik a megvett példányok után járó pénzből élnek, csak vákuumban harsognák gondolataikat, csak üres elméknek írnának. Nagyon is valószínű, hogy a kettő, tehát a közigeny, illetve a politikusok, közírók és regényírók által megfogalmazottak igenis metszik egymást, egymásra találnak. Természetesen nem mindig, nem feltétlen és nem egyértelműen. De hosszú távon nagyrészt tükrözik egymást, nagy hatással vannak egymásra. Nem egyoldalú a viszony. Kölcsönösségi elvet kell feltételezzünk. Vagyis az amerikai kivételesség szónoki és írott megjelenési formája nem a politikusok

³² Uo., 186–187. Daniel Joseph Boorstinról magyarul lásd Lévai, 2003, 90–107. o.

³³ Kuklick, 1972, 444. o.

által kisajátított, a valóságtól és az emberek lelki világától elrugaszkodott kortes beszéd tartalmi megjelenése csupán. Sokkal inkább a politikusok által felismert közigény, az alapvető amerikai értékek és világszemlélet egyik lecsapódási formája, amely természetesen politikai töke kovácsolására is igen alkalmas.

Van olyan történész is, aki az amerikai történetírásban is látja az amerikai kivételesség komoly nyomait. És itt nem a George Bancroft által annyira fémjelzett tizenkilencedik századi magasztos nemzeti történetírásra kell gondolni, hanem a második világháború utáni több mint fél évszázadra. Ahogy Chaplin megállapítja, itt természetesen nem egy tudatosan felépített történetíró iskoláról és generációról van szó, amelyik zászlajára tűzte volna az amerikai kivételesség hangoztatását. Sokkal inkább „tudatalatti tendenciáról van szó, amely számos tudós munkáján nyomot hagy, noha ezeknek a szerzőknek semmi közük egymáshoz”. A megoldás nehéz, hiszen az amerikai kivételesség „bebizonyította, mennyire sikamlós és tartós mítosz a korai amerikai történelem írásában”.³⁴ Ehhez hozzá lehet tenni, hogy nem csupán a korai korszakról van szó, a későbbi időszakokról is. De az évezred vége felé számos amerikai történész úgy nyilatkozott, hogy véleményük szerint az Egyesült Államok már nem az a modell vagy példa, ami egykor volt.³⁵

Az elmúlt majdnem hat évtizedben az amerikai kivételesség gondolata tovább erősödött, majd különösen a hidegháború lezártaival az amerikai különlegesség teljes polgárjogot nyert. Sőt, mondhatni, hogy egészen felkapott témává nőtte ki magát. Sokan górcső alá vették az Egyesült Államokat, és érveltek pro és kontra az amerikai kivételesség megléte vagy hiánya mellett, olvasni lehetett annak pozitív és negatív interpretációjáról, a tudomány szinte minden területére kihatóan vizsgálták érvényességét, illetve állapították meg használhatatlanságát.

³⁴Chaplin, 2003, 1433. o.

³⁵Thelen, 1994, 948. o. A felmérésben részt vett amerikai történészek 44%-a gondolta úgy, hogy az USA már nem az a kivételezett ország, mint korábban, míg 23% továbbra is kitartott az állítás igazsága mellett.

Magyar nyelven, tudtommal, nem született még átfogó tanulmány e témáról.³⁶ Ilyen szempontból ez a könyv egy komoly hiányosságot szeretne pótolni.

Egy dolog azonban bizonyosnak látszik. Amikor az ember az Egyesült Államokról beszél, az amerikai társadalmat és történelmet vizsgálja, előbb-utóbb belebotlik az amerikai kivételesség, küldetéstudat, másság, és példamutatás kérdéseibe, illetve problémáiba. Ez fényes bizonyítéka annak, hogy az „amerikai kivételesség”, az „ígéret földje”, az „amerikai álom” vagy az „Újvilág” olyan jól ismert fogalmak, amelyek nem véletlenül kerültek be a köztudatba. Még ha az amerikai társadalom rengeteget változott is az első telepesek megjelenése, a függetlenség kivívása, a nemzetközi szintre való kilépés, a világ békéjéért és demokráciát védelmező (és terjesztetni kívánó) szerep folyamán,³⁷ az a gondolat, hogy az Egyesült Államok más, jobb, több, tisztább, és egy ideje már erősebb is, mint Európa és a világ bármely más országa, mélyen beleivódott az amerikai DNS-be.

Végül is nem vitatható, hogy az észak-amerikai kontinensen, majd az Egyesült Államokban oly sok minden valóban eltérő, más, vagy ha úgy tetszik, kivételes (volt), elsősorban a szokásos európai összehasonlításban. Mint Michael Kammen is rámutat, különösen az 1980-as évektől megnövekedett összehasonlító történelmi tanulmányok egy sor különbséget tártak fel az Egyesült Államok és a világ egyéb országai között, így a kivételességet támasztották alá tényszerű vizsgálattal.³⁸ Itt nem érték alapú elméletről van szó, tehát nem a „sovinisza” felhang dominál: szimplán sok történész tárt fel különböző aspektusokat az elmúlt két-háromszáz évből, amelyek eredményei jól mutatják, hogy az Egyesült Államok igen is sok mindenben különbözik egyéb országoktól. Noha ez nyilván sok másik országról is elmondható, hi-

³⁶Rövid összefoglalás jelent meg például Frank, 2007, 7–12. o. és Zsigmond, 2005, 9–28. o.

³⁷Van, aki Amerika küldetését a Wilson elnök által fémjelzett és a második világháború után tendenciává vált demokráciaterjesztésben látta, legalábbis az elmúlt száz évben. Smith, 1994. Wilson világnézetéről, az amerikai liberális demokrácia világon való elterjesztéséről lásd még Levin, 1968, 2–10. o.

³⁸Kammen, 1993, 19–23. o.

szen nincs két teljesen egyforma mutatókkal rendelkező ország hosszú távon, a sok-sok különbség alátámasztani látszik, hogy van alapja annak, hogy Amerikában másságot (nem feltétlen pozitív értelemben) látnak annyian, elsősorban persze maguk az amerikaiak. Lehet szó társadalmi csoportosulásokról, illetve hierarchiáról, vallásról, termelési viszonyokról, a kapitalizmus és tőke amerikai berendezkedéséről és működéséről, a munkásosztály és a munkaadók helyzetéről, a feltalálókrol, a politikai berendezkedésről, nem beszélve a földrajzi adottságokról és a belőlük származó eltérésekből vagy a rabszolgaság intézményének és annak felszámolásával járó amerikai sajátosságokról.³⁹

Lerner három alappillért említ, amelyek miatt az Egyesült Államok valóban más, mint Európa: az eltérő földrajzi adottságok (a flóra és fauna, illetve a kiterjedés miatt), a nagyarányú és folytonos bevándorlás, harmadikként pedig az eltérő politikai alapok, mint például az Alkotmány, a kapitalizmus amerikai módja és a határvidék.⁴⁰ Ezek teljesen reális és jól megragadott különbségek. De ehhez elengedhetetlenül hozzá teszi azt is, hogy noha a kivételesség értelmezhető, sőt kézzelfogható, ez nem csupán egy amerikai találmány. A történelemben kialakult nyugati történelmi modell talán legdinamikusabb változata, ezért európai gyökerei sem tagadhatók. Lerner szerint az amerikai kivételesség „*magában foglalja az európai kötődés elfogadását, és nem utasítja azt vissza...* Amikor valaki amerikai kivételességről beszél, ugyanebben a keretben az európai sokszínűségről is említést kell tenni. Ebben az értelemben fogható meg a *sajátságosan amerikai*.”⁴¹ Tyrell szerint az amerikai kivételesség „egy sor másodlagos általánosításon nyugvó nemzeti „mítoszon” alapszik.”⁴² Ilyenek a sikeres forra-

³⁹ Az amerikai kivételesség a munkásosztály nézőpontjából, Marks, 1980, 6. fejezet. A kapitalista munkaadó és az üzleti szervezethez való kötődés kérdéséről lásd Jacoby, 1991, 8. fejezet. Arról, hogy a szocializmus miért nem tudott igazán gyökeret verni, lásd Dawley, 1988, 311–315. o. Az amerikai kivételesség gondolata még kihat olyan némileg egzotikusnak tűnő témákra is, mint a természetvédelem és nemzeti parkrendszerek. Lásd Tyrell, 2012, 1–8.

⁴⁰ Lerner, 1967, 28–29. o.

⁴¹ Uo., 65. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

⁴² Tyrell, 2013, 52. o.

dalom (amennyiben annak lehet tekinteni a tizennyolcadik század végén a függetlenség kivívása körüli eseményeket), a minél kisebb méretű és limitált jogkörű kormány mint amerikai hagyomány, a (papíron) egyenlő lehetőségek, a világ összes tájáról érkező bevándorlók „olvasztótégléje”, az anyagi előrejutáshoz és bőséghez kötött idea, a kimeríthetetlen (egyáltalán nem) szabad föld varázsa, a politikai és vallásszabadság, valamint az antiimperializmus és antikolonializmus. Tényleg egy nagy halmazról van szó, egy nagyon sok mindent magában foglaló gondolatról, pontosan ezért nehéz is beazonosítani, és pontosan emiatt lehet népszerű, ezért lehet vizsgálni, elítélni, illetve dicsőíteni. A kérdés valóban a megítélésben és arányfelismerésben, illetve sokkal inkább az annyira jellemző aránytévesztésben keresendő.

Tehát leszögezhetjük: amerikai kivételességtudat tényszerűen van. Inkább ennek a látószöge és a belőle fakadó gondolatok azok, amik sokakban ellenérzést váltanak ki. Egy gazdag és sikeres nemzet talán némileg joggal érezheti magát felsőbbrendűnek, egyedibbnek magát másoknál. Noha ez a megcsontosodott gondolat valamelyest enyhülni látszik az utóbbi időben, az alapjai olyan szilárdak, hogy még sokáig tartani fogja magát.

Nem mindenki áll azonban be a sorba. A huszadik század közepére teljes polgárjogot nyert gondolat nem meglepő módon előbb-utóbb kritika tárgyát kellett, hogy képezze. Az első ilyen kritikai hullám egyébként az 1970-es évek közepétől figyelhető meg. Az időpont nem meglepetés, hiszen a Watergate-botrány és a vietnami háború nyomában kialakult egy kettős sokkhatás: mind belpolitikai szempontból, mind külpolitikai értelemben megingott az Egyesült Államok szabad világ vezetőjeként aposztrofált szerep. Az önbizalom elvesztésre intellektuálisan is kritikailag kellett reagálni.⁴³ Ez egy egészséges vitát indított el, amely azóta is töretlenül halad. Sőt, mivel az Egyesült Államok pénzügyi és belpolitikai problémái és a geopolitikai változások

⁴³ Az első jelentősebb kritikai tanulmányokból a következőket érdemes kiemelni: Bell, 1975, 193–224. o.; vagy Campbell, 1978, különösen 51–72. o.; és Veysey, 1979, 455–477. o. és a sor azóta is rendületlenül folytatódik.

és az 1990-es évek elején kikiáltott „unipoláris pillanat”-hoz⁴⁴ képest új helyzetet vázolnak fel, többben az „amerikai évszázad”⁴⁵ végét hirdetik, illetve újult erővel kérdőjelezzik meg az amerikai kivételesség érvényességét.

Az amerikai kivételesség egy másik „hozománya” a világban tapasztalható Amerika-ellenesség, amely hosszú idő óta tartja magát. Ez a jelenség egyenes arányban nőtt az Egyesült Államok nemzetközi színtéren betöltött egyre nagyobb szerepével, különösen a huszadik század kezdeti időszakától, és szinte az egész világon fellelhető. Ez egyenes arányban van az amerikai pénzügyi és katonai hatalom egyre inkább globalizált megjelenésével, és tegyük hozzá, talán némi irigységgel is. Mivel az európai nemzetek elsősorban az első világháború után kerültek – először ideiglenesen, majd tartósabban – amerikai befolyás alá, így vagy úgy, érthetően az Amerika-ellenesség ott ettől az időtől datálható. Noha a gondolat igazán a második világháború utáni időszakban kezdett igazából megerősödni, hogy aztán George W. Bush elnöki éve alatt helyenként szinte már-már hisztériává fokozódjon. Így tehát az amerikai kivételesség, ami szorosan összefügg az amerikai erővel, és egymást táplálják, egyben az Egyesült Államok ellen megnyilvánuló ellenérzésekért is nagyban felelős.⁴⁶

A könyv a további fejezetekben az amerikai kivételesség gondolatának ezt a történelmi útját szeretné megvilágítani. Ehhez segítségül hívja magukat a szereplőket. Ha az amerikaiak sajátos és sikerre ítélt küldetésük csak egy-egy helyen felbukkanó vélemény lenne, el lehetne a dolgot hessegetni némi túlzott nacionalizmus vádjával, ami szinte minden nemzetnél fellelhető. De, mint látni is fogjuk, a gondolat mélyen fészkel az amerikaiak gondolatában, vérükben van, és nagy részük a végsőig hisz benne. Sőt mi több, a bemutatás során látni fogjuk, hogy az élet számos területéről érkező ember fejezte ki

⁴⁴A fogalmat Charles Krauthammer honosította meg a közbeszédben. Krauthammer, 1990/1991, 23–33. o.

⁴⁵Henry Luce híres kifejezése 1941-ből.

⁴⁶Az Amerika-ellenesség témájához lásd Hollander, 1995, McPherson és Krastev, 2007 és Friedman, 2012.

magát a gondolat értelmezőjeként és támogatójaként. Ezekben az emberekben közös, hogy a társadalmi elitnek, a széles értelemben vett véleményformáló rétegnek voltak a tagjai: politikusok, diplomata, közírók, papok, történészek vagy éppen irodalmi tevékenységet folytató egyének. Nem arról van szó, hogy rá akarták erőltetni ezt a tézist az amerikai nemzetre (ellentétben sok más gondolatukkal); sokkal inkább az a helyzet, hogy éppen az amerikai nép elvárásainak feleltek meg ezekkel a kinyilatkoztatásokkal, noha persze alkalmasint befolyásolni is akarták őket. A két trend csak erősítette egymást az évszázadokon át, és azt kell mondani, hogy megszületett az egyik legnépszerűbb, noha sokszor nem a nevéen nevezett amerikai mítosz: az amerikai kivételesség.

Második fejezet

Letelepedéstől államalapításig

1991-ben elvégeztek egy felmérést Kalifornia államban, ahol a választadók arra kérték, hogy reagáljanak az alábbi kérdésre: „Vannak különleges jellemvonásaink, amelyek lakosainkat megkülönböztetik más országbeliektől?” A válasz erre 80%-ban igen volt, és az ezekre az állítólagos más országoktól eltérő különlegességet a választadók 85%-a pozitív tulajdonságként azonosította.¹ Egy 2010 év végén végzett, az egész Egyesült Államokra kiterjedő Gallup-felmérés során pedig a következő kérdésre: „Az Egyesült Államok történelme és Alkotmánya miatt, úgy gondolja, hogy az országnak különleges jellemzői vannak, amelyek a világ legnagyobb országává teszik, vagy nem így gondolja?”, a választadók 80%-a igennel válaszolt. Arra a kérdésre pedig, hogy „Mit gondol, van vagy nincs az Egyesült Államoknak különleges felelőssége, hogy a világ dolgaiban a vezető szerepet játssza?”, a választadók 66%-a felelt igennel.² Noha a két nagy politikai párthoz tartozók között volt eltérés, mind a Demokrata, mind a Republikánus Párt szavazóinak döntő többsége adott igen választ a kérdésekre. Ez az eredmény mindenképpen azt a nézetet erősíti, hogy az amerikaiak nagy többsége szilárdan hisz az amerikai kivételesség gondolatában.

Ez már csak azért is figyelemre méltó adat, mert ha megvizsgáljuk az Egyesült Államok népességmegoszlását, jól látszik, hogy a nem fehér kisebbség aránya sokkalta nagyobb, mint bármikor korábban. Különösen igaz ez arra a történelmi időszakra, amikor a WASP-ok (White-Anglo-Saxon-Protestant), azaz a fehér-angolszász-protestáns

többség volt minden szempontból elsőprő fölényben. Az 1790-es első népszámláláskor az összlakosság közel 4 millió volt, amelyből 80% volt fehér. A polgárháború előestéjére a lakosság 31,4 millióra nőtt, amiből a nem fehérek száma körülbelül négy és fél millió volt, tehát mintegy 14%. Ez azt jelenti, hogy a népesség növekedésével némileg a fehérek aránya is nőtt, ami nem csupán a természetes szaporulatnak, hanem elsősorban a nyugat- és észak-európai bevándorlásnak is volt köszönhető. A tizenkilencedik század legvégére az összlakosság 76 millióra nőtt, amiből a fehérek aránya 88%-ot tett ki. Ez fontos, mert a tizenkilencedik század folyamán szilárdult meg végleg az amerikai kivételességbe vetett hit, ami nem is csoda, ha figyelembe vesszük azt a páratlan sikertörténetet, amit az ország produkált: 120 év alatt az Egyesült Államok sikeresen terjeszkedett az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig, ezalatt legyőzött minden útjában lévő ellenfelet (akik persze egyébként is gyengébbek voltak nála), és a spanyol-amerikai háborúban (1898) aratott fölényes győzelemmel gyarmatokra is szert tett a világ több pontján. Nem meglepő tehát, hogy a huszadik század hajnalára az amerikaiak széles körében kialakult az a felfogás, hogy a történelem igazolja azt az állítást, miszerint az Egyesült Államok különb a világ többi országánál, azoknak példát kell, hogy mutasson, és mindezt az emberi szabadság kiszélesítésének jegyében. Ami jelentősen megváltozott a több mint egy évszázad alatt, az az volt, hogy mostanra az Egyesült Államok elég erős lett ahhoz, hogy elkezdje megpróbálni „exportálni” az amerikai demokráciát a „civilizálatlan” országok felé.

A második világháború utánra beállt hidegháború ismét újabb lökést adott az egyébként is igen szilárdan álló amerikai különlegességgelfogásnak, hiszen addig nem ismert félelmetes ideológiai és katonai ellenséggel találta magát szembe az ország a Szovjetunió képében. 1950-ben az össznépesség Amerikában majdnem 151 millió volt, amiből 89,5% volt a fehérek aránya. Meg kell gyorsan jegyezni, hogy a mérésekbe sokáig a latin-amerikaiakat nem vették külön kategóriába, így az ő számuk némileg rontaná a fehér lakosság teljes százalékmegoszlását, de nem drámaian. A 2010-es népszámláláskor a már külön kategóriaként nyilvántartott latin-amerikaiak aránya 16,7% volt a majd 310 millió

¹ Citrin, Haas, Muste és Reingold, 1994, 1–11.

² Jones, 2010.

emberből, ami az eddigi mért legmagasabb adat, míg korábban ez az adat arányosan kevesebb volt (például 1990-ben arányuk még csak 9% az összlakossághoz viszonyítva, míg 1900-ban csak félmillióan voltak). Mindezekből az adatokból tehát következik, hogy az amerikai lakosság 80%-a 2010-ben nem lehetett „fehér-angolszász-protestáns”, hiszen a nem fehérek aránya összesen 36,3% volt. Ebből is azt a konklúziót lehet levonni, hogy ha még minden fehér magáénak is vallja az amerikai különlegesség gondolatát (ami valószínűleg nem igaz), akkor is jelentős számú afro-amerikainak és hispánnak, esetleg ázsiaiainak kell ugyanett hinnie, hogy az említett 80%-ot megkapjuk.³ Emellett meg kell említeni a katolikusok egyre növekvő arányát is, ami szorosan összekapcsolódik a tizenkilencedik század közepén tapasztalható ír bevándorlás, majd a század vége felé megindult dél- és kelet-európai bevándorlási hullámmal és a huszadik század második felétől jelentősen megnövekedett latin-amerikai bevándorlók egyre emelkedő számával. Míg az Egyesült Államok függetlenségének kikiáltásakor csak 1-2% lehetett a lakosság katolikus hívőinek aránya, a Mexikótól és Spanyolországtól szerzett területek a tizenkilencedik században, majd az egyre nagyobb arányú közép-kelet- és dél-európai, majd latin-amerikai bevándorlás ezt lényegesen megváltoztatta. A harmadik évezred elején körülbelül 68 millió ember vallja magát katolikus hívőnek, amely számadat az ország össznépességének 22%-át teszi ki. Mára a lakosság mindössze 51%-a vallja magát protestánsnak.⁴ Ez tovább erősíti azt a következtetést, hogy nem csak a protestánsokról és fehérekről beszélünk, amikor a mai Egyesült Államok lakosságának négyötödéről kiderül, hogy hitet tesz az amerikai kivételesség mellett.

Mindez arra utal, hogy a bevándorlók nagy része, bőrszínezetre és vallásra való tekintet nélkül amerikaivá válásuk folyamán elsajátítják az amerikai kivételesség gondolatát, magukévá teszik ezt a hitvallást. Nyilván pszichológiai folyamatról van szó, ami rengeteg további kérdést vet fel, de ezek nem e könyv témái. (Például: ezekből az adatokból

³ Az adatokhoz lásd Hobbs és Stoops, 2002; U. S. Census Bureau, 2002; U. S. Census Bureau, 2011.

⁴ United States Conference of Catholic Bishops, 2009.

az is következik, hogy amelyik bevándorló amerikai állampolgár lett, nagy százalékban azt vallja, hogy ő elsősorban amerikai. Mivel az Egyesült Államok különleges státusszal bír, lakosai úgy érzik, hazájuk sok szempontból felsőbbrendű a világ egyéb országainál, így implicit módon sokszor a saját származási országát is sok bevándorló amerikai lenézi.)

Úgy látszik, hogy azok a harmadik évezred első éveiben tapasztalható problémák, amivel az Egyesült Államoknak szembe kellett és továbbra is szembe kell néznie, az amerikaiakat nem tántorítják el attól a meggyőződéstől, hogy országuk különleges, kivételes és előbbre való a Föld többi országánál. Mindez igaz annak ellenére, hogy azok közül, akik pozitív választ adtak a közvélemény-kutatás idézett kérdéseire, nagy részük úgy gondolta, az Egyesült Államok elveszítheti korábbi különleges jellemzőjét.

Az amerikai kivételesség vagy kiválóságtudat gyakorlatilag egyidős az első angol telepesek amerikai kontinensen való megjelenésével. Már az Észak-Amerikában megtelepedett vallási üldözöttek és szerencsét próbálók első generációja hangoztatta és magáévá tette azt a felfogást, hogy Új-Anglia (New England – az Egyesült Államok északkeleti része) és az egykori Izrael között párhuzam húzódik. Ezzel magukat Isten kiválasztott népének avanszálták, amiből logikusan következett életformájuk és világnézetük vezető és példamutató jellege, amelyet a világnak követnie kellene. Mivel egy számukra új világban kezdték az életet újra, s ezzel újítkók voltak, vallási és társadalmi reformerek, érthető az a pszichológiai felfogás, hogy magukat kivételesnek gondolták.

De egy adott népcsoport kiválóságtudata természetesen nem volt új jelenség. Már a primitív társadalmakban is jól megfigyelhető volt a „mi” az „ők” elleni önmeghatározása, amely segíti a mítoszképződést és valamiféle sorsszerűség meghatározását.⁵ Ahogy Thomas Mann fogalmazott, a mítosz „az élet alapja, maga az időtlen séma, olyan vallásos formula, amelybe az élet belefolyik, amikor újra produkálja jellegzetességeit a tudatalattiból”.⁶ De konkrét példák is vannak

⁵ Erről lásd Smith, 1986, 47–68. o.

⁶ Mann, 1937, 30. o.

Európából a korai középkorból. Például a nyolcadik században I. Pál pápa Kis Pipin frank uralkodót Isten kiválasztottjának nevezte, és birodalmát „Dávid új királyságának” titulálta. A frankokról pedig azt mondta – természetesen azért, mert segítették az Anyaszentegyházat –, „külön a Mennybe vésett helyük van... hasonló ahhoz, amit [Isten] Izrael népének adatott”.⁷ VIII. Bonifác pápa pedig a tizenharmadik század legvégén mondta a következőt: „csakúgy, mint Izrael népe... a francia királyság egy különleges nép, melyet Isten választott, hogy a Mennysorság rendeleteit véghezvigye”.⁸ Természetesen ezekben a pápai megnyilatkozásokban nagy adag reálpolitikai motiváció volt, de a lényeg az, hogy egy adott népet Isten kiválasztott népének hívni Európában nem volt rendhagyó eset.

Kivételesnek érezték magukat az angolok is a tizenhatodik–tizenhetedik században, és utána is. Ennek elsősorban vallási alapja volt. Mint protestánsok, különbnak érezték magukat a kontinentális, javarészt katolikus Európánál. John Foxe is az angolok kiválasztottságáról beszélt már a tizenhatodik században.⁹ Milton például úgy írt egyik művében, hogy Anglia, „melynek Isten azt a kegyet és megtiszteltetést juttatta, hogy elsőként tűzze ki a lobogót a veszendőbe ment igazság visszaszerzésére, az első evangéliumi harsonát megfújja a nemzetek számára, s az üdvözítő fény új lámpását miként egy dombtetőről odatartsa az egész kereszténység elé”.¹⁰ Angliában tehát már a puritánok Észak-Amerikába vándorlása előtt és alatt is megjelentek az angol kivételesség gondolatainak képviselői. Itt is valamiféle különlegesség, a világ többi részével való összehasonlításban a pozitív másság, és természetesen az érthető, mai szóval nacionalizmusnak hívott jelenség figyelhető meg. A párhuzamot egyébként itt is Izrael példájával azonosították, a kiválasztottság érzése komolyan dominált.¹¹ A Nagy

⁷Smith, 1986, 59. o.

⁸Idézi Armstrong, 1982, 158. o.

⁹Lévai, 2013, 53. o.

¹⁰Milton, 1641, 19. o. A magyar fordításban a „domb” a „hegyen álló város”-ra vonatkozik, amit majd Winthropnál és társainál látunk.

¹¹McGiffert, 1983, 1151–1174. o.

Migráció során (tizenhetedik század első fele) ezt a tudatot vitték magukkal az első angol telepesek a tengerentúlra. De a pszichológiai hatás az újonnan felfedezett földrész irányából is érzékelhető volt.

Az Újvilág Európára és az európai gondolkodásra tett hatása korán megnyilvánult számos különböző területen, így az irodalomban is. Nem véletlen, hogy Thomas More *Utópia* (1516) vagy Francis Bacon *Új Atlantisz* (1627) című írásai az amerikai kontinensen játszódnak. Mindkettő utópisztikus történet, ami arra enged következtetni, hogy az európai gondolkodásban az amerikai kontinens, ekkor tán még egésze, hatalmas elvárásokkal kecsegetett az ember jövőbeni boldogulását illetően. Nem csoda tehát, ha hatalmas elvárások és fantasztikus mítoszok születtek szinte egyik napról a másikra az ottani lehetőségekről, az ott megtalálható földi Paradicsomról. Amerika mint az „ígéret földje” tehát gyakorlatilag egyidős annak európai felfedezésével. Noha Kolumbusz felfedezőútja az Indiába tartó út megrövidítésének ígéretét nem váltotta be, hamarosan a meggazdagodás, a bőséges kincsek vélt és részben valós megtestesítője lett. Tehát a mítosz, ami futótűz sebességével épült be az európai ember gondolkodásába, miszerint Amerika a lehetőségek földje, már kitapintható volt, amikor Észak-Amerikában megjelentek az Angliából menekülő puritánok.

Az első európaiak megérkezése aztán gyökeresen kifordította az addigi életvitelt Amerikában. Az európaiak megjelenésével feltűnő betegségek nemcsak megtizedelték a sok száz éve itt élőket, de egyes becslések szerint éppen inkább az őslakosok mintegy 10%-a élhetett túl a különböző fertőzéseket, és az olyan betegségeket, mint a himlő, bárányhimlő, bubópestis, influenza, kanyaró stb. Ennek egyik eredménye az lett, hogy amikor az első angol telepesek száz évvel később megjelentek a mai Egyesült Államok területén, már csak korlátozott számú őslakossal találták magukat szembe. Rövid időn belül a betegségek és háborúk által aztán hamarosan szinte lakatlanná tették környezetüket. Így sokkal jobban érthető az új kontinens „szűz föld” fogalma, amely tulajdonképpen „megerőszakolás” útján lett egyrészt „kihalt”, másrészt „termékeny”.

A tizenhetedik század elején az akkori világban, így Európában is, a vallásos gondolat nyilvánvalóan meghatározó volt. A reform-

protestánsok, akiket üldöztek Angliában, és ezért új hazát kerestek maguknak, nagyon nehéz körülmények között találták magukat az Újvilágban. A borzasztóan kockázatos hajóút után kemény telek, elégtelen élelem és az ellenséges indián törzsek mind-mind sikeres letelepedésük ellen szóltak. Az óceánon való átkelés felfogható volt egy újjászületésnek is. Ezek az emberek úgy gondolták, hogy az egykori izraeliekhez hasonlóan a Vörös-tengert szelik át, és ezzel jelképesen (és persze szinte a gyakorlatban is) megszakították múltjukat eredeti hazájukkal, és az ígéret földjében a földi paradicsom lehetőségét látták. A kezdetek viszont nem voltak könnyűek. Gondoljuk csak meg! Virginiában az első 15 évben mintegy ötezer telepes érkezett, akiknek csak húsz százaléka maradt életben. Északon az 1620-as Zarándokok több mint fele nem élte túl az első hét hónapot.¹² A zord életkörülmények és az igen nagy halálozási arány miatt ráadásul sokan vissza is tértek az óhazába.¹³ De mégis sikerült a túlélés, ami szerintük bizonyította rátermettségüket és Isten iránt érzett félelmüket és szeretetüket. Jogosnak érezhették tehát, hogy életben maradásuk és lábuk biztos megvetése az Újvilágban isteni adomány. Sőt, többről volt szó: Isten küldetést bízott rájuk, feladatuk volt a világban. Az Észak-Amerikába költözött angol telepesek, különösen északon, hamar kifejezésre juttatták és aztán fokozatosan egyre erősebben hirdették, hogy ők a kiválasztott közösség, hiszen Anglia sem tett eleget az általuk támasztott elvárásoknak. Onnantól nemcsak Anglia, de gyakorlatilag egész Európa az elbukottság példájául szolgált, és az Újvilágba átköltözött emberek az Óvilág bűneit kívánták megváltani. Így Európa sokak elméjében mint „pokol” jelent meg, míg az Amerikába kivándoroltak úgy gondolták, valami történelmi újat hoznak létre: a történelem utolsó fázisát, a földi paradicsomot.¹⁴

¹²Robertson, 1980, 46. o.

¹³Egyes mérések szerint majdnem minden negyedik puritán telepes visszatért Angliába már az első évtizedben, és a papok, illetve az éppen megnyílt Harvardon végzetek között ez az arány ennél magasabb volt. Moore, 2007, 1, 55, 81. o.

¹⁴Sanford, 1961, 94–98. o.

Mivel az Amerikában letelepedett és később közösséget, majd nemzetet alkotó angol emberek „kitalálták” magukat, azaz helyhez kötött történelmi fejlődés nélkül, korábbi korokból és helyekről magukkal hozott tapasztalatok és régebbi és újabb ideák mentén alakították társadalmi felépítésüket, a klasszikus középkor kimaradt nemzettörténeti fejlődésükből. Nemzeti „fogantatásuknak” ezért bibliai eredetet tanúsítanak, amely még jobban megerősíti a kivételesség, a kiválasztott nép körüli mítosz erejét. Ezzel kapcsolatban írta Donald Pease, hogy az amerikai nemzeti narratíva „képi repertoárja” „egy kivételes nemzeti alannal (amerikai Ádám), jellemző nemzeti helyszínnel („szűz föld”) és egy példamutató nemzeti küldetéssel (megtalálni az utat a vadonban)” rendelkezik.¹⁵

John Winthrop híres beszéde 1630-ból az egyik első kézzel fogható és a leghíresebb dokumentum a kor telepeseinek ilyen jellegű gondolatvilágára. A massachusettsi puritán kolónia sokszoros kormányzója „A keresztény emberszeretet mintaképe” című beszédében, melyet az Újvilágba való átkelés idején írt és olvasott fel társainak, a bibliai kiüzetéssel tette egyenrangúvá útjukat Amerikába, és értelemszerűen a hit fontosságára és a közösség megtartó erejére hívta fel a figyelmet. De a legemlékezetesebb része a beszédnek mégis a következő passzus: „Úgy találjuk majd, hogy Izrael Istene közöttünk él, amikor is közülünk tízen képesek lesznek ellenségünk ezrének ellenállni; amikor Isten dicsér és dicsőséget ad nekünk, és majd az utánunk következő telepesek azt mondják, »Tegye az Úr azt olyanná, mint Új-Angliát.«” A winthropi felfogás küldetésüknek azt tartja, hogy ők legyenek egy „város a hegyen”. Ez már a kivételesség és kiválóság metaforikus megjelenítése. Végül még hozzáteszi a küldetés felelősségét hangsúlyozandó: „Az egész világ ránk tekint. Ha tehát ebben a megkezdett munkában csalatkozásra készítjük Istenünket, és Ő ezért megvonja tőlünk jelenlegi segítségét, akkor az egész világ csak, mint egy történetre és gúny tárgyára fog emlékezni ránk.”¹⁶

¹⁵Pease, 1994, 1–13. o.

¹⁶Winthrop, 1630, 47. o. Részletesebb elemzés Winthrop gondolatvilágáról és a szóban forgó deklarációról, Gamble, 2012; Litke, 2010, 54–104. o.

Félreérthetetlenül megjelenik tehát a vallásos öntudat, az Istennek való megfelelés és az isteni küldetés beteljesítése, ami nem más, mint az emberiségnek példát mutató közösség és életforma megvalósítása. A példabeszéd legnagyobb része egyébként a közösség felelőssége és a sikeres letelepedés kapcsolatáról szól. De a szónoklat végén található elhíresült gondolat nyilván nem ugyanaz, amivé később vált, vagyis itt még egyáltalán nincs szó terjeszkedésről, mások leigázásáról, egy magasabb szintű államforma létrehozásáról. Az amerikai kivételesség későbbi interpretációi miatt meg kell említeni, hogy a John Winthrop által vezetett puritán közösség és a későbbi észak-amerikai brit gyarmatok közül számos nem a demokrácián alapult. Elég csak a tipikusan vallási üldözésre gondolni, de más jellemzők is szóba kerülhetnek. Jól érzékeltető, hogy a mítosz mennyire összefonódik a valósággal, hiszen egy friss Winthrop-életrajz címe sokatmondó: *John Winthrop: Amerika elfeledett alapítóatyja*.¹⁷ A massachusettsi kormányzó beszédében sokkal inkább az Istennek megfelelő életvitelről van szó, ami viszont példaként kell, hogy szolgáljon a világ számára. „A hegyen épült város” Máté evangéliumára rímel (5:14: Ti vagytok a világ világossága. Nem rejtethetik el a hegyen épített várost.), ami azt erősíti, hogy Winthrop magát mint a jézusi szent szavak modern megtestesítőjének gondolta, és szoros párhuzamot velt felfedezni saját közössége és a zsidók majd 1600 évvel korábbi sorsa között.¹⁸

Ebben a gondolatban természetesen több is rejlik, még ha ekkor ez nem is lett kibontva. A példamutatás, ami isteni eredetű életformán alapszik, nem elégedhet meg azzal, hogy másoknak megmutatja, mi is lenne a jó. Magától értetődően következik, hogy a példát másoknak követniük kell, hisz csak így lehet teljes az isteni küldetés beteljesítése. Ez a gondolat magában foglalja a később sokkal erősebben jelentkező misszionáriusi és hódítói attribútumokat az amerikaiak másokkal való érintkezéseiben. Fontos hangsúlyozni: Winthrop esetében ez még távolról sem nevezhető *amerikai* kivételességnek. Egyrészt, a

¹⁷Bremer, 2006.

¹⁸Winthrop Mózeshoz való hasonlatosságát, de egyben eltérését is, lásd Gamble, 2012. 58–60. o.

tizenhetedik század elejének menekült telepesei még nem nevezhetők amerikaiaknak, és ők sem tartották magukat annak. Winthrop nem egy nemzethez intézte szavait. Erre nem is nagyon lett volna lehetősége, és a később megvalósult államközösség ötletének ekkor még semmilyen nyoma sincs. Egy brit szkeptikus vehemenssen, de joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy a puritánok „az európai iskolák, európai kultúra és európai áhítatos vallásosság termékei” voltak, és hogy a nemzet alapító atyáinak politikai gondolatai „az európai civilizáció központi hitrendszerében” gyökereztek.¹⁹ De egy jól ismert amerikai politológus is hasonló következtetésre jutott, amikor azt írta „azok az értékek, ötletek és attitűdök, amelyekre az amerikaiak úgy gondolnak, mint az amerikai kivételesség részére valójában Nagy-Britanniából érkeztek”.²⁰ Tehát, mint sokan utalnak rá, az amerikai kivételesség egy Európából, illetve elsősorban Angliából exportált gondolat, ami aztán a kedvező körülmények és események hatására tudott amerikaiává válni. Így azonban megjelenik egy alapvető paradoxon. Azok az „amerikai” intellektuális vezetők, akik majd fennhangon hirdetik az Európától való eltávolodás tényét és szükségességét, olyan személyek voltak, „akik maguk is mélyen az európai könyveknek és ötleteknek voltak lekötelezettjei”.²¹ Igazából ebben semmi meglepő nincsen. Végére is ezek a telepesek Európából érkeztek, így furcsa is lenne, ha más gondolatokból táplálkoztak volna, mintsem az otthoniból. Ekkortájt inkább egy vallásos példamutatásról beszélhetünk, melynek célközönsége a telepesek mellett éppúgy voltak a helyi őslakosok, mint az otthoni anglikán egyház. Ettől függetlenül viszont ezek a winthropi gondolatok nem véletlenül lettek annyira ismertek, hiszen van bennük valami, amivel a későbbi amerikaiak könnyen tudtak azonosulni, és részben már sokukban benne is volt ez az érzés. Az Európában uralkodó miliő nem volt alkalmas a meghirdetett gondolatok gyakorlatba való átültetésére. Perry Miller szavaival, „a kialakult

¹⁹Hodgson, 2009, 9. o.

²⁰Mead, 2007, 47. o.

²¹Lerner, 1967, 26. o.

doktrína Anglia számára kereste a reményt, de ezt Massachusettsben kellett kipróbálni”.²²

Egy újabb tanulmány arra a megállapításra jutott, hogy Winthrop prédikációja, illetve az annak tanúsított jelentős szerep az amerikai kivételesség kialakulásában csak mítosz. Richard Gamble hosszú kutatómunka után arra a felfedezésre jutott, hogy a nevezetes és annyit idézett beszéd kétszáz évig gyakorlatilag ismeretlen volt a brit gyarmatok telepesei, illetve később az amerikaiak számára. A szerző szerint Csipkerózsika-álmából csak 1838-ban ébresztették fel, amikor is egy a kolóniákról szóló gyűjteményben megjelent, de még ezután is sokáig nem szolgálta a huszadik század derekára kialakított értelmezést, amire még majdnem egy évszázadot kellett várni.²³

Mindez felvet néhány gondolatot. Amennyiben Winthrop beszéde valóban nem volt a köztudatban hosszú ideig, ahogy ezt Gamble állítja, ez még nem jelenti azt, hogy az abban megfogalmazott központi elemek ne lettek volna széles körben elterjedtek. A tizenhetedik és tizennyolcadik században az írástudás nem volt magas szintű sehol a világon, így az amerikai brit kolóniákon sem. Csak a módosabb réteg engedhette meg magának, hogy írni és olvasni tudó gyermekeket neveljenek, leginkább vallásos keretek között. Winthrop üzenete, illetve annak az Amerikában letelepedett puritánok a világ számára való példamutatásról szóló tanításai inkább terjedhettek szájon át. A 150 év, ami a winthropi prédikáció és az amerikai függetlenség kivívása és az Alkotmány megalkotása között eltelt bőven elegendő idő volt, hogy ilyen jellegű tanok széles körben elterjedjenek, főleg annak tudatában, hogy az idő lassan igazolni látszott a kezdeti szorongások közt feltörő optimizmust. A brit kolóniák megszilárdultak és virágzásnak indultak, az indián őslakosokkal való kapcsolat a telepesek javára dőlt el, az atlanti kereskedelembe szerves részt vállaltak, a népesség látványosan szaporodott, és megindult a területi terjeszkedés. Így amikor a telepesek függetlenségükért harcoltak az anyaország ellen – immár amerikaiakként –, és megalkották az új államrendet,

nem példával kívántak-e szolgálni a világnak? Más szavakkal, még ha Winthrop neve és ma már híressé vált gondolata el is felejtődött kétszáz évre, nem mutatott-e rá Winthrop valami nagyon fontosra? Még ha nézőpontja egy mélyen vallásos brit telepesé is volt az Újvilágban, aki magát és puritán társait Isten kiválasztott népének gondolta, akiknek feladata a túlélés és a példamutatás Isten követelményei szerint, nem képviselte-e lényegében ugyanazokat a gondolatokat, amiket az alapító atyák, immár amerikaiakként, vallottak? A válasz szerintem egyértelmű igen. Boorstin úgy fogalmaz, hogy Winthrop „az amerikai történelem alaphangját ütötte meg”.²⁴ Joggal állíthatjuk, hogy a függetlenségi háború (1775–1783) és az 1787-es Alkotmány, tehát a köztársasági államforma, az egyéni szabadságjogok és a plurális demokrácia sok szempontból a winthropi gondolatnak a politikai és szekuláris megtestesülései. Egy magasabb rend érdekében végzett küldetés beteljesítése, ami egybevág a túlélésért folytatott küzdelemmel. Pontosan ezért érthető, hogy ha valóban csak 1838-ban ismerkedhetett meg az akkor már valóban amerikai társadalom szélesebb rétege nyomtatott formában Winthrop beszédével, miért lett az amerikai „birodalom” kiteljesedésével egyre népszerűbb, és találtak benne igazolást az amerikaiak speciális státusuk korai gondolati kifejeződésére. Hogy aztán a huszadik század közepére mennyire beleivódott a köztudatba és a professzionális amerikai historiográfiába is a winthropi kinyilatkoztatás, arra jó példa többek között Daniel Boorstin, Max Lerner és mások művei, akiket már említettem.

Másrészt, és ez szintén nagyon fontos szempont, nem John Winthrop volt az egyetlen prédikátor, aki hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Noha valószínűleg a winthropi kinyilatkoztatás a kor minden vallási vezetője előtt ismert volt, és abban osztoztak, ez mégsem jelenti azt, hogy emiatt tekintették azokat magukra nézve is irányadónak. Maguktól is ilyen következtetésre jutottak. De a Winthrop nevével fémjelzett ösvényen már könnyebb volt előrehaladni. Közel tíz évvel Winthrop híres prédikációja után nem meglepő, ha egy másik vallási vezető is sokban kollégájához hasonló szavakat intézett nyájához.

²²Miller, 1953, 25. o.

²³Gamble, 2012.

²⁴Boorstin, 1958, 3. o.

Peter Bulkeley is az ismert egyházi előljárók közé tartozott a tizenhetedik századi massachusettsi kolónián. Winthropot visszhangozta, hiszen fennmaradt beszédében ő is „a hegyen álló város, melyen sokan kutatnak” és „a hegy tetején lévő fénysugár” hasonlatokkal jellemezte közösségét.²⁵ De Bulkeley, miután Winthrophoz hasonló kifejezésekkel erősíti meg hitüket és feladatukat a világban, még erősebb kinyilatkoztatást tesz a különleges státusról, amit a közösség élvez. Bulkeley magukat a következőképpen jellemzi: „Ti egy különleges nép vagytok, az egyetlen nép – senkihez sem hasonló a földön.”²⁶ Érdemes megemlíteni William Stoughton massachusettsi előljáró 1668-as értekezését is. Egy választási beszédben Stoughton, aki igen befolyásos vezető volt, és aki egyébként később a salemi boszorkányperben is fontos szerepet játszott, kijelentette hallgatóságának, miszerint „Isten átválogatott egy egész nemzetet, hogy kiválasztott csíráját küldhesse a vadonba”.²⁷ Emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a massachusettsi társadalomban lazulásnak indultak a winthropi gondolatok által megfogalmazott elvek, és arra szólította fel az embereket, hogy minél inkább kövessék az Isten által követett utat, és bízzák a klérus vezetőire (például őrá) az ítéletek meghozatalát.²⁸ Más egyházi vezetők a példaértékről beszéltek az 1670-es évek második felében, amikor Új-Angliát és az ottani küldetést jellemezték, mint „Új Jeruzsálem jelképe”, vagy „olyan első gyümölcs, amely idővel az egész világon beéri”.²⁹ De ugyanezt a gondolatot (a város a hegyen a vadonban) skandalizálta Urian Oakes, aki később a cambridge-i egyház vezetője és a Harvard Egyetem megbízott elnöke is volt.³⁰

A puritán telepeseknek ezek a gondolatok nem csupán teológiai okoskodások voltak. Ők átérték, megérték a vadonba való kiűzetést, és az ottani életben maradást – legalábbis ahogy ezt ők látták. Így vált

²⁵ Bulkeley, 1653, 16. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Stoughton, 1670, 16. o.

²⁸ Uo., 17–38. o.

²⁹ Idézi Bercovitch, 1978, 138. o.

³⁰ McWilliams, 2004, 103. o.

a pusztá fennmaradás ugyanazzal a lendülettel küldetéssé is.³¹ A puritán társadalom remek ismerője, Bercovitch úgy érvel, hogy a puritán lamentáció (az a vallási beszéd, amelyben Isten kegyelméről, de az isteni törvények be nem tartása miatti büntetésről is szó van) „a küldetéssel átítatott kultúra rituáléja volt, azaz egy olyan kultúráé, amely a fejlődésre alapozta hitét”.³² Ráadásul fontos megemlíteni, hogy maga az a tény, hogy küldetést teljesít valaki, a be nem teljesültséget is jelzi, tehát az előrelépés fontosságát, a továbbfejlődés szükségességét hangsúlyozza.

Winthropék a Massachusetts Bay Companyban sikeresen átvették a vezetést a kereskedőktől, és így nyílt lehetőségük az „ígéret földjére” áttelepülni, és egy puritán alapokon nyugvó társadalmat megalapítaniuk. Az amerikai földrészen a Biblia-értő klérus volt a megkérdőjelezhetetlen vezető réteg, az ő kinyilatkoztatásaik voltak az abszolút útmutatók a lakosságnak. De az 1630-as évek közepén egyébként mindjárt megjelent az első kihívás is a winthropi felfogás ellen. Az Anne Hutchinson és Roger Williams személyében jelentkező vallási forradalom elsősorban a vallási tolerancia irányába mutatott, a mára már jól ismert individualizmus egyik előhírnökének tekinthető. Ugyanakkor azzal, hogy kétségbe vonták az isteni kinyilatkoztatások vallási vezetők által hangoztatott interpretációját, egyben meg is kérdőjelezték azok abbéli állításait, mindezzel azt állítva, hogy a bostoni új rend különlegessége nem legitim. Így az egész közösséget alapjában kérdőjelezték meg, és annak politikáját is, mint például az indián földek elfoglalását. E két lázadó sorsa a száműzetés volt, de egyéb kételkedők Angliába való visszatoloncolással találták magukat szembe. A massachusettsi klérusnak ezt a fajta hatalmát és az abból adódó megnyilvánulásokat hívja Staloff „kulturális dominanciának”.³³

³¹ Részletesebb leírást a puritán társadalomról magyarul, Ország-Virágos, 1997, 11–16. o.

³² Bercovitch, 1978, 23. o.

³³ Az új-anglia-i társadalmi feszültségekről, a világi és a puritán vallási vezetők közötti hatalmi harcokról részletesebben lásd Staloff, 1998.

Szintén fontos, hogy a puritán kezdeményezés csak egyik fejezete a brit kolóniáknak az észak-amerikai kontinensen. Mellesleg amit ma kezelhetünk „amerikai” kezdetként, nem szorítkozik egyedül a puritán közösségre, még ha ma is fellelhetünk bizonyos nyomelemeket gondolataikból. Éppúgy fontos, hogy mi zajlott Virginiában, Pennsylvániában vagy New Yorkban, hiszen ezek a helyszínek éppúgy hozzájárultak a későbbi amerikai „nemzet” karakterének építéséhez. John Rolfe volt talán az első, aki magasztosan írt az Amerikában való letelepedés lehetőségeiről és az angolok kiválasztottságáról. A Virginiát dicsérő propagandaírásában nagy lehetőségekkel kecsegtető helyként állította be a területet, és ezzel elősegítette az ottani további magánbefektetést, illetve letelepedést. Rolfe, akinek nagy szerepe volt a dohánytermesztés megszilárdításában, szilárdan hitte és hirdette, ahogy konklúziójában is fogalmazott, hogy a Virginiába való angol kivándorlás több, mint egy esemény, hiszen az odavándorlás „egy különleges népe volt, melyet Isten ujja választott ki és jelölt meg a terület birtoklására, hiszen kétségtelen, hogy Ő velünk van”.³⁴ Itt is az Angliából exportált kivételesség gondolatát fedezzük fel. Alapvetően az angol gondolatkörre épülő puritán és a virginiai tradíciók amalgámjáról lehet beszélni mint az amerikai tradíció alapjáról. Perry Miller egyenesen állítja, hogy noha a két kolónia valláspolitikája eltért, „mindkettő ugyanazt az angol típust vonzotta magához, aki istenfélő volt, keményen dolgozott, és szó szerint és boldogan fogadta el a puritanizmus alapeszméit: eredendő bűn, eleve elrendeltetés és választások. Más szóval, azokat, akik a társadalom építését vizionálták.”³⁵ Virginiában is Isten dicsőségét hirdetendő települtek le, amely vállalkozásnak természetesen elengedhetetlen része volt a sikeres gazdálkodás. A két elem egybeforrt: sikeres és tartós letelepedés csak gazdasági sikerrel érhető el, amely siker egyben visszaigazolása Isten kegyének,

³⁴Rolfe, 1616, 41. o. Egyébként Rolfe vette el Pocahontast, a legendás szépségű indián lányt 1614-ben.

³⁵Miller, 1948, 501. o.

es ezáltal képesek Isten ígétét hirdetni a vadonban, és minél több indiánt megtéríteni.³⁶

És noha Új-Angliától délre is számos új gyarmat és a földrajzi adottságok miatt alapvetően más életforma jött létre, az előbb említett gondolat mégis meghatározó jellegű volt. Valószínűleg azért, mert azok is elsősorban brit telepesek voltak, így egy hasonló vallásos kultúrkörből érkeztek, még ha jelentős eltérések mutatkoznak gyarmatokként, illetve földrajzi területenként. Virginiában például sok szempontból a klíma miatt sokkal könnyebb volt a boldogulás, mint a zord északi vidéken, de mind az északi Új-Anglia, mind a déli Virginia a reformáció örökösei voltak. Közös volt az Istenbe vetett hit és az új környezetben való boldoguláshoz szükséges kitartó munka. Mind a két kolónia vállalkozásukra „mint Isten dicsőségéért való küldetésre” tekintett.³⁷ Az új-angliai eredet a vallásos tisztaságra, míg a déli gyarmati eredet az európai korrupciótól való mentességet hirdette a földművelés kiterjedésén keresztül. Akár az új-angliai kálvinizmust, akár a virginiai deizmust és jeffersonizmust vesszük alapul, ugyanoda jutunk. Mindegy tehát, melyik égtájon keressük a szellemi gyökereket, hasonló szimptomákat találunk: elszakadás az Óvilágtól és az Újvilágban való sikeres érvényesülés, mint Isten kiválasztott népe, és az ezzel járó felelősség és dicsőség.

Tehát Winthrop mellett és után a kivételesség és isteni küldetés gondolatai továbbra is erősen éltek a telepes közösségekben. Természetesen a gyarmati idők másfél évszázada alatt sok minden változott – elsősorban pozitív irányba: gyarapodott a népesség, nőtt az életszínvonal, elindult a lassú és óvatos terjeszkedés. Mindez csak erősítette a változatlan gondolatot: az Újvilágba érkezők kivételes emberek, összehasonlítva Európával morális és materiális előnyt élveznek.

Értelemszerűen tehát a telepesek, illetve a gyarmatok lakói számának növekedése magával hozta területi terjeszkedésük igényét. Ahogy egyre nagyobb területeket tudtak a magukénak, tipikusan az őslakosok kárára, egyre inkább lazult a szigorú puritán erkölcs és felfogás, nőtt a

³⁶Uo., 492–522. o.

³⁷Uo., 500. o.

szekularizáció, az állam és az egyház szép lassan egyre inkább különváltak. Ez nem azt jelenti, hogy az alapvető fogalmak és értékek változtak volna: a vallásosság és Isten felé való elkötelezettség, a közösség megtartó ereje és munkába vetett hit megmaradt. De a jelentős népesség és területi változásokkal egyetemben ezek a koncepciók is némileg módosultak. A közösség már nem csupán a településre koncentráldott, hanem nagyobb kiterjedésű egységekre: a gyarmati lakók kezdték egyre inkább saját gyarmatukkal azonosítani magukat. Így jelent meg az a felfogás, hogy valaki massachusettsi, New York-i vagy virginiai, de továbbra sem amerikai, mert erről még ekkor szó sem volt.

Az isteni gondviselés továbbra is velük volt, hiszen prosperáltak, megművelték a nem feltétlen Kánaán-szerű környezetet, és terjeszkedni tudtak, mert erősebbeknek bizonyultak az indiánoknál, legyőzték a természeti kihívásokat, kiépítették a kereskedelmet: egyszerűen eddig teljesítették küldetésüket, ami ekkor még, a tizenhetedik században, és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, az életben maradás volt. Mindez persze csak kemény odaadó munkával volt lehetséges: az új környezetet igába kellett hajtani, meg kellett művelni és termékenységre bírni. Ez hatalmas kihívás volt. Ezek a szempontok gyakorlatilag fel is emésztették a lassan gyarapodó telepesek energiáit, de amit az egyre nagyobb számban itt élők sikeresen oldottak meg. Mindezek fényében tehát nem állítható, hogy a gyarmati korszak elején megszületett (amerikai) kivételesség gondolata eltűnt volna. Sokkal inkább az igaz, hogy egy jó száz évre némileg a háttérbe szorult, mert nem volt feltétlen szükség rá. A célok ki lettek jelölve, a munka megkezdődött, és a látható eredmények igazolni látszottak a kezdeményezőik elképzeléseit.

Az alapgondolatokat olyannyira tisztán megfogalmazó papság a fejlődést viszont nem tudta megállítani. Az általuk prédikált eszmék gyakorlati átültetése óhatatlan feszültségeket eredményezett az eszmék és a kézzel fogható valóság között. Massachusetts valóban gyarapodott, terjeszkedett, sikert ért el. Ugyanakkor lazultak a közösségi formák és a winthropi kinyilatkoztatás közösség-összetartó elemei megroggyantak. Szükség volt a terjeszkedésre, a halászatra vagy a kereskedelemre, de a papok nem számoltak ennek a sikernek a szigorú szabályrendszer-

ben élő kis közösségekre tett bomlasztó hatásával. Felemelték hangjukat ugyan „a haladás következményei, de nem a haladás ellen”.³⁸ Vagy ahogy Alexis de Tocqueville írja, „Új-Anglia alapítói egyszerre voltak megrögzött szektánsok és szenvedélyes újítók”.³⁹ Természetesen egyik folyamatot sem lehetett megállítani. Az emberek egyre inkább a jólét felé tekintettek, és nem fogadták el helyüket állandónak a társadalomban. Ki akartak törni, és erre az előbb említett lehetőségek jó táptalajt és ugródeszkát nyújtottak. Ezek az emberek a tizenhétedik századra egyértelműen gyakorlati értelemben kezdték el a később „amerikai álomnak” nevezett jelenséget alkalmazni: nem a születés határozza meg, ki hova jut(hat) el, hanem a kemény munka, a lehetőségek megragadása, amit a kivételes körülmények és az Európától eltérő társadalmi berendezkedés hoz létre. Ahogy Reinhold Niebuhr fogalmazott, „a puritanizmustól a yankee-vé válás egy elég gyors folyamat volt. Az Isten szolgálatában keresett jólét most már önmagát megvalósítandó működött”.⁴⁰ Tehát az egyéb metaforák kiegészültek az „amerikai álom” fogalmával, ami talán a mai napig is a legerősebb és legjobban ismert mítosz az Egyesült Államokkal kapcsolatosan.

Bercovitch azt is állítja, hogy noha az új-angliai vallási vezetők egyre veszítettek súlyukból a növekvő és lazuló életformát mutató közösségeken belül, mégis remekül hidalták át ezt a krízist olyan módon, hogy a múltat mitikus formában adták tovább, amely irányadóul szolgált a jövő nemzedékeinek. A kezdetek tárházából azokat a rugalmas szimbólumokat és metaforákat, illetve mítoszokat használták, amelyek alkalmasak voltak a korai szigorú puritán életforma megtestesítésétől a szabad amerikai polgárba való átmenethez: Újvilág, az új és kiválasztott nép, a város a hegyen, az Ígéret Földje, a Szűz Föld, az Új Édenkert, amerikai Jeruzsálem, stb. Ezek aztán utat nyitottak és segítettek a „sorsszerű elrendeltetés” vagy a köztársaság birodalomává válásának ideológia folyamatát is.⁴¹

³⁸ Miller, 1953, 40. o.

³⁹ Tocqueville, 1993, 73. o.

⁴⁰ Niebuhr, 1952, 52. o.

⁴¹ Bercovitch, 1978, 92. o.

Az első évszázad végére megjelent egy másik mai napig tartó és egyre felerősödő jelenség, ami természetesen nem csupán Amerikára jellemző. A korai tanítók, függetlenül attól, hogy beszédeik mennyire tűntek reálisnak 60-70 évvel elhangzásuk után, a sikeres kísérlet fényében felmagasztosultak. Könnyen történhetett ez meg, hiszen nem kellett a balsorsot szidni, nem kellett bűnbakot keresni valamilyen kudarc miatt. Viszont a kohéziót tovább erősítette az „alapítók” bölcsességének és gondolataik megmaradt, még minidig uralkodó árnyalatainak kőbe vésése. Más szavakkal „az alapítók idealizálása szenvedéllyé vált”.⁴²

A tizenharmadik században a szigorú és szoros kötelékben élő puritán város- és koloniális közösségek kezdtek tehát átalakulni egy sokkal világibb, a kereskedelem mint a jóléthez vezető út mozgatórugójaként realizált nyitottabb társadalommá válni. Noha még mindig a vallás volt az egyik vezető szellemi irányvonal, ez kezdett erejéből veszteni, és megfigyelhető volt a meglazult vallási alapokra való helyezkedés. Pontosabban egyre több alternatív vallási kezdeményezés jelent meg, s egyre többen hangoztatták azt a véleményt, hogy a tradicionális és az egyes kolóniákon belül nagyhatalmú egyházak teljhatalmát szüntessék meg. De nem csupán arról volt szó, hogy az egyes gyarmatokon belül is sokféle rétegződés történt mind földrajzi, mind vagyoni szempontból. A tizenharmadik század a felvilágosodás korszaka: a vallás fontossága mellett ekkor jelenik meg azzal párhuzamosan a józan ész mint a dolgok mozgatórugója.

Jó példa minderre Benjamin Franklin, aki a század leghíresebb és legelismertebb amerikaija volt mind az Újvilágban, mind Európában. Eredetileg *Önéletrajz* című műve, amelyik egyébként gyakorlatilag egy új műfajt is sikeresen honosított meg Észak-Amerikában, jó példája ennek az új felfogásnak.⁴³ Franklin a szegény sorból vagyongitte különböző vállalkozásaival, a tudomány számtalan területén írta be magát a történelembe (leghíresebb találmánya talán a villámhárí-

tó), és rendszeres publikációival az egész gyarmati világban ismertté és közkedvelt figurává vált (a *Szegény Richárd évkönyve* című magazinban évtizedeken át szórakoztatta és nevelte a felnövekvő generációt). A tudós-kiadó-vállalkozó személye jól ismert volt Európában, és úttörő szerepet játszott abban, hogy az egykori brit gyarmatoknak igen jó híre ment Európában, elsősorban Nagy-Britanniában és Franciaországban. Ő az egyéni vállalkozásban, a lehetőségek kihasználásában, a dolgok megismerhetőségében, az Óvilágtól különböző politikai tisztaságban és egy új típusú kormányzati módszerben, a demokráciában látta Amerika pozitív különbségét. Ahogy az egyik történész fogalmazott, „Franklin jelentősen újradefiniálta a puritán küldetést: újra értelmezte a siker jelentését, amikor is az anyagi jólét a korábban sosem látott jelentőséggel bírt, amikor is az amerikaiak életkörülményei az addiginál kevésbé voltak spirituális szavakba öntve, amikor a közösség üdvözlése olyan kormányzati formába lett helyezve, amelyik minden polgár jogait megvédi. Ami megmaradt, az az a felfogás volt, hogy Amerikát továbbra is a világ többi országa ítéli majd meg, akik számára az modell marad, egy útmutató és egy fokmérő.”⁴⁴ Maga Franklin is úgy érvelt, hogy „az Isteni Lény látszólag helyeslően tekintett [az itteni telepésekre], mely abban a feltűnő prosperitásban öltött formát, amelyben az egész országot szívesen részesítette”.⁴⁵ Ez az első igazán világhírű amerikai, aki sok szempontból olyannyira megtestesítette az amerikai embertípust és életformát (vállalkozó, véleményformáló, feltaláló, liberális demokrata – mindez persze a kor szintjén), és aki állítólag nem habozott kijelenteni, „ahol a szabadság lakik, ott van az én hazám”. Mivel Franklin szavait gyakorlatilag itta és megkérdőjelezhetetlennek tartotta az észak-amerikai társadalom jelentős része, és még Európában is a legnagyobb respektusnak örvendő amerikaiak láthatjuk benne, szavainak természetesen súlya volt. Noha nem bizonyítható, hogy Franklin valóban leírta vagy kimondta volna ezeket a szavakat, a dolgokon ez nem változtat. Ha csak személyét használták fel egy mítosz erősítésére, akkor sem lehet nagyon csodálkozni.

⁴²Miller, 1953, 184. o.

⁴³Franklin, 1989. Franklin életére lásd Isaacson, 2003, illetve magyarul Ország-Életrajz, 1997, 19–22.

⁴⁴Madsen, 1998, 37–38. o.

⁴⁵Idézi Sanford, 1961, 125. o.

Számos nemzet hasonlóan eredeztet alapító gondolatokat, amelyek ugyanúgy szájhagyomány vagy egyéb, az eredetiség kérdését illetően nem ellenőrizhető formában maradtak fenn, de mivel a nemzeti kohézió és életérzést ragadják meg és emelik azt magasabb piedesztálra, mindenhol szívesen látott és történelmi hitelességgént kezelt gondolatokról van szó. A Franklinnak tulajdonított gondolat is ezek közé tartozik.

A tizenharmadik század derekára az angol és egyéb európai országokból érkező telepesek sikerrel oldották meg a hosszan tartó letelepedéshez szükséges eszközök és körülmények megteremtését: a tizenhárom brit gyarmaton a fehér lakosság politikailag nagyfokú autonómiát élvezett, a kereskedelem virágzott, és Nagy-Britannia védelmet nyújtott, noha cserébe alárendeltség járt London felé. Ezt a lakosság túlnyomó része elfogadta, hiszen egyértelműen jól járt vele. Egészen addig, amíg Anglia nem kívánt nagyobb fokú kiszolgáltatottságot a gyarmatoktól a korábbinál, az „amerikaiság” öntudata nem kezdett kézzelfogható formát önteni a gyarmatok lakóinak nagy részében, az amerikai brit gyarmatok lakossága nem érezte változások szükségességét.

Tehát a szoros vallásos gondolati közeg kezdett feloldódni, és mellé – és sok szempontból helyébe – lépett a kormányzati szerep jelentősége. Fontos megjegyezni, hogy ekkor még mindig brit gyarmatokról beszélünk, amelyek az angol király fennhatósága alá tartoztak. Ennek ellenére politikai autonómiájuk messze előtte járt szinte bármelyik más országénak. Noha királyi kormányzó vezette a tizenhárom gyarmat mindegyikét, abban helyi választásokkal szabadon választott képviselők vitték az ügyek jelentős részét. Például egy ilyen választási beszéd hangoztatta azt a gondolatot, hogy az amerikaiak „mídon kikerülnek a fogságból, jó országgá válhatnak, ahol tej és méz folyik; tulajdonra tehetnek szert, élvezhetik az egyenlő jogok áldásait, és boldogok lehetnek”.⁴⁶ De szélesebb körben is terjedtek a kivételes gondolatai hasonlóan hiperbolikus formában. Az emberek hittek a korszak kiemelkedő intellektusának, Jonathan Edwardsnak, aki

⁴⁶Mayhew, 1754, 293. o.

„szent város”-nak titulálta Amerikát, és ennek megfelelően úgy vélte, Amerika szerepe „a világ dicsőséges megújítója” lesz.⁴⁷ A vallási egyéni út járása összekapcsolódott a minél nagyobb politikai szabadság igényével. A tizenharmadik század második felére egyértelműen megjelent a kettős igény: szabadon akarom választani és gyakorolni vallási hovatartozásomat, és politikai meggyőződésem szerint akarok szabadon élni. S mivel mindenki úgy hitte, istenhite igaz, ezért logikus volt, hogy politikai hitvallásuk is igaz, erényes és persze példamutató. A tizenharmadik század második felére tehát a puritán küldetés eredeti jellegét részben elveszítette, részben adaptálódott a változó körülményekhez, s az egyéni és közösségi megváltás helyett az egyéni és közösségi szabadságra helyezte a fő hangsúlyt, mint a megváltás eszközére. Így a függetlenségi harc idejére a szabadság mint alapeszme jelent meg, amit persze továbbra is isteni eredettel kapcsoltak össze.⁴⁸

Alexis de Tocqueville megfigyelései, amik sokszor nagyon éles látásról tanúskodnak, szintén a puritán hagyományokra vezet vissza az amerikai nemzet legalapvetőbb jellemzőit: a nagyfokú vallásosság és a politikai önkormányzat keverékét.⁴⁹ A kettő sosem vált külön teljesen, de az elsőről a másodikra került a nagyobb hangsúly az idő előrehaladtával. Ha elfogadjuk, hogy a puritán eszmék sok szempontból tovább élnek a mai amerikai társadalomban is, és erre rengeteg jel utal, akkor a puritán közösség kísérlate nem volt hiábavaló, még ha az eredeti gondolat utópisztikusnak is tetszik utólag és alapvetően sikertelenné vált.

Később kiderült ugyan, hogy az Amerikával szembeni korai elvárások beteljesületlenek maradnak, vagy csak részben valósulnak meg, ám Észak-Amerika mégis hatalmas lehetőségeket jelentett, és hosszabb távon bizonyította, hogy a meggazdagodás, a relatív szabadság és érvényesülés földje lehet, így – európai összehasonlításban – a kor embere számára valóban kivételes volt. Sokan itt valósíthatták meg azt, amiről otthon csak álmok szintjén lehetett szó. Persze a számos

⁴⁷Bercovitch, 1978, 140. o.; Rossiter, 1950–51, 21. o.

⁴⁸McWilliams, 2004, 195. o.

⁴⁹Tocqueville, 1993, 58–74. o.

propagandaírás, ami a gyarmati időszakban született, csak erősítette ezt a képet. A tizenharmadik században a megfigyelők számára a legfeltűnőbb jelenség az Európában megszokott felső társadalmi státus hiánya és a férfilakosság politikai-gazdasági érvényesülése volt. A kifinomult kultúra hiánya és a rabszolgaság volt az egyetlen, amit a kortárs európai megfigyelők felrótak a kolóniáknak, egyébként csupa dicsérettel voltak az ottani viszonyokkal kapcsolatosan. De vallási, politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat nézve ezek a nemsokára amerikaivá váló közösségek látszólag valóban Nyugat-Európa előtt jártak. A függetlenség kivívásával aztán a példaérték is felerősödött.⁵⁰

A népességbeli növekedés, a területi terjeszkedés és megnövekedett jólét csak erősítették a gyarmati lakók tudatában saját kivételességüket. Sikeres kísérletük politikailag azonban továbbra is a brit korona alattvalójaként volt csak értelmezhető, amit elég sokan nem fogadtak egyértelmű természetességgel. Egyre nagyobb százalékban voltak Észak-Amerikában született „amerikaiak”, akik kötődése az anyaországhoz értelemszerűen egyre gyengébb szálakkal fűződött. Amikor Nagy-Britannia győzedelmesen került ki a Franciaország ellen vívott francia és indián háborúból (1755–1763) (európai terminusban a hétéves háború), az észak-amerikai brit gyarmatok Londonhoz való viszonyában gyakorlatilag megkondukt a vészharang. A brit kormány ugyanis egyre nagyobb anyagi hozzájárulást akart és remélt a gyarmatoktól cserébe azok katonai védelméért. Ezt a sok szempontból politikailag nagyfokú szabadságot élvező gyarmatlakók nem akarták eltűnni. Megnövelt adóztatásuk pusztán elve még nem, de azok megkérdésük nélküli kivétele hatalmas felháborodást indított el a tizenhárom gyarmat legtöbbségében, és a feszültség hamarosan kézzelfoghatóvá vált.

Az 1775 tavaszán kitört függetlenségi háború remek táptalajt biztosított az amerikai kivételességnek hívott gondolat megerősödéséhez. Nem csupán arról volt szó, hogy az itt letelepedett és élő közel hárommillió ember sikeresen átvészelte a kezdeti időszakot és a pros-

⁵⁰A bekezdésben említett pontokról részletesebben lásd Greene, 1993, 30, 58. o.

peritás útjára lépett (köztük több százezer rabszolgával együtt, akik szigorú elnyomás alatt éltek). A jelen helyzet sokkal nagyobb tétet jelentett. Az általuk születési jogon járó szabadságjogok fegyverrel való kivívásával nemcsak új országot akartak megalapítani, hanem egyben új politikai rendszert is létre kívántak hozni. Ez az addigi világtörténelmet alapul véve forradalmian új rendszer csak felerősítette az Észak-Amerikában lakók kivételességérzetét, miközben szabadságukért harcoltak, amelynek elvesztése sokuk számára halálbüntetést jelentett volna. Itt kapcsolódik majd össze igazán az isteni kiválasztottság és az ebből egyenesen levezethető példamutatás a világ más részeinek, életforma és politikai berendezkedés terén is.

A függetlenségi háború (1775–1783) tehát szorosan összekapcsolódik az amerikai kivételesség gondolatával. Mindjárt meg kell említeni, hogy az 1776 nyarán kiadott Függetlenségi Nyilatkozat hivatalosan is megteremtette az amerikai nemzetet, amely nem csupán fennmaradásáért, de egy magasabb eszméért is küzd. A szöveg fő szerzője Thomas Jefferson volt, aki később két ciklust is elnökként szolgált. Jefferson a még Nagy-Britanniával hadban álló és függetlenségért harcoló nemzetben egyértelműen a „szabadság birodalmának” mintegy kiterjesztését látta, és harminc évvel később, midőn elnöki hivataláról nyolc év után leköszönt, utódjának is a „szabadságért való birodalomról” írt, mint elérendő célról.⁵¹

Az 1775-ben megkezdődött harcok tétje tehát nem kevés volt: ki tudja-e vívni függetlenségét a világ legerősebb hatalma ellenében egy katonailag gyenge, nagy területen szétszórta, egymáshoz csak nagyon laza szálakkal összekapcsolódó, számos különböző érdekekkel rendelkező és nemzetnek egyáltalán nem nevezhető közösség. A függetlenségi háború előtti korszak ismert volt arról az intellektuális hullámról, mely szerint a tudományok, a művészetek, de elsősorban a birodalmak a napot követve, keletről nyugatra vándorolnak, és ezzel együtt a kulturális felvirágzás folyamatosan nyugat felé vándorol. Így sokan hit-

⁵¹Jefferson George Rogers Clarknak, 1780. december 25., Boyd, 1950, vol. 4, 238. o. és Jefferson James Madisonnak, 1809. április 27, Looney, 2004, vol. 1., 169. o.

ték, hogy Amerika lesz a következő nagy, de most már végső állomása az emberi faj tökéletesedésének.

És persze a legnemesebb is. Így isteni küldetés az Egyesült Államok győzelme Britannia felett. Ahogy például a háború alatti nemzeti irodalom megteremtésén közreműködő Timothy Dwight a Yale Egyetem végzőseinek tartott 1776. júliusi beszédében most már az önmagát függetlennek kikiáltó hazáját „a mennyország kedvenc földjének” nevezte, amely politikai és természeti előnyöknél fogva a nyugati féltekén „a legnagyobb birodalom létezését ígéri, amit az idő keze valaha is az ember tekintetének felemelt”.⁵² Hozzátette, hogy az új ország „dicsősége és nagysága az egész világ csodálatát kiváltotta”, így nem csoda, ha az amerikaiak „érdemesek arra, hogy az alapítói legyenek az utolsó és legfényesebb birodalomnak az idők végezetéig”.⁵³ Dwight szerint a „Mennyország kedvenc földje” elsősorban intézményeinek köszönhetően tűnik ki a világban. Nyilván a felfokozott nemzeti öntudat hatotta át a beszédet, de megint fontos megemlíteni, hogy az elit részéről hangzott el a jövőendő elit részére egy a nemzeti öntudatot mindenképpen formáló beszéd, mégpedig az Egyesült Államok különleges státusát hirdetően. Ross is rámutat, hogy az amerikai kivételesség alapján egy intellektuális képződmény, amit értelemszerűen a kulturális és politikai elit alkotott meg, éppen ezért komoly propaganda-munkát is kifejtett, hogy az amerikai társadalomban elfogadott legyen, és hosszú távra gyökeret verjen.⁵⁴ Ha ezt az állítást elfogadjuk, és a bizonyítékok nagy részben alátámasztják Ross feltevését, akkor viszont el kell ismerni, hogy a társadalmi elit tagjai jó munkát végeztek.

A britek nyilvánvalóan nem értettek egyet az amerikai brit telepesek magukról alkotott képéről. Thomas Gage tábornok, aki közel húsz évet töltött Amerikában, úgy fogalmazott még jó néhány évvel a függetlenségi háború kitörése előtt, hogy „az amerikai egyszerű verekedő egyik végétől a másikig”. Egy Bostonban szolgálatot tévő brit vámtiszt pedig a harcok megkezdésekor így jellemezte a kolóniák la-

kosait: „nagyon durva, faragatlan, elfajult és lezüllött faj, és az ember elszörnyülködik attól a gondolattól, hogy angolul beszélnek, és magukat a brit fajtától származtatják”.⁵⁵

A függetlenségi harc az amerikaiak számára nem pusztán kézzel fogható, fegyverekkel megvívandó háború volt. Egy ugyanolyan erős szellemi dimenziója is volt a küzdelemnek, amelyben a magasabb eszme küzd az európai ódivatú, megkövült és szabadságellenes ideológiával. Észak-Amerika függetlensége, az új ország, az Egyesült Államok megszületése nem csak önnön magáért szól és harcol. Jó példa erre az 1776. júliusi Függetlenségi Nyilatkozat. A legnagyobb részben Thomas Jefferson által jegyzett kiáltvány az amerikai célokat egyetemes magaslatra helyezi, szabadság utáni sóvárgásukat minden ember álmával azonosítja. Hiszen, mint írja, „minden ember egyenlőnek teremtetett, az embert Teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a jog a boldogságra való törekvése”.⁵⁶ Egyenlőség, élet, szabadság és boldogság: ezek az amerikai szabadság-krédó elvi alapjai. De a cél nem csupán az itteni lakosok szabadsága és függetlensége – az amerikaiak az egész emberiség ügyéért szállnak síkra. Ők az új ember típus, isteni felhatalmazással, akik oldalán ott áll a jövő, akiket igazolni fog a történelem, és minden lépésük és tettük ezt a végső célt hivatott elérni: megteremteni a lehető legnagyobb az egyén által élvezhető szabadságot és jólétet, amely követendő példává válik az egész földkerekség számára. Jó példa szintén erre egy, az *Új-angliai Krónikában* megjelent szöveg, mindössze „egy szabad ember” aláírással, aki valószínűleg vezető forradalmi intellektus volt: „Sosem volt még egy ügy fontosabb és dicsőségesebb, mint amiért ti küzdötök; nemcsak feleségeitek, gyermekeitek és a távoli utókor, de az egész emberiség, maga a világ is érdekelt benne; mert amennyiben a zsarnokság győzedelmeskedik ebben az országban, tudjuk, hogy a szabadság az egész világon elhal. Éppen ezért

⁵²Dwight, 1776, 7, 9. o.

⁵³Uo., 11, 13. o.

⁵⁴Ross, 1991, 29. o.

⁵⁵Idézi Findling és Thackeray, 1998, 82–83. o.

⁵⁶Thomas Jefferson, „Függetlenségi Nyilatkozat”, idézi Bódy és Urbán, 2001, 112. o.

több emberi dicsőség és boldogság függhet erőfeszítéseitektől, mint valaha is függött ember fián.”⁵⁷ Vagy itt van Samuel Sherwood 1776-os roppant népszerű beszéde, amely szintén az amerikai vadonban isteni segédlettel hazára lelt közösség, immár amerikai nemzet fényes jövőjéről prédikált. Nemsokára „hatalmas és burjánzó birodalmat” vizionált, „ahol az oktatás, a vallás és a szabadság a föld bármelyik része előtt jár”, és mivel népessége is hatalmas ütemben nő, „nem lesz hozzá fogható a történelem során”.⁵⁸ Az Egyesült Államokat, ahol „a szabadság el lett ültetve”, Isten házának tartotta, aki meg is védi azt „kiválasztottai teljes üdvözlésükre”.⁵⁹ „A tisztánlátás ajándékának kis része is elég, hogy bárki lássa, a gondviselés egy hatalmas birodalmat alakít majd ki Amerikában”, írta Samuel Adams, a függetlenségi mozgalom prototípusának tekinthető férfi.⁶⁰ De meg lehet említeni újra Franklint is, aki úgy írt Párizsból, hogy az ottani vélekedés szerint „ügyünk az egész emberiség ügye, és saját szabadságunk megvédésével az övékéért harcolunk”. Hozzátette, hogy „dicsőséges feladatot kaptunk a Gondviseléstől, amely, bízom benne, egyenlő szellemet és erényt is adott hozzá, hogy sikerrel koronázza azt meg”.⁶¹ A világ egyéb országaihoz képest magasabb életszínvonalat élvező amerikaiak tehát dupla vagy semmit játszottak a történelem rulettjén: amennyiben elbuknak, gyarmati sorban maradnak, és erős megtorlásnak lesznek kitéve, szabadságjogaik rengeteg csorbát szenvednek; ha viszont győzedelmeskednek, osztályrészük nemcsak saját függetlenségük, hanem Istenbe vetett hittel Istennek való megfelelés és példamutatás az egész világnak, küldetésük addigi sikeres teljesítése.

Talán senki más nem karolta fel ezt a gondolatot a függetlenségi háború idején olyan sikerrel, mint Thomas Paine. Ez a kiemelkedő publicista, aki egyébként Angliából vándorolt ki Észak-Amerikába nem

⁵⁷Moore, 1860, 172. o.

⁵⁸Sherwood, 1776, 17. o.

⁵⁹Uo., 49, 44. o.

⁶⁰Sam Adams Arthur Lee-nek, 1774. április 4, idézi Ellis, 1979, 19. o.

⁶¹Benjamin Franklin Samuel Coopernek, 1777. május 1. In Smyth, 1906. vol. 7, 56. o.

sokkal az események előtt, egyszerű, közérthető nyelven érvelt a kivívandó szabadság mellett. Paine *Józan ész* (1776) című, a szabadságharcot és annak eszméit támogató röpirata ügyüket olyannak nevezte, amelynél érdemesebbre „még sohasem ragyogott a nap”.⁶² Számára „Amerika ügye nagymértékben az egész emberiség ügye” volt, és aztán ennél is tovább menve megállapította, hogy „Hatalmunkban van a világot újra kezdeni. Ehhez hasonló helyzet Noé napjai óta nem fordult elő. Küszöbönáll egy új világ születése.”⁶³ Paine már csak azért is fontos, mert közérthető stílusa hozzájárult népszerűségéhez. Washington is úgy értesült neki írott magánlevelekből, hogy Paine pamfletje „csodálatos változást idéz elő sok ember fejében”.⁶⁴ 1776 márciusára, tehát a megjelenés után két hónappal már 100 000 példányt adtak el belőle, ami a majdnem hárommilliós összlakosságot figyelembe véve hatalmas szám. Joggal feltételezhetjük, hogy sokan nem vették meg vagy olvasták el, de a benne foglaltakat másoktól hallották. Nem véletlenül állította egy irodalomtörténész, hogy Paine műve a „forradalom bibliája volt”.⁶⁵ Paine „az uinverzalizmust a patriotizmus szolgálatába állítja, és nem annak kiterjesztéseként gondol rá”, érvel García, így tehát az univerzalizmus korábbi jelenség az amerikai történelemben, mintsem a tradicionális olvasat, amely a tizenkilencedik és huszadik századra teszi annak megjelenését.⁶⁶ Paine Európa régebben megalapított államait alapjaiban megingottnak látta, és büszkén jelentette ki, amikor az új Egyesült Államokat jellemezte, hogy annak a történelemben játszott szerepe dicsőséges lesz: „Ahol egy seregnyi katona nem képes áthatolni, ott az elvek hadserege ezt megteszi; sikerrel jár majd ahol a diplomáciai erőfeszítések elbuknak: sem a Rajna, sem a Le Manche csatorna, sem az óceán nem tudja haladását feltartóztatni: a világ horizontja felé fog masírozni és diadalmaskodni fog.”⁶⁷ Paine az Egyesült Államok által remélhető-

⁶²Paine, 1945, 17. o.

⁶³Uo., 3, 45. o.

⁶⁴George Washington Joseph Reednek, 1776. április 1., idézi McCullough, 2005, 112. o.

⁶⁵Bollobás, 2005, 57. o.

⁶⁶García, 2011, 55. o. Kiemelés az eredeti szövegben.

⁶⁷Paine, 1945, 622. o.

leg megteremtendő liberális köztársaságban képzelte megvalósulni az elképzelhető legjobb politikai berendezkedést, amely majd utat mutat a világ többi „elmaradt” társadalmának. Meg volt róla győződve, hogy az Egyesült Államok lesz a szabadság úttörője. Ahogy egy történész megjegyezte, „Paine-hez hasonlóan a legtöbb liberális köztársaságbéli ember azt feltételezi, hogy a történelem egyenes vonal mentén halad, és úgy gondolnak magukra mint annak a védelmezője, amiről azt hiszik, hogy az egyre nagyobb szabadság felé vezető történelmi fejlődés.”⁶⁸ Ez jól rámutat a Paine és a többi amerikai kivételességet hirdető személy némileg torzult történelem felfogására. Számukra Amerika egy elképzelt és jól kikövezett történelmi úton halad, amit az ő hitük és reményük, fantáziájuk és álmaik táplálnak. De mivel a realitás többször, és az átlagnál valóban jóval többször metszette ezeket a felszórt elvárásokat, egyre inkább tényként kezelték a kiválasztottság, a példamutatás, a kivételesség, a szabadság megteremtője és terjesztője szerepet.

Fontos hangsúlyozni, hogy az egyik legalapvetőbb alapérték az amerikaiak számára (is) a szabadság. Nyilván számos lakosuk számára ez nem adatott meg, de el kell fogadni, hogy a jóval nagyobb többséget alkotó fehér népesség szemében az egyéni és közösségi szabadság, a saját magam utam járása és egyéni érvényesülés lehetősége, és az ország Nagy-Britanniától való függetlenedése abszolút alapértékké tették a szabadságot. Ez épült be az amerikai dns-be, és ez lett az amerikai kivételesség egyik fő alkotóeleme. És mint említettük, nemcsak politikai, de vallási szabadságról is szó volt. A később megjelenő interpretációk és ráakódott rétegek, például a szabadság elterjesztése a világon, gyakorlatilag ezekre épültek rá. Érthető az is, hogy a Britannia ellen sikeresen megvívott háború csak megerősítette az amerikaiak hitét saját kivételességükben, Istentől kapott támogatottságukban és isteni eredeti missziójuk folytatásában.

Közvetlenül a függetlenség kikiáltását megelőzően egy massachusettsi prédikációban a helyi képviselők előtt Samuel West kijelentette, „nem csak reménykedem benne, hiszem is, hogy a Gondviselés ezt a kontinenst a szabadság és az igaz vallás menedékének jelölte

⁶⁸Fitzsimmons, 1995, 582. o.

ki”. S mivel a többi kontinensen – elsősorban persze Európára gondolt – mind a vallás, mind a szabadság haláltusáját vívja, „hol máshol találhatnak kikötőt vagy menedékhelyet, mint itt?”.⁶⁹ Ugyane testület előtt mondott Thornton tiszteletes beszédet négy évvel később, és hasonló szellemben fogalmazott, de megtoldotta a képet Amerika példa-szerepével. „Ha Amerika megőrzi szabadságát”, mondta az egybegyűlteknek, „minden ország elnyomottjának és üldözöttjének menedéke lesz; példája és sikere majd felbátorítja a barátokat, és felizzítja a szabadság szellemét más nemzetekben... Így hát küzdelmünk nem csupán saját családjaink, barátaink és leszármazottainkért folyik, de az emberiség jogaiért, azok polgári és vallásjogaiért.”⁷⁰

A függetlenségi háborút lezáró párizsi béke megkötésének évében, Ezra Stiles, a Yale Egyetem rektora a connecticuti nagygyűlés előtt tartott emlékezetes választási beszédet. Előadása jól körvonalazta a most már független nemzet isteni eredetének és missziójának körvonalait. A lényegi pontok a következők voltak: a letelepedés, az Egyesült Államok megszületése és győzelme Nagy-Britannia ellen mind isteni eredetű, a politikai berendezkedés egyedisége, a népesség megsokszorozódása, a vallásszabadság példamutatása és egyben a keresztény vallás terjesztése a világon. Megjósolta, hogy az amerikai nemzet, mely Isten kívánságára jött létre, terjeszkedni fog nyugat felé, megsokszorozódik, és követendő példává válik mások számára. Stiles hangoztatta, hogy „joggal remélhetjük, sőt úgy hiszem, elvárhatjuk, hogy Isten még nagyobb áldásokat tartogat ennek a szárnak, melyet saját jobb kezével ültetett el, azért hogy a nemzetek között nagygyá tegyen mind dicséretben, mind nevünkben, mind tiszteletünkben”.⁷¹ A jogos remény Isten szeretetét illetően nem lehetett számára és sok honfitárs számára kérdéses, hiszen a háborúban „a Gondviselés arra szólított fel minket, hogy ne csak Amerika szabadságáért, de az egész világ szabadságáért harcoljunk”.⁷² Persze további feladat volt a ke-

⁶⁹Samuel West 1776. május 29-i beszédét idézi Thornton, 1970, 311. o.

⁷⁰John Wingate Thornton 1780. május 31-i beszédét idézi uo., 391. o.

⁷¹Ezra Stiles választási beszéde, 1783. május 8., uo., 438–439. o.

⁷²Uo., 454. o.

reszténység terjesztése a pogány világban, és így az Egyesült Államok „bevilágítja a világot igazsággal és szabadsággal”.⁷³ Az alapvetően vallási beszéd egyértelmű felhangja mégis az Egyesült Államok csodálatos, tehát isteni közbenjárásra történt megszületése és az ebből fakadó hit annak majdnem tökéletességében, a jövőre való hatalmas kihatásában. Természetesen egy erősen vallásos szöveggel állunk szemben, amelyik ráadásul a háborút lezáró évben született, amikor is a katonai manőverek ugyan már véget értek, és csak a béketárgyalások folytak. Tehát érthető a felfokozott dicsőséges hangulat. Ugyanakkor megint egy régebbiről és mélyebbről fakadó érzés és gondolat tör fel hatalmas vehemenciával, és megint csak egy meghatározó személytől. Mert noha a Yale messze nem volt az 1783-ban, mint ma, de arányaiban legalább annyira meghatározó volt az akkori Egyesült Államoknak, mint manapság, a globalizált világra tett hatásáról nem is szólva.

A kor irodalma is tükrözte ezeket a gondolatokat. Jó példa az egyre jobban kidomborodó nemzeti érzésre a kor gyarmati irodalmának egy-két szemelvénye. Ezt az új nemzet erényeit és Amerikát mint a történelmi fejlődés betetőződését bemutató alkotói kör, a *The Connecticut Wits* testesítette meg leginkább, azon belül is John Trumbull és Timothy Dwight. Trumbull, a kor egyik kiemelkedő irodalmi egyénisége, kendőzetlenül írt a már formálódó amerikai nemzet potenciáljáról és betöltendő szerepéről. 1770-ben, tehát a függetlenségi háború előtt, a Yale Egyetem diplomaosztóján felolvasott művében a következőket írta Amerika történelmi lehetőségeiről: „Amerikának jó esélye van arra, hogy néhány évszázadon belül mind művészeti, mind katonai értelemben uralkodjon.”⁷⁴ Nagy önbizalomra engednek utalni ezek a profetikusszavak, amennyiben a mai amerikai katonai erőre és az amerikai popkultúrára gondolunk, noha az utóbbi természetesen nem nevezhető hagyományos mércével mérve művészetnek. A formálódó amerikai nemzet annyiban is különb európai despota királyságoktól, így Trumbull, hogy itt a tanítás-tanulás sokkal demokratikusabb, hiszen „nincs talán más nemzet, amelyikben ennyire

⁷³Uo., 486. o.

⁷⁴Idézi Marble, 1907, 112. o.

nagyarányú tanítás jut a társadalom minden rétegére”.⁷⁵ A szabadság és függetlenség iránti vágy előmozdította a lelkes nemzeti gondolkodást. Az ez irányba tett lépések „felébresztették a szabadság szellemét; helyesbítették az idők szellemét; megismertettek minket az emberiség jogaival; emlékeztünkbe idézték a korábbi korok lángoló függetlenségét, és feltűzeltek minket a hírnév látomásaival”.⁷⁶

Dwight Ezra Stilest követte a Yale Egyetem élén, és nem maradt el elődjétől. Egyik versében büszkén hirdette az amerikai kivételességet:

„Növekvő dicsőséged gyönyörűen terül szét,
jövő országok s idők nemzedékei rebegik majd újra
és újra dicséretét.”⁷⁷

Az 1781-es yorktowni győztes csata utáni prédikációjában Dwight, talán még felfokozottabb hangulatban úgy fogalmazott, hogy a függetlenség kivívása nem másért történt, mint hogy „a Gondviselés munkáját tovább lehessen vinni, és olyan időszak köszönt be, amely boldogabb korhoz vezet, és ennek következményei hatással lesznek az örökkévalóság eseményeire”.⁷⁸ Hallgatóságát arra figyelmeztette, hogy fogadják el Isten akaratát, hiszen mindössze „eszközként használja őket arra, hogy igazságának halhatatlan királyságát minél jobban segítsék”.⁷⁹ Mint a témával foglalkozó egyik tudós jól mérte fel, ezzel Dwight, aki úgy érezte, hogy „a Gondviselés kitüntette ezt a földet”, Amerika küldetését foglalta szavakba.⁸⁰ A *The Conquest of Canaan* című művében hazáját most már nem először mint egy fényes birodalom jellemezte. Az egyébként George Washingtonnak dedikált versében úgy ír:

⁷⁵Uo., 113. Ezt a gondolatot visszhangozza egy költőtársa is. Lásd Dwight, 1794.

⁷⁶Uo., 113.

⁷⁷Dwight, 1780, 9. o.

⁷⁸Dwight, 1781, 25. o.

⁷⁹Uo.

⁸⁰Gamble, 2007, 29. o.

„Itt emelkedik majd az utolsó és legfényesebb birodalom trónusa
Az eget gyönyörködteti a Béke, Jog és Szabadság kórusa.”⁸¹

Dwight egy másik művében pedig egyenesen „ez a kiválasztott nép” címkével jellemezte nemzetét.⁸² Az éles nyelvű történész, Henry Adams úgy kommentálta Dwight költészetét, hogy abban nem volt köszönet. Dwight „egy különleges képességekkel megáldott ember volt, akinek azonban szinte minden más képesség bővebben adatott meg, mint a költői tehetség”.⁸³

De meg kell említeni Philip Freneau-t⁸⁴ és Hugh Henry Brackenridge-t is, akik szintén megtették mindent a fiatal Egyesült Államok minél nagyobb jelentőségéről való versírásban. Híres, e témában írt ódájukat a Princeton Egyetem diplomaosztóján szavalta el Brackenridge még 1771-ben, tehát még a függetlenségi háború megkezdése előtt. Hirdette, hogy egy egyesült nemzet be fogja népesíteni az észak-amerikai kontinenst, ezzel megelőlegezve a későbbi „sorsszerű elrendeltetés” tanát. A vers (*A Poem on the Rising Glory of America*) jól foglalta össze az előző néhány év gondolatát, amit számos, a brit kolóniákon élő, de egyre inkább a függetlenséget választó és Amerikát mint a jövő egy jelentős országát és a szabadság hazáját látó ember osztott. Azt is meg lehet figyelni ezeken a példákön keresztül, hogy az akkori felsőoktatás fellegrárai remek táptalajt jelentettek ezen nézetek terjesztésére. Mivel az akkori és későbbi elit legnagyobb része ezekben az intézményekben tanult, testközelből tapasztalhatta meg ezen eszmék kinyilatkoztatásait, amelyeket aztán magukévá tettek, ha még nem lett volna így, és szintén tovább vittek a jövő nemzedéke számára. Talán némi meglepetésre, az új és független állam különle-

⁸¹ Dwight, 1785, 255. o.

⁸² Idézi Weinberg, 1935, 40. o.

⁸³ Adams, 1986, 81. o.

⁸⁴ Őröla állította Ország László, hogy „Az egyetlen számottevő költői egyéniség, akinek tehetségét a szabadságharc és forradalom lobbantotta lánggra”. Ország-Virágos, 1997, 28. o.

ges, isteni eredetének más országokban is hangot adtak az óceánon innen is.

Nem csak amerikaiakat sodort magával a szabadság kivívásnak sikere. Anne Robert Jacques Turgot, a francia közgazdasági és politikai gondolkodás korszakos figurája az Egyesült Államokat, a „világ reményének” nevezte, amely „modellé” és „a politikai, vallás-, kereskedelmi szabadság és az iparosodás példájává” válhat, és „a menedékhely, amelyet minden nemzet elnyomottjainak nyitnak meg, a világ vigasza lesz”.⁸⁵ De Turgot ezt azzal a kikötéssel tette, hogy optimizmusa csak akkor érvényesülhet, ha a felvilágosodás komoly szerepet kap az új köztársaságban. Richard Price egy walesi radikális lelkész és filozófus volt, aki politikai témájú írásokat is megjelentetett. Szerinte az amerikai történelem „új időszámítást kezdenek az emberiség történelmében... a világ minden területén elnyomottak menedékhelye lesz, és megteremtik az alapjait egy birodalomnak, mely a szabadság, a tudomány és erkölcs székhelye lehet”.⁸⁶ Mindezekben a Gondviselés ténykedését vélte felismerni. A kereszténység megjelenése óta Price az amerikaiak szabadságának győzelmét tartotta „az emberi fejlődés haladása legfontosabb lépésének”, és mivel az isteni Gondviselés örökös szabadságuk kivívása felett, „sosem létezett még olyan nép, akinek bölcsességén és erényességén több függött volna”.⁸⁷ Természetes, hogy az efféle európai hangok csak tovább növelték az amúgy is diadalittas amerikai közhangulatot.

A telepesek függetlenségük kivívásával tehát egy új nemzetet hoztak létre, aminek sikeres jövőjéhez úgy érezték, terjeszkedniük kell. Ez persze az elmúlt 150 évben is jellemző volt az észak-amerikai területekre: megérkezésük óta az angol és más európai telepesek saját érdekeiknek és lehetőségeiknek megfelelően próbáltak nyugat felé terjeszkedni. Emellett a vadonban való expanziót afféle keresztes hadjáratnak élték meg, amivel civilizációt és szabadságot terjesztettek. Robertson jól fogalmazta meg: „nem a vadonhoz való alkalmazkodás, hanem a

⁸⁵ Turgot Richard Price-nak, 1788. március 22., in Peach, 1979, 222. o.

⁸⁶ Uo., 182. o.

⁸⁷ Uo., 183–184. o.

küldetés a lényeg: a vadon civilizálttá tétele”.⁸⁸ Egyébként a „vadon”, amit olyannyira civilizálttá akartak tenni, hamar metaforikus, illetve mitikus szintre emelkedett. Egyrészt, mert az eredeti „vadon” hamar eltűnt. Viszont innentől kezdve, ha az amerikaiak kitekintettek akár kontinensükre, akár később azon túlra, ott is sokszor a „vadont” látták, amit nekik kell civilizálttá tenni, természetesen saját képük mására. Ahol a szabadság, a demokrácia, az egyéni boldogsághoz vezető út nem adatik meg, ott az eredeti „vadon” iránti küldetést kell ismét teljesíteni.⁸⁹ Nem csoda tehát, hogy a szabadságukat sikeresen kiharcoló új nemzet alapfelfogása – a szabadság példája és terjesztése, boldogság utáni kutatás vagy a társadalmi egyenlőség – hamar az össz-amerikai mítosz részévé vált. Az újonnan érkezők ebbe a mítosz-szal átítatott ideológiába csöppentek bele, és tették azt magukévá.

De volt még egy nagyon fontos dimenzió. Az új politikai forma, a republikánus államberendezkedés ugyanis mindenképpen úttörő lépés volt. Az európai monarchiákhoz képest ebben látták az amerikaiak saját maguk és majdan a világ megváltását. Ezra Stiles már az első amerikai alkotmány kapcsán is úgy nyilatkozott, hogy „az emberiség már minden politikai formát kipróbált, kivéve egyet, és úgy tűnik, ezt a gondviselés Amerikában akarja létre hívni”.⁹⁰ Stilesnek egyébként a nemsokára megszülető második és ezúttal végleges amerikai alkotmányra is volt hatása.⁹¹ A korát megelőző alapokmány (1787) lefektette az első szabad választásokon, a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom egymástól való elválasztásán, a korlátozott, de az akkori viszonyokhoz képest széles tömegeket magában foglaló demokrácián alapuló nemzetet, ezzel az amerikaiak szerint újabb fénysugarat

⁸⁸Robertson, 1980, 51. o.

⁸⁹Uo., 123–124. o.

⁹⁰Ezra Stiles választási beszéde, 1783. május 8., in Thornton, 1970, 412. o.

⁹¹Az Egyesült Államok első alkotmánya, a Konföderációs Cikkelyek rövid időt élt csak meg, mert túl gyenge központi hatalmat és túl erős tagállami pozíciót biztosított, ami, mint hamar kiderült, nem volt életképes. Ezért volt szükség egy sokkal centralizáltabb és erősebb központi hatalomra, továbbra is fenntartva a nagyfokú önállóságot a tagállamok számára. Így lépett életbe az új alkotmány, amelyet 1787-ben szövegeztek meg, és egy évvel később ratifikáltak.

mutatva erkölcsstelen és az egyéni szabadságot korlátozó európai birodalmaknak és a világ egyéb országainak. Az amerikai demokrácia nagy részben hit alapú, és ebben a többség akarata dominál, amely Isten hangjának megnyilvánulása, miközben megpróbálja mindenki számára biztosítani az egyenlőséget, a szabad véleménynyilvánítást és a vallás szabadságát.⁹²

Benjamin Franklint is megérintette a pillanat, és ha valaki, ő igazán tekinthető a tizenharmadik századi Amerika legemblematisabb figurájának. Franklin öreg kora ellenére, de hatalmas befolyása miatt szerves része volt a függetlenedési folyamatnak: részt vett a Függetlenségi Nyilatkozat szövegezésében, a britek elleni függetlenségi háború külpolitikai folyamataiban, amikor is Franciaországot próbálta folyamatosan szövetségesnek megnyerni (sikerrel), és tagja volt az Alkotmányozó Konvenciónak is, ahol szava sokat nyomott a latba. A fiatal nemzet öreg bölcsének voltak ugyan fenntartásai az 1787-ben megalakított Alkotmánnyal kapcsolatban, jelentőségét mégsem becsülte le, és a történelmi mérföldkőnek számító pillanatot ő is mint Amerika különleges szerepét értékelte, amikor is megjegyezte az elnöki székre mintázott napmotívum kapcsán, hogy „hosszas töprengés után boldogan jövök rá, hogy ez egy felkelő és nem a lenyugvó nap”.⁹³

Az Alkotmány elfogadásának (1787–1788) propagandaharcában született esszesorozatra, a *Föderalistára* a politikatudomány úgy tekint, mint a republikánus eszmének az akkori korban született legvilágosabb kifejezésére. Az alapjában reális érvek hadát felsorakoztató legnagyobb részben Alexander Hamilton, az Egyesült Államok első két évtizedének talán legbefolyásosabb politikusa által jegyzett írások némelyikében is jól kirajzolódik az amerikai kiválóság és másoknál előrébb haladottság gondolata. Az 11. számú esszé jó példája ennek. A világos argumentáció a kereskedem és a semlegesség fontosságára hívja fel a figyelmet. Ezek csak akkor valósulhatnak meg, ha egy megfelelő erejű flotta veszi védőszárnya alá az amerikai kereskedelmet, amihez azonban szükséges az összes tagállam összefogása.

⁹²Lásd erről a gondolatról részletesebben, Mead, 1954, 3–16. o.

⁹³*Journal of the Constitutional Convention*, 1787.

A realista politikai nézőpontot sugárzó gondolatok mellett azonban ezt írja Hamilton: „A mi feladatunk, hogy helyreállítsuk az emberi faj becsületét, és mérsékletre tanítsuk az elbizakodott testvért.” Olyan új országot akart látni, ahol a tizenhárom tagállam együttműködése „megteremt egy nagy amerikai rendszert, amely felülkerekedik minden tengeren túli erőn vagy befolyáson, s amely diktálni tudja majd az Ó- és az Újvilág kapcsolatának feltételeit!”⁹⁴ A megszületett, de még nem teljesen elfogadott Alkotmányról pedig úgy nyilatkozott, hogy „boldognak mondhatjuk magunkat, és dicsőségünkre válik, ha lesz bennünk elég bölcsesség és bátorság, hogy ilyen magasztos példával szolgáljunk az emberiségnek!”⁹⁵ Noha Hamilton inkább egy politikai kivételességben hitt, mégis néha teret adott az általánosabb amerikai kivételességnek. Nyilván a kettő között nagy átfedés van, még ha nem is teljesen azonos. A kialakított politikai rendszer viszont tényszerűen része az átfogó kivételesség érzésének, hiszen politikai síkon is példát kell mutatni a világnak. Könnyen levonható, hogy az új nemzet hatalmas önbizalommal és egy jó adag felsőbbrendűségi tudattal vágott neki a nemzet és – ezzel elválaszthatatlanul összeforva – a szabadság birodalmának építéséhez.

Hamilton egyébként pénzügyminiszterként, de valójában a közügyektől nagyrészt visszahúzódó George Washington első számú embereként a fiatal állam és annak új alkotmányának gyakorlatba ültetésének talán legfontosabb személye volt. Jeffersonnal való állandó csatározásaiból rendre ő került ki győztesen. Jefferson, aki a külügyi tárcát foglalta el az első Washington-féle kabinetben, Hamiltonban csak cselszövést, a városi gazdag réteg, a bankárok és kereskedők megerősítését látta, ellentétben az általa felmagasztosított földművelő réteggel szemben. De a zárkózott és a dolgokat általában a háttérből irányító Jefferson tudta, eljön még az ő ideje.

Hamilton amúgy érdekes figura, mert az előbbiektől függetlenül nem nevezhető az amerikai kivételesség elkötelezett hívének, sőt, ha valaki, akkor ő szkeptikus volt az amerikai lakosok azon képességeit

⁹⁴Hamilton, 1998, 107–108. o.

⁹⁵Hamilton, 1998, 264. o.

illetően, amik által pont az áhított szerepet kívánták betölteni, és nem hitte, hogy az Egyesült Államok át tud lépni a történelem buktatóin, amely más birodalmakkal már elbánt. Realista beállítottsága ellenére azért néha belőle is kitört az amerikai kivételesség. Egy cikkben, amelyben az anyaországhoz lojális ötleteket és beadványokat támadta a függetlenségi háború végén (mint később kiderült, hibába), azt írta, „a világ Amerikára tekint. Az a nemes küzdelem, amit a szabadság ügyéért folytattunk, valamiféle forradalmat idézett elő az emberi szemléletben.”⁹⁶ A francia forradalmat Amerikában eleve sokan szkeptikusan fogadták, de a forradalmi terror után kifejezetten elítélték, és megint csak saját nemzetük kivételes voltát vélték felfedezni az óhatatlan összehasonlításban. Hamiltonnak a két forradalom összevetésén alapuló véleménye ez volt választott hazájáról: „az Egyesült Államok példamutató az emberiség és mérsékletesség számára, amit semelyik más nemzet nem múlt felül a rend iránti szeretetében és a szabadság elveinek igaz birtoklásában, amelyet megkülönbözteti morális érzékének tisztasága és a vallás iránt mutatott őszinte tisztelete.”⁹⁷ Voltak tehát pillanatok, amikor még őt is bűvkörébe kerítette az amerikai kivételesség gondolata.

A Hamilton vagy Madison fémjelezte föderalista csoport politikai ellenlábasai voltak az antiföderalisták, az új alkotmány ellenzői. Ők nem az Egyesült Államok kivételes státusát kérdőjelezték meg, hanem azt kifogásolták, hogy az új alaptörvények szerintük túl nagy hatalmat adnak a kormányzat kezébe; túlságosan központosítottnak láttak a hatalmi berendezkedést. Ez sértette számukra a tagállamai önrendelkezés szent alapjait. Félték, hogy egy fejnehéz kormányzat veszélyeztetheti a földművesek erőnyes társadalmának szabadságát. Európával természetesen fontos a kereskedelem, de bármilyen politikai kapocs elképzelhetetlenül romboló és káros lehet az ifjú nemzet számára. Ezek az emberek, akiknek Jefferson volt a megkérdőjelezhetetlen vezetőjük, úgy érveltek, hogy a bőséges kontinentális lehetőségek miatt is az Egyesült Államoknak nem szabad Európával foglalkoz-

⁹⁶Második levél Phociontól, 1783. április, idézi Chernow, 2004, 197. o.

⁹⁷Idézi Freeman, 2001, 834–835. o.

nia, no persze politikai értelemben. Egyikük úgy érvelt, hogy élvezzék csak az európai hatalmak a katonai dicsőséget, Amerika majd példát mutat, „egy nagy nemzet példáját, akik civil intézményeikben elsősorban az erény megszerzését és a nemzet boldogságát tartják szem előtt”.⁹⁸ Függetlenül attól, melyik oldalon álltak tehát, az amerikai társadalom elit és köz-rétegére is igaz volt, hogy elfogadták, hirdették és ünnepelték különleges helyzetüket a világban. Az alapító atyák és kortársaik körében az amerikai kivételesség jól mutatta meg az Egyesült Államok mibenlétét.

Meg lehet állapítani, hogy igazából ez a történelmi időszak az, amikor az amerikai kivételességben való hit igazából kézzelfogható lesz. Egyfelől a Nagy-Britanniától való sikeres elszakadás és a függetlenség kivívása az egyik lényeges szempont. Másfelől megtörténik egy komoly szekularizáció, amelyik persze nem jelenti, hogy a vallásos felfogás ne maradna továbbra is alapvető. Sőt, nagyon is az marad. Erről a folyamatról állította Huntington, hogy „schol máshol a világban nincs az állam és a vallás szilárdabban elválasztva intézményes szinten, míg a vallásos és politikai gondolatok és szimbólumok szorosabban összefonódva a nemzeti hitrendszerben”.⁹⁹ Hiszen a vallás némileg a háttérbe kerül, de ezzel egyidejűleg a puritán, kizárólagosan vallási kép kiegészül, illetve módosul a politikai vívmánnyal: az amerikai „nemzet” megvalósítja – a világon elsőnek ekkora méretben – a köztársasági államformát, egy plurális demokráciát kialakítva, és a politikai szabadság addig nem ismert dimenzióit felvállalva.¹⁰⁰ És noha amerikai „nemzetről” továbbra is nehéz beszélni, hiszen az új tagállamok lakói inkább érzik magukat massachusettsinek vagy virginaiának, mintsem amerikaiaknak, mégis rengeteg dolog kapcsolja őket össze, és a fent említett pontok szinte mindannyiukra igaz. Ha más nem is, a történelmi kísérlet közös ideológiai platformot biztosít a kö-

⁹⁸New York Journal, 1788. január 3., idézi Gracner, Burns és Siracusa, 2011, 136. o.

⁹⁹Huntington, 1981, 158. o.

¹⁰⁰Részletesebben a vallás szerepéről az amerikai kivételesség keretein belül lásd Ceaser, 2012, 1–26. o.

zel négymillió amerikaiak, és mindenki érzi, hogy bizonyítani kell a világ, elsősorban Európa felé, hogy kísérletük igenis életképes. Nem véletlenül tartják sokan úgy, hogy az Egyesült Államok azért is különleges, mert az amerikai nemzet nem a hagyományos, európai értelemben vett nemzetfejlődésen ment keresztül, hanem sokkal inkább egy ideát, egy politikai-vallási gondolatot teljesít meg. S bárki, aki magáévá teszi a gondolatot, amerikaivá válhat, etnikai eredettől függetlenül.

Valóban igaz, hogy az amerikai kultúra az európai hagyományokból nőtt ki. Maga a Függetlenségi Nyilatkozat és az 1787-as Alkotmány is a tizenhetedik század Európa felvilágosult gondolkodását és politikai eszméit tükrözi, amelyek persze egészen az ókori görögökig vezethetők vissza.¹⁰¹ Ilyen szempontból, amit az amerikai nemzet létrehozott születésekor, nem volt kivételes. Viszont mivel először öltött mégis kísérleti formát az évszázadok alatt felgyülemlett politikai teória és szabadságvágy, elsőnek sikerült tartós plurális demokratikus államformát létrehozni, sok szempontból mégis el kell ismerni, hogy az amerikaiak túlnyomó többsége nem véletlenül hiszi és hirdeti a kezdetek óta státusuk másságát, helyzetük kivételességét. Pease is úgy értékeli, „az amerikai alapító atyák egy eltérő kulturális identitást teremtettek azzal, hogy kombinálták az újonnan szerzett politikai szabadságjogokat, egyenlőséget, individualizmust és szabad versenyt a puritán vízióval Amerikáról, ami a vallásos újjászületés példájául szolgált”.¹⁰²

Gyorsan hozzá kell tenni, hogy a hangzatos és lelkesítő szavak ellenére, amely kétségtelen őszinte hitet rejtett, a fiatal Egyesült Államok vezetői nagy realitásérzékről tettek tanúbizonyságot. A politikailag meghatározó dokumentumok, a Függetlenségi Nyilatkozat, a Konföderációs Cikkelyek vagy az Alkotmány nem tükröz semmilyen küldetésstudatot. Sokkal inkább van szó a politikai rendszer stabilitásáról, egy működőképes és minél jobb életszínvonalat biztosító

¹⁰¹Bestor, 1952, 7. o.

¹⁰²Pease, 2009, 77. o.

plurális demokrácia megteremtéséről.¹⁰³ Sőt mi több, a nemzetközi viszonyokban sem próbáltak különleges missziójukkal kérkedni, hanem – igaz, csak kénytelen-kelletlen – inkább az erőegyensúly politikáját tették magukévá. Ezzel gyakorlatilag megkezdődött az a hosszú és nagyrészt eldöntetlen vita, amit az idealista és a realista külpolitika képviselői folytatnak egymással. Míg például Paine az Egyesült Államok kapcsán a szabadság elterjesztésének misszióját hangsúlyozta, addig Hamilton és számos más korabeli politikus a nemzetközi realitások által meghatározott keretek között kívánta tartani Amerika szekerét. Az amerikai kivételesség ekkor még a körülmények miatt inkább a belpolitikára vonatkozott. Az amerikaiak a belső politikai szintén határozták meg kivételességük mibenlétét. Az amerikai külpolitika ezt volt hivatott megvédeni, és nem azt meghatározni, mi is volt Amerika lényege.¹⁰⁴ Az Egyesült Államok külpolitikájában, illetve a világgal való viszonyában végig jelen volt, és máig is van, ez az ellentmondás és egymásnak feszülő két nézőpont, miszerint egyrészt példát kell mutatni a világnak, és ezzel rábírní azt egy pozitív változásra, de ugyanekkor – védendő az amerikai erényességet a romlott és zsarnoki Európától – mindezt izolálva kell megtenni. Létezik azonban a másik tábor, amely ugyanezt a világban való aktív részvétellel akarta mindig is elérni, hol a kereskedelem, hol a diplomácia, hol a háború eszközeivel – esetleg ezek valamilyen párosításával. Mint látjuk majd, az esetek többségében az utóbbi csoportosulás került ki győztesen.

Mivel az amerikai nemzet mint önálló ország megszületése sikeres fejezettel indult, és ráadásul a földrajzi, kereskedelmi, de legfőképpen geopolitikai viszonyok a következő években is kedvező miliőt teremtettek a gyarapodás és terjeszkedés számára, nem csoda, hogy a legtöbb amerikai számára ez valóban az Isten által mutatott kegy volt arra, hogy kiválasztott népe betölthesse isteni küldetését. Ez mindenneke előtt a nyugatra való terjeszkedésben volt kézzelfogható. Az elsősorban a keleti partvidéket betöltő új nemzet a Nagy-Britanniától való

¹⁰³Litke, 2010, 151. o.

¹⁰⁴McDougall, 1997, 37. o.

függetlenségének, gyors számbeli növekedésének, és a kettő egymásra hatására kialakuló társadalmi szükségleteknek köszönhetően megkezdte nyugatra való terjeszkedését. A tizennyolcadik század végén az észak-amerikai kontinens még szinte beláthatatlan nagyságú volt. Az a tény, hogy rengeteg kisebb-nagyobb indián törzs népesítette be ennek a területnek a jelentős részét, nem okozott különösebb gondot az amerikai vezetésnek és köznépnek. Közkeletű volt a felfogás, hogy ezek a népcsoportok a civilizáció alacsonyabb fokán állnak, így az isteni felhatalmazással rendelkező amerikaiak jót tesznek velük azzal, hogy régi életformájuktól „megszabadítják” őket, és nyomorba taszítják a törzseket, egyiket a másik után. A „kiválasztott” nemzetnek joga volt hozzá, sőt az volt a „kötelessége”, hogy benépesítse és elterjessze a földrészen az amerikai értékeket: demokrácia, vallásosság (értsd kereszténység) és küldetéstudat. A következő néhány évtized sok szempontból az amerikai kivételesség talán leghevesebb korszaka volt.

Harmadik fejezet

Az új haza fiataalkorának évtizedei

Az Egyesült Államok rövid idő alatt tehát olyan országgá vált, amely elszakadt és függetlenné vált az akkori legerősebb birodalomtól, a szabadság birodalmának gondolta magát, de hamarosan a szabadság terjesztésének birodalmaként kezdte látni magát, és eszerint is viselkedett. Noha Washington és kortársai a „birodalom” és „állam” szavakat sokszor felváltva használták, nem véletlen, hogy az első szó kimagaslóan sokszor jelenik meg a diskurzusban. Ez a gondolat és hozzátartozó retorikai elem ugyanis magában hordozta a jövőbeni expanzió csíráját.¹ Ezeknek az embereknek valószínűleg már brit alattvalóként vérükbe ivódott, hogy egy birodalom részei, amely státust meg is kívánták tartani. Ezért noha a brit birodalom ellen harcoltak függetlenségük megszerzéséért, nyilvánvaló, hogy annak nem a „birodalom”, hanem a „brit” részével nem voltak kiegyezve. Meg lehet ezzel kapcsolatban említeni Kentucky állam első komoly feltérképezőjét és bemutatóját is, aki szintén egy amerikai birodalomról írt, amely birodalom biztonságos menedékhely és földi paradicsom lesz az emberiség számára.² De Filson az 1783-as szerződéses határokon belüli területről írt, és ez akkoriban inkább volt kivétel, mint szabály, és mint látjuk, a legtöbb kortárs és meghatározó amerikai nagyobb távlatokban gondolkodott.

Washingtonnak, az első amerikai elnök és minden amerikai apafigurájának, történelmi helyzetéből adódóan szinte minden meg-

¹A „birodalom” szó történelmi használata, illetve ez a függetlenség kivívása időszakában az Egyesült Államokban, lásd Immerman, 2010, 7–14. o.

²Filson, 1793, 103–105. o.

nyilvánulása jelentőségteljes volt. A háború alatt az amerikai erők főparancsnokaként hamar nemzeti hőssé vált, majd a nemzet első elnökeként felfokozott várakozás előzte meg mind munkásságát, mind az ehhez kapcsolódó megnyilvánulásait. Amerika kivételes státuszát visszhangozta többször ő is. Még elnökké válása előtt így írt: „jöjjenek a Föld szegényei, a szűkséget szenvedők és elnyomottak, és mindazok, akik földhöz akarnak jutni, nyugati földjeink gazdag mezőit szeretnék igénybe venni, és éljenek békében a Második Ígéret Földjén”.³ Voegelin pedig idézte Washington, aki állítólag azt írta Lafayette-nek, aki segítette az amerikai függetlenségi háború sikerét, hogy „elültetjük a szabadság és egység magját, amely majd az egész földkerekségen kikel. Egy szép napon megalakul az Egyesült Európai Államok, amelyet majd az Amerikai Egyesült Államok mintájára hoznak létre. Az Egyesült Államok lesz minden nemzet törvényhozója.”⁴ Ahogy első elnöki beiktatási beszédében fogalmazott, honfitársai „minden lépése felett, amelyet egy független nemzet megteremtése érdekében tettek, minden bizonnyal a gondviselés örködött”.⁵ Örökségül nemcsak kiegyensúlyozott elnöki éveket hagyott hátra, de sok tradíciót is lefektetett, elsősorban ami az elnöki hivatalt illeti. Miután két ciklus után nem kívánt harmadszor is elindulni, ami részben egészségi állapotának volt betudható, íratlan törvény lett, hogy elnök ne legyen nyolc évnél tovább hivatalban.⁶ Ezzel akaratán kívül is megteremtette a lehetőségét a nemzeti történelmi emlékezésnek, hogy őt az amerikai hős piedesztáljára emeljék, és így emlékezzenek róla.⁷

³George Washington David Humphreysnak, 1785. július 25.

⁴Voegelin, 1975, 181–182. o.

⁵George Washington első beiktatási beszéde, 1789. április 30., in Hunt, 2003, 4–5. o.

⁶Ezt az íratlan szabályt rúgta fel Franklin Delano Roosevelt, akit egymás után négyszer választottak meg elnöknek. 1951 óta törvény rögzíti (22. alkotmánykiegészítés), hogy senki sem lehet két ciklusnál, azaz nyolc évnél hosszabb ideig elnök.

⁷Születésnapján az amerikai Szenátusban a mai napig felolvassák a nemzetnek intézett búcsúüzenetét.

Washington leköszönése után az Egyesült Államokban elindult a pártosodás, a politikai szegmentáció. A két fél a föderalisták, az Adams- és a Hamilton-követők és a demokraták, a Jefferson körüli csoportosulás volt. Mivel Washingtont alelnöke, John Adams követte az elnöki székben, aki egyébként meg volt arról győződve, hogy jár neki az elnöki hivatal, a föderalisták még egy ciklus erejéig magukénak mondhatták a politikai vezetést. Föderalista gondolkodók általában nem vallották vehemensen az amerikai kivételesség tanát, de ezt csak a hangos táborral való összehasonlítás alapján állíthatjuk. Amennyiben csak magukban vizsgáljuk őket, egyértelművé válik, hogy a föderalisták is az amerikai kivételesség szócsövei voltak. Jó példa erre Adams.

Valóban igaz, hogy számos föderalista Adamshez hasonlóan feltételezte, hogy „nincs különleges gondviselés az amerikaiak számára, és természetük ugyanolyan, mint másoké”.⁸ Más alkalmakkor azonban Adamsnek is bőven voltak az amerikai kivételességet alátámasztó megnyilvánulásai. Az első angol telepesek érkezésével Adams számára úgy tűnt, a birodalom hangsúlya átkerült Észak-Amerikába.⁹ Némi magyarázatot is adott ezen gondolatainak. Jóval azelőtt, hogy az új nemzet második megválasztott elnöke lett volna, közzétett egy politikatudománnyal foglalkozó írást, melyhez a következő lábjegyzetet fűzte. Az angol bevándorlók Amerikába érkezését „mindig is csodálattal és tisztelettel kezelem – a Gondviselés eme nagyszabású tervének a megindítását a tudatlanok felvilágosítására és az egész földkerekségen az emberiség szolgálatában lévő részének felszabadítására”.¹⁰ Még a függetlenségi háború alatt Adams egy a szabadságáért küzdő nép gondolatait fogalmazta meg, amikor így írt egy földbélijének: „Az amerikaiak ma nagyobbra tartják magukat, mint bármikor korábban. Úgy gondolják, a legnagyobb forradalmon mennek keresztül az emberiség történelmében, és hogy ez a forradalom legalább annyira az európai emberek túlnyomó részének javát szolgálja, mint saját magu-

⁸ Adams, 1851, 401. o.

⁹ McCullough, 2001, 39–40. o.

¹⁰ Adams, 1856, 66. o.

két. Úgy hiszik, hamis és hitszegő lenne a világgal szemben, ha visszafordulnának, mert így kifejezetten a Gondviselés tervei ellen tennének, és magukat is elárulnák, az utókorral és az emberiséggel együtt”.¹¹ A háború sikeres kimenetelekor még bátrabban fogalmazott, és megállapította, hogy az Egyesült Államok „ügye minden nemzet és ember ügye, és nem kell semmit tenni, csak elmagyarázni és máris mindenki helyeselni fogja”.¹² A párizsi béketárgyalások közepette pedig Adams megjósolta, hogy a tizenhárom amerikai tagállam egy szép napon „a legnagyobb birodalmat fogják alkotni”.¹³ A háború sikeres befejezése után sem változott a véleménye hazája jövőjét illetően: „az Egyesült Államok kétségkívül arra a sorsra rendeltetett, hogy a legnagyobb hatalom legyen a földön, s ezt egy emberöltőn belül elérje”.¹⁴ És Jeffersonhoz hasonlóan Adamsnek is megrögzött gondolata volt, hogy az Egyesült Államok „a szabadság birodalma”.¹⁵ Ezeket a gondolatokat öregkorában is tovább dédelgette. Azt is tudni vélte, hogy „sok száz évnek kell elmúlnia, mire korrupcióvá válunk. A mi tiszta, erényes, közfelfogáson alapuló és föderális köztársaságunk örökké fog tartani, kormányozza a világot, és bemutatja, hogyan kell tökéletesíteni az embert.”¹⁶ Adams tehát kitartóan hitt hazája rendkívüli kiváltságában, erejében és példaértékében. Pár évvel halála előtt úgy írt, „joggal örvendezek hazám boldogságban, amely teljesen elérte, noha nem haladta meg, fiatalságom vérmes elvárásait. Sokáig virágoztassa Isten dicső országunkat és tegye a világ mintájává!”¹⁷

Amikor Adams Washington alelnöke lett, be kellett mutatkoznia a Szenátus előtt. Ebben a beszédében Adams kijelentette: „Ennek a törvényhozásnak a legnagyobb horderejű bizalom jutott, és az egész

¹¹ Adams Thomas Diggesnek, 1780. május 13., in Adams, 1852, 168. o.

¹² John Adams Francis Dana-nak, 1781. április 18., uo., 393. o.

¹³ Idézi McCullough, 2001, 395. o.

¹⁴ Adams John Jaynek, 1785. május 8., in Adams, 1853, 246. o.

¹⁵ John Adams Srasfield grófnak, 1786. február 3., in Adams, 1854, 546. o.

¹⁶ John Adams Thomas Jeffersonnak, 1813. november 15., in Washington, 1854, 258. o.

¹⁷ Adams Henry Channingnak, 1820. november 8., in Adams, 1856, 393. o.

világ önökre tekint.”¹⁸ A legutolsó winthropi gondolattól és az előtte említett megnyilvánulásoktól függetlenül mind Adams, mind 1804-ben bekövetkezett haláláig az egyik legfontosabb véleményformáló, Hamilton is inkább a realista vonalat képviselték. Ennek ellenére az egyébként realista táborba tartozó Hamilton és Madison sem riadt vissza az amerikai kivételes státus felemlegetésétől, különösen akkor, ha ez propagandacélokat is szolgált. Az első alkotmány ideje alatt íródott üzenet, amelyet a Kongresszus intézett az amerikai néphez, de Hamilton, Madison és Ellsworth szövegezett, konklúziójában így fogalmazott: „a jogok, amelyekért Amerika küzdött, az emberi természet jogai voltak... Ebben a tekintetben az Egyesült Államok polgárai a legnagyobb bizalomért felelősek, amit valaha is politikai közösségre bízta”.¹⁹ Ha ennek megfelelően élnek az amerikaiak, „olyan példát szolgáltatnak, amely csakis a legelőnyösebb hatást gyakorolja az emberiség jogaira”.²⁰

Noha az amerikai kivételesség gondolata bennük is tetten érhető, némileg a háttérbe szorult. Thomas Jefferson 1800-as győzelmével változás történt.

Jefferson a Függetlenségi Nyilatkozat legfőbb szerzőjeként, virginiai nagybirtokosként, filozófusként, tudósként és politikai gondolkodóként már fiatal kora ellenére nagy jövő elé nézett. Belpolitikai gondolkodásmódját az egyéni szabadságjogok minél nagyobb kiterjesztése jellemezte, míg az Egyesült Államok által képviselt demokráciát a számtalan földműves kisbirtokosban látta megvalósíthatónak. Igen berzenkedett a kor nagyvárosainak vezető elitjétől, akikben a politikai és pénzügyi hatalom összefonódását látta az általa képviselt kétkézi földművesek ellenében, akik ekkor még a társadalom legnagyobb részét tették ki. Külpolitikájára nagyfokú elfogultság volt jellemző Franciaország irányában, míg Nagy-Britanniával szemben ugyanilyen fokú ellenséges érzület volt a meghatározó. 1800-as választási győ-

¹⁸John Adams beszéde, 1789. április 21., in Adams, 1853, 487. o.

¹⁹„Üzenet az amerikai néphez”, 1783. április 24., in *Journals of the American Congress*, 1823, 197. o.

²⁰Uo.

zelmével, amit ő „forradalomnak” gondolt, az első olyan elnök lett az ország vezetője, aki az addigi legnyíltabb formában propagálta az amerikai kivételesség és valamiféle küldetéstudat gondolatát.

Már említést érdemelt Jefferson az Egyesült Államokra mint a „szabadság birodalmára” való utalása. 1780-ban ez még inkább volt vágy, mint realitás, inkább hit, mint tény. A sikeres 1803-as Louisiana-vétellel²¹ Jefferson egyszerre megduplázta országa területét, amely hatalmas elégedettséget váltott ki, hiszen az amerikai „birodalom” ezáltal sokkal kézzelfoghatóbb lett. Ennek kapcsán egy harcos nacionalista így írt az egyik vezető lap hasábjain: „Jog szerint az Egyesült Államokra tartozik Észak-Amerika jövőbeni sorsát igazgatni. Ez a terület a miénk; minket illet a jog folyóihoz és a jövőbeni gazdagság forrásaihoz, hatalomhoz és boldogsághoz, mely lábunk előtt hever.”²² De az egyik szenátor szintén úgy vélte, hogy „Isten és a természet úgy akarja, hogy New Orleans és Florida ehhez a nagy és növekvő birodalomhoz tartozzanak”.²³ Mint említettük, ez a birodalmi gondolat mélyen gyökeredzett az amerikai gondolkodásban. Jefferson elnökként is már a „szabadságért való birodalomról” beszélt utódjának, a hamarosan az elnöki széket elfoglaló James Madisonnak. Tehát majd negyed évszázad alatt Jefferson retorikájában éles fordulat figyelhető meg. Elnöki időszaka alatt már felmerül az amerikai „birodalom” terjesztésének, az amerikai küldetéstudatnak az egyértelmű megjelenése. Ráadásul ez a birodalom olyan volt Jefferson szemében, amelyet még soha senki nem látott, és amely „nőni fog, sokasodni és prosperálni, amíg el nem érjük azt a közösséget, amelyik erős, bölcs és boldog, a korábbiakhoz sosem fogható mértékben”.²⁴

Jefferson ugyanis szentül meg volt arról győződve, hogy az általa képviselt demokratikus amerikai forma, az első valóban működő és

²¹A Louisiana-területet Napóleon adta el az Egyesült Államoknak 15 millió dollárért, hogy európai háborúit tudja finanszírozni.

²²*New-York Evening Post*, 1803. január 28., in Weinberg, 1935, 31. o.

²³Idézi uo., 47. o.

²⁴Thomas Jefferson John Adamsnek, 1812, in Lipscomb és Bergh, 1904-05, vol. 12, 277. o. és vol. 13, 123. o.

nagy területre vonatkozó köztársaság nem csak önmagért való. Többre hivatott egy olyan ország, amely békében a prosperitásért létezik, ahol az emberek szabadságban és jólétben élnek (nyilván saját rabszolgai helyzete nem nagyon zavarta Jeffersont és a hozzá hasonló számos déli rabszolgatartó gazdag földbirtokost²⁵). Már beiktatási beszéde előtt azt írta a kor egyik meghatározó politikai gondolkodójának, ha „egy igazságos és szilárd köztársasági kormányzati forma alakul itt ki, az egy kiemelkedő emlékmű és példa lesz más országok népeinek az utánzandó cél szempontjából. Csatlakozom az ön reményében és hitében, hogy ezek az országok látni fogják példánkon okulva, hogy egy szabad kormányzat az összes közül a legenergikusabb; hogy a forradalmunk és következményei által előidézett izgalmas kérdések az emberiség körében a földkerekség nagy részén javítani fogja az emberiség helyzetét.”²⁶ Vagy ahogy egy évvel később a kor egy másik kiemelkedő alakjának, Joseph Priestleynek fogalmazott: „Úgy érezzük, hogy bizonyos kötelezettségeknek felelünk meg tetteinkkel, és ezen kötelezettségek nem szorítkoznak saját társadalmunkra. Lehetetlen nem érzékelni, hogy az egész emberiségért cselekszünk, hogy azok a körülmények, melyek másoknak megtagadtattak, de nekünk megadatott, azt a köteletséget rója ránk, hogy bebizonyítsuk a szabadság és önkormányzatiság azon fokát, aminél egy társadalom vállalkozhat arra, hogy polgárait szabadon hagyja”.²⁷ Nem véletlenül érvelt úgy az egyik történész, hogy Jefferson és Franklin hatalmas presztízsüknek is köszönhetően nagyban hozzájárultak a „nemzeti felsőbbrendűségi komplexus” kialakulásához, amely egyrészt a világtól való elzárkózást jelentette, elsősorban a védelmező óceánt Európa viszonylatában, másrészt pedig egy nemzetközi messianizmust, amely hitte és hirdette, hogy az Egyesült Államok képes lesz megváltoztatni a világot.²⁸

²⁵Jefferson rabszolgasághoz fűződő viszonyáról lásd Lévai, 2001, 5–26. o.

²⁶Thomas Jefferson John Dickinsonnak, 1801. március 6., in Fried, 1963. 407. o.

²⁷Idézi Rossiter, 1950–51, 22. o.

²⁸Sanford, 1961, 134. o.

Jefferson honfitársainak legnagyobb részéhez hasonlóan meg volt győződve az amerikai kormányzati rendszer, illetve a teljes társadalomban uralkodó politikai berendezkedés példamutató nagyságáról, kivételes szerepéről. Mivel elnökként az egyik fő véleményformálója volt a még mindig sok szempontból kialakulófélben lévő közszemléletnek, kiemelkedő fontosságú az amerikai kivételességbe vetett hite és ezek megnyilvánulásai. Ezek sokszor nem hangos kirohanások voltak, ami jól jellemezte Jefferson politikai megnyilvánulást illető felfogását: szeretett a háttérből irányítani, másokat ösztökélni, hogy a rivaldafényben mondják ki, amit ő gondol; „katonái” támadták politikai ellenfeleit, és nem ő, hogy róla lepereghessen bárminemű vád, de elképzelései mégis tág teret kapjanak. Az amerikai republikánus berendezkedés, összehasonlítva Európa jellegzetes politikai térképével Jefferson számára kézenfekvő ellentétet képzett. Nem sokkal a függetlenségi háború diadala után írta a virginiai elit egyik kiemelkedő alakjának: „Ha kormányzatunkat Európa kormányzataival akarjuk összehasonlítani, az olyan, mintha a mennyország és pokol között tennénk összehasonlítást.”²⁹

Jeffersont Európában tett tartózkodása nem győzte meg e véleményének bárminemű tévedési lehetőségéről. Sőt, mint írta, „monarchiájuk ellensége voltam, mielőtt Európába jöttem, de mióta látom a királyokat, tízezerszer jobban ellenük vagyok... Bizton állíthatom, hogy nincs egyetlen koronás fő sem Európában, akinek tehetsége vagy érdemei alapján Amerika bármely parókiáján megválasztanák akár csak sekrestyésnek.”³⁰ Jefferson szentül meg volt győződve, hogy az amerikai nemzet a szabadság legkülönlegesebb, legpeldamutatóbb és legterjeszthetőbb szabadságformáját alkotta meg. A harmadik elnöken tehát már jóval választási sikerét megelőzően markánsan felfedezhetőek az amerikai kivételesség gondolatai, ami Jefferson számára a küldetéstudattal is párosult, miszerint ezt a szabadságot a szabadság eme birodalmának terjesztenie kell. Persze úgy látta, terjed az majd

²⁹Thomas Jefferson Joseph Jonesnak, 1787. augusztus 14., idézi Randolph, 1829, 221. o.

³⁰Jefferson Madisonnak, 1788. augusztus 9., és Jefferson Washingtonnak, 1788. május 2., in Boyd és mások, 1950–2014), vol. 13, 489–490, 128. o.

magától is. Húsz évvel a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezése után egy labda-hasonlaltal fejezte ki az amerikai szabadságeszme sikeres elterjedését a világon: „Teljes jámborsággal hiszem úgy, hogy a szabadságnak ezen labdája [a függetlenségi háború győzelmes megvívása és a nyomában kialakított demokratikus köztársasági forma] annyira lendületbe jött, hogy körbe fog gurulni az egész földtekén.”³¹

Noha Jefferson első beiktatási beszédét leggyakrabban az Európától való távolmaradás híres példajaként szokták emlegetni, és ez helytálló észrevétel, ez a beszéd jó megnyilvánulási formája volt Amerika felsőbbrendűségének is: „Egy felemelkedő nemzet... amely sebesen közelít elrendeltetéséhez, amely a halandó szemnek elérhetetlen magasságokban van.” Az amerikai kormányt, „a föld legnagyobb reményének” nevezte, ezzel útjára indítva egy többször visszaköszönő szófordulatot, amely szinte védjegye lett az amerikai kivételességnek, mind politikai, mind más értelemben.³²

A sikeresen megvívott háború a világ legerősebb katonai hatalmasságával szemben érhetően szabadított fel ilyesfajta érzéseket, politikusokban és az élet más területein ténykedőkben egyaránt. Ekkortájt lehet tetten érni először mind az amerikai irodalom szárnypróbálgatását, mind az ebben megjelenő amerikai kivételesség első megnyilvánulásait. Jó példa erre Philip Freneau, akinek egyik verse a fiatal köztársaság második évtizedében szintén jó lenyomata az amerikai kivételesség érzésének.

„S így fog nemzetünk, mely fogant az erénytől,
Megmaradni az emberek jogainak védelmezője
Egy nagy köztársaság, mely mindenhol híres
Ahol nincs király, és az idők végezetéig így lesz.”³³

³¹Jefferson Trench Coxe-nak, 1795. június 1., in Ford, 1892–99. vol. VII, 22. o.

³²Thomas Jefferson első elnöki beiktatási beszéde, 1801. március 4., in Hunt, 2003, 24, 25. o.

³³Freneau, „On Mr Paine's Rights of Man” (1795), in Baym és mások, 1989, vol. I, 810. o.

Nem ő volt természetesen az egyetlen ilyen vénájú költő, és mint majd látjuk, később más nagy hírnő irodalmárok is pengettek hasonló húrokat. A költő-politikus Joel Barlow például az új alkotmány megszületésekor gondolta azt, hogy „a politikai bölcsesség és boldogság, ami itt megmutatkozik a földi királyságokban lázas igyekezetet fog okozni, hogy hasonlóak legyenek, és javítani fogja az emberi faj helyzetét”.³⁴ A lényeg inkább az, hogy az amerikai kivételesség nem szorítkozik a politikai szférára, noha mint mindig, az a legjelentősebb táptalaja, ott fogalmazza meg a legtöbb ilyen jellegű gondolatot. Ez megint csak természetes, hiszen a demokráciában a választott politikusnak kommunikálni kell a választópolgárokkal. Viszont fontos, hogy az amerikai kivételességbe vetett hit, illetve annak megerősítő elemei érkeznek más szférákból is, például az irodalomból. De ide lehet sorolni a jól ismert *Yankee Doodle* című dalt is, noha itt árnyaltabban jelenik meg az amerikai kivételesség gondolata, inkább a függetlenségi háború győzelme üt át. A kettő nem válik nagyon el egymástól, inkább egymást erősítő gondolatokról van szó. Vagy meg lehet említeni a fontos vallási vezetők prédikációit, amelyek nagyszámú amerikaihoz jutottak el, és szintén továbbra is hitet tettek az Egyesült Államok kivételes helyzete mellett. Egy 1795-ös salemi prédikációban azt hallhatták a hívők, hogy „mi a Mennysország által különösen kedvelt nemzet vagyunk”, mert „az Egyesült Államok most Isten kertje, ahol a tagállamok az ő kedvenc hajtásai”.³⁵ De a nyelvet másként művelők is hozzáértették a magukét a közös eszme további erősítéséhez.

Noah Webster volt az egyik nagyformátumú nyelvész, aki saját szakterületén való szorgos munkával szolgálta hazájának az egykori anyaországtól való minél nagyobb független nyelvfejlődését, és ezzel akarva-akaratlanul az amerikai kivételesség szócsöve is lett. Az 1780-as évek első felében megjelent olvasó-, író- és nyelvtankönyvei hihetetlen sikert indítottak el, és nagy szerepük volt egy jóval egységesebb amerikai angol nyelvhasználat kialakulásában, elterjedésében.

³⁴Idézi Weinberg, 1935, 102. o.

³⁵Barnard, 1795, 23, 24. o.

ben és megszilárdításában az Egyesült Államokban. A Biblia után a második legnagyobb példányszámban eladott könyv Websteré volt, amivel alaposan beírta magát hazája történelmébe. A mai napig a legismertebb és legelfogadottabb amerikai értelmező szótár a *Webster*, aminek számos kiadása létezik. Webster szintén kivételes helynek gondolta hazáját. Egyik tankönyvének bevezetőjében így fogalmazott 1783-ban: „Ennek az országnak a jövőben megkülönböztetett helyet kell elfoglalnia irodalmi fejlődésének felsőbbrendűsége miatt, amit már is élvez a civil és vallási intézmények szabadságát illetően.” Számára Amerika feladata az volt, hogy elforduljon Európától, de a világ bármelyik részén található bölcsességet átvegye, „előrevigye az erényt és patriotizmust, szebbé tegye és javítsa a tudományokat, sugározza a nyelv egységességét és tisztaságát, és elsőrendű méltóságot adjon ennek a gyermek birodalomnak és az emberi természetnek”.³⁶ Webstert természetesen lelkes nemzettudat fűtötte. A függetlenség kikiáltása és kiharcolása számára is elegendő volt ahhoz, hogy hazáját speciálisnak tartsa európai összehasonlításban. Számára a kibontakozóban lévő amerikai demokrácia minden eleme az Európában tapasztalható jelenségek felett állt. 1782-ben, amikor a függetlenség már eldöntött tény volt, az egyik New York-i újságban így írt, miután pocskondiázta az európai királyságokat: Amerika „birodalmát az egyetemes tolerálásra alapítja; minden vallást keblére ölel; minden egyénnek biztosítja megszentelt jogait, és (micsoda abszurditás ez az európaiaknak!) ezer különböző véleményyt a legtermészetesebb harmóniában él meg... végezetül olyan nagyság és ragyogás veszi majd körbe, ami mellett az ókori Görögország és Róma eltölpül... és a modern Európa pompája feledésbe merül”.³⁷ Ezekre a gondolatokra rímelt az egyik első legfelsőbb bírósági tag 1790-es beiktatásakor elhangzott szavai, mely eseményen egyébként Washington is jelen volt: „Amerika dicsősége kihívója lesz – sőt túl is ragyogja majd Görögország dicsőségét”, hiszen sosem voltak még „az emberi boldogság alapjai szélesebbek és

³⁶Idézi Rollins, 1989, 79. o.

³⁷Idézi Ellis, 1979, 170. o.

mélyebbre ásottak”.³⁸ De meg lehet említeni egy másik alapító atya, Gouverneur Morris szavait is, aki úgy nyilatkozott, hogy „Európa legbüszkébb birodalma is csak csecsebecse abban az összehasonlításban, ami Amerika lesz két évszázadon belül, talán egy alatt”.³⁹

Webster a birodalmi gondolatot máskor is megismételte, mint ahogy annak a másik elterjedt gondolatnak is hangot adott, miszerint az amerikai függetlenség elnyerése az egész emberiségnek pozitív hatásokkal jár.⁴⁰ Mindenképpen meg kell említeni, hogy öregkorára – ellentétben például John Adamsszel – Webster sok szempontból kiábrándult abból, amit az amerikai demokrácia produkált. Ő is egyike volt azoknak, akik talán túlzott elvárással viseltettek a fiatal nemzet iránt, amit aztán az nem tudott maradéktalanul valóra váltani. Úgy érezte, a felnövekvő társadalom messze nem teljesíti be a függetlenség kivívásakor és a második alkotmány elfogadásakor hordozott ígérteit. Egy függetlenség napi beszédében 1814-ben gyakorlatilag végig panaszkodott, és azt mondta hallgatóinak, „nevetséges hiúság magunkra úgy tekinteni, mint a legerényesebb és legfelvilágosultabb nemzetre a földön”.⁴¹ Élete vége felé pedig úgy gondolta, „megérdemljük az összes közösségi veszedelmet. Elkorcsosult és bűnös nép vagyunk.”⁴² Ebben az összefüggésben érdekes megemlíteni, hogy élete vége felé már Jefferson is kiegyensúlyozottabban látta Amerika szerepét a világban. És mint láttuk, nem ő volt az egyetlen, aki ilyen felismerésre tett szert, de a szelektív nemzeti emlékezet valahogy mindig a korábbi, az Egyesült Államok dicsőségét megéneklő szólamokra volt inkább befogadó.

Egyébként az sem meglepő, hogy az elnöki beiktatási beszédekben az elnökök rendszerint kinyilvánították elkötelezettségüket nemzetük nagyszerűsége iránt, amely gyakorlat a mai napig él. És az is természetes, hogy egy négyéves ciklus elején el kell találni a felemelőnek

³⁸Idézi Andrews, 1896. Vol. 1, 2, 23. o.

³⁹Gouverneur Morris John Parishnak, 1801. január 20., in Sparks, 1832, vol. 3, 143–144. o. Leveleinek keltéhez napra pontosan kétszáz évvel később, George W. Bush beiktatásakor a jóslat mindenképpen igaz volt.

⁴⁰Webster, 1790, 36, 83–84. o.

⁴¹Webster, 1814, 5. o.

⁴²Idézi Kendall, 2010, 311. o.

vélt hangot, nem beszélve az elődök által kialakított hagyományrendszerről. Így a legtöbb elnök beiktatási beszédében találni az amerikai kivételességre való utalást. Persze ha ott nem is, egyéb beszédekben és megnyilvánulásaikban is bőven fogalmazták meg ebbéli meggyőződésüket.⁴³

Amilyen sikeres volt egyébként Thomas Jefferson első elnöki ciklusa, annyira volt kudarcra teli a második négy év, főleg a külkapcsolatok miatt. A Nagy-Britanniával egyre elmérgesedő viszony az Európától való minél nagyobb elzárkózás politikájával zsákutcába juttatta a fiatal nemzetet, elsősorban annak kereskedelmét, amelyen jóléte alapult. A krízis enyhítését célzó elnöki rendeletek csak súlyosbítottak az ország jelentős befolyással bíró termelői-kereskedői réteg helyzetén, így a „forradalommal” elnökké vált Jefferson jó adag presztízsvesztéssel volt kénytelen átadni a stafétabotot utódjának, a szintén virginiai James Madisonnak.

Madison nem volt akárki. Sokszor emlegetik az Alkotmány atyjaként, ami nem véletlen. Hatalmas műveltsége, politikai filozófiájának gyakorlatias volta és roppant munkabírása sok szempontból kiemelte kortársai közül. Számos tanulmányt jegyzett álneven a *Föderalistában*, amikor még Hamiltonnal egy állásponton volt a legtöbb politikai kérdésben, de később szakított vele, és véglegesen virginiai barátjának, Jeffersonnak politikai táborában vert tanyát. Jefferson elnöki évei alatt a külügyminiszteri tárcát vezette, és ez szinte zöld utat jelentett az elnöki székbe. Még első ciklusa vége felé azonban a már említett amerikai–angol viszály újabb háborúhoz vezetett a két állam között. A két évig tartó 1812-es háború semmilyen igazi megoldást nem eredményezett, sőt, az amerikai büszkeséget igen megtépázták a britek, amikor elfoglalták és felgyújtották Washington, az ország fővárosát. Politikai ellenfelei sokszor csak mint „Madison úr háborúja” emlegették a fegyveres konfliktust, míg az elnök támogatói második függetlenségi háborúnak titulálták azt. Akárhogy is, az amerikaiak megint ellen tudtak állni a brit hadseregnek, amely még mindig a

⁴³ Az amerikai elnöki retorikához lásd Hart, 1984; Hart, 1987; Tulis, 1987; Hinckley, 1990; Campbell, 2008; és Medhurst, 2008.

legerősebb volt a világon, tehát számosan bizonyos fokig a nemzeti büszkeség diadalát látták benne.

Nem csoda tehát, hogy Madison a részben maga által írt Alkotmányt oly nagyra tartotta, és értelemszerűen az ezáltal megerősített Uniót is, a valóban egyesült tagállamokat. Pár évvel az új Alkotmány 1788-as ratifikálása után büszkén írta, hogy hazájában az emberek hatalmát éppen szabadságuk jelenti, pont ellentétben az európai gyakorlattal. Ebből következett számára, „őszinte dicsérrettel”, hogy az új, amerikai politikai modellt, amely „példát teremtett” az emberiség életében, a világ „történelmének legdicsőségesebb korszakának és boldogságának legvigasztalóbb előjelének” kell venni.⁴⁴ Madison bizonyára azért is érezte jogosnak, hogy az amerikai politikai rendszer kivételes, mert ő is nagy részben hozzájárult ki- és megalakításához. Mint 1826-ban írta, „az a szabadság rendszerével bíró kormányzat, amit létrehoztunk, annyira észszerű, a józan ész szülötte, és univerzális érzés övezi, hogy biztosan helyeslést és utánzási vágyat vált majd ki, amint meglesznek az arra alkalmas csatornák, hogy az igazság eljusson a nemzetek tudásáig”.⁴⁵ Majd rögtön hozzá is tette, „ha országunk hű marad önmagához, akkor a civilizált világ számára a szabadság műhelye lesz, és bárki másnál többet fog tenni a civilizálatlanokért”.⁴⁶ Tehát Madison is a magasabb fokú civilizáció küldetésstudatát fogalmazta meg, mely terjeszkedésével az emberiség javára tesz. Élete vége felé, mikor bőven volt ideje reflektálni a kialakult viszonyokra, még inkább meg volt győződve igazáról. Úgy érezte, az alapító atyák munkája – melynek ugyebár ő is tagja volt – beérett, az Egyesült Államok kivívta a neki járó tiszteletet a nemzetközi porondon, isteni eredetű példája valóban követendő út lesz a világ többi országa számára. Nem fukarkodott a magas röptű jelzőkkel, ha hazáját és annak politikai berendezkedését írta le: „Ezen államok boldog uniója egy csoda, éppúgy, mint alkotmányuk; példájuk a szabadság reménye az egész világon.”⁴⁷

⁴⁴ Madison, 1865, vol. 4, 467. o.

⁴⁵ Idézi Dohen, 1967, 19. o.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Madison, „Outline”, 1829, in Hunt, 1900–1910. Vol. 9., 357. o.

Az amerikaiak tehát szerették ünnepelni magukat, s erre a legnagyobb esemény és lehetőség mindig is július 4-e volt, szabadságuk kikiáltásának hivatalos napja. A július 4-i beszédek mindig is a patriotizmus kifejezésének remek alkalmai voltak. John Adams már a függetlenség kikiáltáskor is megjegyezte, hogy „ez a nap lesz a legemlékezetesebb korszak Amerika történelmében. Hajlok arra, hogy azt higgyem, az egymást követő generációk mint nagy évfordulót ünneplik majd meg. Úgy kell majd emlékezni rá, mint a megszabadulás napjára és a Mindenhatónak kijáró ünnepélyes aktusoknak kell övezni. Pompával és parádéval kell ünnepelni, előadással, játékkal, sporttal, haranggal, örömmáglyával és fényekkel a kontinens egyik végétől a másikig, mostantól mindörökre.”⁴⁸ Elég csak a manapság is minden évben megrendezett eseménydús és látványos július 4-i ünnepségekre, felvonulásokra és tűzijátékokra gondolni, és könnyen belátjuk, Adams próféciája beigazolódott. De hogy mennyire igaza volt, azt jól érzékelteti néhány példa az Egyesült Államok fiatal korából. Egy, az alkotmányozó konvenció alatti ünnepi beszéd korholta a politikai vezetést, mert úgy érezte, fiatal hazája nem felel meg a magas elvárásoknak. A szónok hiába hitte, hogy „Isten választotta ezt a birodalmat a föld legjelesebbikének, a pillanatnyi jelek és az észszerűség alapján ez a gondolat meglehetősen romantikusnak tűnik”.⁴⁹ Azért sem értette, hogy miért nem tündököl szerinte hazája jobban, hiszen, tette fel az álkérdést, „Hát nem Amerika volt mindig is a Mennysors ország különleges kedvence?”⁵⁰ 1798-ban Thomas Yarrow hitte úgy, és ebben a szellemben beszélt hallgatóságához, hogy az amerikai tagállamok „születésüktől fogva arra voltak kijelölve, hogy az emberiség politikai megváltói legyenek”.⁵¹ Noah Webster szintén 1798-ban tartott július 4-i beszéde is idekívánczozik. Beszédét olyan szófordulatok fémjelezték, mint az Egyesült Államok, amelyet „a Mennysors ország fontos események helyszínéül tartálékolt, vagy amelyik az üldözött

⁴⁸ John Adams Abigail Adamsnek, 1776. július 3., in Adams, 1856, 232. o.

⁴⁹ Daggett, 1787, 3. o.

⁵⁰ Uo., 18. o.

⁵¹ Idézi Bercovitch, 1978, 141. o.

szabadság és vallás menedéke”, vagy hogy „a keresztény ember és a szabadság tisztelője úgy tekinthet erre a kontinensre, amelynek sorsát a Mennysors ország rendelte el, hogy megvédje és felnevelje a tiszta vallás magvait a remek kormányzati alkotmányokkal együtt, ami azután gyökeret verhet Európában is”.⁵² Egy 1827. július 4-i beszéd az akkori New York tagállam határvidékén részben így szólt: „bizalommal várhatjuk azt az időszakot, amikor a szikra, ami Amerikában született terjed, csak terjed, amíg az egész világot be nem világítja fénye”.⁵³ Ezek és számos más ünnepi beszéd tehát remek platformot nyújtott az amerikai kivételesség további magasztalására.

A második amerikai–brit háborút (1812–14) követő időszak a belső politikai békesség koraként, a prosperitás tovább építéseként és a nyugatra való terjeszkedés időszakaként írható le, mely expanzió természetesen elsősorban az indián törzsek kárára történt. Egymás utáni relokációjuk ha nem is teljes megsemmisüléssel, de a rájuk erőszakolt új élettér és életkörülmények miatt majdnem hasonló következményekkel jártak. Könyvem témáját illetően viszont a legemlékezetesebb esemény a külpolitika színterén történt meg. Olyan elv elnöki megfogalmazásáról van szó, amely nagyon hosszú távra határozta meg az Egyesült Államok külpolitikáját, és bőven magában hordozta az ország felsőbbrendűségének gondolatát.

Az amerikai külpolitika történetében komoly és régre visszanyúló gyökerei vannak az elnöki doktrínák kihirdetésének.⁵⁴ Noha az első ilyen jellegű és később doktrínának elnevezett elnöki kinyilatkoztatás 1823-ból származik, az alapokat már a legelső és hatalmas tiszteletnek örvendő elnök, George Washington lefektette. A britek és más európai országok franciák ellen dúló háborúskodása a fiatal és sérülékeny Egyesült Államoknak remek és egyben kényszerű alkalmat

⁵² Webster, 1798, 6, 10. o.

⁵³ Idézi Gabriel, 1940, 23. o.

⁵⁴ Az Amerikai külpolitikai doktrínák történetéről, körülményeiről, kihirdetésükről és hatásairól lásd Crabb, 1982. Magyar nyelven a legátfogóbb munka az amerikai külpolitikáról, amelyik helyenként röviden foglalkozik a külpolitikai doktrínákkal is, Magyarics, 2000. Rövid áttekintést ad még a doktrínákról Perecz, 2014, 84–107. o.

jelentett, hogy külpolitikai állásfoglalást fogalmazzon meg, legalább annyira saját polgárai felé, mint az érintett két európai hatalom irányába. Washington 1793-as kinyilatkoztatásában a hangsúlyt a semlegességre fektette. Ez egy józan, reálpolitikai megnyilvánulás volt, hiszen a függetlenségét csak néhány éve kivívó ország rengeteg nehézséggel találta magát szembe saját háza táján. A győzelemmel végződött függetlenségi háború óta eltelt tíz évben az ország túl volt egy életképtelen alkotmányon, belső, a tizenhárom állam közötti kereskedelmi viszályokon és egy komoly zendülésen (a Daniel Shays vezette lázadás Massachusettsben). A legkevésbé sem hiányzott, hogy valamelyik erős európai hatalmat magukra haragítsák azzal, hogy annak ellenfelét segítik. A Washington-féle semlegességi nyilatkozat hosszú időre lefektette azt a külpolitikai elvet, miszerint az Egyesült Államok távol marad a romlott és veszélyes európai hatalmak közti konfliktusoktól, amely gondolatot Washington 1796-os híres búcsúbeszédében konkrétan megfogalmazásban adta honfitársai tudtára: „Politikánk lényegét képezi, nehogy bármely országgal is állandó szövetségre lépjünk.”⁵⁵ Öt évvel később Thomas Jefferson első beiktatási beszédében gyakorlatilag visszhangozta ugyanezeket a gondolatokat, amikor az Egyesült Államokat attól óvta, hogy európai szövetségi kapcsolatok építsen ki magának.

Ezek az első külpolitikai kinyilatkoztatások szilárd elvi alapokat kínáltak a következő hosszú időszakra. Az Egyesült Államok a szabad kereskedelemben hitt, és ezt akarta Európával való kapcsolataiban az alapvető pillérnek tudni. Viszont a monarchikus berendezkedésű öreg kontinenssel politikai értelemben semmi közösséget nem akart vállalni, mert fiatal demokráciáját féltette a korrupt európai gyakorlattól. A tiszta, büntől mentes amerikai demokrácia védelemre szorult abból a szempontból, hogy példamutató erényeit nem volt szabad züllett európai vagy bármilyen más elvekkel és gyakorlatokkal fertőzni.

Az 1810-es években Európa közép- és dél-amerikai gyarmatai egymás után kiáltották ki függetlenségüket Spanyolországtól és Portugáliától. Az amerikaiak ebben részben saját példájuk terjedését lát-

⁵⁵Washington búcsúbeszéde.

ták, részben pedig félték, hogy más európai hatalmak esetleg újbóli gyarmatosítással kísérleteznek. Így eljött az idő a világ, pontosabban Európa tudtára adni, hogyan is gondolja az Egyesült Államok a nemzetközi jövőt és ebben saját szerepét. Sok szempontból a reálpolitikus külügyminiszteré, John Quincy Adamsé az érdem, hogy 1823-ban megszületett a Monroe-elv.⁵⁶ Ez az elnöki kinyilatkoztatás mindenképpen mérföldkő volt az Egyesült Államok történelmében. Több főbb, egymással szorosan és logikusan összefüggő pontban fogalmazta meg, hogyan is tekint az amerikai kormány a jövőbeni (össz-)amerikai-európai kapcsolatokra. A lényeg az volt, hogy míg az Egyesült Államok távol tartja magát az európai politikai rendszertől, amely alapvetően különbözik az amerikai republikánus modelltől, elvárja, hogy az európai monarchikus hatalmak ne próbálják meg katonai erővel igájuk alá hajtani a gyarmati béklyókat frissen levetett latin-amerikai országokat. Minden ilyen kísérletet ugyanis az Egyesült Államok saját nemzetbiztonságára veszélyt jelentő mozzanatként fog értékelni, amire megfelelő választ lesz kénytelen adni. Az amerikai haderő korántsem volt abban a helyzetben, hogy egy európai hatalommal felvegye a versenyt, noha az Atlanti-óceán természetes védőbástyát jelentett. A magabiztos kijelentés mögött sokkal inkább az a felismerés húzódott meg, hogy az európai hatalmak távoltartására tett kijelentés egybeesett a brit érdekekkel. Valójában először a britek hozakodtak elő az ötlettel, amelyet egy angol-amerikai közös nyilatkozatnak szántak, de az amerikaiak ezt visszaautasították, és egyedül hirdették meg az elvet. A britek hiába bosszankodtak, ők is tudták, hogy katonai erejük pontosan elég visszatartó erő lesz bármely európai hatalomnak, nehogy komolyabban kacérkodjon egy újbóli hódítás gondolatával az amerikai kontinensen. Az amerikaiak éppen erre alapozva merték megtenni kinyilatkoztatásukat.

A Monroe-elv sok fontos alapot rakott le a jövővel kapcsolatosan. Először is megalapozta azt a későbbi szokásjogot, hogy az elnök

⁵⁶Bővebben a Monroe-doktrínáról, Gilderhus, 2006, 5–16. o.

hivatott az ország külpolitikáját meghatározni.⁵⁷ Másodsorban ez a doktrína jó száz évre meghatározta az amerikai külpolitikát. Néhány évtized elteltével már úgy utaltak a Monroe-elvre, mint kőbe véssett, isteni kinyilatkoztatásra, amelynek megkérdőjelezése hazafiatlan magatartást jelent. Ezentúl azzal, hogy Monroe nemzetbiztonsági kérdést csinált az országtól délre fekvő terület és az európai hatalmak közti kapcsolatból, előrevetített egy későbbi markánssá váló amerikai nézetet: Latin-Amerika az Egyesült Államok „hátsó udvara”, ahol különleges előjogokat élvez. Szintén érdemes megemlíteni azt is, hogy a felmerült helyzetet és annak a nemzetbiztonságra gyakorolt esetleges fenyegető hatását messze túlreagálta az amerikai kormányzat, és ezzel további mintát adott későbbi elnökök és tanácsadók számára. További tipikus elem, hogy a brit felajánlás visszautasítása utáni egyedüli kinyilatkoztatás elindította azt az unilateralista vonalat az amerikai külpolitikában, amely oly jellemzője lett az egész huszadik és a huszonegyedik század elejének is. Végezetül pedig szintén ki kell emelni az amerikai állampolgárok tömegére gyakorolt „tanító” hatást. A szintén Washingtonnal kezdődő hagyomány alapján a sokszor apafigurának tekintett elnök megmagyarázza a választóknak, hogy miért fontos egy adott külpolitikai irányvonal. Ezt aztán a széles tömegek elfogadják, magukévá teszik, és már-már vallásos hittel ragaszkodnak hozzá. Ez azonban szintén rámutat egy másik jellemzőre, nevezetesen hogy a doktrínák dogmatikusak. Noha kijelölik az irányt, ahhoz túlságosan ragaszkodnak, és a pragmatizmusáról híres Amerika így kevésbé tud rugalmas lenni a külpolitikai téren. Erősebb szavakkal azt lehet mondani, hogy egy külpolitikai vezérelv képes a nemzetet ideológiai börtönbe vagy kényszerzubbonnyba zárni, amelyikből nehéz a szabadulás. A későbbiek folyamán a Monroe-doktrína az amerikai kivételesség egyik külpolitikai, illetve nemzetvédelmi alappillérvé nőtt ki

⁵⁷Hozzá kell tenni, hogy 1936-ban a Legfelsőbb Bíróság a *Curtiss Wright v. US* ügyben alkotmányos szempontból is az elnök kezébe adta az elsődleges jogot a külpolitika irányításának és meghatározásának a szempontjából. Az 1880-as évektől, amikor is az Egyesült Államok kilépett a nemzetközi színtérre, ennek egyre nagyobb jelentősége lett.

magát. Mire 150 évvel később helyébe lépett egy újabb külpolitikai vezérelv (a Truman-doktrína), az átmenet az amerikai kivételesség szempontjából észrevétlen volt, vagy talán még inkább azt lehet mondani, hogy felerősödött.⁵⁸

Amúgy James Monroe két beiktatási beszédét is érdemes felidézni, mint jelzőpóznákat arra nézve, hogy az elnöki pulpitus remek szószék az amerikai kivételesség gondolatának terjesztésére. Ő szintén „a jóindulatú gondviselés általi kegy” védelmében találta elérhetőnek a nemzet rendeltetésszerű sorsának beteljesedését, amelyet az amerikai rendszer „az ember által elérhető intézmények legmagasabb fokú tökélye, és az előrehaladás, amit a kormányzat minden elemében felmutat, olyan fokú rendszert és harmóniát jelez, amely az egész civilizált világ tiszteletét és imádatát kiköveteli majd”.⁵⁹ Monroe tehát csatlakozott elődeihez ebből a szempontból.

A Monroe-doktrínával mint külpolitikai kinyilatkoztatással más-különbben folytatódott egy másik, a mai napig tartó „küzdelem” is, nevezetesen az amerikai külpolitikai nézetek realista, illetve idealista szegmensei közötti nézeteltérés. A realista vonal elismeri, hogy minden ország saját érdekeinek megfelelően próbál a világban boldogulni, és ebben muszáj alkalmazkodnia a nemzetközi erőviszonyokhoz. Az Egyesült Államok kezdeti évtizedeiben egyébként – a nemzeti nagyság mindennemű hangoztatása ellenére is – az ország vezetői alapján igen reálisan mérték fel az ország erőtartalékait és esetleges kapacitását egy háborúra, és más gyenge államokhoz hasonlóan pragmatikus külpolitikát folytattak. Az idealisták inkább a világ megváltoztathatóságában hittek, az emberiség szabadság felé vezető útjában, amit az Egyesült Államok volt hivatott egyengetni. Míg a realista

⁵⁸A legutóbbi és talán legjobb összefoglaló könyv a Monroe-doktrínáról és tizenkilencedik századi utóéletéről: Sexton, 2011. Sexton egyébként három fő motívumot tart érdemesnek kiemelni a Monroe-doktrína megszületésében és további életében: a brit hatalomtól való minél nagyobb függetlenség, a nemzeti tudat fejlődése és egyesítése és ezzel együtt az amerikai hatalom megszületése és terjedése. Uo., 13. és 16. o.

⁵⁹James Monroe beiktatási beszédei, 1817. március 4. és 1821. március 5., Hunt, 2003, 58, 70. o.

irányvonal a józanabb visszafogottságot hangoztatja, addig az idealista külpolitika hívei a bátor nemzetközi aktivitást és az erő alapú, de jobbító szándékot hirdetik mint a fejlődés útját a nemzetközi viszonyokban.⁶⁰ Míg például Paine az Egyesült Államok a szabadság elterjesztésének misszióját hangsúlyozta, addig Hamilton és számos más korabeli politikus a nemzetközi realitások által meghatározott keretek között kívánta tartani Amerika szekerét.

Jól ismert példa John Quincy Adams 1823. július 4-i beszéde, amit még külügyminiszterként mondott. Természetesen ő is emelkedett hangulatban és dicsérő szavakkal illette hazáját és annak közel fél évszázados történelmét. A Függetlenségi Nyilatkozatról úgy szólt, mint amelyik „egy fénysugár egy hegytetőn”, s amelyik örökké megmarad mint „az intés fénye az elnyomóknak, és az üdvözítés és megváltás fénye az elnyomottaknak”.⁶¹ De Adams még külügyminiszterként elhangzott szavai nem igazán e sorok miatt lettek halhatatlanok. Beszéde későbbi részében egyértelművé tette, hogy Amerika ugyan szívvel-lélekkel támogatja a szabadságot és függetlenséget bárhol a világon, „de nem ered szörnyek nyomába, hogy elpusztítsa őket”, azaz nem fog tenni semmi kézzelfoghatót ezekért az országokért, hiszen az egyszerűen nincs hatalmában.⁶² A kérdés azért volt aktuális, mert ekkor ugyanis éppen a görögök harcoltak a török elnyomás ellen, és igen sok amerikai szerette volna, ha hazájuk katonailag is támogatja a szabadságharcosokat. De a realista külpolitika ezen kezdeményezéseknek egyből gátat szabott. Adams szerint ez a fajta segítségnyújtás a görögöknek vagy másoknak ostobaság lett volna, hiszen katonailag az ország egyszerűen nem volt képes egy ilyen messzi földön hathatós beavatkozásra. De volt Adams számára a kérdésnek egy morális oldala is. Ha ugyanis az Egyesült Államok katonai erővel akarja mások sza-

⁶⁰Részletesebben a kor vezető politikusainak realitásérzékéről és ennek a gyakorlatba való ültetéséről lásd Graebner, Burns és Siracusa, 2011. A realista-idealista vitáról az Egyesült Államok történelmében lásd Graebner, 2002, 311–328. o.

⁶¹John Quincy Adams beszéde, 1821. július 4., in *Niles' Weekly Register*, 1821, 330. o.

⁶²Uo., 331. o.

badságát elősegíteni példaértéke helyett, akkor a szabadság helyett az erő útját járná: „Talán a világ úrnőjévé válna. Többé nem lenne saját szellemének ura.”⁶³ Tegyük hozzá, mondta ezt az az Adams, aki még 1811-ben úgy hivatkozott hazájára, mint amelyik „Isten és a természet által is arra a sorsra ítélt, hogy a legnépesebb és legerősebb nemzet legyen, amit társadalmi egyezmény alapján hoztak létre”.⁶⁴ Sőt, két hónappal rá a következőket írta apjának, a korábbi elnöknek Szentpétervárról: „Úgy tűnik, az isteni gondviselés az egész észak-amerikai kontinenst egy nemzettel akarja benépesíteni, amely nemzet egy nyelvet beszél, egy vallási és általános rendszert részesít előnyben, és egy általános társadalmi szokás és szociális berendezkedéshez van szokva. E nemzet közös boldogsága, békéje és prosperitása érdekében úgy hiszem, elengedhetetlen, hogy egy föderális unióban egyesüljenek.”⁶⁵ Néhány évvel később pedig azt írta apjának 1776. július 4-éről: „Nem csak egy erős nemzet születésnapjáról volt szó. Egy új kor nyitányát jelentette az emberiség történetében.”⁶⁶ Adams szerint, hazája próbálta „teljesíteni a Mindenható parancsait, így növekedni és sokasodni, illetve feltölteni és leigázni a földet”.⁶⁷ Elnökként pedig Adams első évértékelő beszédében is úgy nyilatkozott, hogy „politikai rendszerünk felsőbbrendű kiválósága”, és hogy „az a nemzet, amelyik a legnagyobb arányú szabadsággal van megáldva, számai arányában kell, hogy a legerősebb nemzet legyen a földön”, de ezt az erőt morális felelősséggel megáldva mások segítésére kell használni.⁶⁸ Nem csoda,

⁶³Uo., 331. o.

⁶⁴John Quincy Adams Abigail Adamsnek, 1811. június 30., idézi Nagel, 1964, 173. o.

⁶⁵John Quincy Adams John Adamsnek, 1811. augusztus 31., idézi Bemis, 1949, 182. o.

⁶⁶John Quincy Adams John Adamsnek, 1818. december 14., idézi McCullough, 2001, 626–627. o.

⁶⁷Adams idézi Immerman, 2010, 94. o. Adams az amerikai birodalmat illető nézetei uo., 60–97. o.

⁶⁸John Quincy Adams első évértékelő beszéde, 1825. december 6., in Richardson, 1896, 316. o.

ha az Adamsról szóló talán máig legjobb politikai életrajzírója a „sorszerű elrendeltetés egyik nagy apostolának” nevezte.⁶⁹

Tehát csak azért, mert valaki a realista külpolitikát követte, nem azt jelenti, hogy ne tett volna teljes hitet az amerikai kivételesség mellett. Fordított felállásban egyszerűbb a képlet: aki az idealista vonalat követte, az (is) teljes mértékben elfogadta az Egyesült Államok egyediségét és morális felsőbbrendűségét, példaértékű pozícióját. A felfogás, miszerint Észak-Amerika különleges, isteni sugallatra népesedik be, és az Egyesült Államoknak speciális elhivatottsága van, a világban olyan gondolatkör volt – és az még a mai napig is –, amely a társadalom hatalmas százalékában bel- és külpolitikai beállítottságtól függetlenül egyforma erővel és megkérdőjelezhetetlen igazságtartalommal rendelkezik.

Mire az Egyesült Államok 50 éves lett, végképp rögzült a mítosz, hogy a világ új nemzete a legprogresszívabb, Isten jótekingony védelme alatt áll, ezért annak rájuk kirótt küldetését végzik, ami a szabadság növekedésével és terjesztésével, példájuk fényességével a világ sötét részeinek utat mutatva érhetnek el. De Peter Zeihan is arra figyelmeztet, hogy nem ideológiának vagy isteni tervnek, hanem egyszerűen a földrajzi fekvésnek köszönhető az Egyesült Államok felvirágzása. Könyvében az itteni földrajzi előnyöket mutatja be történelmi távlatban. Pontosabban a vízi utak hatalmas előnyét egy-egy társadalom kialakulásában és felvirágzásában. De nem csupán az élelem és teherszállításról van itt szó, hanem a jól védhető határok is fontosak voltak. Az ókori Egyiptom, a középkori Ottomán Birodalom, Portugália, Anglia és Németország példáinak bemutatásán keresztül bizonyítja Zeihan, hogy a vízi kereskedelemnek párosodva az iparosodással mennyire messzemenő következményei voltak az egyes birodalmak feltűnésében – és hanyatlásában. Mire az első világháború kitört, végleg kiderült, mennyire szerencsés földrajzi viszonyok között született meg az Egyesült Államok, hogy aztán ezt kihasználhassa európai és más kontinens országaival szemben. De sok egyéb szempont mellett, állítja Zeihan, a vízi utak az a tényező, amely az Egyesült Államoknak

⁶⁹Bemis, 1949, 568. o.

elsősorban lehetővé tette a naggyá válást. De miben is áll ez? Nem csak a folyókról, illetve a part menti, könnyen hajózható sávról van szó. Az amerikai öntözhető és megművelhető egységes termőföld is párját ritkítja. Emellett és ezek miatt az organikus fejlődést segítette a könnyen felhalmozható és felhalmozott tőke, amit aztán különösen az iparosodás megerősödésével ki lehetett aknázni. A földrajzi adottságok védelmet is jelentenek az Egyesült Államoknak, amellyel senki sem vetélkedhet: akár északi és déli szomszédjáról, akár európai vagy ázsiai riválisról legyen szó.⁷⁰ Óceánoktól védve, és gyenge szomszédokkal övezve, kialakult tehát az a kivételes érzet, hogy „teljes” biztonságban vannak. Ezért nem kellett nagy adókat fizetniük, hiszen nem volt szükség állandó hadseregre. S mivel nem háborúztak, legalábbis nem európai nagyhatalmakkal egészen 1898-ig, ez az „áratatlanság” mítoszának kialakulását is segítette.

A Függetlenségi Nyilatkozat 50. évfordulóján ráadásul néhány órán belül hunyt el John Adams és Thomas Jefferson, két alapító atya és korábbi elnök. Jefferson ugyebár a nyilatkozat érdemi szerzője volt, és így a mítoszgyártók további összefüggést és lehetőséget láttak hazájuk csodálatos körülményeit illetően. Az amerikai forradalom két emblemikus figurájának egyidejű halálával és Jackson megválasztásával egy új generáció vette át a stafétabotot. Az új politikai erővonalak mentén a jól bevált recept szerint a forradalom, s az ezáltal szentesített amerikai nemzet világmegváltó szerepéről szajkózott mindkét fél, kormányon lévők és az ellenzék egyaránt. A belpolitikai küzdelmek nyilvánvalóan felerősítették és a szokásosnál is nagyobb porondot teremtettek az amerikai kivételesség továbbélésének, további megerősödésének. Minden nemzet számára roppant fontosak a mítoszok, hiszen segítik a nemzeti identitást és összetartozást. Mire az Egyesült Államok az 1820-as évek végére ért, ez a folyamat már teljesen lezajlott, az ország különleges státusa megalapozott volt minden amerikai számára, amire jól lehetett építeni, és minden elkövetkező lépésben ezt meg is tették.

⁷⁰Zeihan, 2014, 11–77. o.

Ez a nemzeti büszkeség szemet szúrt sok külföldinek az idők folyamán. A már említett éles szemű francia megfigyelő, Tocqueville már ekkor, tehát az 1830-as években papírra vetette ilyen jellegű megfigyeléseit. Szerinte az amerikai nemzet által mutatott büszkeség határozottan megkülönbözteti őket más nemzetektől. „Az Egyesült Államok lakóinak ötven éve egyfolytában hajtogatják, hogy ők alkotják az egyetlen vallásos, felvilágosult szabad népet. Látják, hogy náluk mind ez ideig virulnak a demokratikus intézmények, míg a világ többi részén sorra megbuknak; nagyon nagy véleménynel vannak hát saját magukról, és nem állnak távol tőle, hogy azt higgyék, külön fajtát alkotnak az emberi fajon belül.”⁷¹ Tocqueville egy másik fontos aspektusra is érzékenyen reagált, méghozzá a katonai erőre, amely elsősorban a külpolitikai színteret érinti: „Manapság már mindenki tisztelettel néz lobogójukra; hamarosan azt is eléri, hogy mindenki féljen tőle.”⁷² Jól látta, hogy az amerikai kontinensen élő egyéb népcsoportoknak joggal van félnivalójuk egy olyan nemzettől, amelyik máris erős, egyre csak erősödik, és amely fennállásának rövid ideje alatt jelentősen terjeszkedett és felsőbbrendűségében, illetve isteni elhivatottságában rendületlenül hisz.

Az 1830-as évek és egyben az amerikai történelem egyik legmeghatározóbb alakja Andrew Jackson elnök volt. A mai napig Jackson mint a demokrácia kiszélesítőjét emlegetik, és ez a választásra jogosultak részarányát tekintve igaz is.⁷³ Szintén híres még az elnöki hatalom kiterjesztéséről, és ebből a szempontból számos későbbi elnök példaképének tekintette. Jackson meg volt győződve, hogy ő a nép közvetlen képviselője, hogy ő a világ egyetlen igazi demokratikus politikai rendszerében a nép akaratának letéteményese. Noha a belpolitikában számos reformot hajtott végre, a kisebbségek irányába nem mutatott haladó gondolkodást. A rabszolgaság intézményét nem érintette, az indiánokat pedig erőszakosan elmozdította ezeréves lakó-

⁷¹ Tocqueville, 1993, 534. o.

⁷² Uo., 578. o.

⁷³ 1824-ben a választásra jogosultak 27%-a járult az urnákhoz. 1840-ben ez az arány meghaladta a 80%-ot.

helyükről, amivel visszafordíthatatlan károkat idézett elő a népek életében. Igaz, hogy a rezervátumokban uralkodó mostoha körülmények az indiánok megtizedelését jelentette, ezzel a lépéssorozattal viszont jóval megnövelte az Egyesült Államok lakói számára elérhető szabad területet, ami népszerű intézkedés volt. A nem túl művelt Jackson mindig is jó érzékel tudta, mire van szüksége az embereknek, a tömegeknek, vagyis a választóknak – ez volt politikai sikerének egyik meghatározó kulcsa. Híres Jackson még a britek elleni 1815-ös New Orleans-i ütközet diadalmas parancsnokaként is, mely megágyazta karrierjét, de említést kell tenni az Egyesült Államok bankjának további működése elleni vétőjáról, és ő volt az első elnök, akit fizikailag megtámadtak, és merényletet kíséreltek meg ellene.⁷⁴ Jackson volt az egyik első hangos hirdetője az Egyesült Államok respektjének és szuverenitásának is, amellyel megint csak a közhangulatot fejezte ki. Számára a köztársaság három fő pillére az erény, a vallás és a moralitás voltak, és ebből fakadt Amerika példamutató szerepe is a világban. Amikor Kuba partjainál kalózkodó jelentettek problémát, az elnök egyből egy hadihajót küldött a helyszínre, hiszen, mint azt tengerészeti miniszterének írta, „az emberiség parancsa és lobogónk büszkesége is megköveteli, hogy ezeken a vizeken a kalózkodást elfojtsuk”.⁷⁵ Ez az „emberiségért” síkra szálló aktív külpolitika megint egy jacksoni örökség, amire számos amerikai elnök hivatkozott a későbbiekben. Pontosabban úgy lehet fogalmazni, hogy az amerikai kivételesség egyik aktív külpolitikát igénylő elnöki szószólója volt Jackson, amit számos utódja örömmel követett.

Amikor két ciklus után a washingtoni örökség szellemében Jackson elhagyta a Fehér Házat, búcsúüzenetében szintén jó érzékel kondította meg az amerikai kivételesség hívó harangját. Anélkül, hogy nevén tudta volna nevezni a fogalmat, amiről beszélt, mégis minden zsigérében érezte nemzete másoknál való felsőbbrendűségét. Mivel

⁷⁴ Andrew Jackson életéről és elnöki éveiről lásd Schlesinger, 1945, Remini, 2001, Brands, 2006 és Meacham, 2008.

⁷⁵ Andrew Jackson John Branchnek, 1829. március 16., idézi Meacham, 2008, 56. o.

egész katonai és politikai karrierje alatt az Egyesült Államok gyarapodásáért küzdött, annak a külfölddel való nagyobb tisztelet elismerését tartotta szem előtt, nem hangzottak üresen a lelkesítő szavak: „A gondviselés számtalan áldással látta el ezt a kivételezett földet, és titeket választott a szabadság őrzőinek, hogy azt megóvjátok az emberi faj előbbre haladásáért. Ő, aki kezében tartja a nemzetek sorsát, titeket talált alkalmasnak a kiváltságra. Megajándékozott és képessé tett benneteket, tiszta szívvel, tiszta kézzel és lankadatlan éberséggel, hogy őrizzétek és védjétek az idők végezetéig azt a nagy feladatot, amit Ő bízott rátok.”⁷⁶ Ha nem is szó szerint, de számos alapvető kódzó hangzott el itt: Isten, a Gondviselés, a kiválasztott nép, a szabadság, a fejlődés, az emberiségért való küzdelem, a küldetés. Nem meglepetés, hogy sokan készpénznek vették emez elnöki kinyilatkoztatást, és ennek szellemében gondolkodtak és tevékenykedtek. Sőt, gyakorlatilag ezzel egy időben Martin Van Buren, aki Jacksont követte az elnöki székben, hozzátette: az amerikai nemzet „példa nélkül áll a világban”.⁷⁷

A tizenkilencedik század első felére tehát bevett nézet volt, hogy Amerika a mentsvár a világ többi részének. A megváltó hely a menekülőknek, a szabadság után vágyóknak, maga a földi paradicsom. Ahogy például Bronson Alcott, egy kései puritán tanár, filozófus és reformer jegyezte le naplójába 1842-ben, miután visszatért Angliából: „a mi szabad, de még korántsem felszabadított hazánk a menedék, ha valaha is lesz ilyen az emberiség reménye számára; és itt, ha bárhol is, születik meg a második Édenkert, amely isteni magva betöri a Gonosz fejét, és visszaállítja az ember Istennel való szövetségét a Jó Paradicsomban”.⁷⁸ A korszak nagy szónoka, Edward Everett fiatalon úgy érvelt „a szabadság a tananyag, aminek tanítására minket jelöltek ki”.⁷⁹ Daniel Webster pedig 1825-ben emlékezett úgy a függetlenség-

gi harcra a britek ellen, mint ami egyben „a világ csodája és áldása”. Nem meglepő, hogy úgy hitte, az amerikai példának nem szabad elbuknia, mert „az emberiség utolsó reménye rajtunk nyugszik”.⁸⁰ De a későbbiekben remek realitásérzékről tanúságot tevő külügyminiszterként is úgy fogalmazott, „majdnem úgy tűnik, hogy a mi javunkra történt isteni beavatkozás” volt az oka az amerikai politikai rendszer és prosperitás eredményeinek.⁸¹ Vagy, ahogy máskor fogalmazott, amikor az alkotmány védelmére szólította fel hallgatóságát: „Csodák ritkán érik egymást, és ami hatezer évben egyszer történt, talán sosem fog megismétlődni. Ha egy ilyen kormányzat elbukik, olyan ürességet hagy maga mögött, amit ezer évig a forradalom és felfordulás, lázadás és elnyomás fog megtölteni.”⁸² Henry Clay is régi szövegeket zengett 1832-ben, amikor a Nemzeti Republikánus Fiatal Tagozatát intette, hogy, „a civilizált nemzetek szemei behatóan figyelnek minket; és talán igaz az állítás, hogy a Szabadság sorsa az egész világon főleg az amerikai Szabadság megtartásától függ”.⁸³ Az egyik massachusettsi demokrata reformer pedig így beszélt hallgatóságához: „Az Egyesült Államok függetlensége nem csupán egy mérföldkő az idő folyamában, de valóban az a végpont, ahonnan egy új rendet lehet számítani. Ez a vízvonal az emberiség történetében: ez a világ politikai megújításának pillanata.”⁸⁴

Ezek mellett számos újabb és újabb alkalom akadt, amikor a felfokozott nacionalitás, az amerikai kivételesség köpenyéből kivergődni képtelen nemzeti tudat külpolitikai konfrontációkban is ezt az utat választotta. Míg az Oregon-kérdést végül is békés úton sikerült rendezni a britekkel 1846-ban, a Mexikóval való rossz viszony háborúhoz vezetett (1846–48). Mindkét esetben végig jelen volt, hol erőteljesebben, hol bújtatottabb formában, az amerikai kivételesség és annak szerepe a kérdések eldöntésében.

⁷⁶ Andrew Jackson búcsúüzenete, 1837. március 4.

⁷⁷ Martin Van Buren elnöki beiktatási beszéde, 1837. március 4., Hunt, 2003, 98. o.

⁷⁸ Idézi Sanford, 1961, 178. o.

⁷⁹ Idézi Welter, 1975, 47. o.

⁸⁰ Idézi Bercovitch, 1978, 144. o.

⁸¹ Daniel Webster beszéde, 1837. június 1., in Webster, 1869, vol. 1, 404. o.

⁸² *The Illustrated Fryeburg Webster Memorial*, 1882, 14. o.

⁸³ Idézi Welter, 1975, 24. o.

⁸⁴ Robert Rantoul, Jr. beszéde, 1833, idézi Welter, 1975, 5. o.

Az előbbi fejezetekben felvázolt gondolatkör széles keretét adta az úgynevezett „sorsszerű elrendeltetés” (manifest destiny), amelyik a tizenkilencedik század első felének egyik legmeghatározóbb eszméje volt, és a gondolat átnyúlt korosztályon, politikai szekción és földrajzi különbségeken.⁸⁵ Eszerint az Egyesült Államok hivatott volt elérni a Csendes-óceánt, benépesíteni az észak-amerikai kontinens legnagyobb részét, ott elterjeszteni az általa meghonosított demokráciát, és ezekből adódóan eltiporni azokat, akik ennek az isteni parancs és felhatalmazás beteljesítésének útjában állnak. Ahogy az egyik jeles történész megfogalmazta, a sorsszerű elrendeltetésre „úgy kell gondolni, mint egy gondolatra, amelyik az összes korábbi ideát magában foglalja – földrajzi determinizmus, a demokratikus intézmények felsőbbrendűsége, a magasabb szintű termékenység, életerő, és a fehér faj képességei – és igazolást ad szinte bárminemű területi növekedéshez, amihez az Egyesült Államoknak meg van az ereje megszerezni”.⁸⁶ Egy másik történész pedig így definiálta azt: „az imperializmus igazolása az amerikai kivételesség keretein belül”.⁸⁷

A kor egyik legjelentősebb és legismertebb publicistája John O'Sullivan volt. Számos az Egyesült Államok terjeszkedését célzó írást tett közre a *Democratic Review*-ban, a kor egyik legbefolyásosabb sajtótermékében. O'Sullivan bátran hirdette sokak meggyőződését, miszerint „előre kell haladnunk küldetésünk beteljesítése felé”. Ezek a lelkiismereti, az egyéni, a kereskedelmi és üzleti szabadságra vonatkoznak, a „szabadság és egyenlőség univerzalitására”.⁸⁸ Már ismerős, de az egyre erősebb és magabiztosabb Egyesült Államok állampolgárai között mégis egyre nagyobb pozitív visszhangot kiváltó hurokat pendített meg, amikor azt írta: „Mi vagyunk az emberi haladás nemzete, és ki fog, mi tud masírozásunknak határt szabni? Az isteni gondviselés

⁸⁵ A sorsszerű elrendeltetés irodalmának legfontosabb darabjai a következők: Weinberg, 1935; Merk, 1963; Graebner, 1968; Heidler, 2003.

⁸⁶ Pratt, 1935, 345. o.

⁸⁷ Citrin, Haas, Muste és Reingold, 1994, 23. o.

⁸⁸ O'Sullivan, 1839, 430. o.

velünk van, így egy földi hatalom sem lesz képes rá”.⁸⁹ Mint emlékeztető cikk záró soraiban írta: „Ez a mi nagyszabású sorsunk, és a természet örök és elkerülhetetlen ok-okozati szabálya miatt meg kell ezt valósítanunk. Ez lesz a mi jövő történetünk, hogy a földön megteremtjük az ember morális méltóságát és üdvözülését – Isten megváltoztathatatlan igazságát és jótékonyágát. És Amerika erre az áldott küldetésre lett kiválasztva a világ országai számára, melyek el vannak zárva az igazság életadó fényétől. És Amerika nagyszerű példája halálra sújtja a királyok, bürokraták és oligarchák zsarnokságát, és elviszi a béke és jóakarát boldog hírét oda, ahol most számtalan ember olyan életet él, amely nem sokkal irigylésre méltóbb, mint az pusztában élő vadaké.”⁹⁰ A tömény felsőbbrendűség és isteni küldetés mind előre vetítik a megkérdőjelezhetetlen választ a záró kérdésre: „Ki vonhatja kétségbe tehát, hogy országunknak úgy rendelte a sors, hogy a jövő nagy nemzetévé váljék?”⁹¹ Az emberiség egyre nagyobb fokú társadalmi szabadságának fejlődését vizsgálta O'Sullivan egy másik cikkében, és úgy találta, ennek teljes felismerése és bevezetése az Egyesült Államokban történt meg, ami egyben egy új korszakot indított el a világ történetében. A szerző számára természetes volt, hogy „az egész világ szeme ennek a fiatal köztársaságnak a polgáira szegeződik. Sok adatott meg nekünk, de sokat is kérnek tőlünk. A frontra kerültünk abban a csatában, amelyben az emberiség ügyéért harcolunk a gonosz erőivel szemben, amely eddig a porba zújtta azt... Senki másra nem bízta az emberiség reményének frigiditását, és majd meglátjuk, vajon elbukunk vagy dicsőségesek leszünk. De bizonyára nem bukhatunk el ilyen ügyért!”⁹²

De szintén jó példa a pártállástól független hitre az amerikai kivételességben és a sorsszerű elrendeltetésben az *American Review* egyik cikke. A Whig-kiadvány politikailag természetesen szemben állt a

⁸⁹ Uo., 427. o.

⁹⁰ Uo., 430. o.

⁹¹ Uo.

⁹² O'Sullivan, 1840, 87. o.

demokratákkal, de nem az alapvető amerikai értékekben, a nemzet sorsát és fényes jövőjét illetően. Az Egyesült Államok volt „a világ reménysége; benne találtatik meg a legjobb, ha nem az egyetlen ígéret az ember társadalmi megújítására”.⁹³ Még egyszer érdemes hangsúlyozni, ez a lap az O'Sullivan-féle demokrata lapok ellenfele volt. De ahogy Graebner fogalmazott, „a sorsszerű elrendeltetés csupán a szerkesztők és politikusok kreációja volt, amit azért fejtettek ki, hogy felkorbácsolják a nemzeti érzelmeket annak érdekében, hogy nagyobb politikai sikereket arassanak”.⁹⁴

Noha ezekben a cikkekben leírtak nyilván túlzó megállapítások tömkelegével van teletűzdelve, mégis fontos, mert jól leképezi a korabeli gondolkodást és az uralkodó szellemi áramlatokat. Egy olyan országban, amely az elmúlt 50-60 év során hozzászokott a sikerekhez, és akarata kontinentális érvényesítéséhez, könnyen vert táptalajt az O'Sullivanéhez hasonló megnyilatkozások sora.

William Gilpin Andrew Jackson elnök barátja volt, és az akkor megkezdett karrier a Lincoln elnök fémjelezte évek alatt folytatódott, amikor is Colorado-terület kormányzójává nevezték ki. Gilpint az egyik huszadik századi tudós a következő módon aposztrofálta: „úgy tekinthetünk rá, mint a tizenkilencedik század második felében a nyugati terjeszkedés legambiciózusabb képviselőjére.”⁹⁵ Például még 1846-ban Gilpin a következőképpen nyilatkozott az Egyesült Államok Szenátusa előtt a nyugatra való vándorlás fontosságáról, amely nem csupán területi növekedést volt hivatva elérni:

„Az amerikai nemzet még be nem teljesült sorsa a földrészt leigázása – gyorsan elérni a Csendes-óceánt – élénkíteni lakosainak százmillióit, és jókedvre deríteni őket – nekilátni az önkormányzat munkájának – felrázni a hatalmas sokaságot – megteremteni az emberi viszonyok új rendjét – felszabadítani a leigázottat – megfiatalítani a kiöregedett nemzeteket – a sötétséget fényre változtatni – felébreszteni egy sok

⁹³ *American Review*, 1846. június, in Welter, 16. o.

⁹⁴ Graebner, 1968, lxviii. o.

⁹⁵ Smith, 1950, 36. o.

évszázados álmod – megtanítani egy új civilizációt korábbi nemzeteknek – megszilárdítani az emberi faj sorsát – elvinni az emberiség jövőjét tetőpontjára – újjászületésre ösztökélni stagnáló nemzeteket – tökéletesíteni a tudományt – felmagasztalni a történelmet a béke beköszöntével – új és ragyogó dicsőséget hozni az emberiség számára – a világot egyetlen társadalmi családban egyesíteni – felszámolni az elnyomást és dicsérni a jótékonyt – feloldozni azon átkot, amely az emberiségre nehezedik, és áldást juttatni mindenhol a világon!

Isteni feladat! Halhatatlan küldetés! Tapossuk ki örömmel az előttünk nyíló utat! Minden amerikai nyissa szívét szélesre a fényesen izzó hazaszeretet előtt, és vallásos hittel bízva rá magát mohón szeretett hazájának csodálatos sorsára!”⁹⁶

Jól ragadott meg valamit Gilpin az amerikai kivételesség jellegéből, hiszen valóban szinte vallásos hitről beszélhetünk.

Egy georgiai képviselő tagállama irodalmi társaságainak azt mondta, „az emberi jogokért folytatott nagy csatában mi vagyunk a világ utolsó tartaléka... A világ fejlődésében az utolsó tartalék került a frontvonalra, és eljött az élet-halál küzdelem, és az Értelem, a Szabadság és a Kereszténység egész ügye, az egész földre vonatkozóan, velünk kell, hogy győzedelmeskedjen, vagy máskülönben örökre elpusztul.”⁹⁷ John Tyler, még mielőtt William Henry Harrison hirtelen halála miatt alelnökből elsőként lett volna elnök, kijelentette, hogy számára az Egyesült Államok olyan volt, mint amelyik „sétál az óriási mélységek által gerjesztett hullámokon, és magával viszi távoli nemzetek számára a hatalmas öröm hírét. Láttam, ahogy felforgatja a despotizmus erős helyeit és visszaadja az ember régen elvesztett jogait.”⁹⁸

Ezek fényében érthető a szinte már megrögzött előrenyomulás a kontinensen nyugat felé. Ennek természetesen akadtak bel- és külpolitikai mozgatórugói is. Ilyen volt például a rabszolgaság, illetve annak esetleges további terjedésének a kérdése, a bevándorlással az

⁹⁶ Gilpin, 1873, 124. o.

⁹⁷ William H. Stilest idézi Welter, 1975, 22. o.

⁹⁸ Idézi Nagel, 1964, 150. o.

országba érkezett nagyszámú szegény ember megművelhető földhöz jutása vagy a csendes-óceáni fontos kikötőhelyek, amelyek a jövőbeni ázsiai kereskedelem fontos pontjait jelentették. Mindenesetre az természetes volt, hogy az amerikai nemzet előre, nyugat felé akar terjeszkedni, s ha valaki ennek az isteni küldetésnek az útjában állt, az Egyesült Államok az erejét használta céljai elérésére.

Negyedik fejezet

Külső háborútól polgárháborúig

A mai Egyesült Államok északnyugati és a mai Kanada délnyugati részei alkották az Oregon-területet, amelyre mindkét nemzet, az amerikai és a brit is igényt tartott. Ahogy telt-múlt az idő, és a nyugatra való terjeszkedés markánsabb lett, a kérdés egyre nagyobb hangsúllyal esett latba, és mindez alkalmat nyújtott az amerikai kivételességbe és felsőbbrendűségbe vetett hit számos újabb megnyilatkozására. Az 1818 óta szerződéssel kettéosztott területre az amerikaiak egyre jobban áhítoztak, és ezzel egyetemben egyre harciasabb hangot ütöttek meg. A kérdéssel kapcsolatosan James Buchanan, későbbi külügyminiszter és elnök, még szenátorként megerősítette, hogy „a Gondviselés adta az amerikaiaknak azt a nagyszerű és dicsőséges küldetést, amely magában foglalja a kereszténység és a polgári és vallásszabadság áldásainak elterjesztését is az egész észak-amerikai kontinensen”.¹ Buchanan más ízben azt is mondta, hogy az Egyesült Államok „a legnagyobb és legdicsőségesebb templom, amit valaha is a politikai szabadságnak emeltek a földön”.² Sidney Breese illinois-i szenátor pedig a kérdés kapcsán kijelentette, hogy „aki igazságos és pártatlan,” az látni fogja, hogy az Oregon-terület elfoglalása olyan „vágy, amely csupán az emberi szabadságot kívánja szélesebb körben elterjeszteni”. Véleményét megerősítendő hozzátette, „igen, terjesztés, méghozzá azon a nagyszámú színpadon, amelyiken Isten, az ő gondviselésében és az ő saját maga által jónak talált időpontban kívánja azt a pompás sorsot meg-

¹Idézi Horton, 1856, 351. o.

²Idézi Nagel, 1964, 165. o.

valósítani, amelyet az egész emberi fajra szabott”.³ Mint említettem, a vitás kérdést sikerült tárgyalásos módon egy szerződéssel rendezni 1846-ban, részben a Mexikóval kitört háború miatt.

Oregon kérdése szorosan összefonódott a texasi helyzettel. A korábban Mexikóhoz tartozó hatalmas területen egyre több amerikai telepedett le, és ezt a népmozgást a mexikói kormányzat kifejezetten támogatta a remélt adóbevételek miatt. Egy idő után aztán a megnövekedett számú fehér lakosság egyre inkább nehezítelte a mexikói kormányzat felé fennálló kötelezettségeit, és sokkal inkább az Unióhoz kívánta kötni magát. Ennek egy idő után fegyveres összetűzés lett az eredménye 1836-ban, aminek során az amerikai telepesek sikeresen vívták ki függetlenségüket Mexikóval szemben, és megalapították a Texasi Köztársaságot. Ettől függetlenül céljuk továbbra is az volt, hogy az Egyesült Államok tagállamává váljanak, ami 1845-ben meg is történt. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, ami a két ország hosszan tartó feszült helyzetét a háború ösvényére terelte. Az éles szemű Tocqueville már korábban említett könyvében megjósolta a végkifejletet, és jó érzékkel a korábbi indiánokkal szembeni amerikai magatartást vette alapul: „A határokat, melyeknek e két fajt [a spanyolt és az amerikai] el kell választaniuk egymástól, szerződésben rögzítették. De bármily előnyös is ez a szerződés az amerikai angolok számára, nem kétlem, hogy hamarosan meg fogják sérteni.”⁴ 1846-ban aztán valóban kitört a mexikói–amerikai háború, amely viszonylag hamar teljes amerikai sikert hozott, és aminek nyomában ismét hatalmas területekkel gazdagodott az Egyesült Államok. Szintén érdemes a francia megfigyelő egy szintén idevágó, realista megállapítását idézni: „Nem szabad tehát azt hinnünk, hogy meg lehet állítani az angol faj terjeszkedését az Újvilágban.”⁵ És valóban úgy tűnt, amire az amerikaiak szemet vetettek az észak-amerikai konti-

³Idézi Pratt, 1935, 342. o.

⁴Tocqueville, 1993, 580. o.

⁵Uo., 582. o.

nensen, azt pénzzel, fortéllal, erővel vagy a három különböző kombinációjával meg is szerezték.

Ez a fegyveres összecsapás és az annak nyomában való területi terjeszkedés remek alkalmat adott az amerikai kivételesség, a sorsszerű elrendeltetés és az Egyesült Államok világban betöltendő szerepének nyílt vitájáról. Összecsapott az amerikai (kül)politika idealista és realista fele. Mindkét fél az amerikai kivételesség palástja alól közelítette meg a sok szempontból fordulópontot jelentő háborút. Az 1846-ban kezdődött háborúskodás jó lenyomata volt annak, hogy ki mit gondol az Egyesült Államok szerepéről, missziójáról, mit is jelent az isteni üzenet, küldetés vagy a példamutatás. Ami még fontosabb, az is egy jó időre eldőlt, hogy az amerikai kivételességet hirdető és hívő mindkét tábor közül melyik az erősebb és befolyásosabb. A társadalom – csakúgy, mint a politikai elit – megosztott volt a kérdésben. Egyrészt hatalmas szízeléssel jelentett megelégedettséget az újabb területi növekedés tálcán kínálgató lehetősége, ugyanis azt senki sem feltételezte, hogy a háborút ne az Egyesült Államok nyerné. Másrészt könnyen látható volt, hogy a hirtelen jött újabb hatalmas területtel kiéleződnek bizonyos belpolitikai kérdések, elsősorban a rabszolgaság helyzete.

William Channing nyílt levele Henry Clayhez az egyik legelső publikus kirohanás az erőszakos kontinentális terjeszkedés ellen. Egy évvel Texas függetlenségének kikiáltása után a jól ismert és befolyásosnak számító bostoni filozófus már ekkor felemelte hangját Texas és az attól nyugatra fekvő területek esetleges annektálása ellen, mert szerinte egy ilyen lépés ellenkezett a köztársaság jellemével, ráadásul a rabszolgaság intézményét is csak kiszélesítette volna. Ő is az amerikai kivételesség finomabb, példaértéken alapuló változatában hitt: „Miért nem tudunk nemes magasságokba emelkedni sorsunkat illetően? Miért nem érezzük úgy, hogy nemzetként az a feladatunk, hogy a szabadságot, vallást, tudományokat és az emberi természet egy nemesebb formáját vigyük előre?” Tehát nem az amerikai értékek nyugatra való terjedése, hanem azok erőszakos terjesztése ellen volt. „És miért felejtjük el – tette hozzá –, hogy ahhoz, hogy ezeket az áldásokat elterjesszük, először saját határainkon belül kell azokat ápolnunk?

És bármi is az, ami mélyen és állandó jelleggel korrumpál minket, az terjedő befolyásunkat csak átokká, s nem áldássá teszi emez új világ számára.”⁶

James Knox Polk, az expanzionista felfogású elnök viszont természetesen a sorsszerű elrendeltetés újabb állomását látta a kialakuló helyzetben. Elnöki beiktatásakor isteni segítséget kért „e Mennyeszék által kedvelt ország védelmében azok ellen a hibák ellen, amelyek az Ő segítsége nélkül felüthetik fejüket egy, a bölcsességet hiányoló politikában”.⁷ Persze fontos kérdés, milyen is a bölcs politika. Polk szemében ez nem visszafogottságot, hanem sokkal inkább terjeszkedést jelentett. Logikája egyszerű volt. Mivel az Egyesült Államok által felállított kormányzati forma „a leginkább csodálatra méltó és legbölcsebb rendszere a jól ellenőrzött önkormányzatiságnak, amit az emberi elme valaha is kitalált”, ebből logikusan következett, hogy egy ilyen rendszer terjedése-terjesztése csak pozitív eredményt hozhat az érintetteknek.⁸ És aki e remek és isteni küldetést betöltő ország terjeszkedése ellen emeli fel hangját, netán tettekkel próbálja keresztezni útját, az „a szabadság lángját oltaná ki, amely boldog milliók szívét melegíti és lelkesíti, és minden nemzetet példájának követésére szólít fel”.⁹ Polk hazáját „az egész világnak szóló szabad kormányzati modellnek és példának” titulálta, amely „a világ bármely részén található elnyomottak reménycsillaga és menedékhelye”.¹⁰ Az Oregon-területet illető kérdés kapcsán, de már a Mexikóval folytatott háború után Polk így üzent a Kongresszusnak: „Mostanra az egész világ számára követendő példává váltunk. A szabadság barátai mindenhol csodálattal tekintenek intézményeinkre.”¹¹

⁶William E. Channing Henry Clayhez, 1837. augusztus 1., in Channing, 1837, 61. o.

⁷James Knox Polk elnöki beiktatási beszéde, 1845. március 4., Hunt, 2003, 140. o.

⁸Uo., 142. o.

⁹Uo., 143–144. o.

¹⁰Idézi Nagel, 1964, 152. o.

¹¹Idézi Campbell, 2008, 99. o.

Különböző kongresszusi képviselők szintén hevesen támogatták az amerikai állam terjeszkedését, szintén abban az állítólagos meggyőződésben, hogy ezzel a szabadság egyetemes ügyét szolgálják. Egyikük a felszólalásában a következőt mondta: „Terjeszkedjünk igazi és megfelelő dimenzióinkhoz mértén, és szabadságunk örök lesz. Mert a folyamat során, míg egyre növekszik, ereje és lángja még fényesebb lesz, ahogy még nagyobb teret világít be”.¹² Ebben az olvasatban a külpolitikai passzivitás hátrányos következményekkel járt volna a nemzetre és annak univerzális küldetésére egyaránt, mert „határt szabni nemes fajunk rettenthetetlen energiájának... árulás lenne az emberi szabadság ügyével szemben”.¹³ Nagyon élesen kirajzolódik tehát az amerikai kivételesség példamutató szerepe, de emellett a terjeszkedésben megnyilvánuló példamutatás is. Mivel Mexikó erre az isteni elrendeltetésre mondott nemet és állt ellen, érthető, hogy az Egyesült Államoknak csak a háború maradt küldetése teljesítésére. Egy, az elnök háborúba hívó szavát megfogadó és támogató louisianai képviselő úgy szólt a Kongresszusban, hogy „az Egyesült Államok a jelzőfény a világ számára. Eme kormányzat hatalmi előremenetele az emberiség szabadságának előremenetelét jelenti.”¹⁴ Úgy érezte, ha a rabszolgaságtartás miatt megosztott amerikai államforma szétesik, és ezzel történelmileg elbukik, akkor „az emberiség szabadság iránti nagy reménye lesz összezúzva évszázadokra a despotizmus vastalpa alatt”.¹⁵

De jó példa a New York-i demokrata képviselő, Ellis kongresszusi beszéde is a sorsszerű elrendeltetés politikai megnyilvánulására. A Mexikóval kirobbanó háborút nem sokkal megelőző vita alkalmával azt mondta, „ha akarna, sem tudna határt szabni nemes fajunk rettenthetetlen energiájának. Hol alkotott a Teremtő olyan magas hegyeket, amelyeket ne tudnánk megmérni, sőt leigázni és megművelni? Vagy terített szét egy olyan széles óceánt, hogy azt ne tudnánk átúszni, és keblét ne készítené fehér habosra kereskedelmünk? Békés

¹²Sidney Breese beszéde, 1848, in Graebner, 1968, 218. o.

¹³Idézi Hunt, 1987, 31. o.

¹⁴M. J. Harmanson beszéde, 1847, 12. o.

¹⁵Uo., 13. o.

előre tartó menetelésünk megállítása az emberi szabadság elárulása lenne.”¹⁶ Ellis is úgy érezte, az amerikai szabadság elvei, a kormányzati forma és alkotmány példa nélküli az emberiség történetében. Ezek ugyanis „lefektették az idők utolsó és legnemesebb birodalmának alapjait, a szabadság és törvény birodalmát, a művészetek, a tudományok, a vallásszabadság és az intellektuális hatalom birodalmát – egy birodalmat, amely az ember helyzetének javulásához a nyitány, egy uralom, amely kiterjed az erkölcsiség és a gondolat korlátozhatatlan kiterjedésére”.¹⁷ Egy másik képviselő pedig arra sarkallta beszédében honfitársait, hogy „inkább terjesszék ki a »szabadság területét« fényes és ragyogó példánkkal”.¹⁸ A „szabadság területének kiterjesztése” terminus egyébként még Andrew Jacksontól származik, amit egy texasinak írt, még mielőtt a független köztársaság az Egyesült Államok részévé vált volna.¹⁹ Ahogy Robert Stockton, aki a háború alatt Kaliforniában az amerikai tengerészeti hajóskapitánya volt, egyik, a tiszteletére tartott vacsora alatti beszédében így szólt hallgatóságához: „Hát nem valóban mi vagyunk a Gondviselés jótékony törődésének példája, amire az ember történetében nem találunk hasonlót?”²⁰ Beszéde második felében pedig teljes erővel tört elő belőle az amerikai kivételesség: „Kötelességünk van Isten előtt, amit nem tudunk, amit nem szabad kikerülni. Ránk lett bízva mint letéteményesekre a polgári és vallásszabadság felbecsülhetetlen köteléke.”²¹ Ez a megrészegült hatalmi gőg szinte félelmetes, és az talán még inkább, hogy az amerikaiak nagyobbik része ugyanezt vallotta. Nyilván egy felkorbácsolt nacionalizmussal állunk szemben, amely újabb területszerzés reményében az amerikai kivételességet hívta lepelnek segítségül.

Nem mindenki értett azonban egyet a polki világnézettel. Egy jelentős csoport az amerikai példamutatásban sokkal inkább a vissza-

¹⁶Chesselden Ellis beszéde, 1845, 3. o.

¹⁷Uo., 12. o.

¹⁸Severance képviselő beszéde, idézi Weinberg, 1935, 102. o.

¹⁹Uo., 109. o.

²⁰Robert F. Stockton, „Redeem Mexico from Misrule and Civil Strife”, 1848. január 22., idézi Graebner, 1968, 210. o.

²¹Uo., 213. o.

fogottságot szerette volna látni. Számukra az amerikai kivételesség éppen a reális szerénységben, a másokat leigázó terjeszkedés elkerülésében, a valóban erényes bel- és külpolitikában volt hivatott megjelenni. Voltak, akik azért elleneztek a militarista megoldást, mert az új területeken a rabszolgaság további elterjedésétől tartottak. Ez azért volt fontos, mert ekkorra a rabszolgaság kérdése nemcsak megosztotta Északot és Délt, de már kezdte lassan szét is feszíteni a létrehozott uniós kereteket. Ez a gondolkodás elsősorban a Whig Pártra volt jellemző. Henry Clay, a tizenkilencedik század első felének egyik legeminensebb amerikai politikusa ellenezte a Mexikóval való háborút, de ugyanúgy a beavatkozást a magyar szabadságharc oldalán. Az volt a véleménye, hogy, „ezen a nyugati parton kellene égve tartanunk fényes lámpásunkat, amely a fényt mutatja az összes nemzet számára, mintsem hogy teljes kihunyását kockáztassuk az elbukott és bukóban lévő európai köztársaságok romjai között”.²² Alexander Stephen képviselő például az elnök expansionista politikája és a mexikói események kapcsán Amerikai jövőjét „hazugnak” titulálta, mintegy jelezve, hogy szerinte erre a politikára nem lehet egy sikeres jövőt alapozni.²³ Stephen egyébként jól példázza a komplikált viszonyokat. Georgia államból valóként a rabszolgaságot támogatta, csakúgy, mint Texas csatlakozását az Unióhoz. A Mexikó elleni háborút viszont ellenezte, azonban az annak nyomán támadt új területeken való rabszolgaságot tiltandó ötleteknek ellene volt.

A kor egyik legmeghatározóbb politikai figurája a dél-karolinai John C. Calhoun volt, aki az elnöki pozíción kívül szinte minden létező jelentős titlust birtokolt politikai pályafutása során. Noha politikai teóriáival ő is elősegítette az Unió felbomlását, különböző szempontok miatt ellenezte a katonai erővel történő nyugatra való terjeszkedést. A mexikói háború idején a következőket mondta:

²²In Hay, 1991. 945–946. o. Magyarul szintén idézi Lévai, 2014. 164. o. De azért egy pár évvel korábban az egyik szenátusi beszédében Clay is úgy nyilatkozott, miszerint semelyik más nemzet sohasem „hordott keblén annyi prosperitást, nyugalmaságot és dicsőséget”, mint az Egyesült Államok. Idézi Bancroft, 1855, 434. o.

²³Byrnes, 2001, 145. o.

„Mostanában nagyon tiszteletre méltó körökben hallani, hogy ennek az országnak küldetése a polgári és vallásszabadság elterjesztése az egész földkerekségen, és különösen ezen a földrészén – akár erő által is, ha kell. Ez szomorú téveszme... Figyelemre méltó tény az emberiség politikai történelmében, hogy alig akadt példa olyan szabad alkotmányos kormányzatra, amelyet kizárólag előrelátás és bölcsesség jellemzett. Ezek mind a körülmények szerencsés kombinációi voltak.”²⁴ Calhoun tehát visszafogottságot szorgalmazott. Befejezésül úgy fogalmazott, hogy az Egyesült Államoknak így sikerülhet „összekovácsolni a nagyságot és a szabadságot – a lehető legnagyobb fokú nagyságot a szabadság lehető legnagyobb mértékével – és többet tehet a szabadság elterjesztéséért példamutatással ezen a földrészén éppúgy, mint általában a világban, mint ezer győzelemmel.”²⁵ Persze nem szabad szem elől téveszteni, hogy Calhoun rasszista volt, és egyszerűen nem akart „színes” tömegeket látni az ő angolszász Amerikájában, nem beszélve arról a tényről, hogy nem volt egyértelmű, hogy az újonnan megszerzett területek vajon rabszolgatartó vagy szabad államokként csatlakoznak-e majd az Unióhoz. Mindenesetre, az északi válasz Calhoun felvetésére hamar megjött kollégájától. A New York-i John A. Dix isteni akaratnak tudta be az amerikai terjeszkedést és ezzel az amerikai értékek akár erőszakos elterjesztését: „A Gondviselés akarja úgy, hogy a semmittevés, tudatlanság és barbarizmus átadja helyét a szorgalmasságnak, a tudásnak és a civilizációnak.”²⁶ Az egyértelmű kontraszt az amerikai és a leigázandó területek lakosai között nem hagyott kétséget afelől, hogy az Egyesült Államok felsőbbrendű civilizációt képvisel, és pozitív értékeket terjeszt a még fel nem világosodott nyugati, illetve délnyugati területeken.

Visszatérve Calhounra, azt is meg kell jegyezni, hogy számára egy adott politika nem a retorikai szinten dőlt el, hanem annak az országra való hasznosságában, és abban, hogy a nemzet rendelkezésére állnak-e az eszközök annak végrehajtására. Ezzel sok huszadik századi

²⁴Calhoun beszéde 1848, 12–13. o.

²⁵Uo., 14. o.

²⁶Madsen, 1998, 105. o.

külpolitikai elemző is egyetértett. Calhoun tehát, noha fajelméleti felfogása is erre sarkallta, a Hamilton által jegyzett realista külpolitika híve volt. Ahogy megfogalmazta a Yucatán-félsziget kapcsán felmerülő szenátusi vitában, „a bölcsesség része bölcs célokat megfogalmazni bölcs módon. Egy olyan bölcs ember sem, aki teljesen megérti a helyzetet, kötelezné el magát olyan cselekedetre a kinyilatkoztatás szintjén, amelynek a megoldásához szükséges erő nem áll rendelkezésre, és hogy ne gondolkodna megfontoltan a következményekről. Ez egyszerűen nem lenne méltó. Az igazi méltóság abban áll, hogy nem teszünk kinyilatkoztatásokat, amelyek beváltására nem vagyunk felkészülve. Ha kinyilatkoztatunk valamit, jobb, ha felkészülünk a végrehajtására is minden ellenállástól függetlenül.”²⁷ Gyorsan hozzá kell tenni, hogy ezek az emberek, akik a Mexikóval vívott háborút ellenezték, nem az amerikai kivételességet kérdőjelezték meg, csak annak erőszakos és számukra túlzottan aktív külpolitikai megnyilvánulását.

Ebbe az utóbbi táborba tartozott Albert Gallatin is, aki hevesen ellenezte a mexikói háborút. Szerinte a háború egyszerűen amerikai provokáció volt, és mérhetetlenül igazságtalan, ráadásul a faji előítélet dominált a kereszténység helyett. De pontosan azért kelt ki Gallatin is ennyire a háború ellen, mert az amerikai kivételességben hitt, és pontosan azt látta veszélybe sodródni az agresszív külpolitika miatt. Ő is Amerika morális példájának erejében hitt, annak politikai berendezkedésének automatikusan kifejtett erejében, amely majd kihat a világ többi országára. „A ti küldetésetek a világ helyzetén javítani, a »minta állam« lenni, megmutatni, hogy az ember képes önmagát kormányozni, és hogy az egyszerű és természetes kormányzati forma az, amelyik a legtöbb örömet biztosítja, a közösségi és magánszféra érényének és erkölcsösségének intellektuális képességei számára a legnagyobb fejlődését produkálja.”²⁸ Gallatin azt sérelmezte leginkább, hogy a példamutatás rossz irányba hat. „A ti példatoknak kellene

²⁷Idézi Graebner, 2002, 318. o. A vita a szabadság terjesztői mint az amerikai küldetés és azok között, akik ebben pont az amerikai életformára és republikánus államformára való veszélyt láttak, Hunt, 1987, 29–35. o.

²⁸Gallatin, 1848, 13. o.

azt az erkölcsi hatást kifejtteni az emberiségre”, ami szerint pont így kérdőjeleződött meg, mert a Mexikó elleni háború az amerikaiakból „legrosszabb szenvedélyüket, kapzsiságukat, igazságtalan nagyra törésüket” hozta ki, és ezt a célt „nyers erővel, katonai hírnévvel és áldicsőséggel” akarták megkoronázni.²⁹ Charles Sumner massachusettsi szenátor is egyértelműnek látta, hogy Amerika példája erőteljesebb a háborúskodásnál. „Hazánknak nincsen szüksége háborúra”, mondta. „Sorsa hatalmasabb, mint a háború. A békén keresztül minden az övé lesz.” A végkövetkeztetés pedig ismerős: „a nemzet példája hatalmasabb, mint a világ leigázására küldött hadsereg vagy tengeri had.”³⁰

Mindezek a józanságra intő szavak ellenére Amerika háborúba lépett, amit nagy sikerrel vívott meg, és aminek következtében hatalmas új területre tett szert. Az ország immár elérte a Csendes-óceánt, és ezzel megvalósította sorsszerű elrendeltetését. Az amerikaiak azon része, akik megélhetési szempontok, esetleg kalandvágyból nyugatra kívántak telepedni, most már ezt akadály nélkül megtehették, hacsak a földrajz által emelt fizikai akadályokat nem vesszük. De ez utóbbiakat hittel, kitartással és leleményességgel egyre-másra sikerült leküzdeniük. A folyamatos Európából történő bevándorlás (ekkoriban az írek érkeznek kimagasló számban) az ország lélekszámát emelte és a sokszor szűkössé váló északkeleti régiókból egyre nagyobb számban indultak meg a régebbi vagy újabb amerikaiak a középnyugat és a nyugat meghódítására, az ottani letelepedésre. Mindenhová magukkal vitték alapelveiket: vallásosságukat, demokratikus berendezkedésüket, az egyéni érvényesülés és szabadságjogok minél nagyobb tiszteltben tartását, a közösség összetartó erejét, valamint – mindezekkel egyetemben és egymást erősítve – hitüket országuk és nemzetük isteni küldetésében, párját ritkító kivételességében. Ahogy diplomáciai csatornákon keresztül tájékoztatták a rivális briteket: „A mi küldetésünk a kereskedelem, a civilizáció és a béke gyermekének a világ

²⁹Uo., 14. o.

³⁰Idézi Ninkovich, 2010, 145. o.

minden részére való kiterjesztése, és példánk nyomán a kereszténység felemelő hatásainak illusztrálása.”³¹

A későbbi külügyminiszter, Lincoln mellett majd az 1860-as évek talán legmeghatározóbb politikusa William H. Seward volt, akinek sikerült tető alá hozni például Alaszka megvásárlását az orosz cártól potom áron. Seward egy John Quincy Adamsról tartott megemlékezésében az Egyesült Államok köztársasági megalapítását „az emberi faj történelmének legfontosabb szekuláris eseményének” nevezte.³² Ezek után nem csoda, hogy a terjeszkedéspárti politikus még Kalifornia tagállam Unióba vételekor úgy fogalmazott, az Egyesült Államok keletre, tehát Ázsia felé való terjeszkedése gyakorlatilag az ősi időktől elindult civilizációs kör bezárultát jelenti, de, és ez a lényeg, „egy tökéletesebb civilizáció fog felemelkedni a mi szeretett és jótékony demokratikus intézményeink befolyása alatt”.³³ Néhány évvel később Seward Henry Clayről a szenátusban tartott megemlékezésében pedig így szólt politikustársaihoz, de természetesen a szélesebb közvéleményhez is: Az amerikai politikai rendszer „az egész világ által elismert kormányzati rendszer, amely legalkalmasabb a birodalmi formára, de szintén a legösszeegyeztethetőbb az emberei természettel... az emberi örömök összessége, amit az amerikai nemzet már élvez, és még inkább hatása, amelyet nagy sikerei tesznek az emberiség mibenlétének előremenetelére és javítására.”³⁴

Idővel tehát az Alkotmány és a republikánus kormányzati berendezkedés, a szövetségi szisztéma, amely nagy szabadságot hagyott a tagállamoknak, az individualizmus mint „alaptörvény”, az Európával való összehasonlításban magas prosperitás, a sikeres katonai lépések, mind-mind azt az értelemszerű reakciót váltották ki az amerikaiak nagy részében, hogy az Egyesült Államok valóban különleges helyzetben van a világ többi országához képest, Amerikát valóban az isteni

³¹Abbot Lawrence, amerikai londoni követ Henry Palmerston, brit külügyminiszternek, 1849. december 14., idézi Sexton, 2011, 117. o.

³²William Seward 1848. április 6-i beszéde, in Baker, 1853, vol. 3, 78. o.

³³Idézi Smith, 1950, 166. o.

³⁴William Seward 1852. június 30-i beszéde, in Baker, 1853, vol. 3, 107. o.

gondviselés vette születésétől fogva pártfogásába. Ahogy az egyik prominens szenátor fogalmazott, az Egyesült Államok „egy fiatal nemzet, minden frissességével, erejével és fiatalságával, amely nem kíván korlátokat látni nagyságát illetően, vagy határokat, hogy meddig is nőhet a jövőben”.³⁵ Egy pennsylvaniai képviselő is ismert szövegeket zengett: „Az amerikai kormányzat a szabadság ügyének nagy úttörője. A köztársasági elvek a páratlan siker erejével olyannyira előrehaladt nemzetiségében, hogy mostanra úgy ünneplik, mint a jelzőtűz fényét minden kontinens számára, és minden népnek a remény csillagát jelenti.”³⁶ Egy Szenátor Kentuckyból pedig azt állította, hogy egy megzavarodott világ az Uniót „az emberi szabadság csillogó északi csillag”-aként látja.³⁷ Lehetne még számos példát sorolni a kisebb faj-súlyú amerikai politikusok hasonló megnyilatkozásaiból. Érdemesebb inkább a nem véletlen híres emberekre koncentrálni, hisz hatásuk is nagyobb volt, noha mondanivalójuk lényege nem különbözött politikai szférában tevékenykedő kevésbé ismert honfitársuktól.

A sikeres háború után természetesen nyugalmi időszak jött, legalábbis ami a külkapcsolatokat illeti. Ami viszont az amerikai kivételesség hangoztatására vonatkozik, az időszak továbbra is hangos volt. Itt van Millard Fillmore példaként. Az elnök szinte visszhangozta John Quincy Adams egy generációval korábbi gondolatait azt illetően, hogy az Egyesült Államoknak nem szabad a „szabadság” zászlaja alatt külföldi háborúba bocsátkozni, még ha ezzel az ott, a szabadságért harcoló elnyomottakat is segítenék.³⁸ Persze ez nem jelenti azt, hogy Fillmore ne osztotta volna az amerikai kivételesség gondolatát. Csakúgy, mint Adams, csak azért, mert egy visszafogottabb és realista külpolitika mellett tette le a voksát, attól még teljes szívvel hitt „a Gondviselés atyai gondoskodásában, amely annyira nyilvánvaló

³⁵Stephen Douglas szenátor kongresszusi felszólalása, 1851–53, idézi Carr, 1909, 37. o.

³⁶John L. Dawson kongresszusi felszólalása, 1852. március 3, idézi Welter, 1975, 324. o.

³⁷Idézi Nagel, 1964, 162. o.

³⁸Millard Fillmore első évértékelő beszéde, 1850. december 2., in Richardson, 1897, 78. o.

ennek a kedvezményezett országnak a boldogságában”. Hazája igazi küldetésében a „példa által való tanítást” részesítette előnyben. Úgy gondolta, „sikerünkkel, szerénységünkkel és igazságunkkal mutassuk meg az önkormányzatiság áldásait és a szabad intézmények előnyeit”.³⁹ De egy 1850-ből származó július 4-i beszéd is jó példája a túlzott patriotizmusnak. Az ünnepi beszédet mondó képviselő azt mondta az ünneplő közönségnek, az amerikai „a felkent civilizáló, a fény és forrás egyetlen látható forrása, amely nyugalmat ad a sötét, összevissza és gondterhelt világnak, mely körülötte türemkedik és felnyög, és elkéki a vonaglástól. Ő a szabadság választott apostola”.⁴⁰ Vagy ahogyan Franklin Pierce 1853-as elnöki beiktatási beszédében fogalmazott, a szabadság fényét állítva metaforikus középpontba: „az elnyomottak világszerte... felénk tekintettek, hogy azokat a fényeket ne lássák kihunytnak, és hogy ne kelljen félniük, hogy elhalványulnak, hanem folyamatosan éljenek szilárd és egyre növekvő ragyogásuktól”.⁴¹ Lincoln számára az egyben tartott Unió képezte „a világ legnagyobb reménységét”.⁴² De nagy politikai ellenfele, Stephen Douglas szenátor is ugyanezen az alapon vitázott vele 1858-ban. Ő is akként aposztrofálta hazáját, mint „az egész világon a szabadság barátainak reménye”.⁴³

Az Egyesült Államok nem lehet ugyan közönyös a mások szabadság iránti vágyát illetően, de semlegesnek kell maradnia ennek bármilyen értelmű külpolitikai kérdését illetően. Vagyis Fillmore sem akart az 1848-as Európán végigsöprő forradalomhullám után bármit is tenni az ottani szabadságért. Kossuth ünnepelt egyesült államokbeli körútja alkalmával, amikor Fillmore-ral is találkozott, az elnök és külügyminisztere is ebben a szellemben nyilatkozott Kossuth nagy csalódására. Clay az amerikai körúton lévő Kossuth tiszteletére tartott beszédé-

³⁹Az idézetek Millard Fillmore második évértékelő beszédéből valók, 1851. december 2., uo., 117. o.

⁴⁰Idézi Bercovitch, 1978, 151. o.

⁴¹Franklin Pierce elnöki beiktatási beszéde, 1853. március 4, Hunt, 2003, 165. o.

⁴²Idézi Nagel, 1964, 154. o.

⁴³Uo., 155. o.

ben azt mondta, mi, amerikaiak „többet tettünk a szabadság ügyéért a világon, mint arra a fegyverek képesek lennének. Megmutattuk más nemzeteknek a nagysághoz és boldogsághoz vezető utat. Ha egy nemzetként folytatjuk utunkat, és megőrizzük politikánkban, amit tapasztalatunk eddig is oly tisztán és dicsőségesen igazolt, akkor negyed évszázadon belül olyan példával szolgálhatunk, aminek a világ józan ésszel nem tud ellenállni.”⁴⁴ Az elsősorban hazai politikai fogyasztásra szóló beszédben közvetlenül ezután Clay elmagyarázta, miért nem segíthet az Egyesült Államok Magyarországnak: „De ha belefolyánk az európai szövvényes politikai hálóba, egy olyan háborúba, melyben semmilyen hatást nem tudunk elérni, és ebben a küzdelemben Magyarország elbukik, és mi is vele, akkor hova tűnne a világon a szabadság barátainak legutolsó reménye? Sokkal jobb számunkra, Magyarország számára és a szabadság ügyének is, ha a bölcs és békés rendszert választjuk, és elkerüljük Európa távoli háborúit.”⁴⁵

Persze a rabszolgaság miatt sok szempontból kettéhasadt országban ez afféle ideológiai menekülő útvonalnak is tűnhet. Mindenesetre a polgárháború (1861–1865) kitörése előtti utolsó elnök büszkén hirdette honfitársainak, hogy az amerikai alkotmány és maga az Unió „a leggazdagabb politikai áldás, amit a Mennysors valaha is bármely nemzetnek ajándékba adott”. Majd így folytatta: „A gondviselés, amely atyáinkat az ember által valaha megalkotott legtökéletesebb kormányzati forma és unió megteremtéséhez szükséges bölcsességgel látta el, nem fog elpusztulni mindaddig, amíg békés eszközként szolgál ahhoz, hogy példájával az egész világon kiterjessze a polgári és vallásszabadságot.”⁴⁶ Robert J. Walker pénzügyminiszter három évvel később úgy tekintett az isteni akaratra az amerikai terjeszkedésben, mint amelyik „még mindig védelmezi és irányítja sorsunkat, tovább

⁴⁴Clay, „Speech to Kossuth”, 1852. január 9., in Porter, 1991, 945. o.

⁴⁵Uo., 945–946. o.

⁴⁶James Buchanan elnöki beiktatási beszéde, 1857. március 4., in Hunt, 2003, 176, 179. o.

hajt minket előre, és a mi nagy és boldog országunkat választotta a világ összes nemzete számára mint a végső elérendő cél modelljét”.⁴⁷

Ráadásul az Egyesült Államok belső életét komoly válság fenyegette: a rabszolgaság miatti egyre nagyobb feszültség Észak és Dél között. Ennek fényében már az is jobban érthető, miért voltak előzékenyen udvariasak, de nem segítőkészek az amerikai vezetők például Kossuth kérésével kapcsolatban. A rabszolgaság intézménye felfogható az amerikai kivételességen esett nagy szegényfoltnak is, noha a déli tagállamokban pont annak megerősítéseként értelmezték. Ez is rámutat az amerikai értékek gyakori kettősségére, a magukról kialakított kedvező kép és a valóság sokkal szomorúbb árnyalata között. A Kansasben lezajló véres események után a későbbi elnök, Abraham Lincoln azért ostromozta a rabszolgaság intézményét, illetve annak terjeszkedésre irányuló kezdeményezéseket, mert amellett, hogy nem fért össze a Függetlenségi Nyilatkozatban deklarált szabadságelvekkel, „megfoszt bennünket köztársasági példánktól és annak a világra gyakorolt igazságos hatásától”.⁴⁸

A jól ismert *Harper* magazin mindig is az amerikai intellektuális élet egyik fellegvára volt. A tulajdonos az 1850-es években minden hónapban felkért egy szerzőt, hogy név nélkül közöljön egy cikket közérdeklődésre számot tartó témában. Ezek a cikkek a legolvasottabbak közé tartoztak az országban. Az egyik ilyen cikkben lehetett olvasni a következő sorokat: „az amerikai szív abból a meggyőződésből táplálkozik, miszerint a Gondviselés egyengette a kolonizációt és ennek az országnak a haladását... és a Gondviselésnek célja van nemzetünk növekedésével, és el is fogja érni távolba mutató tervét.”⁴⁹ S noha egy másik, ugyanebben a rovatban megjelenő cikk visszafogottabb volt hangvételében, és elismerte, hogy az országnak számos hibája is van, ami a heteken belül kirobbanó polgárháború ismeretében érthető, a végkövetkeztetés itt is az volt, hogy „a Gondviselés által ránk ruhá-

⁴⁷Idézi Nagel, 1964, 152. o.

⁴⁸Lincoln 1854. október 16-i beszéde, in Basler, 1946, 291. o.

⁴⁹*Harper's New Monthly Magazine*, 1858: 694. o.

zott küldetést kell teljesítenünk”.⁵⁰ De mások is optimisták voltak, és mit sem törődtek a küszöbönálló vérontással. Egy jól ismert északi teológus szerint „itt terül el a jövő kontinense... és partjainkról, mind keleti, mind nyugati irányba indulnak majd hajóink, és viszik magukkal fedélzeteiken a világ megváltását”.⁵¹

De bekövetkezett az elkerülhetetlen. A szabad és a rabszolgatartó államok kibékíthetetlen különbsége, az egymást megérteni nem akaró hozzáállás, az ideológiai és gyakorlati életvitelbeli ellentétek végezetül elvezettek a két fél összeapadásához. A világnak példát mutatni kívánó ország két fele egymás torkának esett, és élethalálharcot vívott. Úgy tűnhetett bármelyik kívülállónak, hogy az amerikaiak büszkesége intézményeikben, felfogásukban, életvitelükben csúfos bukást szenvedett. Amerikaiak tömkelege szintén meghasonult egy rövid időre. Természetesen mindkét fél a saját igazát fújta, és mindkettő úgy érezte, az ő oldala képviseli az igazi amerikai alapító eszméket. Mivel a nemzet mindkét része úgy hitte magáról, hogy Istennel kötött szövetségben él, így a rabszolgaság intézményének megítélése is ez alá esett. Északon a polgárháborúban sokan Isten csapását látták a nemzetre, mert az bűnt követett el a rabszolgaság fenntartásának eltűrésével. Az északi abolicionisták, majd maga Észak és a déliek egyaránt úgy hitték, hogy az ő ügyük az igaz, az Isten által támogatott. Stephen Alexander tiszteletes az északi oldalon például így írt 1865-ben: „Az a sorsunk, hogy minden zsarnoknak és elnyomónak megtanítsuk, hogy napjaik meg vannak számlálva. Mi leszünk a város a hegyen, aminek a fényeit nem lehet elrejtteni. Micsoda odaadó elvárással, őszinte és felfokozott reménnyel tekint milliók szeme e pillanatban is e földre!”⁵² Mivel mindkét fél magát gondolta igaznak, és ezen véleményük igazolásához ugyanarra a Bibliára támaszkodtak, isteni küldetésnek vélték saját életvitelüket megvédeni. Némileg ironikus tehát, hogy a nemzetet érintő legnagyobb sorscsapás az amerikai kivételesség vak követésének is köszönhető. Henry Ward Beecher, a korszak egyik leg-

⁵⁰Harper's New Monthly Magazine, 1861, 556. o.

⁵¹Hitchcock, 1860, 54. o.

⁵²Idézi Gamble, 2012, 110. o.

befolyásosabb és legnépszerűbb lelkesze a polgárháború kitörésekor hazáját például úgy jellemezte, mint „a szabadság kijelölt lakóhelye és kiválasztott menedéke az egész világ számára”.⁵³

Az amerikai polgárháború éveit alatti elnök, Abraham Lincoln máig az egyik legmagasztaltabb történelmi személyiség az Egyesült Államokban. Ezt elsősorban a déli államok elszakadása kapcsán kitört véres polgárháború megnyerésével vívta ki. Nimbuszát természetesen emeli, hogy újraválasztása után, és gyakorlatilag a háború lezárultával merénylet áldozata lett, így személye alkalmas volt a nemzetmentő mártír szerepének betöltésére. Megszületett egy új amerikai hős, akinek példája és tanításai a mai napig kihatnak az amerikai társadalomra. Noha elsősorban az Unió egyben tartójára emlékszik rá a történelem, fontos megvilágítani személyiségét az amerikai kivételesség szempontjából is. Ahogy például egy történész jellemezte Lincolnt, „Lincoln az amerikai kivételesség megtestesítője volt, mert alázatos, tanulatlan módján mégis morálisan felülemelkedettnek bizonyult, méghozzá olyan mértékben, amely ritkán tapasztalható az életben és a politika magaslatain szinte sosem”.⁵⁴

Lincoln nemcsak hitte, de megtestesítője is volt az amerikai individualizmusnak, az egyén saját magára való támaszkodásának. A nyugati határvidék szülötte, a kis vidéki jogász elnöki székbe való emelkedése nemcsak tipikus amerikai sikertörténet, de az amerikai rendszer kiválóságát is jól jellemezte mind Lincoln számára, mind a legtöbb amerikainak. Nem csoda tehát, hogy a politikai kihívásokat és nehézségeket is ezen a prizmán keresztül közelítette meg. A saját erőből felszínre tört Lincoln lett az 1854-ben született Republikánus Pártnak az egyik tündöklő csillaga a polgárháborút megelőző években, és természetesen osztotta kora alapvető nézeteit, ami az amerikai kivételességet illeti. Egy michigani kisvárosban tartott kortesbeszédében nem habozott kijelenteni, hogy „nagy hatalom vagyunk. Nyolcvanévesek vagyunk. Egyszerre csak az egész világ csodálatát és

⁵³Henry Ward Beecher, „The Battle Set in Array” (1861), idézi Cherry, 2014, 179. o.

⁵⁴Johnson, 1997, 361. o.

bámulatát álljuk.”⁵⁵ A rabszolgaság témájában Lincoln nem foglalt egyértelműen harcias állást józan pragmatista felfogása miatt, hiszen tudta, hogy ez az Unió kettészakadásához vezethet, mint ahogy ez elnökké választásával be is következett. Amint viszont megkezdődtek a harcok, minden erejével az isteni alapokon megalkotott Unió megmentését tűzte ki céljául. Elnöki beiktatása és a harcok megkezdése előtt tartott egyik beszédében még egyértelműbben hivatkozott az amerikai kivételességre. Amikor a függetlenségi háború saját gyerekorát meghatározó élményeiről beszélt a hallgatóságnak, így fogalmazott: „Emlékszem, ahogy akkor gondoltam, annak ellenére, hogy csak kisfiú voltam, hogy kellett lennie valami az átlagosnál többnek, amiért ezek az emberek küzdöttek. Nagyon izgat, hogy amiért harcoltak, az a valami, ami több volt a nemzeti függetlenségnél, az a valami, ami egy nagyszerű ígéretet mutatott fel a világ minden emberének mindenkorra. Nagyon izgat, hogy ez az Unió, az Alkotmány és az emberek szabadságjogai örökre megmaradjanak az eredeti ötletnek megfelelően, amiért maga a küzdelem folyt, és nagyon boldog leszek, ha alázatos szolgája lehetek a Mindenható kezében, és az Ő kiválasztott népének abban, hogy a nagy küzdelem lényegét továbbra is fenntartsam.”⁵⁶ Lincoln számra nagyon fontos volt a Függetlenségi Nyilatkozat is. Előbbi szavai után egy nappal azt mondta – éppen Washington születésnapján –, hogy Jefferson szövegezése és az Egyesült Államok megszületését kinyilvánító dokumentum „szabadságot adott, nem csupán ennek a nemzetnek, de remélem, hogy a világnak az egész jövőre nézve. Azt az ígéretet adta, hogy rövid időn belül az emberek válláról lekerül a teher.”⁵⁷

Lehet, hogy a polgárháború dilemmái és kínjai között Lincoln úgy gondolta, a kivezető spirituális utat az amerikai kivételesség jelenti. Nem csak az északi oldal buzdításáról van szó, hanem kőkemény

⁵⁵ Abraham Lincoln beszéde Kalamazoo-ban, Michigan, 1856. augusztus 27., in Basler, 1962, 342. o.

⁵⁶ Abraham Lincoln beszéde a New Jersey-i szenátushoz, 1861. február 21., uo., 574–575. o.

⁵⁷ Lincoln beszéde, 1861. február 22., uo., 577. o.

meggyőződésről is, mégpedig Istennek a nemzet sorsában játszott szerepéről. Az Egyesült Államoknak Lincoln is történelmi küldetést tulajdonított, amely kihívásnak mindenáron meg kellett felelni. Számára nem volt más kiút: a győzelem és az Unió megtartása roppant fontos volt, mert mint a harcok legválságosabb időszakában mondta, „nem menekülhetünk el a történelem elől”, mert végül is az Egyesült Államok „a föld utolsó, legnagyobb reményése”.⁵⁸ Lincoln tehát az Unió megmentését és egyben tartását egyenlővé tette az emberi haladás megmaradásával, amit az Egyesült Államok képvisel. Ezen szavai újabb kinyilatkoztatást jelentettek az amerikai kiválóság mellett, és azóta is sokan és sokat idézik. De nem csupán az északi oldal hitte, hogy ő áll a jó oldalon, az ő „hazája” a kiválasztott. Délen ugyanígy gondolkodtak az emberek.

Nagel arról számol be, hogy déli törvényhozók is „az emberiség utolsó reményének” titulálták az Egyesült Államokat.⁵⁹ A déli államok, mint már erre többször is utaltam, ugyanúgy kivételesnek érezték magukat, s amennyiben elidegenedtek az északi yankee-ktől, magukat külön nemzetként kezdték kezelni, s a polgárháborút szabadságharcnak fogták fel. Vélt ügyüket természetesen ők is isteni szálakkal próbálták erősíteni, s ahogy az egyik ilyen hangvételi cikk fogalmazott, a déli államok „az első és a legnagyobb civilizált nemzet; egy nép, melyet az isteni gondviselés választott ki, és akinek különleges módon odaadta a kereskedelem egy fontos részét, melynek szárnyain, ha úgy tetszik, Ő küldi szét evangéliumát a pogány nemzeteknek”.⁶⁰

Lincoln leghíresebb beszéde egyben a legrövidebb is. A gettysburgi beszéd (1863) a háború egyik legvéresebb csatájának emléket állító temetőben hangzott el. A csata jelentős volt, mert innen számíthatjuk az északi oldal győzelmének törvényszerűségét és a Dél bukását. Lincoln beszéde azért is emlékezetes, mert Edward Everett, a kor legismertebb szónoka után lépett fel. Everett az ország függetlenségének

⁵⁸ Abraham Lincoln Éves üzenete a Kongresszus számára, 1862. december 1., *Foreign Relations of the United States*, 1862, 23. o.

⁵⁹ Nagel, 1964, 151. o.

⁶⁰ *De Bow's Review*, 1862, 134. o.

kikiáltást ünneplő rendezvényeken rendszeresen nagyívű beszédeket tartott, és ezeken rendre hitet tett az Unió és az Egyesült Államok kivételes politikai berendezkedése mellett. Egy olyan korban, amikor az iskolázottság a maihoz képest szerényebb volt (noha európai összehasonlításban elterjedtebb szinten állt), a nagy szónokoknak komoly befolyásuk volt a hallgatóság történelemfelfogására. Az Everett és hozzá hasonló közszereplők természetesen egy mitizált, nacionalista történelemképpel hozakodtak elő.⁶¹ Everett már 1828-ban *A szabadság történelme* című beszédében azt hangoztatta, hogy a szabadság koncepciója „a miénk. Olyan országban élünk, amelyet a szabadság nagyívű történelme kiválasztott. Olyan intézményrendszert alakítottunk ki, mely jóval alkalmasabb terjesztésére, mint bármely más korábbi, melyet a világ eddig megtapasztalt.”⁶² Everett a kor ízlésének megfelelően hosszú ideig beszélt. Így tette ezt Gettysburgban is, ahol majd két órán át szónokolt. Sok újat nem tett hozzá korábbi előadásaihoz. Ezért is volt nagy kontraszt a majd százhusz perces beszéd és Lincoln közel százhusz másodpercig tartó rövid, de annál velősebb megnyilatkozása között.

Lincoln néhány soros hősökre való megemlékezése azonban túlmutat az eseményen vagy az Unió egyben maradásának eszméjén. A gettysburgi beszédben Lincoln gyakorlatilag újradefiniálta a háború célját, ami most már nem csupán az Unió egyben tartása, hanem egy feljebb való szinten való beteljesülés, a szabadság újjászületése. Lincoln felfogásában az Egyesült Államok nemzetből ideává válik, a saját magával harcban álló ország sokkal inkább egy eszme lesz, mint csupán pusztá lakóhely. Lincoln gyakorlatilag absztrakttá teszi a konkrétat, és lehet, hogy akaratán kívül, de ezzel új utat nyit meg az amerikai kivételesség számára is.⁶³ Ahogy mondta, „országunkban a szabadság Isten kegyelméből újjászülethessen; és hogy a nép kormánya a nép által és a nép érdekében kormányozva ne tűnhessen el

⁶¹Hochbruck, 1992, 113–120. o. Everettről a legátfogóbb mű Reid, 1990.

⁶²Everett, „The History of Liberty” (Charleston, 1828), in Everett, 1836, 142. o.

⁶³Litke, 2010, 191, 196, 202, 256. o.

a Föld színéről”.⁶⁴ Lincoln második beiktatási beszéde pedig mérföldkőnek tekinthető abból a szempontból, hogy elődei a legmagasabb közjogi hivatalban ugyan rendre hivatkoztak Istenre, de inkább mint háttérszemélyiségre. Lincoln azonban megint sokkal erősebbre fűzte a kapcsolatot a nemzet és Isten akarata között az elnöki retorikában.⁶⁵

Ha lehet mélypontot találni az amerikai történelemben, a polgárháború igazán az volt. Még az Unió egyben maradása is kérdéses volt a háború első két évében, amikor számos déli siker született a harcmezőn. Közel annyi ember esett áldozatul a történelem egyik első modern háborújában, mint az Egyesült Államok összes többi háborúját egybevéve, ideszámolva a két huszadik századi világháborút is (hozzávetőleg 600 000). Ez döbbenetes adat, és érthető, miért volt ez mindenféle szempontból krízis. Végezetül Észak került ki győztesen, és ezzel a rabszolgatartásnak befellegzett az Egyesült Államokban. Noha több millió ember nyert alkotmányos értelemben szabadságot, a mindennapi gyakorlatban továbbra is csak másodrendű polgárok lehettek a fehérek uralta és irányított társadalomban.

Nyilván nehéz elképzelni, hogy egy ilyen méretű országégés után az amerikai kivételességbe vetett hit ne tépázódott volna meg. A saját arculatával példálózó amerikaiak most egymást ölték halomra szabadságjogok feletti kérdésekben. Mégis, a mindig praktikus amerikai társadalom viszonylag gyorsan túltette magát az eseményeken, a politikai vezetők pedig értelemszerűen hasznát próbálták húzni a különböző fejleményekből. A polgárháború, bármely véres és keserves áldozatok is követelt, az Egyesült Államok jövője szempontjából mégiscsak sikeres volt, hiszen egyben tartotta az Uniót, és ezzel megteremtődött a lehetősége nemcsak egy szélesebb értelemben vett nemzeti öntudat folytonosságának, amely a kettészakadás esetén nem létezhetett volna, de az „egységben az erő” elve alapján az ország potenciálja is

⁶⁴Abraham Lincoln, gettysburgi beszéd, 1863. november 9., idézi Bódy és Urbán, 2001, 195. o.

⁶⁵Lincoln a háború közben elvesztette fiatal fiát is, és kezdett egyre inkább vallásos színezetben nézni dolgokat. Odajutott, hogy Isten áll a dolgok mögött, és a rabszolgaság bűneiért bűnhődik az Unió.

nagyobb maradt. Mivel fontos volt a minél szélesebb körű társadalmi kohézió újabb megteremtése, ezért azon felülemelkedő ideológiával kellett gyógyítani a nemzet lelkén esett sebet. Erre megint csak alkalmasnak bizonyult az amerikai kivételesség, mint felekezettől, politikai ideológiától és mindennapi gyakorlattól független összenemzeti filozófia, mint társadalmi vallás.

A tizenkilencedik század gyermekcipőben járó történettudománya lekövette és jól idomult az előbbi oldalakon felvázolt társadalomfelfogáshoz. A korszak leghíresebb és legolvasottabb történésze George Bancroft volt. Bancroft remek példa a nacionalista-egyesítő történelemírásra. Történeti áttekintése az Egyesült Államokról (*A History of the United States*), pontosabban az angol kolóniák megszületésétől George Washington beiktatásáig széles körben volt ismert és elismert. A tizenkilencedik század legjelentősebb és leghatásosabb Amerika-történelem sorozatának első kötetét 1834-ben jelentette meg, amely a következő négy évtizedben még kilenc továbbival bővült. Ez a sorozat nem feltétlen a tényekre alapuló és érdelemmentes történetírás volt, hanem sokkal inkább a nemzeti tudat szócsője, a mítoszteremtés fontos eleme, noha Bancroft „őszintén” és „elfogulatlanul” kívánt írni hazája történelméről. De mit lehet várni valakitől, aki számára bizonyosság volt az, hogy hazája „példájának szépsége okán a szabadságra csábítja a világot”?⁶⁶ Ő is az amerikai politikai berendezkedésben látta a siker kulcsát (szabadság, jogegyenlőség, különböző elemek egybeolvadása), és úgy érezte, hogy „egy nemzet szerencsáját nem a vak sors irányítja, és nemzetünk jelenlegi boldogságát és dicsőségét is a jóakarátú gondviselés alakította azzal, hogy létre hívta intézményeinket”.⁶⁷ Mivel ő volt a tizenkilencedik század vezető történésze, a huszadik század elejéig nemzedékek nőttek fel rajta és tették magukévá a romantikus és szelektív történelemfelfogás amerikai kivételességet ünneplő dogmáját. R. W. B. Lewis találó megjegyzése szerint, amit Bancroft nyújtott, „valójában kevésbé volt történelem, mint egy eredetmítosz, egy olyan narratíva, amely egy új korszak alap-

⁶⁶Bancroft, 1855, 516. o.

⁶⁷Bancroft, 1860–75, vol. 1, 4. o.

vető dicsőségét mutatja be”.⁶⁸ Érdekes módon viszont Bancroft, noha többször is érvel a „város a hegyen” metaforával mint az amerikai kivételesség és példamutatás alapvető motívumával, azt nem köti össze John Winthroppal még az 1883-as, életében megjelent utolsó kiadásában sem. Ahogy egyik történész helyesen megjegyezte: „Bancroft Winthrop modellje nélkül fejlesztette ki mitikus Amerikáját.”⁶⁹ Ez újabb bizonyítéka annak, hogy egyrészt Winthrop személye és a „város a hegyen” gondolat ekkor még ettől teljesen függetlenül is működött és ez csak jóval később, a huszadik század első fele vége felé kapcsolódott teljesen össze. Másrészt ez arra is bizonyíték, hogy mennyire erős volt a metafora, és hogy ott lakozott az amerikaiak pszichéjében, és legtöbbjük szinte minden feltétel nélkül fogadta azt el.

Szólni kell még a korszak irodalmáról is. 1820-ban megjelent egy cikk Angliában „Ki olvas amerikai könyvet?” címmel, amely gúnyos megjegyzéssel illette az Egyesült Államokat, illetve annak ébredő irodalmát. A szerző a következőket írta: az Egyesült Államok „ne legyen hiú és nagyravágyó, és ne hagyja magát elvakítani a jelzők csillaghullásától, amivel szónokai és firkásai arról akarják híveiket meggyőzni, hogy ők a földkerekség legnagyobb, legkifinomultabb, legintelligensebb és legerkölcösebb nemzete. Az ilyesmi hallatlanul nevetségesnek tűnik nekünk itt, az Atlanti-óceán innenső partján – s azt hisszük, hogy még a túlsó parton is meglehetősen arcpirítóan hangzik a gondolkodó fók előtt.” Bár az amerikaiakkal mint nemzettel nem volt különösebb baja a szerzőnek, mégis megjegyezte, hogy ők „csupán egy friss hajtás Anglia fáján, és még sok nemzedéken át arra kellene legbüszkébbeknek lenniök, hogy ugyanabból a nemzetből származtak, mint Bacon, Shakespeare és Newton”. De ezután jött a vélemény igazán lesújtó része: „A világ négy sarkában ugyan ki olvas amerikai könyvet? Vagy ki néz amerikai színdarabot? Vagy ki vesz szemügyre amerikai festményt vagy szobrot? Mit köszönhet eddig a világ amerikai orvosoknak és fizikusoknak? Miféle új anyago-

⁶⁸Lewis, 1955, 164. o.

⁶⁹Gamble, 2012, 105–106. o. Bancroft munkásságához lásd még McWilliams, 2004 és Lévai, 2003, 37–40. o.

kat fedeztek fel vegyszerek? Vagy milyen régieket elemeztek? Miféle új csillagokat kutattak fel az amerikaiak távcsövei? És mire jutottak a matematikában? Ki iszik amerikai poharakból? Vagy eszik amerikai tányérokból? Vagy visel amerikai ruhát? Vagy takarózik amerikai paplannal? – És végül: melyik régi európai zsarnoki kormányzat alatt lehetséges, hogy minden hatodik ember rabszolga, akit embertársai vehetnek, eladhatnak és kínoznak?

Majd amikor ezekre a kérdésekre jogosan adhatnak kedvező választ, akkor elfogadhatjuk öndicsérő jelzőiket. De amíg erre nincs mód, addig azt tanácsoljuk, hogy kerüljék a szuperlatívuszokat.⁷⁰ Ez jól mutatja azt, hogy egyrészt már Angliában, illetve természetesen ott már ekkor tisztában voltak az Amerikában elterjedt kivételességtudat létezésével, másrészt pedig kimondatlanul a még mindig élő brit felsőbbrendűséget vagy brit kivételességet állítja a lenézett „kisöcsivel” szembe. Az amerikai válasz, noha nem a cikk miatt, hamar megérkezett. Szinte pontosan ettől az időszaktól kezdett valóban saját lábára állni az amerikai irodalom, és kialakítani saját arculatát és stílusát, saját mondanivalóját és mondavilágát.

A tizenkilencedik század húszas éveitől számított jó negyven évet, tehát a polgárháború kitöréséig tartó időszakot tekintette R. W. B. Lewis az amerikai irodalom azon szakaszának, amit ő az „amerikai Ádám” jelzővel aposztrofált. Ezen azt a trendet értette, ami a nemzeti irodalom megerősödésében számára kézzelfogható volt olyan szerzők művein keresztül, mint Fenimore Cooper, Walt Whitman, Ralph Waldo Emerson, Nathaniel Hawthorne vagy Herman Melville, tehát a romantikus amerikai irodalom legnagyobbjai. Érvelése szerint az „emlékezet” iskolája került feszültségbe a „remény” iskolájával, és a bibliai Ádám figurája jelent meg az amerikai regény új hőseként, ahol az elbukás az újjászületést jelentette az emberiség számára. Kitágítva a képet, az Egyesült Államok képviselte a megújuló emberiséget a bukott világban (értsd: Európa). Véleménye szerint az ekkori írók apránként egy mítoszt teremtettek, és ezzel járultak hozzá az amerikai

⁷⁰Sidney Smith, „Who Reads and American Book?” *Edinburgh Review*, 1820. január, in *Ország-Virágos* 1997, 39. o.

kivételességhez, és mivel az irodalom a nemzet lelkének és lelkiismeretének a tükré, ez fontos nyomokat hagyott maga után.⁷¹ Természetesen ehhez kellett a befogadó közeg is, de mint már utaltam rá, az amerikai társadalom erre több mint nyitott volt. Mondhatni, áhított az ilyen jellegű olvasmányokat. Muszáj megemlíteni, hogy ezek az írók sokszor elleneztek, amit koruk Amerikájában láttak, például az elvtelen pénzhajhászást, a korrupciót, esetenként a rabszolgatartást stb., de mégis a nemzeti öntudat büszke hírnökei voltak.⁷²

A mítoszt teremtő irodalomról egy másik neves kutatónak is hasonló véleménye volt. Henry Nash Smith is úgy találta, hogy az irodalom, részben valós alapokra helyezkedve, részben a fantázia világához nyúlva, bibliai metaforán nyugvó mítoszt teremtett. Ő nem a főhős ádami karakterét, hanem a nyugatra való terjeszkedést mint az édenkert meghódítását jellemezte. Újra megjelenik a „szűz föld” fogalma is, amit meg kell hódítani. Daniel Boone részben az amerikai „birodalmat” építő, de ugyanakkor annak a nyugatra terjeszkedő civilizációja elől menekülő legenda, aki „a gondviselés olyan teremtménye, akit a Mennysország szentelt fel a vadonban ténykedő úttörővé, hogy a civilizáció előremenetelét segítse országának terjeszkedésével együtt”.⁷³ Ezzel a későbbi határvidék-elmélet (lásd a következő fejezetet) egyik ünnepelt alakjává is vált, mert kifejezte mind az amerikai fehér férfi szabadságvágyát, a függetlenség és az individualizmusra hajlamos természetét, de egyben az amerikai értékek terjesztését is.

A Magyarországon is jól ismert Bőrharisnya-figura is nagy részben Boone alakjára épült. James Fenimore Cooper volt talán az első olyan irodalmi személyiség, aki indiánregényeivel sokat tett az amerikai kivételesség típusának megformálásában. A mítosz megteremtésében a civilizációtól távol, sokszor indiánok között élő fehér ember magára utaltságából adódó önmegvalósítás, gyakorlatiasság és a demokrácia durva alapvonalai rajzolódnak ki. Cooper, noha mára már „leérté-

⁷¹Lewis, *The American Adam*, különösen 1–5. o.

⁷²Lásd erről részletesebben, Bercovitch, 1978, 176–203. o.; Brophy, 2011, 71–91. o.

⁷³Smith, 1950, 57. o. Boone-ról lásd még uo., 53–58. o.

kelt" írónak számít, iskolát teremtett. Börharisnya-sorozata megalkotta a tipikus amerikai történethőst, aki részben a civilizációban él, de részben azon kívül, tud igazán kibontakozni, aki a törvény őre, de csak azon kívüli eszközökkel tudja azt és ezáltal a többieket is védeni, aki nem vár halát, mert küzdelmeiben talál felmagasztalást. Ezt a típust oly sokszor látjuk ma is viszont a filmvászonon (gondoljunk csak a kaland-, vadnyugati vagy akciófilmek Humphrey Bogart, John Wayne, Bruce Willis, Sylvester Stallone vagy Mel Gibson és mások által megformált szinte már mitikus figuráira, a *Csillagok háborúja* jedijeire vagy az utóbbi időben különösen népszerű szuperhősökre). Ilyen értelemben Cooper sokat tett az amerikai kivételesség egy komoly árnyalatának megteremtéséért. Ő tekinthető az amerikai határvidék demokráciaformáló erejének és az amerikai karakternek oly sokat kölcsönző, részben mítoszt bemutató első élharcosának megteremtéséért, amely a 19. század vége felé kinőtte magát, és külön iskolát teremtett. Érthető Cooper saját hazájának mítoszformálása, hiszen, amint feltette a kérdést: „Hova forduljunk, hogy a mi haladásunkhoz, energiánkhoz és növekvő hatalmunkhoz méltó parallelt találjunk?”⁷⁴ Smith szerint bármilyen hibákkal is lehet vádolni Coopert, „Börharisnya alakja messze a legfontosabb szimbólum a nemzetnek a kontinensen keresztüli haladásának kalandjában”.⁷⁵ Ahogy pedig Országh László fogalmaz, „a Börharisnya-sorozat azt a szerepet tölti be az amerikai irodalomban, amit némely más literatúrában a nemzeti eposz, a nép honalapításának hősi arányokba növeő története”.⁷⁶ Amint a vadnyugat sokkal inkább előtérbe került mint élettér a sorszerű elrendeltetés és a Mexikóval megvívott győztes háború eredményeként, az irodalomban fellelhető hős is egyre inkább a vadnyugatra helyeződött át. Ennek első jelentős példája a szintén valós személyre ruházott legenda, Kit Carson, akinek személye az 1840-es és 50-es

⁷⁴Idézi Burns, 1957, 7. o.

⁷⁵Smith, 1950, 61. o. Börharisnyáról részletesebben *uo.*, 59–70. o. Cooper mítoszteremtő szerepéről lásd Permaul, 2006, 9–17. o.

⁷⁶Országh–Virágos, 1997, 48. o. Cooperről magyarul lásd *uo.*, 44–51. o. és Bollobás, 2005, 79–83. o.

években ivódott be az amerikai köztudatba, mint az örökké előretörő nemzet individualista, az elemekkel (természeti vagy indián) sikeresen megküzdő amerikaija.⁷⁷

Walt Whitman egy demokrata lap szerkesztőjeként gyakran ütött meg expanzionista hangot, ünnepelte a sorsszerű elrendeltetést, szajkózta az angolszász felsőbbrendűségét, és természetesen saját hazája politikai berendezkedését a szabadság fáklavivőjének tartotta. Tehát az individualistának és humanistának elkönyvelt Whitman korai éveiben igenis az amerikai kivételesség hírnöke volt. Szerinte Amerika „a legcsodálatosabb nemzet, a legszabadabb azoktól a gonoszságoktól, amit a rossz kormányzati forma okoz, a valóban legszélesebben kiterjedő nemzet, amelyik birtokolja a nép legigazabb kincseit és morális értékét együtt a nélkülözéstől való szabadsággal; hát látott már valaki is ilyet széles e világban?”⁷⁸ Különösen a Mexikóval vívott háború alatt lehetett Whitman ezen megnyilvánulásait olvasni. Meg volt róla győződve, hogy az Egyesült Államok területi növekedésével egyidejűleg „növekszik az emberi boldogság és szabadság” is.⁷⁹ És Mexikó? Számára ez csak egy babonás, a szabadságot kifigurázó, elnyomó rendszer volt. „Mi köze van neki – tette fel a kérdést olvasóinak Whitman – ahhoz a nagyszerű küldetéshez, hogy Észak-Amerikát egy nemes fajjal népesítsük be? Nekünk kell teljesíteni ezt a küldetést!”⁸⁰ A háború végén ugyanilyen szilárdan hitt hazája kivételességében, annak jövőjében, az „amerikai köztársaság sorsában. Az emberiség javáért kell hatalmának és területének növekednie – és minél nagyobb arányban, annál jobb. Magunkévá tudjuk ezeket a területeket olyan jog által, amely magasabb rendű a száraz diplomáciai szabályoknál és papírosoknál.”⁸¹ Majd látni fogjuk, később azért változás állt be Whitman világképében, ami

⁷⁷Smith, 1950, 84–89. o.

⁷⁸Whitman, „American Democracy”, 1847. április 20., in Whitman, 1920, vol. 1., 6. o.

⁷⁹Whitman, „Our Territory on the Pacific”, 1846. július 7., *uo.*, 246–247. o.

⁸⁰*Uo.*, 247. o.

⁸¹Whitman, „Mr. Gallatin's Plan of Settling Our Dispute with Mexico”, 1847. december 2., *uo.*, 266. o. Whitmanról magyarul lásd, Országh–Virágos, 1997, 115–126. o. és Bollobás, 2005, 147–164. o.

hazáját illeti. Henry David Thoreau viszont kifejezetten ellene volt a mexikói–amerikai háborúnak, és ennek kapcsán írta híres esszéjét *Polgári engedetlenség* (*Civil Disobedience*) címmel 1849-ben. Az akkori kevés visszhangot kiváltó írás az igazságtalannak vélt törvények megtagadására szólított fel, amit Thoreau adómegfizetés megtagadásával maga is gyakorlatba ültetett.⁸²

Ralph Waldo Emerson érdekes egyéniség volt ebből a szempontból is. Negatív kritikáitól függetlenül rendszerint dicsérte hazáját. Egy ízben úgy fogalmazott a transzcendentalista fejedelem, hogy „a mi politikai alkotmányunk a világ reménysége”.⁸³ Másszor például úgy írt, hogy „egész történelmünk úgy tűnik, az isteni gondviselés utolsó erőfeszítése az emberi faj javára”.⁸⁴ De volt, hogy azt gondolta, „lássuk be, hogy ez az ország az utolsónak megtalált, Isten nagy könyörülete az emberi fajnak”.⁸⁵ Emerson nem írt ugyan kritika nélkül hazájáról, de úgy érezte, az Egyesült Államok képes megújulni, ha arra van szükség, és roppant lehetőségeivel utat mutatni másoknak. Szerinte az amerikaiak csak történelmi szerencsének köszönhetik ittlétüket, és eszerint kell józanul és bölcsen viselkedniük és gazdálkodniuk gazdagságukkal. De a szokásos hazájához fűződő ambivalencia mindig megjelenik, hiszen minden negatív belső hang ellenére Emerson hozzátette, „olyan könnyűnek tűnik Amerika számára inspirációt adni és kifejezésre juttatni a legtágabb és legemberibb szellemet; újszülött, szabad, egészséges, erős, a munkás, a demokrata, a filantropista, a hívő és a szent hazája, és az emberi fajhoz kell beszélnie”.⁸⁶ Gondolatvezetésének konklúziója a már sokaktól hallott tézis volt: „Amerika a jövő országa.”⁸⁷ Megelőlegezve a huszadik század egyik legismertebb Ame-

rikát leíró metaforáját, Emerson is használta már az „olvasztótégely” kifejezést az Egyesült Államokba való bevándorlással kapcsolatosan.⁸⁸

Emerson különösen büszke volt az északkeleti yankee-társadalomra. Többször is utalt az új-angliai kivételességre. Mint a polgárháború előestéjén mondta, amennyiben Amerika bármelyik más részébe áttelepül egy csapat yankee, szellemi nagyságukból és az abból adódó kézzel fogható eszközökből „minden értékkel átítatódva kezd el ragyogni”.⁸⁹ Emersonnál tehát megjelenik a regionális kivételesség az amerikai kivételességen belül, illetve mint annak egy szűkített változata. Többször is járt Angliában, ahol rengeteg tapasztalatot gyűjtött, sok irodalmi nagysággal találkozott, és összességében pozitív benyomásokkal tért vissza hazájába. Ezen élményeket könyvbe gyűjtve is kiadta, először 1856-ban. Ebben úgy írt Angliáról, mintha hazájáról „illett” volna írnia. Az angolokat „az elmúlt ezer év egyetlen sikeres országának”, „a modern világ vezetőjének” nevezte, akik „a szabadságot jelképezik”.⁹⁰ De mielőtt olvasói megijedhettek volna, azért Emerson módosított az összképen, s hozzátette, „amint hazatérek Massachusetsbe, visszatér az érzés, amit Amerika földrajza óhatatlanul inspirál, nevezetesen azt, hogy hatalmas előnnyel indulunk a játékban. Ott és nem itt van a brit faj központja, és nincs az a szakértelem vagy aktivitás, amely hosszú távon versenyezhetne Amerika csodálatos természeti előnyeivel ugyanannak a fajnak a kezei közt. És Angliának, mely egy öreg és kimerült sziget, egy szép napon meg kell elégednie, mint a szülőknek általában, hogy gyermekeikben erősek.”⁹¹ Angliai utazásait lezárva, egy Manchesterben tartott beszédében pedig az előzőekben felvázoltak szellemében így fogalmazott: „ha Anglia bátorsága a kereskedelmi krízis lehetőségével elszáll, akkor visszatérek Massachusetsbe, saját indián patakjaimhoz, és azt mondom honfitár-

⁸² Thoreau-ról magyarul lásd Ország–Virágos, 1997, 78–82. o. és Bollobás, 2005, 116–123. o.

⁸³ Emerson, „Success”, in Emerson, 1968), 283. o.

⁸⁴ Idézi Bercovitch, 1978, 200. o.

⁸⁵ Uo., 202. o.

⁸⁶ Emerson, „The Young American”, in *The Dial*, 1844, 492. o.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Burns, 1957, 75. o.

⁸⁹ Emerson, „Power”, 1860, in Emerson, 2004, 392. o.

⁹⁰ Emerson, 1876, 31, 66, 110. o.

⁹¹ Uo., 208. o.

saimnak, a régi faj eltűnt, és az emberiség rugalmassága és reménye ezentúl az Allegheny-hegységen marad vagy sehol máshol.”⁹²

Herman Melville 1850-ben megjelent *Fehér kabát* (*White Jacket*) című regényében az amerikai tengerészlet egyik fregattján töltött élményeire hagyatkozva írott könyvében fogalmaz a következőképpen, és sok szempontból jól összegzi az amerikai kivételesség téziseit: „És mi amerikaiak vagyunk a különleges, kiválasztott nép – e kor Izrael-je, és mi hordozzuk a világ szabadságának frigiditását. Hetven évvel ezelőtt ledobtuk a szolgálatot, és születésünkkel megkaptuk az első jogot is – hogy a föld egy kontinensét átöljük –, de emellett Isten nekünk adta a jövő örökségeként, hogy frigiditásunk alá tereljük a fellelhető politikai pogányok széles rétegeit, anélkül hogy kezünket összevéreznénk. Isten nagy dolgok megtételére predesztinált minket, és az emberiség is ezt várja el tőlünk, és valóban nagy dolgokat érzünk lelkünkben. A többi nemzet hamarosan csak utánunk kullog majd. Mi vagyunk a világ úttörői, az előretolt egység, amelyiket az ismeretlen vadonba előreküldték, hogy új utat törjön az Újvilágban, amely a miénk. Fiatalságunkban rejtőzik erőnk, bölcsességünk pedig tapasztalatunkban. Olyan világban élünk, amikor más népek csak selypítenek, de a mi hangunk messze elhallatszik. Elég sokáig szkeptikusak voltunk magunkkal kapcsolatban, és kétségbe vontuk, vajon valóban a politikai messiás jött-e el. De ő belénk költözött, és sugalmazásait ki kell nyilvánítanunk. És mindig emlékezzünk arra, hogy majdnem először a történelemben számunkra a nemzeti önzés határtalan emberszeretet, hiszen nem tudunk csak Amerikának jót tenni, mert mi az egész világnak adunk alamizsnát.”⁹³

Henry Wadsworth Longfellow pedig a „The Building of the Ship” című versében adott hangot az amerikai kivételességnek és küldetés-tudatnak 1849-ben.

„Te is szállj szelek szárnyán, ó, hazám hajója!
Repülj tova ó Szövetség, magasztos egység!
Az emberiség reszketve, félve,
S egy szebb jövőt remélve
A sorsodra tekint lélegzetvisszafojtva.”⁹⁴

⁹²Emerson beszéde Manchesterben, 1847. november, uo., 236. o. Emersonról magyarul, Ország–Virágos, 1997, 73–78. o. és Bollobás, 2005, 109–116. o.

⁹³Melville, 1850, 180–181. o. Kiemelés az eredetiben. Melville-ről magyarul lásd Ország–Virágos, 1997, 92–98. o. és Bollobás, 2005, 134–147. o.

⁹⁴Idézi Nagel, 1964, 152. o. Hidegh Gabriella Anna fordítása. Longfellow-ról magyarul lásd Bollobás, 2005, 96–98. o.

Ötödik fejezet

Az amerikai birodalom megszületése

A polgárháború utáni belpolitikai konszolidációs időszak (1865–1877) hamar lezárult, és a nemzet ismét megújult erővel vethette bele magát „küldetésének” teljesítésébe. Az Egyesült Államok megszületésétől az ország területe folyamatosan és nagymértékben nőtt. A különböző vételi tranzakcióknak, tárgyalásos megoldásoknak és háborús hódításoknak köszönhetően 1853-ra kialakult az ország ma ismert kontinentális területe, ami 1867-ben tovább nőtt Alaszka Oroszországtól való megvásárlásával. Ugyanebben az évben Amerika annektálta a Midway-szigeteket, így egy fontos ugródeszkához jutott a Csendes-óceánon, amely az Ázsiával kapcsolatos kereskedelemben játszott fontos szerepet. Ki lehet jelteni, hogy az Egyesült Államok területi növekedésével gyakorlatilag arányosan nőtt saját kivételességebe vetett hite is. A polgárháború katonahőseiből lett elnök, Ulysses Grant második elnöki beiktatási beszédében a töretlen amerikai kiválóság újabb példáját adta, amikor azt mondta: „Szilárd meggyőződése, hogy a civilizált világ a köztársasági forma felé halad, vagy legalábbis olyan kormányzat felé, amelyet az emberek választott képviselőikön keresztül birtokolnak, és hogy a mi nagyszerű köztársaságunk lesz az összes többinek a vezérlő csillaga.”¹ Orestes Brownson, az egyik kiemelkedő tizenkilencedik századi új-angliai gondolkodó szintén bizalommal tekintett a nemzet jövője felé, mint arról hitet tett közvetlenül a polgárháború után írott könyvében. Meg volt róla győződve, hogy „az Egyesült Államok kivételes küldetése folytatódni

¹Ulysses S. Grant második elnöki beiktatási beszéde, 1873. március 4., Hunt, 2003, 212. o.

fog, és beteljesedik a görög-római civilizáció politikai rendjében”.² Nem volt számára kétséges az sem, hogy a polgárháborúban aratott északi győzelemmel az amerikaiak bátran vállalják „sorsuk isteni eredetét, és tudatában vannak annak, hogy számukra van fenntartva a világ hegemoniája”.³

Tehát a polgárháború után sem változott a hangulat, ami az Egyesült Államok küldetését illette. Egy Cincinnati-ben elhangzott beszédben Isaac Wise úgy fogalmazott, hogy „amikor az Egyesült Államok lakosai elfogadták ezt az alkotmányt, akkor formálisan és ünnepélyesen megválasztották sorsát is, hogy most és mindörökre a szabadság palládiuma, és annak Isten által felkent zászlóvivője legyen, a haladást és az emberiség megváltását szolgálja”.⁴ Nem sokkal a szörnyű testvérháború után talán fokozottan szükség volt az amerikai állami berendezkedés nagyszerűségének hangoztatására. Ha meg is bicsaklott a nemzeti önbizalom a belső viszály fényében, hamar tisztázták, hogy az Egyesült Államok továbbra is a példa a világ többi állama számára. Ebbe a kategóriába természetesen nem csupán a kormányzati formát és a politikai berendezkedést kellett érteni. A társadalmat átfogó számos komponensről van itt is szó, aminek csak egy látványos kicsúcsosodása a megosztott hatalmi ágazatok. Ezért is fontos említést tenni arról, hogy nemcsak a politikusok, újságírók és az általános értelemben vett elit hirdette a nemzet egyediségét és a többi országhoz képest való kivételességét. Ebből a gondolatból, mint az előző fejezetben láttuk, jelentős mértékben vette ki részét az irodalom is.

A polgárháború azonban számos szépirodalmi szerző lelkére is jelentősen rányomta bélyegét, és az amerikai kivételességet nem teljesen pozitívan láttatta. Az amerikai irodalommal foglalkozó legnagyobb hatású magyar tudós az előző fejezetben már említett Walt Whitmant „az első igazán amerikai költő”-nek titulálta, aki „egy életen át munkálkodott azon, hogy Amerikát interpretálja Ameriká-

²Brownson, 1866, 392. o.

³Uo., 435. o.

⁴Isaac M. Wise, „Our Country's Place in History”, 1869, idézi Cherry, 2014, 231. o.

nak és a világnak”, és aki „Amerika fő feladatát a legmagasabb színvonalú irodalom s egy tökéletesebb társadalmi rend kialakításában jelölte meg”.⁵ Whitman számára Amerika volt a világ legnagyobb ígérete: „az Egyesült Államok maga a legnagyobb költemény”, írta a *Fűszálak* előszavában.⁶ A polgárháború kezdetén Whitman hazáját „az emberiség jövője őrzőjének” nevezte.⁷ De Whitman később is sokat megőrzött fiatalkori nacionalizmusából, noha idősebb korára természetesen árnyaltabban látta a képet. Whitman „Demokratikus távlatok” című értekezése 1871-ből jó példa ennek a gondolatnak a kibontására, noha összességében ő is tovább erősítette a már meglévő, de folyton apránként formálódó trendet. Ez a különösen megírt, sokszor csapongó esszé (ami eredetileg három cikknek készült) az amerikai demokráciát elemzi és védi. Az ország minden gyengesége ellenére, és Whitman szerint is van belőle bőven, a fő üzenet az a remény, amelyet a nemzet energiáiban és lehetőségeiben lát. Whitman eleve Amerikát és a demokráciát felcserélhető fogalmakként alkalmazta. A fő kérdés a nemzet küldetésének sikere vagy bukása, hiszen „az Egyesült Államoknak az a sorsa, hogy felülkerekedjen a feudalizmus gyönyörű történelmén, vagy az, hogy minden idők legnagyobb bukásának bizonyuljon”.⁸ De mindjárt hozzá is tette, hogy anyagi értelemben az Egyesült Államoknak nincs mitől tartania, az „üzleti, földrajzi és termelői részek dicsőséges jövője biztos lábakon áll, és minden korábbinál nagyobb skálán és nagyobb szélességben vannak jelen. Ebből a szempontból a köztársaság hamarosan minden korábbi példát felül fog múlni (ha már meg nem tette) és dominálni fogja a világot”.⁹ De Whitman nem minden kritika nélkül szemléli hazája töretlen fejlődését. Korrupcióról, vallási, morális és irodalmi kudarcról beszél. Úgy érzi, a területi növekedés magában nem mentheti

⁵Ország–Virágos, 1997, 126, 118, 123. o. Whitman munkásságáról uo., 115–126. o.

⁶Uo., 119. o.

⁷Whitman, „Notes Left Over”, 1898, 313–314. o.

⁸Whitman, 1898, 198. o.

⁹Uo., 198. o.

meg a nemzet lelkét. Végző konklúziója is inkább tűnik dicséretnek és figyelmeztetésnek egyaránt, csakúgy, mint egykoron Winthropnál: „Úgy tűnik, hogy a Mindenható birodalmi sorsot kínált ennek a nemzetnek, mely fényes, mint a nap, de mégis számos belső problémát rejtget általános és fekélyes emberi tökéletlenséggel.” De Amerika „új történelmet ír, a demokrácia történelmét, mely mellett eltölpül a régi történelem”.¹⁰ De figyelmeztetett arra is, hogy hosszú évszázadokba telik, mire ez megvalósul, és arányosan magas árat kell majd érte fizetni. Tehát különösen a mexikói háború idején írt cikkeihez képest, az idősebb Whitman már részben máshogy tekintett a világra és abban hazája szerepére, de az alaphang azért megmaradt. Fontos időpontban íródott ez a gondolatsor, hiszen csak néhány év telt el a polgárháború óta, amelyben közel hatszázezer ember halt meg, és megkérdőjelezte az Egyesült Államok isteni küldetésének igazságvoltát. Talán ezért is volt a szerző nem teljesen optimista és a kételkedés hangja is át-átüt írásán. Noha Whitman az irodalomban kívánta megtalálni az előrevezető utat, mégis a lényegre tapintott, mert ő is különbnak gondolta az Egyesült Államokat, amelyik állam egy potenciálisan megvalósítható jobb jövőt és demokratikus életet kínál. Ahogy a „Díszfelvonulás a Broadwayn” („A Broadway Pageant”) című versében fogalmaz, Amerika lesz a valaha volt legnagyobb birodalom, a világ „úrnője”:

„Megéneklem a minden eddiginél fenségesebb birodalmat,
amely úgy jön hozzám, mint egy látomás,
Amerikát dalolom, az Úrnőt, hatalmasabb fensőbbiségről
énekelek.”¹¹

Az amerikai társadalomra viszont leginkább továbbra is a sorsszerű elrendeltetés gondolata nyomta rá bélyegét, ami tulajdonképpen a mexikói háború sikeres lezárásával megvalósult, hiszen az Egyesült Államok elérte a Csendes-óceánt, és hatalmába kerítette a hatalmas nyugati területeket. A nyugat felé való terjeszkedést úgy is felfoghat-

¹⁰Uo., 247. o.

¹¹Whitman, „Díszfelvonulás a Broadwayn”, 1964, 286. o.

juk, mint az amerikai kiválóságtudat végső megerősödését és már-már vallásos szintre való emelését. Szinte minden az amerikaiak kezére játszott. Napóleontól potom áron jutottak a Louisiana-területhez 1803-ban, és így mintegy megkésztették az Egyesült Államok területét. A legtöbb még megmaradt és továbbra is ellenséges indián törzset vagy katonai erővel, vagy be nem tartott szerződésekkel – néha mindkettővel együtt – elűzték azokról a földterületekről, melyekre fehér telepesek tartottak igényt. A spanyol birodalom Amerikában fellelhető romhalmazzán könnyű volt a floridai térséget megszerezni. A britek pedig, miután az 1812 és 1814 közötti második Egyesült Államokkal vívott háborújuk is *status quo ante bellum* ért véget, berendezkedtek arra, hogy Kanadától délre nem szólnak bele az amerikaiak dolgába, sőt még jól is jött neki, hogy van, aki sokat átvállal ottani felelősségükből.¹² Mexikó nem volt képes komoly ellenállást kifejteni az amerikai haderővel szemben, és hatalmas területeket veszített. Minden adott volt tehát a gyors méretű és olcsó növekedéshez. A dinamikus expanzióknak nem állhatott útjába semmi és senki – végtére is ez isteni akarat volt.

Nehéz nem észrevenni, hogy az 1840-es és 1850-es évek expanzionista ideológiája mintegy megelőzte politikatudományi korát abból a szempontból, hogy erősen lándzsát tört az erősebb és politikailag magasabb kultúrát folytató nemzet elvitathatatlan, természetből fakadó felsőbbrendűsége mellett. Sokak számára teljesen egyértelmű és természetes volt, hogy a nemzet nyugat felé terjeszkedik, és az addigi „vadonba”, a határvidéken túlra is elviszi az amerikai kivételesség kézzelfogható jegyeit, így emelve a földi élet nivóját. Sokat olvasott és nagy hatású mű volt a tizenkilencedik század közepén Arnold Guyot történelmi földrajzi műve, mely sok kiadást ért meg. Népszerűsége részben abban rejlett, hogy a benne kifejtett civilizációs fejlődés egyre nyugatra való helyeződése egybevágtott a már régóta szajkózott amerikai tézissel: a Közel-Kelet birodalmi, majd az ókori görög és római birodalmak után a világhatalmi központja mindig nyugatra tolódott, s a britek után az Egyesült Államoknak kellett ezt a folyamatot be-

¹²Erről részletesebben lásd Sexton, 2011.

tetőznie. A magasabb civilizáció mindig más helyen ütötte fel fejét, s vándorolt országról országra, kontinensről kontinensre. Ezt hívta Guyot „a történelem földrajzi menetelésének”.¹³ S mivel a svájciból amerikaivá vált tudós számára új hazája „az összes modern fejlődés képviselője” volt, helyzeténél fogva „aktív részt kell vennie a világ civilizálásának nagy feladatában”, mert „úgy tűnik, Amerika hivatott ugyanazt a szolgálatot elvégezni a modern idők számára [mint egykor a rómaiak], és felépíteni az Újvilágban azt a társadalmi rendet, amiről az Óvilág álmodozott”.¹⁴ Más szavakkal, az amerikai politikai rendszer kivételessége és az emberiségnek való példamutatása, az amerikai erő alkalmankénti kényszerítő ereje, az isteni szándék ezek előretörésének segítésére egybeforrt valamiféle korai társadalmi darwinizmussá, amikor még ez a címke értelmezhetetlen lett volna, lévén Charles Darwin nagy hatású tudományos munkája 1859-ben jelent meg.

Az irodalom mellett a festészet is felsorakozott a nemzeti hitvallás propagálására. Frances F. Palmer *A kontinensen keresztül: nyugatra vesi útját a birodalom* (Across the Continent: Westward the Course of Empire Takes Its Way) című képe jó példa erre 1868-ból. A képen megjelennek az amerikaiak által képviselt haladó lépések (fakitermelés, építkezés, vasút), a lassan egyre nagyobb háttérbe szoruló indián őslakosok és a meghódítandó nyugati, egyelőre nagyjából lakatlan vidék. De itt kell megemlíteni John Gast *Az amerikai fejlődés* (American Progress) című festményét is 1872-ből. A festmény gyakorlatilag a nyugatra vándorlást mint a sorszerű elrendeltetés legkézzelfoghatóbb lenyomatát örökíti meg. A női alak Columbia, aki védelmezi a bátor nyugatra vándorlókat, akik magukkal viszik a technikai vívmányokat, amely civilizációjuk előrehaladtát hivatottak jelezni. Columbia, kezében az amerikai alkotmánnyal, a világosságot hivatott terjeszteni a (még) sötét nyugati részen.¹⁵

¹³Guyot, 1853, 300. o.

¹⁴Uo., 323, 326. o. Guyot ötletét visszhangozza Thoreau a „Walking” című írásában 1851-ből. Schneider, 2000, 44–60. o.

¹⁵A festményeket lásd a képmellékleteken.

Meg kell jegyezni azt is, hogy az amerikai demokrácia terjesztése ebben az időben még nem terjedt, nem terjedhetett ki az amerikai földrészen túlra, aminek egyszerű reálpolitikai és természetbeli törvényei voltak: az Egyesült Államok északi szomszédja, Kanada angolszász politikai befolyás alatt volt Nagy-Britannia területeként, így ezt kompromisszumként nem volt ok bántani, nem beszélve arról, hogy katonailag igen nehéz lett volna Angliával sikeresen felvenni a harcot. Noha sok amerikai prédát látott Kanadában is, az erre való törekvések sokszor csak gondolati síkon valósultak meg, vagy ha fegyverrel próbálták meg, mint például az 1812-es háborúban, kudarc volt az eredmény. Sokan úgy voltak vele, hogy előbb-utóbb persze majd Kanada is az Egyesült Államok egyik tagállama lesz. Az USA-tól délre pedig nem volt kíváncsatos megpróbálni terjeszkedni. Az amerikai elit úgy vélte, hogy a politikailag elmaradt, délebbre húzódó latin-amerikai területeken nem érdemes angolszász politikai be rendezkedéssel kísérletezni, mert az ottani nemzetek nem alkalmasak annak befogadására. A meglehetősen rasszista világkép, nem beszélve a délre uralkodó katolicizmusról, nem ébresztette fel az amerikaiakban embertársaik felkarolását. Az uralkodó WASP-felfogás, azaz a fehér, angolszász és protestáns dogmának semmilyen szempontból nem felelt meg Mexikó. Az Egyesült Államokon kívül pedig nagyon messze volt minden olyan terület, ahova esetleg érdemes lett volna az amerikai demokráciát szállítani, ráadásul a katonai kapacitás sem volt megfelelő egy tengerentúli beavatkozásra. Az Ázsiával való kereskedelmi kapcsolatok, melyek ekkortól kezdtek prominens helyet kapni, kitöltötték az ilyen jellegű űrt, és megfelelő számú amerikai misszionárius egyébként is útnak indult, hogy elvégezze az előkészítő munkát, elsősorban vallási alapon.

Mint láttuk, a rabszolgaság intézménye, amely már régóta komoly feszültségforrás volt az Unión belül, és csak kompromisszumok sorával lehetett fenntartani a békét, 1861-ben polgárháborúhoz vezetett. Azt lehet állítani, hogy az 1848-ban befejeződött sikeres mexikói háború utáni közel három évtized a rabszolgaság körül forgott: először annak különböző kompromisszumokkal való megőrzése (mely folyamat egyébként a kezdetektől jelen volt), majd maga a polgárháború

megvívása, az északi győzelemmel a rabszolgaság intézményének eltörlése és a korábbi rabszolgák nemzetbe való emelése, majd a déli tagállamok rekonstrukciója. Értelemszerűen, ez az időszak nem volt alkalmas az amerikai demokráciaeszmék terjesztésére, bármilyen formában is történjék az, hiszen egy ideig az is kérdéses volt, hogy maga az Unió túléli-e önmagát. Ez persze nem jelenti azt, hogy maga a hit az amerikai nemzetben és intézményeinek a világ többi részéhez képest való elsőbbségében egy pillanatra is megrendült volna.

Hogy megint egy pillanatnyi irodalmi kitérőt tegyünk, Henry James *Daisy Miller* (1878) vagy az *Egy hölgy arcképe* (1881, 1908) című regényei – de más műveit is meg lehetne említeni – is tekinthetők az amerikai kivételességről írt műveknek. Bizonyos szempontból a tiszta, erkölcsös és naiv amerikaiak állítja szembe a korrupszával operáló Európával, ahol britek és amerikaiak – az utóbbiak feltehetőleg Európa korrumpáló hatására – csálnak, hazudnak, hogy csak maguk érvényesülését helyezték az előtérbe. Az „ártatlan” amerikai itt döbben rá, „hogy a kifinomult, arisztokratikus európai kulturáltság csak a külső felszín, mely szégyenteljes bűnöket rejt”.¹⁶ Ráadásul James főszereplői gyakran fiatal amerikai nők, amivel szintén a „szűz föld” ártatlanságát és tisztaságát állítja éles ellentétbe a régi világ züllöttségével és immoralitásával. De fel lehet fogni James írásait az amerikai kivételesség kritikájának is. Az európai reális nézőpont rámutat arra az amerikai naivitásra és egyben pókhendiségre, hogy a történelmet újra lehet írni, hogy a semmiből lehet teremteni valami újat, hogy a más országokat meghatározó törvényeken felül lehet lépni.

Az 1880-as évektől aztán ismét felerősödtek azok a hangok, amelyek az Egyesült Államoknak nagyobb beleszólást kívántak a világ dolgaiba, természetesen csak az emberiség előbbre vitelének jegyében. A tizenkilencedik század utolsó harmadára Amerika végleg elfelejteni látszott a polgárháború jelentette törést, és rohamosan megindult az ipari-kereskedelmi-pénzügyi nagyhatalommá válás útján. Ekkor ez a katonai dimenzióban még nem történt meg. Az agrárium mellett az ország ipari termelése is jelentős mértékben megnőtt,

¹⁶Bollobás, 2005, 240. o. Jamesről magyarul lásd uo., 236–252. o.

elsősorban szén-, vas- és acél-termelésről lehet beszélni. Az ország nagy volumenű kereskedelmet bonyolított le nem csupán Európával, amely hagyományos kereskedelmi partnerének számított, de egyre nagyobb mértékben sikerült kialakítani gyümölcsöző kapcsolatokat Ázsiával is, amely hatalmas méretű felvevőpiacot jelentett, nem beszélve nyersanyaglelőhelyeiről. Latin-Amerika pedig fizikai közelsége miatt eleve rá volt utalva az Egyesült Államokra, ráadásul a néha már nyomasztó amerikai befolyásnak nem is lett volna könnyű ellenállni.

Összhangban az ország megerősödésével, ismét egyre erősebben jelentkeztek azok a vélemények, amelyek szerint az amerikai küldetésnek a megtorpanás után folytatódnia kellett. Erre több szempontból is szükség volt. A már említett megnövekedett lappangó erő óhatatlanul felszínre hozta a többre vágyók rétegét. Ezek az emberek fennhangon hirdették az amerikai nemzet, illetve az angolszász közösség politikai felsőbbrendűségét és annak az emberiség érdekében szükséges civilizációs hatás kifejtésének szükségességét. Máshogy fogalmazva, a növekvő amerikai erő birtokában megszületett az amerikai kontinensen kívülre való expanzió gondolata, amely nem az európai imperializmus korábbi jegyeit felvonultató egyszerű kizsákmányoláson alapult, hanem az amerikai gyámság alá eső nemzetek politikai és gazdasági felemelkedését tűzte ki célul. Tehát az isteni küldetés ebben a fázisában az amerikai demokrácia jótéteményét minél több, az amerikai olvasatban a civilizáció alsóbb létrafokán álló nemzettel kellett megismertetni – nyilván csakis az ő érdekükben. Az a kérdés, hogy a kiszemelt nemzetek kérnek-e az amerikai típusú politikai berendezkedésből vagy sem, nem igazán izgatta az expanzió híveit. Ez a politikai empátiahiány és kulturális arrogancia nagyon jellemző volt az amerikai elit gondolkodóira és a döntéshozókra, s nem csupán ezekben az évtizedekben, de később is. Fontos hangsúlyozni azt a szempontot, hogy az a kör, amelyik hallatta hangját, egy viszonylag szűk, a társadalom felső rétegéből, illetve az intellektuális szegmens vezető alakjaiból vált ki. Tagadhatatlan, hogy ezek az emberek sok szempontból formálták és befolyásolták a közhangulatot, másfelől viszont az is igaz, hogy jól visszatükrözték azt, amennyiben egy régi alapgondolatot hirdettek, amire nagy szellemi felvevőpiac volt. Ráadásul a termelés és a

kereskedelmi kapcsolatok kibővülése sok embernek jobb megélhetést is jelentett, így még jobban érthető egy ilyen trend támogatása.

Az ország megváltozott helyzetét, geopolitikai szerepének egyre jelentősebb megnövekedését, a százéves látványos amerikai sikersztorit csak igazolni látszott egy brit természettudós történelmi tézise és annak a társadalomra kivetített alkalmazása. Charles Darwin evolúciós elmélete hamar nagy tömegbázist mondhatott magáénak. Tudományos munkássága nyomán egyre többen kezdték annak alapvető állítását („a legerősebb marad életben”) a nemzetekre is alkalmazni, és ezzel magyarázatot keresni és adni a világ addigi történelmének és jelenlegi dinamikájának alakulására. Az Egyesült Államok, mint fel-törekvő és küldetéstudattal megáldott nemzet, természetesen osztotta ezt a társadalmi darwinista tézist. Benne azt látták, hogy az ő társadalmi és politikai modelljük sikere igazolódik, hiszen a kicsi, gyenge és civilizálatlan népek sorra elbuknak, míg az életrevalók, akiknek civilizációs küldetésük van, „természetes módon” fennmaradnak, és növelik befolyásukat missziójuknak megfelelően. Úgy tűnik, Darwin is osztotta az amerikai világképet, de legalábbis ösztönzőleg hatott az amerikaiakra azon kijelentése, miszerint „sok igazság rejlik abban a hitben, hogy az Egyesült Államok bámulatos fejlődése és polgárainak jelleme a természetes kiválasztódás eredménye”.¹⁷ Ezzel nem ért véget a brit „támogatás”. Egy többszöri brit miniszterelnök fennem dicsérte az amerikaiakat és azok alkotmányát. Gladstone nem fukarkodott a dicsérettel: „Az amerikai Alkotmány, amennyire én látom, a legcsodálatosabb munka, ami valaha is egy adott időpontban az emberiség fejéből kipattant.”¹⁸

Persze a fő szellemi áramlat továbbra is amerikaiaktól származott. John Fiske a korszak egyik elismert történésze volt, aki átmenetet képzett a romantikus-nacionalista iskola és a 19. század vége felé megjelenő „tudományos” történészek között.¹⁹ Meggyőződéssel jelentette ki egyik előadásán 1880-ban, hogy „határaink kijelölése-

¹⁷Darwin, 1882, 142. o.

¹⁸Gladstone, 1878, 185. o.

¹⁹Lévai, 2003, 42–45. o.

kor a nagyszerű és dicsőséges jövő felé kell tekintenünk, amelyet az angolszász faj nyilvánvaló sorsszerűsége ír elő nekünk”.²⁰ „Elérjük a pillanatot – mondta Fiske nem sokkal később –, amikor az emberi faj négyötöde származását angol felmenőkhöz fogja kötni, mint ahogy az Egyesült Államok fehér népességének négyötöde esetében ez ma fenn áll.”²¹ A nyilván túlzó megállapítások mára már megmosolyogtatják olvasóit. Talán még a saját korában is némileg túlzónak tűnhetett Fiske következő jóslata, hiszen ő mindenben az amerikai kivételesség nagyszerűségét hirdette. De ez esetben fején találta a szöveget. „Az a nyelv, amit ezek a remek közösségek beszélnek [ti. Amerika] nem fog nyelvjárásokra szakadni, hasonlóan az ókori Rómához. Az állandó egymással való kommunikáció és az olvasás és írás világméretű szokása meg fogja őrizni integritását, és a világ üzleteit angol nyelvű népek fogják lebonyolítani olyan mértékben, hogy mindegy, milyen nyelven tanult valaki csecsemőkorában, elengedhetetlennek fogja találni, hogy előbb vagy utóbb megtanulja gondolatait angolul is kifejezni. És így egyáltalán nem valószínűtlen, mint ahogy azt Jacob Grimm már rég megjósolta, hogy végezetül Shakespeare nyelve válik majd a világ nyelvévé.”²² Egy másik, a Republikánus Párthoz közel álló történész pedig az akkori nyugati területekről szóló nagyszabású leírásában is amerikai birodalomról beszélt, méghozzá „a legnagyobb birodalom, amit valaha is ez a világ látott – egy birodalom, aminek sorsa, hogy beteljesítse az ókori Róma diktumát: *Imperium at Libertas* [Birodalom és szabadság]. Itt van és itt is lesz ez a birodalom, hatalmas kiterjedéssel, hemzsegő népességgel, hatalmas erőforrásokkal, érett és univerzális kultúrával és morális erejével más nemzetek felett – olyan szabadsággal, amely nem jogosítvány, hanem törvény; az emberekről szóló, az emberekért való és az emberek által megteremtett kormányzat.”²³

²⁰Fiske 1911, 93. o.

²¹Fiske, 1885, 588. o.

²²Uo.

²³Brockett, 1882, 207. o. Kiemelés az eredeti szövegben.

Josiah Strong, egy befolyásos protestáns lelkész több művében is az angolszász mint faj kiválóságát emelte ki, és misszionárius munkára buzdította honfitársait, mert ezáltal a szabadság és kereszténység jobban elterjedhet a világon.²⁴ Mint fogalmazott, az angolszászok „különbösképpen meghatározói a világ jövőjének, és Isten kegyelméből arra rendeltettek, hogy testvéreiknek az őrzői legyenek”, és hogy „olyan intézményeket erőltessenek az emberiségre, melyek el fognak terjedni a Földön”.²⁵ Szerinte Amerika jelentette „a legnagyobb fajt, a legnagyobb civilizációt, a legnagyobb számszerűséget, a legnagyobb vagyont, valamint a legnagyobb fizikai alapját egy birodalomnak”.²⁶ Strong azt is írta, hogy „evidens, hogy az angolszászok tartják kezükben az emberiség sorsát, és hogy az Egyesült Államok válik majd e faj otthonának, hatalma elsődleges helyének, befolyása nagy központjának”.²⁷ John F. Burgess, a kor egyik vezető történelemprofesszora szintén az angolszász nemzetek kiválósága mellett tett tanúbizonyságot. Mint írta, ezekre a nemzetekre „mint a politikai nemzetek legkiválóibakra kell tekinteni, és [ez majd] felhatalmazza őket, hogy a világ gazdaságaiban övék legyen a vezető szerep, csakúgy, mint az államok működésének kialakításában”.²⁸ De az agresszív hit az angolszász felsőbbrendűségben itt nem állt meg, hanem összeforrt a nemzeti küldetéssel: „A teuton államok részéről tanúsított érdektelenség a világ politikai civilizációját illetően nem csupán elhibázott politika, de a kötelesség figyelmen kívül hagyása is.”²⁹

Az amerikai kontinensen túl való terjeszkedésnek voltak kézzelfoghatóbb okai is. A tízévenkénti népszámlálási eredmények hatására az ezt végző kormányhivatal 1890-ben bejelentette, hogy a határvidék (*frontier*), vagyis a keletről nyugatra tartó amerikai vándorlás legnyugatibb, szórványosan lakott és kevésbé megművelt része lezá-

²⁴Legismertebb műve az *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*, 1885.

²⁵Strong, *Hazánk*, idézi Bódy és Urbán, 2001, 253 és 255. o.

²⁶Strong, 1893, 74. o.

²⁷Idézi Gabriel, 1940, 341. o.

²⁸Burgess, 1890, 39. o.

²⁹Uo., 48. o.

rult. Ez némi krízishelyzetet teremtett az amerikai missziót illetően. Ugyanis az amerikai terjeszkedés eddig kijelölt határok között mozgott, nevezetesen a Csendes-óceánig. De hogyan tovább? Mi lesz vagy lehet az amerikaiak szerepe a nagy vízen túl? Hogyan tudják majd most teljesíteni isteni eredetű küldetésüket? Esetleg megtorpanást jelent a földrajzi bezártság? Az első átfogóbb választ egy fiatal történész adta meg. Frederick Jackson Turner határvidék-elmélete azt állította, hogy a határvidéknek nemzetformáló szerepe és az amerikai demokrácia sajátosságának kialakulásában hatalmas része volt az eltelt több mint kétszáz esztendőben. A határvidék lezárulása viszont optimista konklúzióra készítette: „Majd három évszázadon keresztül az amerikai életforma meghatározó eleme a terjeszkedés volt. A csendes-óceáni letelepedéssel és a szabad földek elfoglalásával ez a vonulat megállt. Azonban azt állítani, hogy a terjeszkedés energiái a jövőben nem fognak működni, elhamarkodott kijelentés lenne.” Mint rögtön rá is mutatott, „egy erőteljes külpolitika, egy az óceánokat összekötő csatorna, tengeri hatalmunk visszaállítása és a távolabb fekvő szigetekre és ahhoz csatlakozó államokra való amerikai befolyás kiterjesztése iránti igény jól jelzi, hogy a vonulat tovább fog folytatódni”.³⁰ Turner a maga részéről mint történelmi helyzetet vizsgálta a természetes határok és az amerikai expanzió közötti kapcsolatot.

Turner tézise hatalmas sikert aratott, és közel három évtizedig a meghatározó történelmi értelmezés volt az amerikai tapasztalatra és különösen annak sikerére. Az egyik történész a határvidéket „a szuverenitás éles széle”-ként aposztrofálta. Még fontosabb, rámutatott arra, hogy „az amerikai úgy gondol a határra, mint ami nem az ország szélét jelenti, hanem ami azon *belül* helyezkedik el. Ez nem egy megállást parancsoló vonal, hanem egy belépést inspiráló terület. Az európai egydimenziós felfogás helyett; az amerikai határnak két dimenziója is van, hosszúsága és mélysége. Európában a határ mozduatlan és állandó; Amerikában átmeneti és időleges volt.”³¹ Egy másik

³⁰Turner, 1896, 296. o. Jackson híres határvidék-tézisét lásd Turner, 1921, 1–38. o.

³¹Webb, 1952, 2–3. o. Kiemelés az eredeti szövegben.

fontos és idetartozó észrevétele, hogy a határvidék Amerikában megtestesítette „a szabad föld gondolatát, amit az ember szabadon megszerezhet”.³² Persze Turner koncepciója, mint arra Henry Nash Smith rámutatott, jelen volt a határvidékről szóló mítoszokban már Turner előtt is. Turner tulajdonképpen csak visszaadta az amerikai környezet majdnem mérhetetlen bőségét és lehetőségeit, amelyek addig jelen voltak, ezzel mégis iskolát teremtett. De Nash azt is megemlíttette Turner tételéről, és abszolút nem alaptalanul, hogy „a hipotézis az édenkert mítoszából fejlődött ki”.³³ Turner halála után viszont egyre többen kezdték támadni állításait, hibájának rótták fel, hogy azok túl leegyszerűsítőek, és számos dolgot figyelmen kívül hagynak. Tény, hogy Turner valamiféle szemüvegen keresztül vizsgálta az amerikai történelmet, és egy adott krízis hatására reagált, nevezetesen a hivatalos kormányközleményre, miszerint a határvidék lezárult. De attól függetlenül, hogy vizsgálati módszerei sok szempontból szelektívek voltak, hogy túlságosan nagy jelentőséget tanúsított a területi jelenségeknek, amiket nem a megfelelő mélységi indokokkal magyarázott, valamire mégis rátapintott. Noha történelmi tézise mára már egészében véve elfogadhatatlan, sok szempontból ma is érvényes, hiszen a határvidék valóban jelentős szerepet játszott az Egyesült Államok kialakulásában, társadalmi formálódásában, demokráciafelfogásában és számos apróbb részelemekben. Az is fontos, hogy Turner munkája azért is lehetett annyira sikeres, mert hangsúlyozta az amerikai pozitív másságot a világ többi részével összehasonlítva. Az Egyesült Államok különleges voltára, az amerikai demokrácia speciális jellemzőire és kialakulására utalt. Mint ilyen, az amerikaiak széles táborának jelentett kielégítő, megnyugtató és egyben lelkesítő olvasmányt, mert, mint Lerner írta, „egyesítette az individualizmus büszkeségét a demokrácia kultuszával”.³⁴

Az a személy, aki talán legtöbbet tette azért, hogy a tudomány némileg absztrakt és izolált világából kézzelfoghatóbb és a mindennapi

³²Uo., 3. o.

³³Smith, 1950, 251. o.

³⁴Lerner, 1967, 35. o.

politikában és diplomáciában pragmatikusabban jelentkező érvrendszer legyen, Alfred Thayer Mahan volt. Az Egyesült Államok korábbi tengerésztisztje 1890-ben megjelent nagy hatású könyve, *A tengeri hatalom történelemre tett hatása* (*The Influence of Sea Power upon History*) és egyéb írásai viszonylag egyszerűen fogalmazták meg, hogy az amerikai küldetéstudat következő lépése miként valósítható meg praktikusán. Érvelésének központi eleme az volt, hogy erőteljes tengerészet nélkül az Egyesült Államok nem lesz képes akarátát az amerikai földrészen kívül érvényesíteni. Az amerikai befolyás terjesztéséhez fontosak voltak szénfelvevő állomások, ahol hajókat is lehetett javítani meghibásodásuk esetén, és csak egy erős haditengerészet tudta biztosítani a kereskedelmi útvonalak biztonságát, és elrettenteni bárkit, hogy Amerika érdekei ellen tegyen.³⁵ Mahan munkássága azért is fontos, mert egyértelműen kimutatható a kortárs politikára gyakorolt szerepe. Amerikai képviselők és szenátorok rendszeresen utaltak írásaira, különböző kongresszusi kiadványok ismételték vagy hivatkoztak műveire, így nézetei és eszmeifuttatása a politikai döntéshozatalra jelentős hatást tettek.³⁶ Gyakori levelezőpartnere volt Theodore Roosevelt későbbi elnök is, és ezekben a levelekben gyakran megvitták Hawaii és más szigetek annektálásának kérdéskörét.³⁷

Az 1895-től kezdődő tíz év hatalmas változásokat hozott mind az Egyesült Államok életében, mind e változásoknak a nemzetközi életre gyakorolt hatása szempontjából. A régóta húzódó venezuelai válság adta meg az első lökést, hogy a megerősödött Egyesült Államok kivételességét és küldetéstudatát most már konkrét agresszív lépésekkel is alátámassza. Richard Olney amerikai külügyminiszter a venezuelai–brit határvita alkalmából Londonnak küldött feljegyzésében arról próbálta meg kioktatni a briteket, hogy „manapság az Egyesült Államok gyakorlatilag szuverén ezen a kontinensen, és parancsa tör-

³⁵Mahan, 1890.

³⁶Congressional Record, 53rd Cong., 2nd Session, 1844–1849. o., 1856. o.; 3rd Session, 3082–3084, 3111, 3113. o.

³⁷Pratt, 1964, 21. o.

vény azokra nézve, akikre közbenjárását korlátozza”.³⁸ Ráadásul Olney nem az amerikai demokrácia feltétlen ellenállhatatlan vonzása miatt érvelt így. A ragyogó és követendő példa, amit az amerikaiak a világnak mutatnak, ekkor egészült ki végleg az erő birtoklásával. Mostantól azért kellett elfogadni az Egyesült Államok óhaját, mert annak „végtelen erőforrásai a világtól földrajzilag elszigetelt helyzetével kombinálva az adott helyzet urává, és gyakorlatilag sérthetetlené teszi bármely vagy akár az összes hatalommal szemben”.³⁹

Ez az arrogancia, az erős küldetéstudat és a megnövekedett potenciál hamar tettekre változott. Az apropót Kuba szolgáltatta, ahol a hanyatló spanyol birodalom utolsó amerikai gyarmata volt található. A Kubában évtizedek óta dúló helyi ellenállást a spanyolok nem tudták igazán megtörni, s csak brutális intézkedésekkel voltak képesek azt kordában tartani. Az Egyesült Államokhoz közel fekvő sziget régóta sok amerikai vágyálma volt, s részben csak az ottani színes bőrű lakosság tartotta vissza az amerikai vezetőket egy katonai területszerzéstől. Az 1895-ben kiújult harcok Kubában sértették az amerikai befektetőket, a Havannába küldött *Maine* csatahajó rejtélyes körülmények között felrobbant, s a humanitáriánus viszonyok elfogadhatatlanok voltak sok amerikai számára. Az eredmény háború lett.

William McKinley elnök, aki regnálása alatt lett az Egyesült Államok birodalom abban az értelemben, hogy gyarmatokra tett szert, első elnöki beiktatási beszédében úgy fogalmazott, miszerint az Egyesült Államok „dicsőséges történelme felemelte az emberiséget, és elősegítette a szabadság ügyét az egész világon”.⁴⁰ Természetesen az 1898-ban kitört és gyors amerikai győzelemmel véget ért spanyol–amerikai háború McKinley elnök szerint „az emberiség és a civilizá-

³⁸Olney Bayardnak, 1895. július 20., *Papers Relating to Foreign Affairs*, 1895, 558. o.

³⁹Uo. Érdemes megjegyezni, hogy Olney néhány éven belül már elítélően beszélt az amerikai kivételességről és a bekövetkezett amerikai kolonializmusról. Lásd lejjebb.

⁴⁰William McKinley első elnöki beiktatási beszéde, 1897. március 4., Hunt, 2003, 282. o.

ció nevében” folyt.⁴¹ Ez volt a második alkalom, amikor az amerikai kivételesség követői két táborra oszlottak: az egyik a példamutatás visszafogott szálát hangoztatta, a másik pedig ismét az agresszív külpolitikát harsogta, mint az amerikai küldetés beteljesítésének újabb állomását.⁴² Végére is, az amerikai erő mire jó, ha nem arra, hogy a szabadságot terjessze a világban? Ha a dolgok nem mennek maguktól, egy kis lökést kell adni nekik, hogy a Gondviselés „sínen” menjen kitűzött célja felé. A sikeres háború nem csupán Kubát „szabadította fel” spanyol uralom alól, de a Fülöp-szigetek is amerikai befolyás alá került. Jóval többről volt itt szó, mint amerikai területszerzésről a kontinentális Egyesült Államokon kívül. Noha az amerikai kereskedelmi előnyök nyilvánvaló érdeke volt az országnak, a fő érvelés más dimenzióból érkezett. Az amerikaiak küldetése valósult meg abban a formában, hogy távolabbi helyeken is munkálkodhattak az emberiség felemelésében, természetesen azok megkérdése nélkül. Mindez az Isten által kijelölt és egyengetett úton folyt, így helyessége megkérdőjelezhetetlen volt.

Szenátor Wolcott a Spanyolország elleni hadüzenet támogatásáról biztosító beszédében a háború alapvető célját abban látta, hogy „ennek a köztársaságnak a sorsszerű elrendeltetése, hogy örökké mint a szabadság őrszeme álljon a nyugati féltekén... Ha nem figyelünk a szenvedés hangjára vagy az elnyomottak síró szavára ezen a kontinensen – folytatta nagyívű gondolatát –, akkor eláruljuk a szabadság, az emberiség és Kereszténység elveit, amin ezt az országot mint sziklaszilárd alapokon alapították.”⁴³ Egy michigani képviselő úgy érvelt, „a mi sorsszerű elrendeltetésünk az emberiségnek szóló örökség. Éppen ezért ne vesztegessünk el egyetlen adódó lehetőséget sem, hogy meg-

⁴¹ McKinley üzenete a Kongresszusnak, Congressional Record, 55th Cong., 2nd Session, 3702. o.

⁴² A felmerülő vitát a spanyol–amerikai háború közvetlen előtt és alatt, lásd Graebner, 320–322. o. és Hunt, 1987, 36–41. o.

⁴³ Wolcott szenátor beszéde, 1898. április 15., Congressional Record, 55th Congress, 2nd Session, 1898, 3893. o.

erősítsük és megőrizzük büszke és felelősséggel teli helyzetünket”.⁴⁴ McKinley pedig 1898-as őszi körútján, amikor a szavazókat kívánta meggyőzni a békeszerződés tervezett pontjairól s különösen a Fülöp-szigetek amerikai fennhatóság alá hozásáról, rendszeresen utalt a „sorsra”, a „kötelességre”, az „emberiségre” és „a Mindenható kezére”, amelyek persze mind-mind az ő elképzelt békeszerződését erősítették. Hiszen, mint hallgatóságának tudtára adta, az isteni gondviselést és áldást nem kaphatják olyan nemzetek, amelyek „nem állnak készen arra, hogy a legfelsőbb kötelesség hívó hangját meghallják”.⁴⁵ Elihu Root hadügyminiszter pedig a Fülöp-szigetek elleni harcok során kijelentette, hogy „az amerikai katona minden más ország katonájától különbözik, amióta világ a világ. Ő ugyanis a szabadság és igazság, a törvény és rend, a béke és boldogság előretolt helyőrsége.”⁴⁶ Rootot nyilvánvalóan nem zavarta, hogy az amerikai katonák rengeteg olyan akciót hajtottak végre, ami ma háborús bűnnek nyilvánul, és legalább 200 000 Fülöp-szigeteki élete árán sikerült csak diadalmaskodniuk. De mindenképpen érdemes a kor egyik legismertebb terjeszkedéspárti szenátorának néhány emlékezetes megnyilatkozását idézni e témakörben.

Albert J. Beveridge szenátor és történész személye remek keresztmetszetet ad és jól mutatja a korszak fő politikai irányait, annak ellenére, hogy Beveridge a vehemensebbek közé tartozott. Tiszta szívvel hitt az amerikai küldetésben, mint sok honfitársa, de mivel „pozícióban” volt, hiszen szenátorként messzire elért a hangja, szavai nagyobb súllyal estek latba, mint sok más emberé, akár azoké, akik éppen az általa képviselt tendencia ellentmondásaira kívánták az emberek figyelmét felhívni. Mikor a spanyolok elleni sikeres harci események végkifejletükhöz érkeztek Kubában, Beveridge a háborúban egyszerre látott nemzeti egységet formáló erőt és az amerikai kivételesség tényyszerűségét. Egy újságírói kérdésre így válaszolt: „A jelenlegi háború az egyik legnagyobb nemzeti áldás volt, amit Isten éber gondviselése

⁴⁴ Alden Smith beszéde, 1898. június 15., Congressional Record, 55th Congress, 2nd Session, 1898, 6007. o.

⁴⁵ William McKinley beszéde, 1898. október 14., idézi Harpine, 2008, 318. o.

⁴⁶ Idézi Zinn, 2005.

az ő kiválasztott népének adott... Nem részéről beszélünk többé, hanem egy Nemzetről. Végre, barátom, egy Nemzetről. Nem, nem is egy Nemzetről, hanem a Nemzetről! A Nemzet, isten kiválasztott népe.”⁴⁷ Hozzá kell tenni, hogy közkeletű felfogás, miszerint a spanyol–amerikai háború alkotta ismét eggyé a nemzetet a polgárháború előtt és alatti megosztottságból. Ilyen szempontból Beveridge nagyon jól látta a helyzetet. A totális győzelemmel pedig Beveridge olvasatában elérkezett a nemzet nagy lehetősége: „Nem menekülhetünk el a világgal szembeni kötelességeink elől; végre kell hajtánunk a sors szándékát, ami arra ösztökél bennünket, hogy nagyobbak legyünk csekély szándékainknál. Nem húzódnunk vissza sehonnan, ahol a gondviselés kibontotta lobogónkat. Nekünk kell azt a földet a szabadság és a civilizáció számára megvédenünk.”⁴⁸ Beveridge egy kampánybeszédében az 1900-as elnökválasztási évben szintén Isten kezét látta hazája sorsában, amely persze dicsőséges eredményeket hozott. Mindezek miatt hiábavaló ellenállni, hiszen „az amerikai nemzet töretlenül közelít a világ vezető pozíciója felé. Ez egy olyan sors, amelyik jól látszik és kívánatos. Határozott, remek és szent.”⁴⁹

De Beveridge talán mégis a Szenátus előtt tett hasonló színeztű beszédével írta be magát leginkább a történelemkönyvekbe. 1900. január 9-én olyan egyértelműen fogalmazta meg az amerikai kivételesség és küldetésbe vetett hitet, mint talán még senki: „[Isten] a világ uralkodó szervezőinek teremtett minket, hogy rendszert alkossunk ott, ahol káosz uralkodik. Megajándékozott minket a haladás szellemével, hogy legyőzzük a reakció erejét az egész földön. Alkalmassá tette kormányzati formánkat arra, hogy igazgassuk a vad és együgyű népeket. Ilyen erő hiányában a világ visszasüllyedne a barbarizmusba és az éjszakába. És az összes faj közül az amerikai nemzetet jelölte ki választott népének, hogy a világ újrendezését vezesse. Ez Amerika isteni küldetése, és ez tartogatja számunkra az összes profitot, dicső-

⁴⁷Albert J. Beveridge John Temple Gravesnek, 1898. július 13., idézi Braeman, 1971, 23. o.

⁴⁸Indianapolis Journal, 1898. szeptember 27., idézi uo., 28. o.

⁴⁹Albert J. Beveridge, „The Star of Empire”, 1900, idézi Cherrv, 2014, 158. o.

séget és boldogságot, ami az ember számára lehetséges. Mi vagyunk a világ haladásának letéteményesei, igazságos békéjének védelmezői.”⁵⁰ A beszédet a Republikánus Párt majd egymilliónyi példányban újranyomtatta, így terjesztve tovább az „igét”. Noha a kubai vagy Fülöp-szigeteki eredmények közel sem voltak látványos sikertörténetek (a Fülöp-szigeteken például éveken át tartó fegyveres lázadást kellett letörnie az amerikaiaknak), Amerika rendíthetetlenül masírozott tovább a számára kijelölt úton.

Ennek a látványos amerikai geopolitikai előretörésnek ebben az időszakban az utolsó és egyben leglátványosabb mozzanata az 1901-ben elnökké vált Theodore Rooseveltnévéhez fűződik. Rooseveltné republikánus politikusként sok szempontból a progresszív irányzatot képviselte. Eltökélten harcolt a nagytőke túlzott kapzsisága ellen (ez volt a híres *trust busting* politika), és ennek megfelelően támogatott minden olyan kezdeményezést, amely a trösztök érdekeinek racionális megnyirbálását segítette elő. Emellett hitet tett a közéletmezés higiénijának minőségi javulásáért, megduplázta a természetvédelmi körzetek számát (ő nyilvánította például 1908-ban a Grand Canyont nemzeti emlékhellyé), de relatíve sikeresen harcolt a politikában burjánzó korrupció ellen is. Egyszóval nagyon sokat tett az átlagamerikai állampolgár hétköznapijainak komfortosabbá tétele érdekében. Mindemellett a Harvardot végzett tudós beállítottságú férfi történész volt, aki számos művet jelentett meg az Egyesült Államok addigi, elsősorban a tizenkilencedik század elejének történelméről, különösen a vadnyugattal kapcsolatosan. Könyvei és az újságokban megjelent publikációi mellett számos alkalommal érintkezett a nemzettel közvetlenül is beszédei és egyéb tevékenységei nyomán. Rooseveltné mindeki szerint remek szónok volt, és a számtalan ilyen jellegű szereplése nagymértékben növelte népszerűségét. Rooseveltné Mark Twain egyszerűen „örült”-nek titulálta, aki „a legfélelmetesebb katasztrófa, ami országunkat érte a polgárháború óta”. De mindjárt hozzátette,

⁵⁰Albert Beveridge beszéde a Szenátusban, Congressional Record, 56th Congress, 1st Session, 711. o.

hogy „a tömegek szeretik, eszeveszetten oda vannak érte, még bálványozzák is. Ez a tiszta igazság.”⁵¹

Roosevelt az addigi legfiatalabb elnökhöz méltóan hihetetlen energiával vetette bele magát az Egyesült Államok elnöki szerepébe, mint minden másba is élete során. Rooseveltnem csupán abból a szempontból érdekes, hogy kimagaslóan képviselte az amerikai kivételesség gondolatát, és aki látványos kinyilatkoztatásokkal az egész világ előtt a korábbinál talán jobban terjesztette azt. Egyik kedvenc szófordulatával úgy utalt hazájára, mint „a leghatalmasabb köztársaság, amelyikre a nap valaha is sütött”.⁵² Egy 1898 őszén tartott kampánybeszédben pedig a következőket mondta: „Hadihajóink ágyúai a Nyugat trópusi vizein és a távoli Keleten ráébresztettek bennünket új kötelességeink tudatára. Lobogónk egy büszke zászló, amely a szabadságot és a civilizációt jelképezi. Ahol egyszer felvonják, ott sosem tér vissza az elnyomás vagy barbarizmus.”⁵³ Kevesen örültek annyira a spanyolok elleni háborúnak, mint Rooseveltnem. Ez az ember, aki egy évvel korábban a háború dicsőségét hangoztatta, most úgy látta, eljött a várva várt alkalom az amerikai civilizáció jó szándékú terjesztésére. Önkéntes zászlóaljat (*rough riders*) toborzott, és ő maga vezette őket a spanyolok ellen a kubai hadszíntéren, ami igencsak megnövelte népszerűségét. Azt, hogy a háborúban nem csupán Kubát sikerült protektorátusi helyzetbe hozni, de a Fülöp-szigetek is amerikai fennhatóság alá került, Rooseveltnem szerint „tiszteletlenség nélkül lehet gondviselészerűnek nevezni”, amely számára újabb igazolást adott a küldetés helyes kivitelezésében.⁵⁴

Rooseveltnem jelentősége talán abban is megmutatkozik, hogy az Egyesült Államok erejére támaszkodva, és nemzetének eleve elrendeltetett példaszerepe mellett letett hite geopolitikai realizmussal pá-

rosult, és ennek megfelelő kinyilatkoztatásokkal is. Az valószínűleg csupán belpolitikai szólam volt, hogy az amerikai „kísérlet sikerén sok múlik, nem csupán ami minket illet, de az egész emberiség jólétét is”.⁵⁵ A nevéhez köthető külpolitikai elv azonban már a nemzetközi szintéren is megkövetelte, hogy az Egyesült Államok ne csak példájával, hanem erejével is kivívja a tiszteletet, és szándéka és elvárásai találkozzanak más nemzetek „jól felfogott” érdekeivel. Burgess egykori tanítványa ugyanis látta, hogy a Latin-Amerikát egyre jobban jellemző politikai és pénzügyi bizonytalanság komolyan elővetíteti annak a „veszélynek” a lehetőségét, hogy európai hatalmak fegyveres erővel fogják pénzügyi követeléseiket behajtani, és erre valóban történtek is kísérletek. Ez nemcsak az 1823-as Monroe-doktrína figyelmen kívül hagyását jelentette, de remek alkalmat nyújtott Rooseveltnem arra is, hogy újból kinyilatkoztassa a világ előtt, milyen eszközökkel kívánja a „felsőbbrendű” Egyesült Államok a világ iránt érzett „kötelességét” megvalósítani. A Monroe-doktrína 1904-es Rooseveltnem-kiegészítése nem fukarkodott a megnövekedett hatalmi súllyal rendelkező Egyesült Államok nyugati féltekén való szerepét illetően. Az „igazságosság békéjére” törekedve az Egyesült Államoknak, „bármennyire vonakodva” is, de kirívó esetekben „gyakorolnia kell a nemzetközi rendőri” szerepét.⁵⁶ Az elv ekkor is az amerikai demokrácia tanítása és terjesztése volt, mindezt természetesen a világ felé érzett jótéteményként gyakorolva. A valóságban azonban jó ürügyként szolgált az elkövetkezendő két évtizedben számtalan katonai beavatkozásra Kubában, Nicaraguában, Haitin és a Dominikai Köztársaságban. Utólag megállapítható, hogy ezen országok egyikében sem sikerült tartós, amerikai mintájú demokráciát meghonosítani. Ez akkoriban azonban nem volt még egyértelmű, és különben is, az Egyesült Államok csak

⁵¹Twain, „The Hunting of the Cow”, 1907. október 8. és „The President as Advertiser”, 1907. szeptember 7., in DeVoto, 1940, 8. o., 18. o. Twainről magyarul lásd Bollobás, 2005, 220–230. o.

⁵²Theodore Rooseveltnem beszéde a pánamerikai kiállításon Buffalóban, 1901. május 20., in Morris, 1979, xvii. o.

⁵³Uo., 715. o.

⁵⁴Idézi Morris, 2001, 229. o.

⁵⁵Theodore Rooseveltnem elnöki beiktatási beszéde, 1905. március 4., in Hunt, 2003, 301. o.

⁵⁶Theodore Rooseveltnem üzenete a Kongresszusnak, 1904. december 6., *Foreign Relations of the United States*, 1904), xxxix, xli. o. Az ötletet egyébként már két évvel korábban is hangoztatta a Kongresszusnak küldött üzenetében. A Rooseveltnem-féle kiegészítésről lásd Ricard, 2006, 17–26. o.

kötelességét, eleve elrendeltségét teljesítette. Rooseveltnél óta tipikus az a vonulat, amelyik az amerikai erőt szinkronba kívánja hozni az amerikai szabadságminta követésének sokszor kiereszkedett követésével.

Rooseveltnél egyébként a ritka kivétel, aki elnöki mandátuma lejáratát is politikailag igen aktív maradt. Emlékezetes európai körútján (melynek során Magyarországra is eljutott⁵⁷) az oxfordi egyetemen tartott beszédében is az angolszász faj felsőbbrendűségét és a civilizáció terjesztésében kifejtett erőfeszítéseit dicsérte és jósolta a jövőre is. Mivel igen alaposan készült a beszédre, jól megfontolt és alaposan átgondolt szavakat intézett lelkes hallgatóságához: „Hosszú távon nem lehet semmivel igazolni az egyik fajnak egy másik faj ellenőrzését és igazgatását, ha csak nem ez az ellenőrzés és igazgatás a másik faj érdekében zajlik, és annak előnyére válik. Népeink elsősorban ezt tették eddig, és ennek a folyamatnak a jövőben még nagyobb lendülettel kell folytatódnia.”⁵⁸

Nem mindenki volt azonban hajlandó a győzelmi kürtöt fújni. Az intellektuális vezető réteg egy igen jelentékeny része nem értett egyet azzal, hogy az Egyesült Államok gyakorlatilag hódító háborút folytat, és ki akarja terjeszteni befolyását más területeken élő nemzetekre. Ezek az emberek úgy gondolták, Amerikának morális felsőbbrendűségét példamutatásban kell megtestesítenie, nem pedig gyengéssel szembeni erődemonstrációval. Úgy érezték, hogy a hosszú küzdelem a szabadság zászlaja alatt nemhogy nem kívánta meg a Spanyolországgal szembeni háborút, hanem hogy ezzel a kormány egyenesen veszélyeztette az igazi amerikai küldetést, és tévútra terelte az amerikai kivételességből fakadó kötelességet. William Graham Sumner, a Yale Egyetem korszakos figurája határozottan kelt ki a spanyolok ellen vívott háború ellen. Hitte, hogy így hazája pontosan azt a morális többletet veszíti el, amit a világgal szemben addig őrzött. Úgy érvelt, hogy a sokat szajkózott amerikai felsőbbrendűségnek csak populista irányzatát lehet hallani, és hogy ezek a szölamok csupán a tömegek megfélemlítését szolgálják. „Azt állítják, hogy ez az ország egyedülálló,

⁵⁷Peterecz, 2014, 5–19. o.

⁵⁸Roosevelt, 1910, 41. o.

hogy prosperitása bizonyítja kivételességét. Ezek közkeletű tévedések, amelyek idővel kiábrándulást fognak okozni. Az Egyesült Államok ugyan védett helyzetben van... Ez a védett helyzet azonban biztosan megváltozik majd.”⁵⁹ Sumner jól érzékelte az amerikai térhódítással együtt járó problémákat, amelyek aztán valóban sokszor napjainkig bonyodalmakat jelentenek az Egyesült Államoknak. Számára az új területek feletti irányítás „az amerikai emberek legjobb tradíciói, elvei és érdekei” ellen valók voltak, amely „nehéz problémák és politikai veszedelmek szövevényébe fog taszítani minket, amelyeket elkerülhetünk volna”.⁶⁰

Ráadásul az 1899 februárjában Amerikában megjelent Rudyard Kipling, „A fehér ember terhe” (*The White Man's Burden*) című verse csak felerősítette a két ideológiai tábor közötti vitát. Sokan igazolást láttak benne a civilizált népek – amely megjelölésen elsősorban a két angolszász országot értették – az emberiség érdekében történő előretöréséről. William Allen White sokak érzését fogalmazta meg, amikor az *Emporia Gazette* oldalain azt írta, „az angolszászok sorsszerű elrendelése az, hogy világhódítóként meneteljenek előre”.⁶¹ A spanyol–amerikai háború sikeres kimenetele számos amerikaiban keltett hasonló gondolatokat. Mások viszont irtózatosságot tapasztaltak a háború tekintetében az egész kampányt, amiben a vers csak egy újabb adag olaj volt a tűzre. Ezzel kapcsolatosan Benjamin Tillman dél-karolinai szenátor, noha némileg faji előítélet alapján, de mégis a következőket mondta: „Ezek az emberek nem alkalmasak a mi intézményrendszerünkre. Nem állnak készen a szabadságra, ahogy azt mi értjük. Nem akarják azt. Miért akarjuk rájuk erőszakolni azt a fajta civilizációt, amelyik nem megfelelő számukra, és amelyik szerintük csakis lealacsonyodást és az önbecsülés elvesztését jelenti, ami rosszabb az élet elvesztésénél is?”⁶²

⁵⁹Sumner, 1899, 187. o.

⁶⁰Uo., 188. o.

⁶¹*Emporia Gazette*, 1899. március 20., idézi Weinberg, 1935, 306. o.

⁶²Tillman beszéde a Szenátushoz, 1899. február 7., *Congressional Record*, 55th Congress, 3rd Session, 1899, 1532. o.

Richard Olney is az ellentábort népesítette. Noha nem sokkal korábban még éles szavakkal oktatta ki a briteket az amerikai szuverenitásról a nyugati féltekén, a következő évek amerikai külpolitikai lépései kiábrándították Olneyt. Az egykori kormányzati tisztviselő szerény keretei között hosszadalmas intellektuális harcot kezdett a mindenkori kormányzatok ellen, amelyben kifejezésre juttatta azokkal szembeni álláspontját. Elhibázottnak tartotta, hogy az elmúlt időszak külpolitikájának nyomán „állandóan lebecsültünk más népeket, míg saját felsőbbrendűségünkkel dicsekedtünk”.⁶³ Ami pedig konkrétan az amerikai kivételesség küldetéstudatát illeti, a következő kemény szavakat intézte olvasóihoz: „senki sem engedheti meg magának, hogy magára mint misszionárius nemzetre tekintsen, akinek az a feladata, hogy helyreállítsa és orvosolja a világ hibáit mindenütt.”⁶⁴ A Rooseveltt-féle új külpolitikai elvről kifejezetten negatívan szólt, amely sok szempontból ellene ment a nemzetközi jognak, és az amerikai „basáskodás” szerinte rossz irányba vitte a dolgokat.⁶⁵ De Olney nemcsak a republikánus kormányokat találta hibásnak, hanem a demokrata Wilson külpolitikája sem nyerte el tetszését. A Latin-Amerikában megnyilvánuló agresszív külpolitika Olney számára nem kecsegtetett túl sok jövőbeli haszonnal. Számára egy össz-amerikai együttműködés lett volna a kielégítő válasz az Európában dúló öldöklésre és nem az a fajta amerikai külpolitika, amit úgy jellemezett, hogy „Latin-Amerikát és Európát illető kapcsolataiban az Egyesült Államok most az előbbi szabadságának önjelölt védelmezője, míg a másik jogainak önjelölt kezese”.⁶⁶ De Olney is csak marginális figurának számított a maga kétkedő és intellektuális nyílvezzőivel, amelyek tompán pattantak le az egymást követő kormányzatok és a politikai elit által vehemenssen képviselt amerikai kivételességi vízióról, amely remek táptalajra talált az amerikai tömegekben, sőt elsősorban onnan is táplálkozott.

⁶³Olney, 1900, 1. o.

⁶⁴Uo., 5. o.

⁶⁵Olney, 1907, 418–430. o.

⁶⁶Olney, 1916, 189. o.

A vita tehát megint felizzott az amerikai küldetés két értelmezése között: terjeszteni kell-e az amerikai értékeket, és ezzel szabadságot és demokráciát „adni” más népeknek, vagy szigorúan a világtól való távolmaradás és emelkedett példamutatás lehet a választandó út a nemzet számára. Az expanzionizmust ellenzők gyűjtőtáborra volt az Anti-imperialista Liga (Anti-Imperialist League), amely magában foglalt politikusokat, nagy presztízsű gondolkodókat, írókat, szociális munkásokat stb.⁶⁷ Nem arról van szó, hogy ez az ellentábor ne hitt volna az amerikai kivételességben. Sőt, sok szempontból azt mondható, hogy ők voltak a konzervatív eszmék hordozói e téren. A korábbi elnök Grover Cleveland is úgy nyilatkozott Hawaii anektálása kapcsán, amit korábban elnökként még meg tudott akadályozni, hogy ez a fajta terjeszkedés „a nemzeti küldetés teljes kiforgatása. A mi küldetésünk az, hogy a korábbinál nagyszerűbb országot építsünk abból, amink van, nem pedig, hogy szigeteket kebelezünk be.”⁶⁸ Leegyszerűsítve, ezeknek az embereknek a felfogásuk nem egyezett a társadalom szélesebb rétegeinek kívánságával, amit a mindenkori politikai vezető elit jól használt ki, ami idővel egyre inkább egy dinamikusabb és erőszakosabb külpolitikához vezetett. Ahogy az egyik történész összegezte, „az amerikai küldetés két drámaian eltérő víziója komolyabb vizsgálatot érdemel: a domináns nézet szerint a szabadság alapja egyenlő a nemzeti nagyság aktívabb szerepvállalásával a nemzetközi ügyekben, míg az ellentábor olyan külpolitikát részesít előnyben, amelyikben alapvető fontosságú a visszafogottság, amely így az otthoni szabadságot tudja tökéletesíteni”.⁶⁹

Tehát amíg egyesek az amerikai misszió beteljesülését látták az amerikai birodalom megszületésében, addig megint mások pontosan ennek a küldetésnek az aláásását vélték felfedezni. Azt lehet állítani, hogy a mexikói–amerikai háború folyamán lezajlott események ismételték magukat abból a szempontból, hogy a két ideológiai ellentábor ismét összecsapott a vélt igazság megtalálásban és érvényesítésében.

⁶⁷Erről részletesebben, Hunt, 1987, 37–41. o.

⁶⁸Merk, 1963, 263. o.

⁶⁹Hunt, 1987, 43. o.

sében. Noha mindkét fél az amerikai kivételesség nevében gondolta azt, hogy igaza van, mindketten másképpen értelmezték a tényeket, a lehetőségeket és a felelősséget. De csakúgy, mint ötven évvel korábban, most is a terjeszkedéspártiak, az amerikai kivételesség küldetés-tudatának agresszív képviselői kerültek ki győztesen, ahogy az Egyesült Államok a huszadik századba lépett.

Herbert Croly, a századforduló kiemelkedő társadalomtudósa is megállapította, hogy „polgáraink képzeletében hazánk még mindig az Ígéret Földje”, de rámutatott arra is, hogy ez csak a „szűz vadonnak” és az Atlanti-óceán által nyújtott védelemnek volt köszönhető.⁷⁰ Azt biztosan nem vette észre, és ez jól mutatja a mítoszok erejét, hogy ő maga is a „szűz föld” mítoszáat használta tényként egy másik mítosz megkérdőjelezésére. De ez nem annyira meglepő, hiszen ez mélyen gyökeredzett és a mai napig gyökeredzik amerikaiak százmillióinak szívében és lelkében, ráadásul, mint ahogy egy későbbi passzus elárulja, Croly is osztotta az amerikai kivételesség gondolatát. „Az amerikai rendszer testesíti meg a legvérmesebb reményeket egy remek földi életre, amit az emberiség valaha is próbált”, majd kicsivel később ehhez hozzátette, „az amerikai gazdasági, politikai és társadalmi szerveződés polgárainak az anyagi prosperálás előnyeit biztosította, emellett politikai szabadságot és egészséges természetes egyenlőséget. Ez a teljesítmény nemcsak az amerikaiaknak előny, de az egész világ és a civilizáció számára is.”⁷¹ Ross úgy találta, és erre az előbb említett Croly is remek példa, hogy az amerikai társadalomtudományok képviselői a huszadik század közepéig újra és újra olyan modelleket állítottak fel a világról, amelyek az amerikai kivételesség értékrendjét és logikáját követték. Ennek megfelelően a kivételességtudat társadalomtudományi leképződése követte a történelmi változásokat és azok interpretálását.⁷²

Az Egyesült Államok abban valóban kivételes volt, és sok szempontból mind az a mai napig, hogy bevándorlók millióinak adott ott-

⁷⁰Croly, 1909, 3, 7. o.

⁷¹Uo., 13, 16. o.

⁷²Ross, 1991, 472. o.

hont. Azok a (részben) mítoszok, mint az ígéret földje, a szabadság hazája, az Újvilág, és olyan valóságos elemek, mint a vallásszabadság, a szabad föld, a szabad földrajzi és társadalmi mobilitás vagy a politikai egyenlőség (noha ez sokszor feltételes volt), érthető módon sokakat vonzott, elsősorban az európai, majd később dél-amerikai és ázsiai szegényeket, elnyomottakat vagy kalandvágyó embereket. Ezek az emberek idővel amerikaiak lettek, és nagy részben levetkőzték eredeti etnikumukat, szokásaikat és nyelvüket is. Noha Amerikában sokan ellenségesek voltak a bevándorlók tömegeivel szemben (ők voltak a nativisták, akik a bevándorlókban Amerika tisztaságát látták bemocskolódni, és ezáltal úgy gondolták, hazájuk elveszítheti kivételes státusát – tehát az éremnek mindig két oldala van), az Egyesült Államoknak sok szempontból szüksége volt ezekre a milliókra a gazdaság számos ágazatában, másrészt látszólag igazolta azt is, hogy Amerika valóban kivételes ország, ahol a már említett mítoszok megvalósulnak. Persze a bevándorlók nagy része nyomorgott, de otthoni körülményeikhez képest sokszor még így is előnyösebb helyzetben találták magukat, és sokuk tudta pénzzel támogatni az otthon maradtakat.

Israel Zangwill halhatatlanná vált *Olvastótégely* című drámája nyomán, amely darab címe az egyik jól ismert metafora lett az Egyesült Államokra, ami a bevándorlók idővel való teljes beilleszkedését, amerikaivá válásuk folyamatát jelzi. A „beolvasztás” ötlete már régóta jelen volt különböző művekben, hiszen már Crèvecoeur is használta igei formában és Emerson is leírta, de a köztudatba nem került be. Noha mára már nem tanúsítanak a hasonlatnak annyira akkurátus leíró erőt, mégis jól megragadott valamit abból, ahogy Amerika szeretett volna gondolni magára: a különböző népekből érkezők egy új, az amerikai nemzetté válása eredettől függetlenül. Zangwill darabja egyébként eléggé megosztó volt, nemcsak az idegenek beözönlésétől berzenkedő nativisták között, de talán érdekes módon különösen a bevándorlók körében.⁷³ A darab főhőse, aki oroszországi zsidó bevándorló, reményei beteljesülését keresi Amerikában. Az író által a

⁷³A darabról és annak fogadtatásáról és értelmezéséről lásd Gleason, 1964, 20–46. o.

szájába adott sorok sokszor szinte kampányszerűen ontják az amerikai kivételesség gondolatait. Amerika „ragyog és világít – az a hely, ahol Isten minden arcról letörli a könnyeket”, „a szabadság nagy fátyla, mely szétszórta fényét a vizeken és földeken”, vagy Amerika a „nagy olvasztótégely, ahol minden európai faj összeolvad és átalakul”, amiből idővel megszületik a „szuperember”.⁷⁴ A szokásos terminusok, mint például „az emberiség reménye” és a „holnap országa” végigkísérik a darabot, de természetesen a mű végén jön a legelementárisabb kinyilatkoztatás: „Itt főgnak egyesülni, hogy felépítsék az Ember Köztársaságát és Isten Királyságát. Oh, Vera, mi Róma és Jeruzsálem dicsősége, ahol minden nemzet és faj imádni és visszatekinteni megy, Amerika dicsőségéhez képest, ahol minden faj és nemzet dolgozni jön és előre tekint!”⁷⁵ Mindenesetre egy új szimbólum született, amely ismét csak az Egyesült Államok kivételességére hívta fel a figyelmet, amellettt hogy többféle értelmezésre is módot adott.

A tizenkilencedik évszázad végére még Rómának is szembeötlő volt az elsősorban protestáns amerikaiak viselkedése, különbözősége Európától, de elsősorban az Anyaszentegyház tanaitól. Sőt, ez igaz volt saját ottani nyájára is. A katolikus egyházfő az amerikai szabad politikai felfogásban és szólásszabadságban, a szabados életvitelben és a hithez való viszonyulásban „veszélyt” vélte felfedezni, amit „el kell kerülni”. Róma nem tudta helyeselni azt az életvitelt, „amit egyesek »amerikanizmusnak«” neveznek. XIII. Leó szerint, ha ezen a terminuson azt kell érteni, hogy bizonyos egyedi felfogást jelent, és „továbbá, az önök politikai közege és azok a törvények és szokások jelentik, amelyek önöket irányítják, akkor nincs ok a név különlegességére hivatkozni”. Viszont ha valóban a fentiek igazak az amerikaiakra, és azokat még „magasztalják” is, akkor ez „káros rájuk csakúgy, mint országukra nézve”. A veszélyt Leó pont a másságban látta. „A gyanú, miszerint önök között néhányan az Egyházat Amerikában a világ más részéhez képest különbözőnek tekintik”, az Anyaszentegyház vezetője

⁷⁴Zangwill, 1909, 34, 38. o.

⁷⁵Uo., 92, 199. o.

számára elfogadhatatlan.⁷⁶ Természetesen afféle féltékenységről vagy féltésről van szó. Amit a pápa kevésbé vett figyelembe, az az volt, hogy ekkoriban a katolikusok száma az Egyesült Államokban, noha a Közép- és Kelet-Európából megindult nagyszámú bevándorlásnak köszönhetően jelentősen kezdett nőni, a protestánsok mögött még mindig elenyésző volt. A lényeg inkább a mi szempontunkból az, hogy a római székhelyű katolikus vallási vezető is felfigyelt az amerikai kivételesség különböző megnyilvánulásaira, és érthető okokból ellenezte azokat. Ráadásul a protestantizálódás egyik meglepő fejleményeként a katolikus főpapok egyre inkább összebékítették a katolikus univerzalizmust az amerikai nacionalizmussal, éppúgy zengték ezt a diadalittas szót, különösen a tizenkilencedik század vége felé. Ennek talán legkiemelkedőbb képviselője, John Ireland érsek például egyszer így szózkodott: „A jövő kiválasztott nemzete!... az eljövendő korok királynője, úrnője s tanára... [Amerika] merészségének a haladás versenyében és elkötelezettségének a szabadság szentélyénél nincs határa.”⁷⁷ Érthető, hogy a többségi protestáns kultusszal szemben a katolicizmusnak sikeresen kellett beolvadnia az amerikai kultúrába, s ilyen értelemben érthetőek ezek a szavak. Ráadásul, ezek voltak azok az évek, amikor az Egyesült Államok világhatalom lett, ami még inkább jó táptalajt adott polgárainak ahhoz, hogy hazájukat magasztalják vallási hovatartozástól függetlenül. A spanyol–amerikai háború gyors győzelme után pedig Ireland ezt mondta a hívőknek: „Miért adta Isten nekünk a győzelmet és nagyságot? Nem azért, hogy büszkénk legyünk hatalmunkra... Arról van szó, hogy a Mindenható küldetéssel bízta meg ezt a köztársaságot, mégpedig hogy tárja a világ elé a közszabadság ideálját, a teljes emberiség magasra emelésének ideálját.”⁷⁸ Az evangélikus protestánsok stílusát, eszméit és szavait visszhangozva Amerika küldetésének isteni legitimitását hangoztatta

⁷⁶XIII. Leó pápa *Testem Benevolentiae Nostrae*, „Concerning New Opinions, Virtue, Nature and Grace, with Regard to Americanism” címmel a baltimore-i érseknek 1899. január 22.

⁷⁷Idézi Dohen, 1967, 108. o.

⁷⁸Uo., 145. o.

már korábban is: „Hinnünk kell – mondta például Ireland 1889-ben –, hogy Amerikának egyedülálló küldetése van, mely dicsőséges számára és kedvező az egész fajnak. Ez az a küldetés, hogy új társadalmi és politikai rendet teremtsen.”⁷⁹

Hatalmas változást figyelhetünk tehát meg. A kezdeti példamutatótól és isteni küldetéstől elérkeztünk az agresszív civilizációterjesztésig. Az Istennek való megfelelést gyakorlatilag felváltotta a gyengébb államok részéről az Amerikának való megfelelés követelménye. Mindez az emberiesség és a béke érdekében történtek. Valóságban a megnövekedett hatalmú Egyesült Államok egyéb hatalmakkal való imperialista versengése folyt egy, a hazai közvélemény számára jól megemészthető ideológia köpenyébe burkolva. Jó példáját adja a közfelfogásnak, amikor az egyik század eleji friss diplomata a következőképpen fogalmazott, amikor hosszú idő óta Európában élő protezsztját arra akarta ösztökélni, hogy látogasson végre haza: „Azt hiszem, amikor csak lehetőség adódik, el kellene utazni Amerikába, megnézni az országot, és tanulni nagyszerűségéről, helyzetéről, megnézni fiait, milyen remekek is más nemzetekkel való összehasonlításban, hogy mennyire felsőbbrendű Amerika!”⁸⁰

Hatodik fejezet

Amerika a világháborúban

A következő jelentős állomás az Egyesült Államok nemzetközi szerepvállalására és egyben kísérlet annak befolyásolására az első világháborúval jött el. Ez mindenképpen újabb fordulópontot jelentett az ország életében. A néhány évvel korábbi spanyol–amerikai háborúval az Egyesült Államok „nagykorú” lett, és egyben fontos, megkerülhetetlen világpolitikai tényező. 1914-ben a világháború kitörésével viszont Európához fűződő kapcsolatát kellett végiggondolnia és esetlegesen újraértékelni. Az amerikai köztársaság gyakorlatilag első napjától fennálló semlegességi politika Európával szemben most választás elé állította az amerikai vezetőket. Tradicionális külpolitikai hagyományai alapján az Egyesült Államoknak távol kellett volna tartania magát mindenféle Európában dúló konfliktustól, és ennek megfelelően a hivatalban levő Woodrow Wilson elnök kezdetben nem is engedte, hogy a dolgok hadviselésig fajuljanak. Olyannyira tükrözte ez az amerikai közvélemény túlnyomó többségének véleményét, hogy 1916-os újraválasztási kampányában a „nem vitt minket háborúba” szlogennel sikerült újbóli négy évre felhatalmazást nyernie a választópolgároktól, noha ekkor már látható jelei voltak annak, hogy Amerika is háborúra készül. És mire Wilsont másodszor is beiktatták, gyakorlatilag eldőlt, hogy Amerikának muszáj lesz harcoló félként részt vennie a háborúban. Erre több indok is megfelelő alapot szolgáltat.

A világháborúval komoly amerikai érdekek sérültek. Az amerikai kereskedelem hatalmas profitja először jelentősen megcsappant a fennálló európai korlátozások miatt, ráadásul függetlenül a deklarált semlegességtől, amerikai hajókat is érték tengeralattjáró-támadások, amelyek az anyagi káron felül emberéleteket is követeltek. Az ame-

⁷⁹ Ireland, 1905, 76. o.

⁸⁰ Robert Bliss Mildred Blissnek, 1904. február 14., Bliss Papers.

rikai magánbankok hiteleinek köszönhetően azonban hadikonjunk-túra alakult ki, amit később állami kölcsönök is tovább segítettek. De az anyagi oldal természetesen csak egy szempont volt a komplex kérdésben. A német hadvezetés próbálta Mexikót egy esetleges Amerika-ellenes háborúba bevonni, de a terv nyilvánosságra került, és hatalmas felháborodást váltott ki országszerte.¹ Ezzel párhuzamban voltak még geopolitikai következtetések is, amikkel az Egyesült Államoknak szembe kellett néznie egy esetleges német győzelem esetén, és ezek cseppet sem voltak megnyugtatóak, mert az amerikai szuverenitás lehetséges csorbulását vizionálták, amely az amerikai életmód fenntarthatatlanságát vetítette elő. És persze ott volt a humanitás és világbéke kérdése, amely mindig magasan lengett Amerika zászlaján. Tehát szinte minden oldalról meggyőző érvek sorakoztak fel, hogy az Egyesült Államoknak részt kell vennie a harcokban, kerül, amibe kerül. De nem szabad figyelmen kívül hagyni Wilson személyiségét sem, aki ezt az „alkalmat” megragadva kiszélesítette az addigi célokat és kereteket, amikor 1917 áprilisában hazája végül hadat üzent Németországnak.²

Woodrow Wilson erősen hitte, hogy „Amerika ereje a morális elv ereje”, hogy „az amerikai idea az emberiséget szolgálja”, és hogy az Egyesült Államok katonai erejét „az emberi faj szellemének felemelésére” használja.³ Ezen természetesen az amerikai eszmék világon való elterjesztését értette, ami a világot jótékonyan szolgálja. Wilson már a Princetonban eltöltött rektori ideje alatt a jövőt illetően nagyot mert álmodni: „Úgy hiszem, szívünkben tudjuk, hogy mi fogjuk uralni a világot.”⁴ Sőt, korábban is hangot adott hazája különleges státusának. Wilson a spanyol–amerikai háború nyomán kialakult helyzetben amellet kardoskodott, hogy az amerikai fennhatóság alá

¹Ez volt a hírhedt Zimmermann-távirat, amelyben a németek az 1848-ban elvesztett mexikói területeket ajánlották fel cserébe katonai segítségért az USA ellen, amennyiben az hadba lép Németország ellen.

²Remek összefoglaló leírás Wilson politikai világképéről magyarul Glant, 2008, 224–228. o.

³Idézi Calhoun, 1993, 2. o. és Hart, 2002, 37, 38. o.

⁴Idézi Ninkovich, 2010, 156. o.

vont területeken valamiféle gyámságot kell ellátniuk, és hogy az amerikai kormányzati formát kell megpróbálni felelősségteljesen átadni ezeknek az embereknek. A trentoni csata 150. évfordulóján tartott beszédében is ez volt a központi téma, és Wilson szerint az amerikai nemzet már születésekor „küldetéssel érkezett a világra”.⁵ De megemlítette ugyanitt a „szűz földet”, a folyamatosan nyugatra haladó határvidéket, amely annyi területi nyereség után „ki tudja, hol végződik majd?”⁶ Ugyanakkor azt is kihangsúlyozta, hogy „mérlegeljük kötelességeinket lelkiismerettel, és mérsékeljük ambícióinkat azzal a tudattal, hogy szolgálni és nem leigázni akarjuk a világot”.⁷ Ebben a beszédbe Wilson, aki ekkor kezdett országos hírnévre szert tenni, gyakorlatilag belesűrítette az amerikai kivételesség gondolatának számos elemét. Nem ez volt az egyetlen ilyen beszéde vagy írása. Sőt, Wilson megnyilvánulásai telis-tele voltak nemzete felsőbbrendűségét és kivételes státusát hirdető szövegekkel már jóval azelőtt, hogy elnök lett volna, és ez utána sem hagyott alább.

Wilson egy 1912-es tavaszi kampánygyűlés alkalmával úgy nyilatkozott, hogy „kiválasztottak vagyunk, mégpedig kimagaslóan kiválasztottak arra, hogy a világ nemzeteinek megmutassuk, hogyan is sétáljanak a szabadság útjain”.⁸ Ekkor még maga Wilson sem gondolhatta teljesen komolyan, hogy néhány éven belül alkalma lesz az elnöki székért folytatott kampányszöveget kemény valutára váltani, de az idézet mégis jól jelzi belső világképét. Noha Európában egyre kézzelfoghatóbbnak tűnt a veszély egy fegyveres összetűzésre a két egymásnak feszülő szövetségi rendszer között, a tengerentúlon nem ez volt az elsődleges fontosságú téma. Sokkal fontosabb volt a progresszív politikai irányzat politikai lecsengése például olyan területeken, mint a nők politikai egyenjogúsága, a pénzügyi és ipari konglomerátumok megzabolázása, az élelmiszer-higiénia problémája, hatalmas területek

⁵Woodrow Wilson, „The Ideals of America.” *Atlantic Monthly*, 1902. december, in Baker és Dodd, 1925, első rész, 420. o.

⁶Uo., 426. o.

⁷Uo., 442. o.

⁸Idézi Guyatt, 2007, 319. o.

kormányzati ellenőrzés alá vonása vagy éppen a szesztilalom kérdése. De a nemzetközi viszonyok alakulása úgy hozta, hogy az Egyesült Államoknak ki kellett lépnie a nemzetközi színtérre; kényszeredetten ugyan, de részt kellett vennie az európai háborúban. Néhány héttel a háborúba való belépés előtti második elnöki beiktatásakor Wilson egyértelművé tette, hogy számára Amerika alapító eszméi nem egy területre vagy egy földrészre szorítkoztak: „Mindig is tudtuk és dicsekedtünk vele, hogy ezek a felszabadult emberiség elvei.”⁹

Elnökként is mindig bátran fogalmazott. Második évértékelő beszédében például, miközben Európában már nyár óta dúlt az első világháború, saját, hivatalosan is semlegesként deklarált országa népének „hangja a béke, a reménység és a szabadság hangja a világ népei között”.¹⁰ Pár hónappal később továbbvitte a gondolatot egy, a külföldön született amerikaiaknak tartott nagygyűlésen: „Amerika példája különleges példa kell, hogy legyen”, hiszen a nemzet birtokolja azokat „a nagy ideálokat, amelyek Amerikát a világ reményévé tették”.¹¹ Nem is titkolt célja volt az elnöknek, hogy „Amerika nagszerű példát mutasson, nemcsak morálisan, de intellektuálisan is”.¹² Erre azért is volt szükség, mert „tudatjuk az emberekkel, hogy a mi sorsunk nem választható el a világ sorsától, Amerika célja az igazság és az emberiség szeretete”.¹³

Ahogy az egyik történész rámutatott, Wilson az amerikai liberális elvek elterjedése mellett az amerikai kapitalizmust is éppen úgy terjeszteni kívánta, mert a kettő együtt jelentette számára azt a kivételes státust, aminek más országokban való meghonosításával mind az Egyesült Államok nemzetbiztonsága és gazdasági ereje, mind a világ országai egyaránt profitálnak. Jó példája ennek egy 1916-os detroiti

⁹Woodrow Wilson második elnöki beiktatási beszéde, 1917. március 4., Hunt, 2003, 332. o.

¹⁰Woodrow Wilson második évértékelő beszéde, 1914. december 8., in Baker és Dodd, 1926, első rész, 224. o.

¹¹Uo. 322.

¹²Woodrow Wilson, „The Day of Isolation Is Gone”, 1916. november 4., in Baker és Dodd, 1926, második rész, 392. o.

¹³Uo., 394. o.

beszéde, amit nemzetközi üzletkötőknek tartott. Ebben arra szólította fel hallgatóságát, hogy a nagy képet tartsák szem előtt, ne az apró részleteket, és figyelmüket az egész világra terjesszék ki, mert „önök amerikaiak, és önöknek kell elvinni a szabadság, az igazság és az emberiség elveit, bárhová is menjenek. Menjenek, adjanak el termékeket, amelyek a világot kényelmesebbé és boldogabbá teszik, és térítsék meg őket az amerikai elveknek.”¹⁴ Tehát a szigorúan idealisztikusnak tartott Wilsonnak voltak más, igencsak pragmatikus elvei is.

A világháborúba lépéssel egyidejűleg hívták életre a Creel-bizottságot (hivatalos nevén Committee on Public Information), amelynek fő feladata volt terjesztetni az amerikai állam háborús céljait, demokratikus értékeit és Woodrow Wilson megváltó személyiségét. Embereik az Egyesült Államokon belül és azon kívül is tevékenykedtek, gyakorlatilag behálózták az egész világot, és felhasználták a kor modern technikai vívmányait egy átfogó propagandamanőverben az amerikai kivételesség terjesztésére. A bizottság munkájáról megjelent könyvek címei is sokat sejtetőek.¹⁵

Wilson a háborúba lépés után írta az amerikai katonákról: „Az egész világ titeket figyel, mert egyfajta, különleges értelemben a szabadság katonái vagytok... Tegyük fel magunk előtt a mércét olyan magasra, hogy dicsőség legyen ahhoz felérni, és aztán éadjunk fel hozzá, és szerezzünk újabb babérlevelet Amerika koronájára.”¹⁶ A lényeg, hogy akárhány elemből is állt össze a wilsoni világkép lényege, legfontosabb építőköve az amerikai kivételesség messianisztikus jellege, az amerikai demokrácia és világkép terjesztése volt. Előfordult, hogy saját személyes messianisztikus küldetéséről beszélt, miközben a békekonferencián huzakodott az európai hatalmakkal: „Ha nem érezném, hogy Isten személyes eszköze vagyok, akkor nem tudnám tovább foly-

¹⁴Woodrow Wilson, „Fighting is the Slow Way to Peace”, 1916. július 10., in Baker és Dodd, 1926, második rész, 233. o.

¹⁵Részletesebben lásd erről, Creel, 1920; Rosenberg, 1982; Vaughn, 1980; Axelrod, 2009. Magyarul jó összefoglalás a bizottságról és annak az Osztrák–Magyar Monarchia Amerikában élő kisebbségeivel kapcsolatos munkájáról, Glant, 2008, 159–177. o.

¹⁶Woodrow Wilson 1917. szeptember 3., idézi Gabriel, 1940, 367. o.

tatni.¹⁷ Nehéz két lábon járó racionalitást számon kérni egy ilyen gondolkodású embertől, vagy pragmatizmusra számítani a világ dolgait illetően.

A háború minden szörnyűsége ellenére, nem beszélve arról, hogy európai ügyekbe sodródott az Egyesült Államok, Wilson felismerte, hogy ennek következtében fontos szereplője lehet a békétárgyalásoknak, ahol az amerikai kivételesség számára eljött az idő, hogy maga által választott prófétáján keresztül megváltsa a világot – amerikai ízlés szerint. Ehhez viszont tényleges harcoló félként kellett megjelenni, és ez is oka volt az amerikai hadba lépésnek. Miután az Egyesült Államok is hadviselőként vett részt a véres küzdelmekben, az elnök nem kevesebbet tűzött ki célul, mint „biztonságossá tenni a világot a demokrácia számára”.¹⁸ Vagy ahogy egy történész fogalmazott, „Woodrow Wilson, az alapvető liberális ikon, nagyon is meggyőző imperalista keresztes hadjáratot folytatott”.¹⁹

Wilson egy amerikai felfogáson alapuló nemzetközi békét látott volna szívesen, amely jól szolgálja az Egyesült Államok nemzetközi erőterben való helyét és mozgását. Saját magát a béke apostolának tartotta, és mint láttuk, szilárdan hitt az amerikai gondolatok felsőbbrendűségében. Szerinte a béke egyik alapvető biztosítéka az lett volna, ha minél több demokratikus berendezkedésű állam van. Ez egy pragmatikus elgondolás, és történelmi tény, hogy demokráciák nem támadnak egymásra, nem kezdeményeznek egymással háborút. Wilson 14 pontja az első ilyen megfogalmazás, ami szintén iskolát teremtett.²⁰ De Wilson szemellenzővel tekintett a világ realitására, és a valós tapasztalatok helyett absztrakt fogalmakra akarta helyezni a világ sorsát. Az alapító atyák bölcsessége és a történelem addigi lefolyása helyett meg volt róla győződve, hogy az emberiség kész maga

¹⁷Idézi Chace, 2004, 268. o.

¹⁸Wilson üzenete a Kongresszusnak, 1917. április 2., 65th Congress, 1 Session, 120. o.

¹⁹Steel, 2003.

²⁰A Wilson nevével fémjelzett külpolitikai elvekről lásd Mead, 2002, 132–173. o.

mögött hagyni néhány legalapvetőbb tulajdonságát: ambíciót, rivalizálást, érdekeket, szenvedélyt vagy szeszélyt, és helyette keblére ölel egy az egész világot átfogó testvériséget, ami a demokrácián, még hozzá az amerikai demokrácián alapszik.²¹ Wilsonnak nem is sikerült egy amerikai békét rákényszeríteni a világ más vezető hatalmaira. Részben az európai diplomácia állt ellen, részben saját hazájának megváltozott politikai térképe gátolta meg. A háború borzalmaitól elsörnyedt amerikai nemzetben ugyanis ismét felerősödtek a régi beidegződések, miszerint az Egyesült Államok úgy maradhat tiszta, és ezáltal példamutató, amennyiben elkerüli Európával, illetve a világ más országaival való szoros politikai együttműködést. A konzervatív republikánus előretörés azt eredményezte, hogy Wilson nem tudott saját hazájában próféta lenni. A Kongresszusban többségbe kerülő republikánusok könnyen megakadályozták, hogy a Wilson által jegyzett, szerintük azonban súlyosan elhibázott béke az Egyesült Államokra nézve kötelező legyen, így a Szenátus nem ratifikálta azt.

De nemcsak a republikánusok közt voltak Wilsonnak ellenlábasai, hanem saját táborában is, miután rengeteg embert hagyott elhidegülni magától. Rugalmatlan ember lévén, a kompromisszumokra gyakorlatilag képtelen Wilson sok hithű társát is eltántorította ügye mellől. Jó példája volt ennek külügyminisztere esete. Robert Lansing a párizsi békekonferenciáról írt emlékirataiban, melyben a közte és az elnök közti feszültségekről és nézetkülönbségekről bőven szólt, gyakran vitába szállt Wilson idealisztikus elképzeléseivel. Leginkább az örendelkezés elvéről fogalmazott meg negatív kritikát, ami ugyebár az egyik sarokköve volt a háború utáni wilsoni világképnek. Egy naplóbejegyzésében úgy írt, a terminus veszélyes és „lehetetlen követelések alapját fogja szolgálni a békekonferencián... A kifejezés egyszerűen dinamittöltet. Olyan reményeket szít, melyeket nem lehet valóra váltani. Attól félek, ezek életébe fog kerülni. Végezetül hiteltelenné fog válni, és egy olyan idealista álmának hívják majd, aki nem volt tudatában a veszélynek, amíg már túl késő nem volt ellenőrzés alá

²¹Gamble, 2009, 117. o.

vonni azokat, akik a gyakorlatba át akarták ültetni az elvet.”²² Lehet, hogy Lansing sértődöttségéből írta könyvét, de ez nem von le semmit abból a jogos kritikából, amit megfogalmaz. A wilsoni elvek valóban túlfűtött reményekhez vezettek, amiket bizonyos népcsoportok ki tudtak használni és üdvözöltek, de egyes nemzetek pont a wilsoni elvekre való hivatkozás miatt szenvedtek el nagy veszteségeket, mint például a magyarok.

Az elnök persze megpróbált mindent. De hiába próbált Wilson az amerikai kivételességgel érvelni, és azzal meggyőzni az amerikaiak többségét, hogy „ha Amerikai hátat fordít az emberiségnek, akkor az emberiségnek nem lesz a világon hova fordulni”.²³ Amikor Wilson körúton beszélt az amerikai embereknek, hogy így próbáljon meg a szenátus feje fölött átnyúlni, és sikerüljön elfogadtatni a Népszövetséget, egyik állomáskor így szólt az őt hallgató tömeghez: Amerika „azt mondta születésekor az emberiségnek: »Azért jöttem, hogy megváltsam a világot azáltal, hogy szabadságot és igazságot adok neki.« Most az emberiség döntőbírása előtt állunk, hogy beváltuk ezt a halhatatlan ígéretet.”²⁴ Abban ugyan nem volt az amerikaiaknak vitájuk az elnökkel, hogy „Amerika az egyetlen idealisztikus nemzet a világon”, de ebben a saját útját szabadon járó Egyesült Államokat akartak látni, aki Istennel való összefogásában a saját akaratából és tehetségéből mutatja meg a világnak a fény felé vezető utat.²⁵ Wilsont néha teljesen elhagyta realitásérzéke. Erős túlzás kellett ugyanis ahhoz, hogy a Népszövetséget népszerűsítő turnéján azt mondja hallgatóságának, „Amerika végtelen kiváltsága, hogy betölthette sorsát, és megmenthette a világot. Nem habozom azt állítani, és józanul ítélem meg a történelmet, hogy az amerikai katonák mentették meg a világ szabadságát.”²⁶ De mivel a Népszövetség – a békeszerződés egyik

²²Lansing naplóbejegyzése, 1918. december 30., in Lansing, 1921, 97–98. o.

²³Woodrow Wilson Sioux Falls-i beszéde, 1919. szeptember 8., in Shaw, 1924, 822. o.

²⁴Woodrow Wilson St. Louis-i beszéde, 1919. szeptember 5., in 66th Congress, 1st Session, 47. o.

²⁵Uo.

²⁶Woodrow Wilson beszéde, 1919. szeptember 24., in Link, 1990, 469. o.

legfontosabb pontja és az amerikai elnök számára a béke legfontosabb sarokköve – nem nyerte el politikai ellenfelei, sőt sok demokrata egyetértését sem, az elnök kudarcra volt ítélve. Hiába állította Wilson azt a Népszövetség védelmében, hogy az amerikai nemzet „arra hivatott, hogy egy felelősségteljes példával szolgáljon az egész világnak, milyen is a szabad kormányzati forma, és hogy mit tehet a helyes alapvető mértékek fenntartásában, mind a nemzeti, mind a nemzetközi színtéren”, a vita az elnök ellenében dőlt el.²⁷ A háború után, utolsó éwertékelő beszédében a fizikailag megtört Wilson a demokráciát szinte egybeolvasztotta Amerikával. Mint mondta, „nyilván az Egyesült Államok sorsszerű elrendeltetése, hogy annak a kísérletnek az élére álljon, amely ezt a szellemiséget győzelemre vezeti”.²⁸ S mivel Wilson szerint hazája „szükségszerűen a világ mintademokráciája, a demokrácia diadala az ő sikerén múlik”.²⁹ Wilson tehát jó amalgámját adta az amerikai idealizmusnak és az amerikai értékek megkérdőjelezhetetlen igazságának, felsőbbrendű önhittségének. Ahogy Ronald Steel írta, „a wilsonizmus nem elsősorban a demokrácia vagy a nemzetköziség doktrínája, hanem az amerikai kivételességé. Ez maga »a város a hegyen« gondolat globális dimenziókba való kiterjesztése, az amerikai hegemonia ideológiai társa.”³⁰

Wilson még élete utolsó írásában is hű maradt alapelveihez. Hazája demokráciája kivételes és fő feladata a demokrácia elterjesztése a világban: „A világot biztonságossá tettük a demokrácia számára. Nem kell attól félni többé, hogy bármilyen örült ötlet, amit az arcátlan és tudatlan Hohenzollernek és tanácsadóiak dédelgettek győzedelmeskedhet a demokrácia ellenében.” Az autokratikus monarchiák azonban csak az egyik felét jelentették a leselkedő veszélynek. „De a demokrácia még nem tette a világot biztonságosabbá az irracionális forradalom ellen. Állhatatosan és sürgősen vár ez a fontos feladat

²⁷*New York Times*, 1920. október 4.

²⁸Woodrow Wilson nyolcadik éwertékelő beszéde, 1920. december 7., in Baker és Dodd, 1927, második rész, 514. o.

²⁹Uo., 515. o.

³⁰Steel, 2003.

a demokráciára, ami nem jelent kevesebbet, mint a civilizáció megmentését. Ez elől nem lehet elfutni, hacsak minden, amit felépítettünk romokká nem porlik körülöttünk. És ezt a feladatot az Egyesült Államoknak, mint a demokráciák legnagyobbikének kell végrehajtania.”³¹ Ezek a gondolatok egyben az 1917-ben az Oroszországban történt bolsevik forradalom óta az amerikai gondolkodásban egyre jobban kézzelfogható vonalat is jól tükrözték.

A forradalmak igen izgatták az amerikai politikai és közgondolkodást. Az amerikaiak ebben a szférában is azt a talán már nem is meglepő következtetést vonták le, hogy csak az ő korlátozott, felvilágosult, az emberi boldogságot elősegítő és észszerű forradalmuk lehet az egyetlen követendő példa. A világnak a szabadság felé vezető úton az amerikai modellt kell követnie, hiszen minden más esetben, és a francia vagy latin-amerikai példák jól mutatták, a vérengzés és despotizmusba valló visszahullás egyértelmű jelei jelentkeznek. Különösen az első hullám (1789–1821) volt csalódásokkal teli az amerikaiaknak, de az 1821-es görög szabadságharcotól egészen a párizsi kommün (1871) radikalizmusáig bezárólag, az amerikaiak nagy része kiábrándult más országokban lefolytatott forradalmi kísérletekből. Noha az idegen elnyomás elleni felkelések, mint például az 1848-as magyar küzdelem, lelki támogatásra talált, konkrét lépéseket nem tudtak és nem is akartak tenni érdekében. John Quincy Adams figyelmeztetése ezekkel a „szörnyetegekkel” szemben még mindig élénken élt. Ráadásul részben a levert forradalmak nyomán a tizenkilencedik század utolsó évtizedeire számos radikális elem jelent meg az egyre szélesebb amerikai munkásosztály köreiben, akiktől a politikai elit tartott, és szorgalmazta a bevándorlás megszigorítását, hiszen sokuk európai bevándorló volt.³²

Az 1910-es években bekövetkezett forradalmak (Kína, Mexikó és Oroszország) aztán részben a szokásos véleményt hozták, de új ele-

³¹ Woodrow Wilson „The Road Away from Revolution”, in Baker és Dodd, 1927, második rész, 538–539. o.

³² Részletesebben a nem megfelelően végrehajtott forradalmak elleni mély ellenérzésről lásd Hunt, 1987, 97–106. o.

mekkel is szolgáltak. Az amerikaiak véleménye, ha lehet, még tovább romlott, ami a forradalmakban rejlő pozitív lehetőségeket illeti. Ugyanakkor, az eddigre már katonailag megerősödött nemzet képes volt, és néha hajlandónak is mutatkozott, hogy pénzügyi vagy/és katonai erővel próbálja meg ezeket a kezdeményezéseket elfojtani vagy „helyes” útra téríteni.³³ Ráadásul az otthoni porondon, részben a progresszizmus kinövéséeként megjelenő radikalizmus csak tovább növelte az új típusú forradalommal szembeni ellenszenvet. Ez ugyanis nem a szabadság zászlaját bontotta ki, hanem új társadalmi rendet akart, ami tagadta az amerikai felfogást. Ez megint tovább erősítette a már jó ideje fennálló nativizmust, azaz a bevándorlásellenességet és a radikalizmustól való félelmet, amit a politikai elit és a középosztály túlnyomó része elsősorban a munkásrétegek szerveződésében és esetenkénti akcióiban láttak megvalósulni. Ez fontos, mert ekkorra nagy munkásréteg alakult ki, és beszélhetünk munkásosztályról, de az Európára jellemző munkásmozgalmakról nem. Természetesen itt is voltak radikális csoportok, de összességében az amerikai kapitalista rendszer jól húzta ki az esetlegesen megjelenő méregfogát. Egyben ez azt is jelentette, hogy az annak idején indított társadalmi osztályok nélküli utópisztikus tervek a Szűz Földön és a szabadság népe alatt elfoglalt vadonba az európai gyökerekkel rendelkező kapitalizmus javára dőlt el.³⁴ Ezeknek a munkásosztály elleni nézeteknek egyik markáns megnyilvánulása az 1921-ben és 1924-ben elfogadott kvóta-törvények, amelyek radikálisan lecsökkentették az Egyesült Államokba bevándorolható lélekszámot. A huszadik században egyre gyakoribb szocialista jellegű forradalmak tehát, legalábbis az amerikaiak többsége számára, megkérdőjelezték az amerikai életformát, az amerikai alapértékeket, annak kormányzati formáját, az amerikai kivételességet. Nem véletlen, hogy ahol lehetett, az amerikai erő valamelyik válfaja megpróbálta azt megállítani. Innentől lesz a „vörös veszedelem” időszakos pánik az Egyesült Államokban, amire ösztönös szinten az ellenérzés és az ellenállás volt az amerikai válasz az esetleges meg-

³³ A huszadik század eleji forradalmi hullámról lásd *uo.*, 106–116. o.

³⁴ Erről részletesebben lásd Noble, 2002.

értéssel és együttműködéssel szemben. Számos embert tartóztattak le és hurcoltak meg, mert „eretnek” tanokat, azaz szocialista eszméket hirdettek az Egyesült Államokban.

A breszt-litovszki béke nyomán (1918. március 3.) az oroszországi bolsevista vezetés kilépett a háborúból, és ezért „árulóként” lett elkönyvelve. Ez is hozzájárult, hogy aki a kommunista ideológiával flörtölt, az „német ügynök”, „bűnöző”, „anarchista”, „fenevad”, illetve „gazdasági félkegyelmű” címkét kapott.³⁵ A hazai palettán erősítette a kommunista ideológiától való félelmet a seattle-i általános sztrájk, a különböző radikálisok és anarchisták által elkövetett bombatámadások vagy a május elsejei tömegmegmozdulások, amelyek többször véres eseményekké váltak. Ahogy a Nemzeti Védelmi Liga propagandája megfogalmazta, természetesen olyan módon, hogy mindenki értse, mi is a helyzet: „amikor azt hallja az ember, hogy valaki megpróbálja Sam bácsi érdemeit elvitatni, az maga a bolsevizmus”.³⁶ Mindezekre volt reakció kormányzati részről a Mitchell Palmer igazságügy-miniszter által fémjelzett letartóztatási hullám 1919–1920-ban, illetve a „100% amerikanizmus” szlogen elterjedése, amely tulajdonképpen az amerikai értékek alapvető igazságának megkérdőjelezhetetlenségét és azok teljes megtartását szorgalmazta.

Ennek tükrében nem meglepő, hogy az amerikai külpolitika legfontosabb törekvése a háborút lezáró és utána való néhány évben a kommunista eszmék terjedésének megakadályozása volt.³⁷ A szovjet-oroszországi katonai beavatkozás 1918-ban is ennek volt a kézzelfogható bizonyítéka. A félelem alapja az Istent és az amerikai rendszert tagadó gondolatvilág anarchiát kreáló tulajdonsága volt Európában, ahol a háború nyomán a békét kellett volna kialakítani. Ráadásul a német és magyar kommunista puccsok csak igazolni lát-

³⁵Murray, 1964, 34. o.

³⁶Idézi Murray, 1964, 86. o.

³⁷A Wilson-kormányzat első világháború végén és a békekonferencia alatt megnyilvánuló félelme a bolsevizmus terjedésétől és ezzel kapcsolatos ideológia és politikai reakcióiról, különösen Németországot illetően, lásd Levin, 1968, 129–143. o.

szottak az amerikai félelmeket. A bolsevik forradalom eszmevilága látszólag veszélyeztette Németországot, Közép-Európát, gyakorlatilag az egész kontinenst, és még Amerikát is. Lansing külügyminiszter már a világháború lezárása előtt egy hónappal azon aggódott, hogy milyen hatások érhetik a világot a bolsevizmus elterjedésével. „Ki tudja megmondani?”, tette fel magának a kérdést, de egyből a választat is meghatározta: „Az oroszországi bolsevik rémségek nem ismétlődhetnek meg más országokban. A doktrína már így is terjed. Európa minden országában megtalálható, és sajnálattal közlöm, hogy Amerikában is kezdi megvetni a lábát.”³⁸ Wilson is elég fekete-fehéren látta a világot, mint azt a délszláv közösségek kapcsán kifejtette: „két lehetőség áll előttünk: vagy elcsábítjuk a délszlávokat Nyugat-Európa és a Népszövetség felé, vagy odavetjük őket Oroszországnak és a bolsevizmusnak.”³⁹ A későbbi külügyminiszter, Kellogg ekkor még minnesotai szenátorként kapcsolta össze a német békeszerződést és a kommunizmus elleni harcot. Számára azért volt fontos a közép-európai mérsékelt kormányok elismerése, mert „a forradalom és anarchia lángja, ami ma Oroszország egét festi be... nyugat felé, az Atlanti-óceán irányába tolulhat és elérheti még a nyugati féltekét is”.⁴⁰

Herbert Hoover, későbbi elnök személyesen irányította az Amerikai Segélyszervezetet a háború utáni Európában, különösen a közép- és kelet-európai térségben. Számára az élelmiszer-szállítványok egyértelműen a bolsevizmus feltartóztatását és visszaszorítását jelentették. A közkeletű mondás szerint ugyanis „a jóllakott ember nem lesz bolsevik”. Az amerikai élelmiszersegély-programok az első világháború után Közép- és Kelet-Európában a második világháború utáni Marshall-terv prototípusának is felfoghatók: élelemmel feltartóztatni a kommunista ideológia terjedését.⁴¹ Hoover attól tartott, és ez a szo-

³⁸Robert Lansing Ed Smithnek, 1918. október 12., idézi Garner, 1984, 199. o.

³⁹Link, 1966, 18. o.

⁴⁰Kellogg szenátor beszéde, 1921. szeptember 28., Congressional Record, 67th Cong., 1st session, 1921, 5860. o.

⁴¹Levin, 1968, 218. o.

rongás teljesen átítatta az amerikai elit réteget, hogy amennyiben a bolsevizmus sikeres lenne Európában, ez hamarosan „saját intézményeinket is megtámadná”.⁴² Az amerikaiak által kivívott szabadság, amelyet a föld minden lakójának meg kell kapnia, került veszélybe. Ahogy írta, „ezt a félelmet [éhínség és dögvész] csak felerősítette az a lehetőség, hogy Közép- és Kelet-Európa gyenge forradalmi kormányai az éhezés nyomása alatt összeroppannak, és anarchiába süllyednek. A fegyverszünet után egy még nagyobb félelem jelent meg, amelyik az anarchiánál is nagyobb ellensége a szabadságnak, amelyik tulajdonképpen egy szervezetlen erő. A kommunizmus, amely bekebelezte Oroszországot, a szabadság eltiprásának új, szervezett formája volt, és a bosszú fűtötte. A kommunisták megkaparintották a cári aranykészleteket. Ügynökeik behálózták egész Európát, és új forradalmakat finanszíroztak. Hamarosan rá kellett jönnünk, hogy ez a fertőző mérgező rohamos ütemben terjed az éhező nemzetek között. Itt volt a vészjósló lehetőség, hogy minden, amiért harcoltunk, hogy a szabadságot terjesszük, elbukhat.”⁴³ Ahogy Robert Lansing írta, „a bolsevizmus felütötte undorító fejét, és az összetört Németország könnyen eshet áldozatául ennek a förtelmes mozgalomnak”.⁴⁴ A külügyminiszter szerint a bolsevizmus nem volt más, mint „a legvisszatasztálhatóbb és legszörnyűbb dolog, amit az emberi elme valaha is kigondolt”.⁴⁵ Egy szenátusi albizottság pedig egyenesen így fogalmazott: „a bolsevikok tevékenységei a modern civilizáció teljes megtagadását jelentik.”⁴⁶ A háború utáni európai újjáépítést sürgette Alanson B. Houghton amerikai nagykövetség is Berlinből, amit ő morális kötelességnek tekintett. De figyelmeztetett, hogy az idő fogytán van, és „a körülmények máris veszélyesek. A bolsevik ár már az európai civilizáció kapuit döngeti. És ha egyszer ezek a kapuk betörnek, ha a németek elkese-

⁴²Idézi Costigliola, 1984, 41. o.

⁴³Hoover, 1951–1952, vol. 1, 283. o.

⁴⁴Robert Lansing E. N. Smithnek, 1918. október 25., idézi Levin, 1968, 135. o.

⁴⁵Idézi, Hunt, 1987, 115. o.

⁴⁶Uo..

redésükben azt hiszik, hogy irányukba megtagadják a szimpátiát, segítséget és megértést, akkor Keletre fordulnak segélyért, és az idő lejárt. Az ár ellenállás nélkül fog eljutni egészen az Atlanti-óceánig.”⁴⁷

Az Oroszországgal való szembeállítás és értelemszerű ellentét egyébként jóval korábbra nyúlik vissza. Francis J. Grund, a fiatalon Amerikába emigrált német származású újságíró 1837-ben megjelent könyvében például így írt az oroszokról: „Oroszország a történelem rossz szelleme, míg Amerika annak védőangyala. Oroszország ereje ellenzi az emberiség érdekeit, míg az Egyesült Államoké a bölcsességre és az igazságra lett lefektetve.” Ezen a gondolati csapáson továbbmenve, Grund hozzátette, „Oroszország ereje a bajonettjein nyugszik, Amerikáé a gondolat felsőbbrendűségén a nyers erő felett. Olyanok egymásnak, mint a sötétség a fénynek... És a csata napja el fog jönni.”⁴⁸ Nyugat-Európa állítólagos orosz fenyegetettségét évtizedekkel később megfogalmazta egy másik amerikai is. A veszély az orosz nyers erőben s annak a fejlettebb nyugati civilizáció leigázására kifejtett esetleges jövőbeni tevékenységére vonatkozott: „Az oroszok még mindig barbárok”, fogalmazott a tanulmány szerzője, és „szívükben inkább ázsiaiak, mintsem európaiak. Kereszténynek nevezzük őket, de vallásuk a babona és fanatizmus keveréke, ami kevésbé vonzó, és még kevésbé járul hozzá az erkölcsösséghez, mint a Beduinok vallása.”⁴⁹ Azt lehet mondani, hogy amerikai oldalon is meg volt ágyazva az oroszok, illetve a szovjetek iránti ellenszenvnek. A volt amerikai oroszországi követ is, aki ugyebár személyesen élte meg a bolsevik hatalomátvételt, hevesen ellenezte a bolsevikokkal való kapcsolatfelvételt vagy bárminemű kooperációt. Szerinte egy ilyen politika meggondolatlan, és alááshatja az amerikai demokratikus intézményeket. Javaslatát egyértelmű volt: „a bolsevizmus megsemmisítése Oroszországban, mert

⁴⁷Alanson B. Houghton Hughes külügyminiszternek, 1922. október 23., *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1922, vol. 2, 173. o.

⁴⁸Idézi Woodward, 1991, 88. o.

⁴⁹Thayer, 1891, 322. o.

az szégyenfolt a huszadik századi civilizáción, és ráadásul elemi érdekünk, hogy szülőhelyén irtsuk ki.”⁵⁰

A bolsevizmus tehát veszélyes volt, mert megkérdőjelezte az amerikai politikai rendszer felsőbbrendűségét, a kapitalista rend hasznosságát és életképességét, az amerikai civilizáció vívmányait, az amerikai küldetéstudat relevanciáját: egyszóval az amerikai kivételességet támadta. A Szovjetunióval a diplomáciai kapcsolatok felvétele egészen 1933-ig elhúzódott, ami tisztán a bolsevizmustól való félelem és az idegen államforma elutasításának volt köszönhető. Hoover visszaemlékezéseiben úgy írt, hogy az Egyesült Államok még csak „a közelébe sem jöhetett, hogy ezt a gyilkos zsarnoki uralmat elismerje”, pontosan azért, amiért az egész Európára veszélyt jelentett.⁵¹ Ezen a külpolitikán csak Franklin D. Rooseveltt változtatott, amit sokan értetlenkedve és ellenségesen fogadtak.

Woodrow Wilson amúgy, amellet, hogy az amerikai kivételesség tradícióinak összegzését is jelentette, még egy szempontból újat hozott az amerikai gondolkodásban. Nem csupán az amerikai szabadság széles világon való elterjesztése és ezáltal a demokrácia intézményrendszerének bővítése volt meghatározó szempont számára. Nem csak a kommunista ideológia veszedelme foglalkoztatta az amerikai elnököt. A tizenkilencedik század második felében oly erős társadalmi darwinizmus nyomán és mellett erős volt az angolszász politikai civilizáció felsőbbrendűségének hangoztatása, tehát a brit és az amerikai politikai rendszerek kiválósága. Csak az angolszász politikai berendezkedés és civilizációs küldetéstudat lehetett elfogadható norma. Wilson azonban megtette a nagy fordulatot. Noha imádta a brit politikai rendszert, számára már megszűnőben volt az „angolszász” közösség a napi szinten. A világháború közvetlen befejezése után nem máshol, mint a Buckingham-palotában fejtette ki angol vendéglátóinak, hogy „nem szabad rólunk unokatestvérként vagy még kevésbé testvérként beszélniük, mert egyik sem igaz ránk. Angolszászként sem szabad ránk gondolniuk, mert ez a kifejezés többé már nem alkalmazható az Egye-

⁵⁰Francis, 1921, 335. o.

⁵¹Hoover, 1951–1952, vol. 1, 413. o.

sült Államok népére. És annak a ténynek sem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítani, hogy az angol a közös nyelvünk.” Konklúziójában jól vázolta fel az amerikai reál- és ideálpolitika hatásait a meghatározó politikai látásmódban: „csak két dolog alakíthat ki szorosabb kapcsolatot országaink között: ezek az ideálokon alapuló közösség és az érdekek.”⁵²

A világháborút lezáró békekötést illető wilsoni kudarc azonban nem jelentette az amerikai modell, illetve az amerikai kiválóság kudarcát. Sőt, sokan pont attól féltek, hogy a még mindig immorálisnak és maradinak tartott európai nagyhatalmakkal folytatott alkudozások korrumpálhatják a tiszta és nemes amerikai rendszert és rendet, amely, és ezt érdemes megjegyezni, az 1920-as évek elejére sok-sok millió elsősorban európai bevándorlónak adott menedéket. Ahogy az elszigetelődéspártiak egyik szószólója mondta, nem szabad belefolyani „az európai politika és zavarodottság pokoli főzőedényébe, abba a boszorkányok kavarta üstbe, amelyikbe mindenféle mérgező és ártalmas dolgot beledobnak, minden nap minden órájában”.⁵³ Az a tény, hogy az Egyesült Államok nem vált a párizsi békerendszer tagjává, nem jelenti azt is, hogy egy pillanatra is megszűnt volna hinni történelmi hivatásában és küldetésében. Noha komoly belpolitikai vita volt az izolacionisták és az aktív nemzetközi kapcsolatok hívei között (az utóbbiak elsősorban a pénzvilág soraiból kerültek ki), a mindent átölelő eszmeiség ugyanaz volt: példamutatás a világnak. Henry Cabot Lodge, Wilson ádáz politikai ellenfele például szintén nem hitt a történelmi véletlenekben, különösen nem, ha az Egyesült Államok volt a kérdés. Meg volt róla győződve, hogy hazája nem „vak szerencse kreációja. Hiszem, hogy fontos küldetése van a világban – egy jó küldetés, a szabadság küldetése.”⁵⁴ Az elszigetelődéspártiak hátat

⁵²Woodrow Wilson magánbeszélgetése a Buckingham-palotában, 1918 decemberében, idézi Garner, 1984, 2, 3. o.

⁵³Szenátor Reed beszéde, 1921. október 17., Congressional Record, 67th Cong., 1st session, 1921, 6376. o.

⁵⁴Idézi Immerman, 2010, 152. o. Lodge az amerikai birodalom jellegét és szerepét illetően uo. 129–162. o. Egyébként a Szenátusban a versailles-i békeszerződés tárgyalásakor, melynek Lodge adott formájában ellene volt, jeffersoni

fordítása a világ országainak persze magyarázatra szorul. Nem a világból, hanem inkább Európából és az ottani hatalmi torzalkodásokból nem kértek, amik ugye néhány évvel korábban a véres öldökléshez vezettek. Latin-Amerikában és Ázsiában továbbra is komoly kereskedelmi, pénzügyi és geopolitikai érdekek forogtak kockán, és ezeket teljes összhangban látták az ottani amerikai vezető szereppel. Úgy lehet fogalmazni, hogy az amerikaiak tömegei még nem tartották Európát méltónak arra, hogy kövesse az amerikai példát. De talán még közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy Európa még túl erős volt ahhoz, hogy ellenálljon az amerikai nyomásnak, még fenntartotta gyakorlatilag teljes politikai szuverenitását, és inkább csak pénzügyileg lett az Egyesült Államok komoly adósa. Ugyanakkor az amerikai kulturális befolyás első hulláma ekkor indult meg igazából, s Európa kezdett elamerikanizálódni.

Az első világháború utáni időszak általában az Egyesült Államok nemzetközi szférában tanúsított izolacionizmusával jellemezhető, legalábbis nyílt politikai kötelezettségvállalás és aktivitás szempontjából ez az állítás valóban helytálló. A ritka amerikai kezdeményezések, mint az 1921–22-es washingtoni hadikonferencia vagy a Kellogg külügyminiszter által fémjelzett paktum 1928-ban, amely a háború alkalmazását kívánta törvényen kívülre űzni, csak látszólagos és kevés kézzelfogható eredményt hoztak a béke fenntartására. Mindez persze nem azt jelenti, hogy az amerikaiak hite kivételességükben egy pillanatra is megingott volna. A wilsoni fiaskó a békeszerződést illetően sokakban még a szokásosnál is hevesebben ébresztette lángra a mindig is ott szunnyadó hazafias érzelmeket. Hiszen a korrupt európai hatalmak békeszerződésétől az Egyesült Államoknak „morális” kötelessége volt távol tartania magát. Az Egyesült Államok nem kötelezhette el magát egy ilyen államokból álló és általuk vezérelt nemzetközi szervezet (Népszövetség) mellett, amely kifejezetten európai vezetés alatt áll. F. Scott Fitzgerald is sok amerikai gondolkodását tükrözte, amikor azt írta kollégájának Párizsból, „Isten verje meg az

és lincolni retorikával próbált érvelni: „Az Egyesült Államok a világ legnagyobb reménysége.” Lodge, 1919.

európai kontinenst. Az nem más, mint szimplán antik érdekesség... mi leszünk Róma az elkövetkező generációk alatt, úgy, mint most az angolok.”⁵⁵ Ráadásul Fitzgerald ezt európai tapasztalatai alapján írta, s nem az elszigetelt amerikai Középnnyugat vagy Dél hangadójaként.

A Demokrata Pártot képviselő Wilsont és a progresszivizmus korszakát a republikánus időszak követte, és a húszas évek szinte kizárólag a belpolitikáról, illetve az életszínvonal emelkedéséről szólt. A húszas éveket megkezdő Harding elnök sokak véleményét fogalmazta meg, amikor is az Egyesült Államok létezésében „Isten szándékát” vélte felfedezni, és az amerikaiakban „az egész emberiségnek a szabadság és civilizáció inspiráló példáját” mutató nemzetet vélte találni, hiszen ahogy fogalmazott, „a mi köztársaságunknak Isten által adományozott sorsa van”.⁵⁶ Harding amúgy azt gondolta, „mi, amerikaiak többet tettünk hozzá az emberiség előre meneteléhez másfél évszázad alatt, mint a világ egész történelmében a világ összes népe”.⁵⁷ Egyébként érdekes, hogy az amúgy az egyik legkorruptabb kormányzati időszak éppen Harding nevéhez köthető, aki halála miatt nem töltötte ki hivatali idejét. A helyébe lépő és az 1924-es választásokon saját jogon is elnökké váló Calvin Coolidge szintén egyértelművé tette, hogy az Egyesült Államok kivételes és ennek megfelelő küldetése van a világban: „Amerika nem véren és erőn alapuló evilági birodalmat kíván magának. Sem ambíció, sem kísértés nem csábítja messzi területek kormányzására. Azok a légiók, amiket szerteküld, fel vannak ugyan fegyverezve, de nem karddal, hanem a kereszttel. Az a fajta magasabb szintű szövetség, amihez az egész emberiség szövetségét keresi, nem emberi, hanem isteni eredetű. Csakis az Isten kedvében való járást tartja szem előtt.”⁵⁸

⁵⁵F. Scott Fitzgerald Edmund Wilsonnak, 1921. május, inTurnbull, 1963, 326. o.

⁵⁶Warren G. Harding elnöki beiktatási beszéde, 1921. március 4., Hunt, 2003, 338, 346. o.

⁵⁷Idézi Weinberg, 1935, 473. o.

⁵⁸Calvin Coolidge elnöki beiktatási beszéde, 1925. március 3., Hunt, 2003, 360. o.

Ebben az időszakban az amerikai társadalom nagy része a háború után a könnyedebb életvitelt kereste. Európával összehasonlítva hatalmas jólét volt jellemző, persze a társadalom nem minden tagjának. Az 1920-as években a jazz-korszak, a némafilmek sztárjai, a technika legújabb vívmányai (például a rádió, a hűtőgép és az autók tömeges elterjedése), no meg a tőzsdézés jelentették az amerikai életformát. Erről a korszakról írta Országh László, talán némi szarkazmussal, hogy a „háborúban illúzióit veszített nemzedék hedonista élvezethajhászba merült, s Amerikára a koktélező flapperek és bárfiúk szaxofon hangjaitól aláfestett, ricsajos-cinikus dzsesszkorszaka virradt”.⁵⁹ Persze az elsősorban a nagyvárosokban testet öltő örömei utáni hajsza sokakban keltett visszaütkezést, és az amerikai társadalom bizonyos szempontból két részre szakadt. Voltak, akik jól érezték magukat a nagyvárosi fergetegben, egyetértettek a nők jogainak kiterjesztésével,⁶⁰ akik a zenében, partikra járással és az ottani alkoholfogyasztással kívánták mindennapjaikat minél élvezhetőbbé tenni. Jó példa erre F. Scott Fitzgerald *A nagy Gatsby* című regényének főhőse.⁶¹ Volt azonban a társadalomnak egy hatalmas konzervatív bázisa is. Ezekre az emberekre jellemző volt az idegenektől való félelem, az alkoholfogyasztás visszaszorítására tett kísérlet és az Istennel való szorosabb kapcsolat. Az elsőt a különböző a bevándorlást jelentősen korlátozó intézkedésekben, a másodikat az alkoholtilalom alkotmányos keretek közé emelésével,⁶² míg az utolsót a fundamentalizmus erőteljes előretörésével sikerült részben elérniük. De igazi és tartós sikert csak az migráció terén könyvelhettek el. Sokan továbbra is inni akartak és ittak is, ráadásul a szervezett bűnözés is tovább burjánzott, és igazából ekkor erősödött meg. 1933-ban az alkoholtilalmat fel is oldották.⁶³

⁵⁹Országh–Virágos, 1997, 185. o.

⁶⁰1920-ban életbe lépett a 19. alkotmánykiegészítés, amely előírta a nők választójogát.

⁶¹A regényről részletesen magyarul lásd Bollobás, 2005, 381–383. o.

⁶²1919-ben lépett életbe az alkoholtilalmat előíró 18. alkotmánykiegészítés.

⁶³Ez az egyetlen alkotmánykiegészítés, amelyet egy másik alkotmánykiegészítés szüntetett meg.

A hírhedt Scopes-tárgyalás⁶⁴ során tulajdonképpen a fundamentalisták (akik szerint a Biblia Isten eredeti szavait tartalmazza) és a modernisták csaptak össze. A vád William Jennings Bryan hathatós közreműködésével kívánta a morális többség felsőbbrendűségét és igazságát demonstrálni, de amikor a Biblia állításaival és a valósággal állították szembe, csúfos vereséget szenvedett. Bryan a per utáni héten bekövetkezett halála jelképesen egyben az általa képviselt oldal bukását is jelentette. Noha mindez arra készítette az amerikaiak jelentős részét, hogy újrazivizsgálják Istennel való kapcsolatukat, isteni küldetésüket nem kérdőjelezték meg egy pillanatra sem.

William Jennings Bryan amúgy jó példája annak, hogy teljes szívvel hitt az amerikai kivételességben, de nem az amerikai imperializmusban, ami a századforduló táján volt végleg kialakulóban. Ő is Amerika példájában hitt, melynek kivételes arculata, morális erejének hatalma megváltoztathatja a világ politikai berendezkedését. Beszédei telis-teli voltak az amerikai kivételesség hirdetésével – csupán a pillanatnyi politikai vezetés külpolitikájával nem értett egyet. A spanyol–amerikai háború utáni nemzeti vitában az imperializmus ellen foglalt állást, de hitet tett Amerika különleges szerepe mellett: „Már több mint egy évszázada nemzetünk világhatalom. Rövid élete során olyan hatást tett az emberi fajra, melynek pozitív hatása meghaladja a föld összes nemzetét együttvéve.”⁶⁵ Ehhez hozzátette, hogy az Egyesült Államok olyan „köztársaság, amely trónokat ráz meg és arisztokráciákat olvaszt el néma példájával, és fényt és inspirációt bocsát azoknak, akik a sötétben élnek”.⁶⁶ Bryan egyébként a Demokrata Párt háromszoros elnökjelöltje (egyszer sem sikerült megnyernie a legfőbb politikai pozíciót), később egy ideig Wilson külügyminisztere, a progresszizmus talán egyik legnagyobb formátumú alakja volt. Halála előtt egy évvel megjelent emlékirataiban ő is úgy fogalmazott, hogy az amerikaiak „nagyobb jövőre” aspirálhatnak, mint korábban

⁶⁴Ez volt a daytoni „majom-per” 1925-ben, amelyben egy iskolai tanárt azért fogtak perbe, mert az evolúciót merte tanítani a bibliai teremtés helyett.

⁶⁵Bryan, 1900.

⁶⁶Uo.

bármelyik faj a világtörténelemben. Ő is, mint annyian mások, az amerikai demokráciában vélte megtalálni azt a pluszt, ami az Egyesült Államokat mindig előre mozdította, és ez a jövőben is így lesz, „amíg itt és mindenhol meg nem szűnik az önkényes hatalom, amíg az emberek hangjára oda nem figyelnek, ha nem is úgy, mint Istenére, legalábbis – ahogy Bancroft azt meghatározza –, mint az isteni akarat legjobb kifejezésére, amely a földön található”.⁶⁷

Mégis, megint hatalmas fékező erő jelentkezett, ami inkább az istenfélők táborát látszott igazolni. A mohó kapzsiság és a gyakorlatilag ellenőrizetlen tőzsdei manipulációk, a szinte korlátlan hitelfelvételi lehetőség 1929 végére példátlan tőzsdekrachot és a nyomában szinte az egész világra kiterjedő hosszan elhúzódó gazdasági válságot idézett elő. Az amerikai életvitelt sok szempontból oly kiválóan megtestesítő Hoover 1928-ban részben a töretlen prosperitás szónokaként került az elnöki székbe. 1928-ban, elnöki kampánybeszédében a gazdasági világválság előtt egy évvel még ezt mondta: „Politikai rendszerünk egyedülálló az egész világon. Társadalmi rendszerünk egyedülálló az egész világon. Kivételes politikai és társadalmi ideáljainkból kivételes gazdasági rendszert fejlesztünk ki.”⁶⁸ Noha a gazdasági válság szimptómáival nem tudott kormányzati szinten semmi komolyat kezdeni, kitartóan hitt az „amerikai rendszerben”. Hoover nagyszerű szervező és szociális munkás volt, akinek megvoltak az amerikai krédót olyannyira jellemző nézetei. Elnökké válásakor ő sem mulasztotta kiemelni, hogy az „amerikai idealizmus... arra sarkallja az országot, hogy teljes vállszélességgel kivegye részét a civilizáció előrehaladásáért tett munkában”.⁶⁹ Hoover szemléletében egyébként nagy szerepet játszott hosszú időn át tartó aktív külföldi szolgálata 1917-től. Ezen tapasztalatait az amerikai kivételesség szempontjából úgy foglalta össze, hogy „bármerre is jártam, ezen embertömegek számára volt egy megszentelt

⁶⁷Bryan, 1925, 320. o.

⁶⁸Idézi Woodward, 1997, 299. o. Némileg pontatlan időmeghatározással szintén idézi Zsigmond, 2005, 23–24. o.

⁶⁹Herbert Hoover elnöki beiktatási beszéde, 1929. március 4., in Hunt, 2003, 370. o.

szó – Amerika. Számukra ez a szó a világ reménységét fejezte ki.”⁷⁰ Ehhez képest Hoover elnökként megbukott, és elnöki évei a legcsúfosabbak közé tartoznak az egész amerikai történelmet vizsgálva.

Kevés politikai hasonlóságot lehet felfedezni a két világháború közötti két legjelentősebb és egymással szinte már-már ellenséges politikusban, Herbert Hooverben és Franklin Delano Rooseveltben. Míg Hoover Lincolnhoz hasonlóan alulról küzdötte fel magát a csúcsig, Rooseveltt egy roppant gazdag és elit családba született bele. Hoover republikánus volt, és az egyén saját boldogulását hirdette minél kisebb állami beavatkozás nélkül, ami különösen az elnöksége alatt megindult pénzügyi-gazdasági válság miatt fontos. A demokrata Roosevelt válasza a depresszióra az állam minél nagyobb szintű intervenciója volt. De ezen alapvető különbségek ellenére az egyikük számára sem volt kétséges egy pillanatig sem, hogy Amerika a kiválasztott ország, és az ország küldetése semmit sem változott az elmúlt háromszáz év alatt. Fontos szempont, hogy a válság évei alatt sok amerikai hirtelen hitehagyottá vált. Hiába támaszkodtak volna mítoszokra, az nem kínált állást és jövedelmet; sokak számára kilátástalannak tűnt a jövő. Szükségük volt valamilyen támaszra, valamiféle új mítoszra, amire a mindennapokban támaszkodni tudtak. És a konkrét kormányzati intézkedéscsomag mellett (New Deal) Rooseveltt „lett ennek a mítosznak a megtestesítője, a retorikai varázsló, aki a rádió médiumát használta arra, hogy önbizalmat és reményt öntsön a megriadt emberekbe”.⁷¹ S valóban, a technika új vívmányát remekül kihasználó Rooseveltt sok család életében szinte családtag lett, ahogy a kandalló közelében elhelyezett rádióból beszélt az emberekkel, és pozitív kisugárzását próbálta a hétköznapi megkönnyítésére felhasználni, miközben megmagyarázta az embereknek, mit mért tesz a hazai vagy a nemzetközi porondon.

Franklin Rooseveltt általában első vagy Lincoln mögött az előkelő második helyre kerül, amikor történészek osztályozzák a történelem

⁷⁰„The Meaning of America”, Herbert Hoover 74. születésnapján elmondott beszéde, 1948. augusztus 10.

⁷¹Finkelstein, 1981, 55. o.

amerikai elnökeket.⁷² Ennek elsődleges oka a második világháborúban nyújtott kiemelkedő teljesítménye, amelynek során sikeres szövetséget tudott létrehozni Churchill-lel és Sztálinnal a náci Németország és csatlósai feletti győzelem érdekében, és amely megterhelő évek során a már amúgy is beteges Rooseveltnél végül is az életét adta. A gazdasági világválságra adott belföldi intézkedései ugyan nem voltak egyértelműen sikeresek vagy konfliktustól mentesek, de a világháború kitörésével ezek nagy része is megnyugtató választ kapott, illetve ennek kapcsán Roosevelthez köthető az amerikai jóléti állam és az amerikai kormányzat szociális érzékenységet mutató arca is. Rooseveltnél ráadásul négyszer választották meg egymás után, így ő volt a leghosszabb ideig (12 év) regnáló amerikai elnök. Ellenfelei gyűlölték is azért, hogy felrúgta a Washington által megkezdett tradíciót, miszerint két ciklus után az elnök elhagyja hivatalát.

Ehhez képest talán érdekes tény, hogy Rooseveltnél ritkábban nyúlt az amerikai kivételesség retorikájához, mint akár elődei vagy utódjai. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne hitt volna az Egyesült Államok kivételes státusában vagy elrendeltetésében, esetlegesen küldetésében. Nyilván teljes szívvel hitt ebben, de politikai célszerűség miatt ritkábban hangoztatta ezen véleményét, nem beszélve a válság éveiről, amikor a valóság nem az amerikai életmódba és prosperitásba vetett hitnek és annak hangoztatásának kedvezett, hanem sokkal inkább az volt a feladat, hogy megtalálják az alagútból kivezető utat. Jól illusztrálja ezt, hogy beiktatásakor még úgy gondolta, hogy „a világ nem áll még készen arra, hogy az amerikai elnök kezébe tegye háború és béke kérdésének eldöntését”.⁷³ Ezekben az években különösen a nyomorgó munkanélküliek millióinak az amerikai kivételesség csupán üres frázis lett volna, és ezt Rooseveltnél jól mérte fel. Azért egyik 1936-os beszédében remekül találta el az amerikai szívhez vezető utat, amely kivételességet sugárzó gondolat azóta többször visszaköszönt más elnökök szájából. A demokrata jelölőgyűlés előtt kijelentette,

⁷²Silver, 2013.

⁷³Franklin D. Rooseveltnél Edward M. House-nak, 1933. április 5., Edward M. House Papers.

hogy „ennek a generációnak a sorssal van randevúja”.⁷⁴ Néhány héttel később úgy fogalmazott, hogy már régóta megérlelődött benne az a gondolat, hogy „az Egyesült Államok úgy tudja legjobban szolgálni a békés emberiség ügyét, ha példát mutat”.⁷⁵ Argentínában pedig azt mondta, hogy „a demokrácia még mindig a világ reménye. Ha sikeresen alkalmazza ez a generáció az amerikai kontinensen, el fog terjedni, és kiszorít más módszereket, amelyekkel ma embereket kormányoznak”, amivel egyértelműen az elnyomó rendszerekre, elsősorban a fasizmusra (esetleg a kommunizmusra is) gondolt.⁷⁶ Erről a Buenos Aires-i találkozóról mondta Rooseveltnél, hogy az „inspiráció kell, hogy legyen minden amerikai nemzetnek és a világ egyéb országainak pedig példa”.⁷⁷

A gazdasági világválságból paradox módon az Európában megkezdődött második világháború jelentett kiutat, de a háború éveit alatt az Egyesült Államoknak minden energiájával a győzelemre kellett koncentrálnia. Nem sokkal halála előtt azért Rooseveltnél is világossá tette, és ebben a lassan a vége felé közeledő világháború utáni időszakra is gondolt már, hogy Amerikának milyen felelőssége van, pontosan kivételes státusából adódóan. Mint mondta, „a Mindenható... megajándékozta ezt az országot egy olyan hittel, amelyik egy elgyötört világ minden népének reményévé vált”.⁷⁸ Persze nehéz elképzelni, amint éppen Sztálin minden reményét az amerikai életformában próbálja megtalálni.

De ha az elnök nem is volt hangos hírnöke az amerikai kivételesség eszméjének, ez nem jelenti azt, hogy mások ne szajkózták volna folyton-folyvást e tanokat, noha, mint említettük, a gazdasági válság erősen rányomta bélyegét az effajta retorikára. De a wilsoni vonal,

⁷⁴Franklin Delano Rooseveltnél beszéde a demokrata jelölőgyűlés előtt, 1936. június 27.

⁷⁵Franklin D. Rooseveltnél beszéde, 1936. augusztus 14., idézi Ninkovich, 1999, 121. o.

⁷⁶Idézi Dallek, 1981, 137. o.

⁷⁷Idézi Ninkovich, 1999, 112. o.

⁷⁸Franklin Delano Rooseveltnél negyedik elnöki beiktatási beszéde, 1945. január 20., in Hunt, 2003, 396–397. o.

azaz egy „felforgató” forradalom elleni hangsúly a Szovjetunió életben maradása miatt felerősödött. A szovjet kommunista rendszer mindenben ellentéte volt annak, amit az Egyesült Államok történelmileg képviselt, illetve hirdetni szeretett volna. Ennek volt eredménye, hogy hosszú időn át az Egyesült Államok még csak diplomáciai kapcsolatok sem volt hajlandó létesíteni a Szovjetunióval. A változást Rooseveltt hozta ebben is, aki 1933-ban nyíltabb külpolitikára határozta el magát. Meghirdette a „jó szomszédi politikát” a Latin-Amerikai országok irányába, másrészt normalizálta a szovjet kapcsolatokat is. Sokan különösen az utóbbit nem vettek jó néven. Voltak köztük a konzervatív politikai elit és egyéb, a közvéleményt is formáló hangok.

William Randolph Hearst volt a huszadik század első felének talán legmeghatározóbb sajtómágnása, és kiadványain keresztül egyben véleményformálója is. Hearst ugyan nem bánta, hogy az Egyesült Államok diplomáciai viszonyt létesít a Szovjetunióval, de ez nem azt jelentette, hogy ne lett volna kommunistaellenes. Mint ahogy egyik vezető szerkesztőjének a tudomására hozta, „erőteljes keresztes hadjáratot kell a kommunizmus és mindenféle forradalom ellen vívnunk, ha meg akarjuk őrizni szabadságjogainkat”.⁷⁹ Ennek megfelelően, a következő két évtizedben minden Hearst-kiadvány a politikai bosszorkányüldözés szerves része lett. Ez a heves kommunistaellenesség gyakorlatilag az amerikai kivételességre mért képzelt támadás elleni védekező hadjáratnak is felfogható.

Roosevelt egyébként inkább abban volt példamutató, hogy összekapcsolta az amerikai kivételességet a nemzetközi erőter pragmatista analízisével. A wilsoni elveket némiképpen átfogalmazva, valamivel kevesebb idealizmussal és több realizmussal, de ő is a demokrácia terjedését és annak a világ minél több helyén való megszilárdítását látta Amerika biztonságának és békés továbbfejlődésének elsődleges zálogaként. Talán egyik leghíresebb ilyen jellegű nyilatkozatában négy alapvető fogalmazott meg a háború utáni időszakra, mindezt akkor, amikor az Egyesült Államok még nem volt harcoló fél. A „négy sza-

⁷⁹William Randolph Hearst Ed Coblenznek, 1934. szeptember 13., idézi Nasaw, 2000, 493. o.

badság” a szólásszabadságot, a vallásszabadságot, a félelemtől és a nélkülözéstől való szabadságot foglalta magában. Míg az első kettő a hagyományos amerikai polgári szabadságjogok világméretű elterjesztését célozta meg, addig a másik kettő a szabad kereskedelemről adódó sokoldalú előnyöket szorgalmazta, amely csak egy háborúk nélküli világban bontakozhat ki minél teljesebben. Tehát ellentétben Wilson híres 14 pontjának legtöbbszörével Rooseveltnem országspecifikus célokat, hanem világméretű elveket fogalmazott meg, de szigorúan a tradicionális amerikai elvek mentén. Ezáltal kimondatlanul is annak a felfogásnak a hirdetője volt, hogy az amerikai elvek univerzálisak, és minden ország által követendőek. Rooseveltnem azt sem hitte – ellentétben az idealisztikus Wilsonnal –, hogy örök békét lehetne biztosítani. Rooseveltnem az egy emberöltő hosszúságú béke lehetőségében hitt.⁸⁰ Később továbbfejlesztett világképében pedig azokkal szemben, akik ezen elvek megsértésére törekednek, katonai erőt kívánt alkalmazni, azaz a legerősebb államoknak kellett volna biztosítani a világbékét.⁸¹ Roosevelt tehát korábbi elnöki névrokonához hasonlóan hitte, hogy nemzetközi rendőri tevékenységet kell folytatnia az Egyesült Államoknak. De most már nemcsak a nyugati féltekéről volt szó, mint 1904-ben, hanem az egész világról. Pragmatikus emberként azonban megértette, hogy az USA erre egyedül nem képes, így az ő ötlete a „négyrendőr-formula” volt, azaz az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és Kína tartaná fenn a rendet a földön.⁸² Rooseveltnem tehát sok szempontból hátat fordított a Wilson által képviselt elveknek. Persze az alapvető amerikai terminusok, mint nemzeti önrendelkezés, a nyitott kapuk elve és a szabad tengereken folyó szabad kereskedelem mind elhangzottak, de a valóban újat hozó és idealisztikus wilsoni elvek (nyitott diplomácia, a világ közvéleményének ereje, a mindenhol

⁸⁰Rooseveltnem William Allen White-nak, 1939. december 14., in Harper, 1994, 79. o.

⁸¹Mint fogalmazott, „Ha bármelyik nemzet fenyegeti a békét, blokád alá lehetne helyezni, s ha ez még mindig nem győzné meg, bombázni kellene”. Roosevelt, 1942. május 29., *Foreign Relations of the United States*, 1942, 569. o.

⁸²Uo., 568–569, 573. o.

terjedő demokrácia) helyett az erőt választotta. Ez volt a „négy rendőr” alapja.⁸³ Ez az ötlet persze a világháború után beállt változások miatt hamar tarthatatlanná vált. Rooseveltnél tehát arra is jó példa volt, hogy nem csak bombasztikus és hangzatos szövegekkel lehet az amerikai kivételességet hirdetni. Dörzsölt és pragmatikus politikai érzéke miatt mindez, illetve az amerikai felsőbbrendűség elve sokkal inkább bűjtatva jelentkezett nála, illetve megnyilvánulásaiban.

Rooseveltnél „négy szabadság”-beszédére volt részben reakció Henry Luce néhány héttel később megjelent írása a *Life* magazinban. Az 1923-ban indult *Time* és a későbbi *Fortune* és *Life* magazinok ura igen befolyásos médiaszemélyiségnek számított korában. A Kínában dolgozó amerikai misszionáriusok gyermekeként született Luce az újságírást, az emberek informálását tartotta élete fő hivatásának. Magazinjaival és az azokban alkalmazott technikákkal jelentős nyomott hagyott az amerikai, és ennek kapcsán a világ újságírásán.⁸⁴ A rekordszámban megjelenő *Life*-magazin remek fórumot kínált Luce-nak eszméi kifejezésére.⁸⁵ A régóta érlelődő gondolatokhoz remek címet talált, amely később külön életet kezdett élni, és bevonult a történelembe, mintegy az amerikai hatalom huszadik századi metaforájaként: „az amerikai évszázad”. Luce fontos víziót állított fel, amely misszionárius neveltetéséből és a nemzetközi helyzetértékelésből adódott: a demokratikus alapelveket meg kell védeni, és „teljes szívvel elfogadni kötelességünket és esélyünket mint a világ legerősebb és legéletképesebb nemzete, és ennek következményeként a világra gyakorolni befolyásunk teljes erejét, olyan célokra, amiket jónak látunk, és úgy, ahogyan azt jónak látjuk”.⁸⁶ Mielőtt azonban valaki leírná Luce-ot, mint az amerikai kivételesség egy újabb hangzatos szószólóját, aki az elszigetelődés politikája ellen és az amerikai alapelvek korlátlan

⁸³ McDougall, 1997, 154. o.

⁸⁴ Luce életéről lásd Baughman, 1987.

⁸⁵ A *Life* magazin több mint kétmillió eladott példánnyal büszkélkedhetett, amikor egymillió eladás már hatalmas siker volt a közel 130 millió lakosú országban.

⁸⁶ Henry R. Luce, „The American Century”, in Jessup, 1969, 113. o. Részletes elemzés található a cikkről. Whitfield, 2006, 90–107. o.

elterjesztése mellett kardoskodott, gyorsan hozzá kell tenni, hogy Luce számára két oldala volt az éremnek. Az amerikai érdekek mentén való nemzetközi szerepben nem csupán önző basáskodást látott, hanem sokkal inkább altruista, a világot segítő keresztény missziót. Számára a morális erő gyakorlata tűnt a boldoguláshoz vezető útnak: „nem a világ rendőri igazgatása vagy a demokratikus intézmények világra való erőltetése” a feladat, hiszen „Amerika nem lehet felelős az egész világ megfelelő viselkedéséért”.⁸⁷ Számára „hazánk sorsszerű felelőssége az egész világ élelmezése, akik a civilizáció világméretű összeomlásának eredményeként éheznek és nélkülöznek”.⁸⁸ Azt lehet állítani, hogy Luce víziója egy pozitív amerikai kivételességbe vetett hiten alapuló nemzetköziség eszméje, amelyben az Egyesült Államok vezető szerepet kap, de egyben morális alapon segíti is az emberiséget: „eljött a mi időnk, hogy az a hatalmi központ legyünk, amelyből ideálok terjednek szét a világban, és titokzatos módjukon az emberiség életét felemelik a fenevad szintjéről oda, amit a Zsoltár közvetlen az angyalok alá helyez.”⁸⁹ Egyébként vallásos neveltetését és világképét figyelembe véve meglepő, hogy a cikkben ez az utóbbi az egyetlen valósi utalás, s talán ez is hozzájárult esszéjének sikeréhez.

Nem voltak ezek egyébként feltétlenül eredeti gondolatok, hiszen korábban már többen megfogalmaztak hasonlókat. Közülük is leginkább Walter Lippmannt kell kiemelni, a kor minden bizonnyal legnagyobb formátumú és hatású újságíróját. A huszadik század talán legbefolyásosabb közírója még a világháború kitörése előtt közvetlenül írt egy, „Az amerikai sors” című tanulmányt a *Life* magazin számára, amelyben a következőképpen fogalmazott: „Amit Róma jelentett az ókornak, Nagy-Britannia a modern világnak, azt fogja Amerika jelenteni a holnap világának.” Az amerikaiak az elmúlt 150 év gyümölcseként „hatalmas nemzetként megvan a lehetősége, a hatalma és

⁸⁷ Jessup, 1969, 113–114. o.

⁸⁸ Uo., 119. o.

⁸⁹ Uo., 120. o.

a felelőssége a civilizált világ középpontjában”.⁹⁰ 1940-ben az „Amerikai sors órája” című cikkében pedig úgy határozta meg annak mibenlétét, hogy „a mi, felkészületlen és vonakodó kezeinkre lett bízva az a feladat, hogy fenntartsuk a rend és szabadság székhelyét”, és Amerika példáján keresztül „a világot végezetül meg lehet váltani, megbékíteni, és újra egy egésszé varázsolni. Ez az amerikai sors.”⁹¹ Nem meglepetés, hogy Luce merített Lippmanntól, és őt visszhangozta. Hogy mégis Luce frázisa lett a közismert, abban szerepet játszott, hogy némileg közérthetőbben fogalmazta meg az Egyesült Államok jövőbeli szerepét, az amerikai elvek gyakorlati megvalósulását a nemzetközi szinten, és nem utolsósorban egy könnyen érthető, széles értelmezésre lehetőséget adó, de a kereteket mindenképpen helyesen kijelölő szlogent talált az amerikai kivételesség huszadik század második felében való értelmezésére.

Roosevelt alelnöke, Henry A. Wallace is reagált a Luce-féle vízióra már az amerikai hadba lépés után. Noha ő némileg vonakodott az „amerikai század” kifejezéstől, számára is a demokrácia volt „a kereszténység egyetlen igazi politikai kifejezése”.⁹² A náci és szövetségesek elleni küzdelem is vallási színezetben jelent meg, hiszen az ellenség képében „a sátán próbálja az egész világ átlagemberét visszavezetni a rabszolgaságba és a sötétségbe”.⁹³ De Wallace mezőgazdasági miniszterként írott könyvében egy évvel korábban talán még őszintébben fejtette ki Amerika mibenlétéről és a második világháború hozta választási kényszerről megfogalmazott gondolatait. A könyv hitet tesz az amerikai kivételesség mellett, s mindjárt az első oldalon felállítja a tézist: „Ha hitünk működőképes lesz itt, akkor valószínűleg szélesebb körben is az lesz, a világ jövőjének valódi reménye marad.”⁹⁴ De Luce

szavaira rímelt ő is, amikor azt hangoztatta, hogy nem szabad sem katonai, sem gazdasági elnyomást alkalmazni a hamarosan eljövő szabad világban. Magabiztosan jelentette ki, hogy „a világ civilizációja minimum a következő száz évben” elsősorban az Egyesült Államoktól fog függeni.⁹⁵ Ebben ez a végletekig az átlagemberek demokratikus berendezkedésében hívó politikus nem amerikai sovinizmust vagy erőszakos demokráciaterjesztést velt vizionálni. Úgy gondolta, a második világháború után rá kell Amerikának ébrednie arra, hogy „nagyobb bölcsességgel cselekedjünk, mint azt az első világháború után tettük”.⁹⁶ Whitmanhoz hasonlóan Wallace számára is a „demokrácia és Amerika azonosak” voltak.⁹⁷ De Wallace az együttműködő nemzetköziség elvét vallotta, különösen a nyugati féltekén, természetesen csakis a demokratikus berendezkedésű államokkal. S amennyiben az Egyesült Államok képes a saját kontinensén emelni a gazdasági és kulturális életszínvonalat, érvelt Wallace, akkor „mi leszünk a civilizáció fáklyája, amely a magasba emelkedik a nyugati féltekén, és megvilágítja az utat a folyamatos demokrácia és béke felé”.⁹⁸ S ha valakinek még kétsége lenne afelől, hogy az amerikai egy kivételes nép a nemzetek sokasága között, Wallace büszkén írta: „Ma mi még mindig úgy hisszük, hogy az Egyesült Államok az egész világ kiválasztott országa, és hogy az amerikaiak az emberiség utolsó reménye.”⁹⁹ Ezek után nem meglepetés, hogy az 1940-es hivatalos demokrata kampányfüzetben Robert Wagner, a Roosevelt-kormányzatok egyik emblematikus figurája így lelkesítette jövőbeni szavazóit és mindenkit, aki elolvasta az üzenetet: „Amerika sorsa, hogy az elharapódzott despotizmus napjaiban a szabadság világörökségének őrzője legyen, és magasra tartsa a nyugati civilizáció fáklyáját.”¹⁰⁰

⁹⁰Walter Lippmann, „The American Destiny.” *Life*, 1939. június 5., Walter Lippmann Papers. Lippmannról a legjobb életrajz Steel, 1970.

⁹¹Walter Lippmann, „The Hour of American Destiny”, *Life*, 1940. június 3., Walter Lippmann Papers.

⁹²Henry A. Wallace, „The Century of the Common Man”, 1942. május 8., in Wallace, 1943, 369. o.

⁹³Uo., 371. o.

⁹⁴Wallace, 1940, 1. o.

⁹⁵Uo., 49. o.

⁹⁶Uo., 50. o.

⁹⁷Uo., 16. o.

⁹⁸Uo., 29. o.

⁹⁹Uo., 110. o.

¹⁰⁰Wagner, 1940, 90. o.

illetően. De persze mint már korábban is annyiszor bebizonyosodott, az amerikai kivételesség gondolata nem pártérdekek, nem politikai gondolkodásmód mentén elválasztható szemlélet, hanem amerikai hitvallás. Így az ellenzékben lévő republikánusok éppúgy, ha nem még nagyobb intenzitással adták nemzetük és a világ tudtára, hogy Isten az Egyesült Államok oldalán van, és az ő kiválasztott népe az ördöggel is, azaz a kommunizmussal is bátran szembeszáll, hiszen ez a küldetésük: az emberiség érdeke, hogy a szabadságot minél többen élvezzék a földön.

Hetedik fejezet

A hidegháború és a forró küldetéstudat

A második világháború után egy addig talán sohasem látott nemcsak vélt, de sok szempontból tényleg valós veszéllyel találta magát szembe az Egyesült Államok. A Szovjetunió által fémjelzett nemzetközi kommunizmus gyakorlatilag mindent tagadott, amiben az amerikaiak hittek. A hidegháború jelentette az addigi legnagyobb kihívást az amerikai ideológiára, illetve kiválóságtudatra. Ez az időszak volt hivatott sok amerikai számára eldönteni, hogy az amerikai történelemben végighúzódó kiválasztottság és kivételesség fogalma miként tud érvényesülni, amikor sosem látott kihívással került szembe a nemzet.

Noha a szovjet bolsevik rendszer szinte megszületésétől kezdve ideológiai kihívást jelentett az Egyesült Államok számára, sok szempontból nem vették komolyan. Noha a „vörös veszedelem” szinte rögtön felütötte fejét, és amerikai csapatok is beavatkoztak az orosz polgárháborúba közvetlenül az első világháború után, a következő két évtized nem okozott különösebb problémát, noha a kapcsolatok igen hűvösök voltak a két ország között. A húszas években az amerikai társadalom nagy része a mindennapi örömmel foglalkozott, diplomáciai kapcsolatok pedig nem létesültek a két ország között egészen 1933-ig, amikor is Franklin D. Rooseveltnak látta az időt erre a lépésre. A harmincas években a gazdasági világválság hatására mindkét állam még inkább befelé fordult, míg az évtized vége felé megjelenő egyre fokozottabb nemzetközi krízis foglalta le minden további energiájukat. A második világháborúban viszont realista alapon a két ország a náci Németország elleni szövetség része volt, így az Egyesült Államok segítette a szovjet háborús erőfeszítéseket, elsősorban hadifelszereléssel. A háborúból viszont a Szovjetunió nemcsak mint az

egyik győztes, de mint új katonai szuperhatalom is került ki, amely az amerikai demokráciaelvet és szabadságfelfogást tagadva alakította ki saját informális birodalmát. Mindez nagyon gyorsan zajlott le, és az újonnan kialakult viszonyok nemzetbiztonsági szempontból is fenyegetést jelentettek az Egyesült Államokra nézve. Az egyre fokozódó hidegháború érthető módon egy nagyobb fokú nacionalizmust és nemzetköziséget hívott életre az amerikai társadalomban, de különösen a politikai vezetői rétegekben. Emellé társult egy ideológiai szál, amely újabb vehemenciával hirdette az amerikai kivételességbe vetett hitet, az amerikai demokratikus elvek megkérdőjelezhetetlenségét, az ország mint a szabadság őrzőjének mítoszáét, a „jó” oldal küzdelmét a „gonosszal” szemben. Ez kiváló alapot jelentett az amerikaiaknak, hogy a szokottnál is nagyobb ideológiai élt adjanak gondolkodásuknak, hogy a világnak a szabadság felé vezető útján az idegenvezető szerepét még komolyabban eljátsszák. Magukat kevésbé, de a világot különösen meg kellett győzni az amerikai értékrendszer és sikertörténet történelmi hitelességéről, az amerikai mint egyetlen választható út helyességéről. Számukra magától értetődő volt, hogy az általuk felmutatható egyéni szabadság, akár véleményről, akár vallásról legyen szó, a gazdasági és kereskedelmi prosperitás,¹ az életszínvonal hihetetlen magas szintje a világ bármely országaéval összehasonlítva, a szórakoztatóipar fejlettsége, a törvényes renden alapuló szilárd politikai berendezkedés kivételes státusukból eredt – és mindez megerősítette számukra a válságosabb időszakban az amerikai kivételesség igazságát és fontosságát.

Harry Truman elnök hamar magáévá tette a hidegháborús gondolkodást, az amerikai kivételesség tanát pedig mindig is birtokolta. A második világháború kezdetén világossá tette, hogy szerinte mi-
ben áll az Egyesült Államok feladata a világban: „Ennek a hatalmas köztársaságnak a szerepe – fogalmazott szenátorként egy beszédében szűkebb otthonában, Missouri államban – a civilizáció megmenté-

¹ Az Egyesült Államok ekkor volt gazdaságilag abszolút értelemben a világ vezetője: ebben az időben gyakorlatilag minden második terméket az USA-ban állítottak elő.

se.”² Rooseveltnél alelnökjelöltjeként pedig a kampány hajrájában azt mondta chicagói hallgatóságának, hogy szerinte „a Mindenható ennek a nemzetnek szánja a világ ügyeinek igazgatását a béke megőrzése érdekében”.³ Rooseveltnél alelnökként a napi nemzetközi viszonyokat kevésbé, de a történelmet elég jól ismerte az egykori szenátor. A Rooseveltnél halálával elnökké váló Truman nagy feladattal találta magát szembe: otthon a háborúból a békegazdaságba visszavezető utat kellett egyengetni, amely számos egyéb problémától volt terhes, elég csupán a néger kisebbség helyzetére gondolni, míg külföldön az amerikai érdekek minél nagyobb érvényesítését kellett kieszközölni egy új nemzetközi rendszer felépítésében, amely feladat a Szovjetunió miatt egyre nehezebbnek tűnt. Trumannak hamar lándzsát kellett törnie az amerikai–szovjet viszony illetően alakulása mellett, és részben a republikánus oldalon megfogalmazott „puhaság” vádját mindenképpen elkerülendő, az elnök a konfrontációt választotta, amiben, gyorsan tegyük hozzá, a Szovjetunió a maga részéről minden „segítséget” meg is adott.

A hidegháborús frontvonalak hamar kialakultak. Az iráni válság, a török probléma, a kínai helyzet mind-mind aláásták a további kompromisszum lehetőségét, de a hidegháború talán legkézzelfoghatóbb jele három politikai manifesztum volt néhány héten belül: Sztálin, Kennan és Churchill híressé vált megnyilvánulásai. Sztálin 1946. februári „választási” beszédéről, Kennan „hosszú táviratáról” és Churchill 1946. márciusi Fultonban tartott beszédéről van szó. Sztálin a szocialista és a kapitalista világ egymás melletti élehetetlenségéről beszélt, ami nyilván háborút fog majd előidézni. Ennek a beszédnek az elemzésére született Kennan „hosszú távirata”, amely azzal a negatív képpel, amit a Szovjetunióról festett, gyakorlatilag saját kontrasztját, tehát az Egyesült Államok pozitív tulajdonságait emelte ki.⁴ Az orosz népet leválasztotta az elnyomó pártrendszerrel, de a történel-

² Harry Truman beszéde, 1939. október 8., idézi Miscamble, 1977, 271. o.

³ Harry Truman beszéde, 1944. október 25., uo., 281. o.

⁴ George Kennan James F. Byrnes-nek, 1946. február 22., *Foreign Relations of the United States*, 1946, 696–709. o.

mi neuralgikus félelem a nyugattól és az elzárkózás a belső hatalom fenntartása érdekében, az individualizmus hiánya, a determinisztikus világfelfogás mind-mind ütközött az amerikai értékekkel. Írása azért is fontos, mert egyből nagy befogadásra talált kormánykörökben, „kötelező olvasmány” lett, és egy évvel később a *Foreign Affairs* hasábjain is megjelent egy tisztázott, a külpolitikát érdeklő olvasótábornak szánt változat.⁵ Ebben a „tanító” változat konklúziójában Kennan azt írta, hogy a gondviselésnek kell hálát adni, hogy megjelent ez a kihívás, mert így a felrázott amerikai társdalom felnőtt a feladathoz, hogy „elfogadja a morális és politikai alapú útmutatás felelősségét, amelyet a történelem egyértelműen nekik szánt, hogy elviseljenek”.⁶ Churchill pedig a „vasfüggöny” metaforával járult hozzá a hidegháború gazdag szókincséhez. Ahogy az egyik történész megfogalmazta, mindhárom megnyilatkozás „leegyszerűsített, átfogó és kulturális értelemben rezonáns – egyszóval ideológiai [jellegű] volt”.⁷ Ez az ideológiai hadviselés persze megkövetelte a külpolitikai stratégiák kikristályosodását is, ami szintén gyorsan végbe ment.

A hamar elharapódzó hidegháború ideológiai-külpolitikai irányelve viszonylag gyorsan körvonalazódott a Truman-doktrínával és a Marshall-tervvel 1947 tavaszán és nyarán. Ezek elsőnek a szovjet térhódítás feltartóztatását hirdették meg, és az elnök kifejezte azon hitét, miszerint „az Egyesült Államok külpolitikájának támogatnia kell a szabad népeket, azokat, akik ellenállnak a fegyveres kisebbségek vagy a külső nyomás leigázási kísérleteinek”.⁸ Az 1947 márciusában a Kongresszushoz intézett üzenet lényegileg meghirdette a már Kennan által is javasolt „feltartóztatás” politikáját, azaz a szovjet ellenféllel szembeni fellépés szükségességét, amennyiben az az Egyesült Államok érdekeit sértő helyeken próbál terjeszkedni, és ilyen helyszín bőven

⁵Kennan, 1947, 566–582. o.

⁶Kennan, uo. 582. o. Kennan saját gondolatai híres cikkéről Kennan, 1967, 354–367. o.

⁷Costigliola, 2012, 394. o.

⁸Harry Truman üzenete a Kongresszushoz, 1947. március 12., in Bódy és Urbán, 2001, 412. o.

akadt. Noha Kelet-Európát gyakorlatilag átengedték az amerikaiak a szovjeteknek, amiben nagy szerepet játszott a háború realitása, a harcok megszűntével a Szovjetunió ideológiai és terjeszkedőnek vélt politikájára az amerikai vezetés egyértelmű nemmel válaszolt. A Truman által meghirdetett külpolitika gyakorlatilag felülírta a Monroe-elvet és a korábban oly népszerű Európától való elszigetelődés politikáját. Az Egyesült Államok úgy érezte, legalább Nyugat-Európát meg kell védenie a „vörös veszedelemtől”, és ez az Európához való hozzáállást alapjaiban változtatta meg. Az érvelés szerint, ha a szovjetek megszerzik Európa egésze felett az irányítást, az hatalmas fenyegetést jelent az Egyesült Államok számára. Az amerikaiak tehát elfogadták, hogy felelősséget kell vállalniuk Európáért, és sokkal aktívabb külpolitikára kényszerülnek. Terveik szerint ez a sok szempontból tehetetlen Népszövetség örökébe lépő Egyesült Nemzetek Szövetsége keretei között az amerikai terveknek és elvárásoknak megfelelően ment volna végbe. Tehát az amerikai példamutatás „nemzetköziesítése” is tetten érhető, vagy más szavakkal a világnak el kellene fogadni Amerika kivételes és különleges státusából adódó vezető szerepét (no persze a pénzügyi és katonai erő is hatalmasat nyomott a latba).⁹

Nem sokkal ezután a George Marshall külügyminiszter által fémjelzett Marshall-terv pedig Nyugat-Európa gazdasági talpra állítását tűzte ki célul, amely persze remélhetőleg maga után vonja a politikai megszilárdulást is, és egyúttal a kommunista veszély elhárítását ezekben az országokban. A két vezérelv egymás kiegészítői voltak. Ebben az olvasatban az amerikai politika „az éhség, a szegénység, a kétségbeesés és a káosz” ellen irányult, melynek orvoslása „a történelem által ránk rótt felelősséggel” való szembenézést jelentette.¹⁰ Mindkét vezérelv jól illeszkedett az amerikai kivételesség vonalába, még ha égetően fontos reálpolitikai indítékok is váltották ki őket.

⁹A Truman-doktrínáról részletesebben lásd Crabb, 1982, 107–152. o.; és Merrill, 2006, 27–37. o.

¹⁰George Marshall külügyminiszter beszéde, 1947. június 5., uo., 416, 417. o. A két meghatározó külpolitikai elvről magyarul lásd Magyarics, 2000, 235–239. o.

Újabb tanúbizonyságot szolgáltatott arra, hogy az amerikai felfogás szerint csak az Egyesült Államok által kitaposott út vezethet az emberi szabadsághoz, tehát ezt kell biztosítani a legtöbb országnak a lehető legszélesebb skálán. Mint az elnök fogalmazott, „a világ ma felénk tekint, hogy vezessük. Az események ereje szükségessé teszi, hogy elvállaljuk ezt a szerepet.”¹¹ Szintén egyértelmű volt, hogy csakis az amerikai gazdasági és katonai hatalom képes ezeket a célokat megvalósítani, amely eszközök bevetésével a még el nem „vesztett” országok és területek a szabadság és demokrácia útjára terelhetők. Noha Kelet-Közép-Európa a szovjet szférába került, és a kínai polgárháború sem ígért sikeres kimenetelt amerikai szempontból, az addig az amerikai érdekszférába tartozó, vagy a britektől és franciáktól megörökölt gócpontok biztosítása elengedhetetlen feltétel volt az amerikai globális pozíció, és ezáltal az amerikai elvek érvényesítése szempontjából.

Trumant sokan csak szürke eminenciásként tartották számon, akit például Luce a „kis ember *reductio ad absurdum*jának” tartott, azaz személyében abszurditásnak ítélte meg a politikában elfoglalt helyét.¹² Truman azonban nem fukarkodott hazája kivételes státusának dicsekedésével, de még mindig visszafogottabb volt, mind majdani hidegháborús követői. Egyik választási beszédében úgy fogalmazott, „az Egyesült Államok alkotmánya a legnagyobb kormányzati dokumentum a világtörténelemben”, egy másikban pedig azt mondta, „az emberiség sorsa az Egyesült Államok külpolitikáján múlik”.¹³ Meglepő győzelme az 1948-as választásokon igazolást adott számára és a Demokrata Pártnak egyaránt, hogy az ország kormányrúdját jó irányba fordították, és hogy hitelesen képviselik az amerikai demokraciáelveket és alapértékeket. Truman beiktatási beszédében, miután már gyakorlatilag négy évet elnökként töltött Franklin D. Roosevelt 1945 tavaszán bekövetkezett halála miatt, nem rejtette véka alá az Egyesült Államokba vetett hitét. Közölte, hogy országa „erőfeszítései

¹¹Harry S. Truman, 1947. április 5., in Truman, 1956, 131. o.

¹²McCullough, 1992, 819. o.

¹³Harry Truman, „Adams and Jefferson”, 1948. október 28. és „International Affairs”, 1948. október 29., in Schnapper, 1948–49, 28, 34. o.

új reményt adtak az egész emberiségnek”, és „Istenben való kitartó hittel tovább fogunk egy olyan világ felé haladni, ahol az emberek szabadsága biztosított”.¹⁴ Ekkortól datálható igazán kézzelfoghatóan az a vonal, miszerint az amerikai elnökök és egyéb nagy presztízsű emberek megnyilatkozásai nem csupán az amerikai fülekre vannak szabva; most már a nemzetközi közösség tagjainak, illetve az ottani lakossághoz is szólnak.

Truman egyébként abból a szempontból is említést érdemel, hogy a polgárjogok területén megtette az első apró lépéseket a hazai fronton. Az Egyesült Államok déli tagállamaiban régóta tartó szegregáció és az afro-amerikaiak sokszor szinte teljes jogfosztása nemigen fért össze az emberiség szabadságáért küzdő amerikai világképpel. Hogyan várható el, hogy komolyan vegye valaki az amerikai demokráciát, amikor törvényes szinten másodrendű polgárokként kezelik nagyszámú honfitársukat? Ráadásul rengeteg színes bőrű amerikai harcolt a második világháborúban a szabadságért, amit otthon a háború után továbbra sem kaptak meg. A szovjet blokk természetesen meg is tett mindent ennek a visszas helyzetnek a hangoztatására. Noha Truman igen erős rasszista elképzelésekkel tekintett a világra, és ennek különösen fiatal korában hangot is adott, fontos változásra volt képes.¹⁵ Elnöki évei alatt nem lehetett nyomát találni faji előítéletének, sőt, az első olyan elnök volt, aki tényleg meg is próbált tenni valamit a polgárjogok nagyobb egyenlőségéért, noha nem túl sok sikerrel.

A koreai háború 1950-ben azután egyértelműsítette, hogy fegyverrel kell megvédeni a „szabad világot” a kommunista agressziótól. Nem volt kérdés, hogy az Egyesült Államok számára eljött a cselekvés órája, és mind ideológia, mind reálpolitikai megfontolásból muszáj felvenni a harcot az észak-koreai támadással szemben a Koreai-félszigeten. Noha a háború Kína belépésével hamar eldöntetlen állóháborúvá alakult át, egyvalamire mindenképpen alkalmas volt: mégpedig visszaigazolni a kommunista rendszerrel szemben táplált félelmeket,

¹⁴Harry Truman elnöki beiktatási beszéde, 1949. január 20., Hunt, 2003, 404, 408. o.

¹⁵McCullough, 1992, 86, 110, 247, 286. o.

és az amerikai szabadság-misszió fontosságának létjogosultságát. Kennan ismét érdemes megemlíteni. Hogy ne könnyelje el senki őt az amerikai kivételesség szemellenzős szónokának, melyre a fent említett írásai valóban alkalmasok, érdemes elárulni, hogy Kennan hamar kiábrándult a részben saját maga által is sürgetett stratégiából, illetve annak egyre inkább militarista felhangjából. A koreai háború megkezdésével pedig végérvényesen úgy látta, a feltartóztatás politikája katonai köpenybe lett öltöztetve. Erre reagálva megállapított ugyanúgy a *Foreign Affairs* hasábjain, hogy az amerikaiaknak „ha lehetséges, egyszer és mindenkorra ki kellene irtaniuk magukból azt a rögzült tendenciát, hogy aszerint ítélnék meg másokat, hogy azok mennyire akarnak hasonlítani hozzánk”.¹⁶ Mint próbálta elmagyarázni olvasóinak, „a kimagasló erények ritkán azok, amelyeket mi szeretünk magunknak tulajdonítani”.¹⁷

Az 1952-es demokrata konvenciók gyűlésén a hamarosan leköszönő Truman büszkén tudatta hallgatóságával, hogy az ő hivatali ideje alatt Amerika „végre elfoglalta azt a vezető helyet, amelyet a Mindenható már egy generációval ezelőtt nekünk szánt”.¹⁸ Adlai E. Stevenson 1952-ben és 1956-ban a Demokrata Párt elnökjelöltje volt. Noha mindkét esetben csúnyán alulmaradt Eisenhowerrel szemben, bátran kampányolt saját és pártja igazáért. 1952-es kampánybeszédeiben rendre hallatott az amerikai kivételesség témakörébe tartozó kijelentéseket, például amikor azt mondta, „Isten félelmetes küldetést bízott ránk: semmivel sem kevesebbet, mint a szabad világ vezetését”.¹⁹ Egy másik példa három nappal később hangzott el tőle New Yorkban: „Amerika nekifogott a vezető szerepnek, amely különleges, és amely különleges felelősséggel ruház fel minket. Az Egyesült Államok az első nagyhatalom a történelem során, amelyik annak szenteli magát, hogy erejét teljes mértékben a békére és nem terjeszkedésre

¹⁶Kennan, 1951, 356. o.

¹⁷Uo., 364. o.

¹⁸Harry Truman beszéde, 1952. július 26., Peters és Woolley, *The American Presidency Project*.

¹⁹Adlai E. Stevenson beszéde, 1952. október 18., in Stevenson, 1953, 262. o.

használja... Jó példával kell elől járnunk.”²⁰ Noha az ilyen megfogalmazásokat az ember rendre a republikánusoktól várja, ez is jól mutatja, hogy nem pártkérdésről van szó, hanem össznemzeti „civil vallásról”. Ezt erősíti az is, ahogy John Foster Dulles leendő külügyminiszter írt a *Life* magazinban az 1952-es elnökválasztás előtt: „Létezik egy morális vagy természetes törvény, amelyet nem az emberek írtak, amely meghatározza, mi helyes és mi nem, és hosszú távon csak azok menekülnek meg a katasztrófák elől, akik magukat alávetik ennek a morális törvénynek. A szovjet vezetők erre a törvényre tapostak, és ezért a törvénszegésért meg fognak fizetni... Dinamikusnak kell lennünk, az ideákat fegyverként kell használnunk; és ezeknek az ideáknak a morális elvekhez kell igazodniuk... Mindig is az elnyomók réme voltunk és az elnyomottak reménye, és mindig azoknak is kell lennünk.” Konklúziójában pedig így fogalmazott: „nemzetünk fenséges szerepe ma az, hogy tüstént őrzője és védelmezője legyen mindazoknak a reményeknek, melyek a szabadság szerelmeseitől származnak.”²¹ Dulles amúgy saját motivációját „mélyen gyökeredző küldetésnek” aposztrofálta.²² Hazáját pedig olyan küldetésnek, amely „a szabadságnak az egész világon való kiszélesítésének szenteli magát”.²³ Dean Acheson demokrata külügyminiszter ugyan ki nem állhatta Dullest, de gyakran azért ő is morális köntösbe bújtatva adta elő külpolitikai irányelveit. 1951-ben külügyminiszterek egy csoportjának tartott beszédében „elárulta” magát, hiszen a hidegháborús feltartóztatási külpolitika egyik főszereplője így szólt: „A mi ügyünk mindenekfelett a szabadság ügye, a nemzetközi moralitás ügye.”²⁴

A dulesi retorikának megfelelően az 1952-es Republikánus Párt programja a következőképpen fogalmazott: „A szabadságot ismét a remény fénysugarává változtatjuk, amely behatol a sötét helyekre.

²⁰Adlai E. Stevenson beszéde, 1952. október 21., uo., 264. o.

²¹Dulles, „A Policy of Boldness”, *Life*, 1952. május 19., in Dean Acheson John Foster Dullesnak, 1952. június 16., Dean Acheson Papers.

²²Idézi Immerman, 2010, 177. o. Dulles nézeteiről az amerikai birodalmat illetően, uo. 164–195. o.

²³Dulles, „Freedom's New Task”, 1956, idézi Cherry, 2014, 327. o.

²⁴Dean Acheson beszéde, 1951. április 9., idézi Brinkley, 1992, 25. o.

Végét jelzi majd a negatív, hiába való és immorális »feltartóztatás« politikájának, amely számos embert a despotizmus és az istentelen terror markában hagy, amely terror lehetővé teszi ezeknek a vezetőknél, hogy e rabokból kovácsoljon fegyvert a mi elpusztításunkra.” Ezután lényegileg a Dulles által fogalmazott platform így folytatja: „A mi általunk felkarolt politika fel fogja élesíteni a fertőző, felszabadító hatásokat, amelyek a szabadságban ott rejlenek. Ezek végezetül feszültséget és kontrollt fognak jelenteni a rab országokban, amely majd megbénítja az ottani vezetőket, s nem fogják tudni folytatni szörnyű dolgaikat, és majd ez jelzi számukra a vég kezdetét.” S a külpolitikai szekció lezárásaként még hozzátette, „nemzetünk ismét az a dinamikus, morális és szellemi erő lesz, amelyik a zsarnokok réme, és az elnyomottak reménye volt. Folytatjuk történelmi szerepünket.”²⁵ Ahogy az egyik történész fogalmazott, Dulles tulajdonképpen „összekötötte a megmentő nemzet nemzeti mítoszát a saját, rugalmatlan bipoláris világhatalmi küzdelem eszméjével, amely saját vallásos meggyőződésének volt a tükröződése”.²⁶ Függetlenül tehát, hogy demokrata vagy republikánus kormányzat volt-e éppen hatalmon, a hidegháború töretlen alapideológiája a Szovjetunió és szövetségeseivel való szembenállás és feltartóztatásuk, illetve a szabad világ vezetése voltak.

Ezekkel a szempontokkal forrt össze ezekben az évtizedekben már elválaszthatatlanul az amerikai kivételesség, ami sokszor egyenértékű lett az amerikai küldetéstudattal. Ez nem kevesebbet célzott – most már egyre nyitabb formában –, mint elterjeszteni az egész világon a demokráciát, amin persze az amerikai demokratikus berendezkedés alapértékeit kell érteni. A világháborús tábornokból lett elnök, Dwight Eisenhower is megadta elnöki éve alaphangját, amikor nyolcvényi hivatali ideje kezdetekor a következőket mondta: „A sors ennek az országnak a kezébe helyezte a szabad világ vezetésének a felelősségét”, majd hozzátette, „nemzetünk erejére és biztonságára úgy tekintünk, mint arra a bizalomra, amin a szabad emberek reménye

²⁵Idézi Potter és Johnson, 1972, 499. o.

²⁶Idézi Pfaff, 2010, 82. o.

nyugszik, bárhol is éljenek”.²⁷ Az előzőekből persze logikusan levezethető a következtetés, miszerint az Egyesült Államok „felismeri és elfogadja, hogy mélyen bele kell folynia az emberek sorsába az egész földkerekségen”.²⁸ Újraértékeléskor pedig azt mondta: „Nemzetként... feladatunk van, az emberi szabadság védelmezőinek küldetése... hogy minden nemzetközi vonatkozásban úgy tegyünk, hogy sosem kompromittáljuk azt az alapvető elvet, miszerint az összes embernek joga van olyan független kormányhoz, amelyet ők választottak teljesen szabadon.”²⁹ Sajnos, az 1956-os őszi magyarországi események rávilágítottak ennek a retorikának ürességére.

A dullesi vagy eisenhoweri retorika, sok más korabeli amerikai politikussal egyetemben, függetlenül politikai hovatartozástól, újabb jó példája annak, ahogy a politikai elit nagymértékben próbálta saját világképét a nemzetre „erőltetni”. Ugyanakkor ez nem lehetséges egy szabad és demokratikus országban, csak akkor, ha a nemzet túlnyomó részében megvan a hajlam a gondolatok befogadására, illetve a világképük eleve tartalmazza a gondolatot. Tehát nem lehet Dullest és hasonlórú politikai társait azzal vádolni, hogy egy radikálisan új szemléletet kívántak saját hazájukra tukmálni. Sokkal inkább ismerték és felismerték a nemzet mélyen gyökeredző gondolatait, érzelmeit, és ezeket lovagolták meg az adott külpolitikai kontextusban. De természetesen ők is hittek az amerikai kivételességben, s ez nem csupán egy machiavellista vonal volt munkájuk során. Ez valóban meggyőződés volt, mélyről fakadó hit.

Mint az első fejezetben már említettem, ekkortájt jelentek meg azok a történészek és szociológusok által jegyzett könyvek, amelyek szintén részben az amerikai kivételesség témakörével foglalkoztak. Max Lerner, Louis Hartz vagy Daniel Boorstin mind kardoskodtak az amerikai politikai szemlélet helyessége, a liberális demokrácia mint

²⁷Dwight David Eisenhower első elnöki beiktatási beszéde, 1953. január 20., Hunt, 2003, 415, 416. o.

²⁸Dwight David Eisenhower második elnöki beiktatási beszéde, 1957. január 21., uo., 422. o.

²⁹Idézi Smith, 1994, 189. o.

amerikai védjegy mellett. Ezek a közírók nem voltak elvakult amerikanisták a szó politika vagy hidegháborús értelmében, de mégis nyilván a körbevevő világ sarkallta őket műveik megírására és álláspontjuk kikristályosodására. Őket talán megelőzve pedig Perry Miller tett azért sokat, hogy a puritánokat visszahozza a népszerű köztudatba, és az eredetkeresésnél, a nemzeti identitás meghatározás újbóli fontosságánál ez is nélkülözhetetlen lépcső volt. Az 1940-es évek végétől Miller értelmezésében és írásaiban már a modern „város a hegyen” jelentkezik: a küldetési komponens és a Winthrop által használt hegyen álló város példamutató jellege véglegesen összekapcsolódott. Richard Gamble úgy véli, Miller volt elsősorban felelős a metafora újbóli felfedezésében és annak mint a „világforradalom tervét” dédelgető gondolat bemutatásában.³⁰

Mint mindig, voltak jóval óvatosabb hangok is. Közülük is kiemelkedik a huszadik század talán legbefolyásosabb teológusa, Reinhold Niebuhr. Niebuhr is a realista külpolitika elkötelezettjének számított, de teológusként fontos volt, hogyan látta hazája kapcsolatát Istennel. Még a második világháború alatt saját történelemfelfogására hagyatkozva úgy fogalmazott, hogy dőreség lenne „tagadni, hogy különböző nemzetek és osztályok, bizonyos társadalmi csoportok és fajok különböző időkben olyan helyzetbe kerültek, hogy a történelemben az isteni küldetés különleges súlya esett rájuk. Ebben az értelemben Isten minket választott a világtörténelem eme sorsdöntő periódusában.”³¹ De Niebuhr képes volt ezeket az amerikai kivételes gondolatokat nagymértékben levetkőzni, s a hidegháború alatt attól próbálta óva inteni honfitársait, hogy fejükbe szálljon az amerikai erénybe vetett korlátlan hit és az ennek következtében megjelen(het)ő bűnös fennhéjázás. Korszakos könyvében, az *Amerikai történelem ironiájában* figyelmeztetett, hogy az Egyesült Államok is csak része a történelemnek, és nem annak első számú alakítója. Amellett érvelt, hogy „a dolgok nem alakulhatnak a szánk íze szerint, még akkor sem, amikor azt

³⁰Gamble, 2012, 129. o.

³¹Reinhold Niebuhr, „Anglo-SaxonDestiny and Responsibility”, 1943, idézi Cherrv, 2014, 297. o.

hisszük, hogy a mi utunk magában hordozza egy »boldog emberiség« ígéretét”.³² Konklúziójában a pökhendi nemzetköziség ellenében inkább a visszafogottságot és az otthoni háztájon található ellenmondásokkal való szembenézést és az ottani problémákkal való foglalatosságot tartotta a legfőbb feladatnak: „Amerika morális és spirituális sikere, amennyiben magát kreatívan viszonyítja a világhoz, nem annyira azt követeli meg tőlünk, hogy a durva bűnök ellen legyünk a világ őrei, amire az idealisták figyelmeztetnek minket, hanem sokkal inkább azt, hogy idealizmusunk szerkezetének szabjunk új irányt.”³³ Niebuhr azonban inkább a kisebbséget jelentette az ideológiai konfrontációban.

Ennek ellenére a tomboló hidegháborúban nem volt könnyű az amerikai kivételesség szabadságeszményében megnyilvánuló voltát teljesen a piedesztálra emelni. Mind az 1953-as berlini, mind az 1956-os őszi budapesti események bebizonyították, hogy amennyiben a konfrontálódás kifejezetten a Szovjetunióval történhet, ami akár atomháborúhoz is vezethet, az Egyesült Államok – függetlenül a szabadság terjesztése és a „felszabadítás” retorikája ellenére – kisujját sem mozdítja a „rab nemezetekért”. A hatalmi világ realitásai persze nem mindenkit zavartak. Archibald MacLeish, a népszerű amerikai író-költő az Eisenhower-éra végén megjelent írásában például a következőképpen fogalmazott: „Vannak akik azt mondják, az emberiség felszabadítása, az ember szabadsága semmi más, mint álom. Igazuk van. Ez maga az amerikai álom.”³⁴ Egyébként ez az az időszak, amikor a vallás és a politika a megszokottnál sokkal erősebb „szövetségre” lép. A patriotizmus nagymértékben összekötődött a vallással, egy folyamat, amely egyáltalán nem új keletű, de amely már az első világháborúban újult erővel kezdődött el és egyre kézzelfoghatóbb lett. Ennek nyilvánvaló oka volt az Istent tagadó kommunista ideológia, amire fokozottabb vallási öntudattal reagált a legtöbb amerikai. Evangélisták, mint például Billy Graham, az 1950-es évektől kifejezetten mo-

³²Niebuhr, 1952, 74. o.

³³Niebuhr, *The Irony of American History*, 133.

³⁴A *Life* magazinban megjelent írásból idézi Library of Congress, 2010, 92. o.

rális alapokra helyezték a hidegháborút. De ezt tette Eisenhower is, és segítségül hívta a keresztény vallást: a demokrácia gyakorlatilag válássá válik az Egyesült Államokban. 1960-ban a templomlátogatottság 65%-ra nőtt, korábban nem mért nagyságokba, és ez a trend azóta is tart. Sokak számára ebből fakadt Amerika kivételes státusának megerősítése és az Istennel való kapcsolatból fakadó következtetések. Ha Isten választott népe hátat fordít Istennek, saját maga ellen hívja ki a sorsot. Ezért a korábbinál is erősebb vallási elkötelezettségre van szükség, amely morális többletet hordoz magában, amely végezetül az ateista kommunisták elleni győzelemhez vezet.

Persze a szovjet tömbbel szembeni hidegháborús politikának voltak más, nem katonai megnyilvánulásai is, az amerikai kivételesség más dimenziói szintén teret kaptak az ideológiai harcban. Jó példa erre a jazz műfaja. A jazz is több szempontból az amerikai kivételesség része, néha zászlóvivője volt, és talán ma is az. Ez a különleges hangzású, valóban amerikai „találmány” rövid időn belül hihetetlen népszerűsége tette szert az Egyesült Államokon belül és azon kívül is. A hidegháborúban aztán az amerikai kivételességnek ez a speciális kulturális kinövése komoly feladatot kapott, más alternatívákkal együtt, a szovjet eszmerendszer elleni koncentrált amerikai ellenakcióban. Ez a zenei műfaj az amerikai külügyminisztérium véleménye szerint arra is alkalmas volt, hogy a kulturális hidegháború során az amerikai kivételesség minden előadásban kifejezésre kerüljön.³⁵ Ahogy egy történész megjegyezte, „a klasszikus zenével, színházzal vagy balettel szemben a jazzt az amerikai vezetés jogosan tekinthette amerikai művészeti formának. A kormányhivatalnokok és a művészet támogatói remélték, hogy így tudják ellensúlyozni az általuk felsőbbrendűnek vélt európai és szovjet klasszikus zenében és színházban megnyilvánuló fölényt, míg egyúttal Amerika Achillesz-sarkát is védeni tudták azzal, hogy megvalósuló faji egyenlőséget prezentáltak.”³⁶ A világban turnézó jazz-követek sokszor tudták az ideológia nélküli amerikai érzést számos országba közvetíteni. Amire a kivételes amerikai haderő

³⁵Davenport, 2009, 60. o.; Eschen, 2006, 253. o.

³⁶Eschen, 2006, 6. o.

sokszor nem volt képes, azt az amerikai kivételes zenei műfaj próbálta ellensúlyozni – sokszor sikeresen.³⁷ Davenport rámutat arra is, hogy a jazz-diplomácia egyébként egy furcsa hidegháborús ellentmondást hozott a felszínre: „az amerikai demokrácia kulturális felsőbbrendűségét a nemzet egyik leglenyomottabb kisebbségének kulturális kifejezése szimbolizálta.”³⁸

Az az ember, aki sok szempontból újból nagy lökést adott az amerikai kivételességnek, John Fitzgerald Kennedy volt. Kennedy esete fontos, mert ő volt az első katolikus, aki a Fehér Házba jutott, amely tényre sokan ferde szemmel néztek, de Kennedy hamar bebizonyította, hogy nála talán senki sem hisz jobban Amerika küldetésében és felelős szerepében a világ sorsának alakítását illetően. Talán érdemes megjegyezni, hogy a növekvő számú amerikai katolikus is egyre inkább kivette részét az amerikai kivételesség hitéből. A korábban már említett Ireland érseknél még messzebb ment Francis Spellman bíboros, aki, mint egy szerző megjegyezte, „az amerikai nemzet döntéseit és tetteit egyenesen Istenével azonosította... teljes mértékben elfogadta Amerika messianisztikus küldetését”.³⁹ Ő már gyakorlatilag teljessé tette az amerikanizmus és katolicizmus fúzióját is, amit elődei még csak részben hajtottak végre, és esetenként külön is választottak. Jó példa Spellman víziójára két írásának egy-egy részlete: „Te formáltad ezt az államközösséget és fényes sorssal áldottad meg”, illetve „Nemzetünk legyen fény minden nemzet számára, amely sötét elkeseredésben él”.⁴⁰

Sokan idealisztikus képet őriznek Kennedyről. Ehhez alapvetően két dolog járul hozzá: a mindenkori legfiatalabban megválasztott elnökről van szó, aki fiatalos lendületével és sok szempontból liberális politikai felfogásával a világ nagy részén azt a reményét hintette el, hogy a hidegháború örült keretein enyhíteni lehet. Tragikusan korai

³⁷Részletesebben a jazz-követek munkájáról lásd, Eschen, 2006 és Davenport, 2009.

³⁸Davenport, 2009, 5. o.

³⁹Dohen, 1967, 165. o.

⁴⁰Spellman versrészleteit idézi Dohen, 1967, 123. o.

halála pedig, ami azóta sem nyert egyértelmű és kielégítő magyarázatot, éhren tartja a „mártír elnök” képét. Sőt, ha az amerikai kivételesség szempontjából vizsgáljuk megnyilatkozásait, azt lehet mondani, hogy talán nem volt még egy demokrata Wilson óta, aki ennyire messianisztikus hangot ütött volna meg, és ennyire prédikálta volna az Egyesült Államok különleges státusát a világ előtt – és azzal szemben. Elnökké válása több szempontból változást jelentett Amerika életében, és ez sokakat reménnyel töltött el. Kennedy hazáját dicsérő szavai lecsengtek más rétegekben is, például az irodalomban. 1961-ben Robert Frost így üdvözölte Amerika megalapításának „hősi tettét”, ami Isten „jóváhagyásával” egy „fordulópont volt az újkori történelemben”:

„Nyilatkozatunk példája mindenkit nemzetté akar kovácsolni...
Forradalmi és törvénytelen vállalkozásunkat
Igazolta a szabadság története
Egészen máig dicsőségről dicsőségre.”⁴¹

Frostról írta Bollobás, hogy „költészetében Új-Anglia az egész nemzet helyett, az amerikaiak pedig az egész emberiség képviselőjében jelennek meg”.⁴²

Kennedy demokrata elnökjelöltségét elfogadó beszédében fellelmezte a határvidék-elméletet is, ami az amerikai kivételesség egyik történelmi fejlődést magyarázó tézise volt. A vad határvidékre települő és ott keményen dolgozó és a körülményekkel dacoló amerikaiakat „a világnak szóló példának” nevezte. És az 1960-as évek határvidékét Kennedy interpretálásában „a nem ismert lehetőségek és veszedelmek, a betöltetlen remények és meg nem valósult fenyegetések” jellemezték, ezért fontosnak tartotta, hogy „az egész emberiség

⁴¹Robert Frost, „Gift Outright of »the Gift Outright«”, in Frost, 1963, 297–298. o.

⁴²Bollobás, 2005, 309. o. Frostról részletesebben uo., 308–313. o.

döntésünket várja. Egy egész világ vizslatja, mit fogunk tenni. Ezt a bizalmat nem játszhatjuk el.”⁴³

Részben Kennedy a „felelős” azért, hogy a Winthrop által fémjelzett amerikai kivételesség puritán eredetű gondolata és a jól ismert „város a hegyen” metafora ismét feltámadt, ezennel már a legmagasabb politikai szinten.⁴⁴ Korábban ugyanis arra nem volt példa, hogy egy elnök Winthroppal példálózzon. Már választási győzelme után, de még elnöki beiktatása előtt tartott egyik beszédében világossá tette, hogy az amerikai kivételesség alapérték, és talán éppen ezt bizonyítandó, az egykori puritán kormányzóhoz való személyes kötődéséről biztosította honfitársait. „Mi nem utánzunk, mert mi vagyunk mások számára a követendő példa... Engem a John Winthrop által lefektetett alapeszmék vezettek... Ma valóban ránk függeszti szemét a világ – és kormányzataink, annak minden ága, és minden szinten, akár szövetségi, tagállami vagy helyi szintről legyen szó, a hegyen álló város kell, hogy legyen – amit olyan emberek alkotnak és testesítenek meg, akik tudatában vannak a rájuk testált bizalomnak és hatalmas felelősségüknek.”⁴⁵ Kennedy tehát egyenes párhuzamot talált a puritán telepesek és a huszadik század második felének Amerikája között. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a winthropi alapeszmék jelentős torzuláson mentek át a több mint háromszáz év alatt, de valóban adtak egy apró felületet, párhuzamosan a sikeres amerikai történelemmel karöltve egy ilyen jellegű értelmezésre, amit Kennedy és számos honfitársa mohón meg is ragadott. De az előbb idézett beszéd csak előkészítette a terepet egy nagyobb közönség előtti megnyilatkozásra.

Elnöki beiktatásakor Kennedy az egész világgal közölte, hogy az Egyesült Államok a szabadság letéteményese és őrzője a világban, és az ország „kész bármilyen árat megfizetni, bármilyen terhet elviselni, bármilyen nehézséggel szembenézni, bármilyen barátot támogatni és bármilyen ellenséggel szembeszállni annak érdekében, hogy biztosítsa

⁴³John Fitzgerald Kennedy, Democratic National Convention Nomination Acceptance Address, 1960. július 15.

⁴⁴Gamble, 2012, 133–138. o.

⁴⁵John Fitzgerald Kennedy beszéde Massachusettsben, 1961. január 9.

a szabadság sikerének életben maradását”.⁴⁶ A nyilván túlzó szavak mögött persze többféle megfontolás is meghúzódott. Egyrészt üzenet volt a szövetségeseknek, hogy az Egyesült Államok nem fogja őket cserbenhagyni a kommunizmus fenyegetőnek vélt árnyékával szemben. Másfelől egyértelműnek látszó kijelentés volt a Szovjetunió számára, hogy Amerika nem fog meghátrálni az addigra kialakult fegyverkezési versenyben, illetve az azáltal felvázolt szörnyű pusztításban, amennyiben a szabad nemzetek sorsa a tét. A beszéd természetesen a hazai közvélemények is szólt, akiknek, az előző két ponton túl, a tartalmi üzenet az volt, hogy mindezeket hazájuk azért vállalja, mert az más, mint a korábbi hatalmak a világban: az Egyesült Államok csak a szabadság minél nagyobb elterjesztésében érdekelt, de ezért vállalnia kell a felmerülő kockázatokat. Ez nem üres retorika Kennedy részéről. Kormányzatának és a politikai elit számos tagja, illetve az amerikaiak túlnyomó része egyetértett az elnök meggyilkolása miatt már el nem hangzott szavaival, „mi ebben az országban, ez a generáció – a sors akaratából és nem a saját választásunkból – a világ szabadságának őrzői... Mert mint ahogy annak idején megírták: Ha az Úr nem őrzi a várost, hiába vigyáz az őriző.”⁴⁷

De még az abszolút realista Acheson, akiről már esett szó Truman külügyminisztereként, és aki későbbi kormányzatoknak, így a Kennedy-kormánynak is tanácsadója volt, megütött nagy ritkán olyan hangnemet, amelyik az Egyesült Államok kivételességét hívók táborába sorolta. Noha Acheson igen ellene volt a nagy szájhösködésnek, és mindig visszafogottságra intett, amikor Amerika különleges státusát hirdették politikai ellenfelei, többször belőle is felszakadt a kivételesség hangja. Jó példa erre Acheson hivatali ideje után írt könyve, amelyben síkraszáll a republikánus kormányzat erősen ideológiától

⁴⁶John Fitzgerald Kennedy elnöki beiktatási beszéde, 1961. január 20., Hunt, 2003, 428. o.

⁴⁷John Fitzgerald Kennedy Dallasban el nem mondott beszéde, 1963. november 22. Mielőtt Kennedy elmondhatta volna beszédét, merénylet áldozata lett. A bibliai idézet: Zsoltárok Könyve, 127:1.

átfűtött retorikája ellen.⁴⁸ 1961-ben, tehát a Kennedy-éra legelején Európából visszatérve azonban úgy fogalmazott a külügyi dolgozók előtt, hogy „vonakodva kell megállapítsam, hogy talán mi vagyunk az egyetlen nemzet a világon, amelyik képes arra, hogy elég széles látókörrrel tekintsen a világra... Ezért nem szabad nagyon visszafojgottnak lennünk, amikor erőteljesen lépünk fel vezető státusunkat illetően.”⁴⁹ Idősebb éveiben annak a gondolatának is hangot adott, miszerint „végső megközelítésben az Egyesült Államok az emberiség húzó mozdonya, a világ többi országa csupán fékező kocsi”.⁵⁰ Tehát akár demokrata, akár republikánus elnökről vagy más vezető politikusról vagy gondolkodóról van szó, az amerikai kivételesség, vagy szimplán a bipoláris világ által követelt kihívás által felfokozott szellemi közeg, vagy hatalmi arrogancia, rendre hangot kapott.

Kennedy utóda nem mutatott különbséget a felvázolt képpel, és ezen nem is lehet csodálkozni. A Kennedy-féle örökség morális kötelesség és persze jó politikai tőke volt – biztos választási győzelmet hozott Lyndon Johnsonnak 1964 novemberében. Ő is elnöki beiktatási beszédét használta fel, hogy visszaigazolja a töretlen ideológiai szálakat: „Az amerikai szövetség azt az utat jelöli ki nekünk, hogy utat mutassunk az emberiség felszabadításában... A változások új jelentést adtak a régi küldetésnek... Új világ fog beköszönni? Mi ezt szívesen látjuk – és az emberek reményei szerint alakítjuk majd.”⁵¹ Azt persze ő sem tisztázta, pontosan mit ért az emberiség felszabadításán és az új világon, de hamar fény derült erre is.

A már régóta tartó délkelet-ázsiai feszültségek nem csitultak, és az amerikai vezetés egyre nagyobb felelősséget vállalt az itteni politikai viszonyok formálásért. A Koreában történtek is arról győzték meg a vezetőket, hogy egy erőteljes fellépés és a feltartóztatás katonai ár-

⁴⁸Acheson, 1958.

⁴⁹Acheson, Remarks at Foreign Service Lunch, 1961. június 29., Acheson Papers.

⁵⁰Idézi Brinkley, 1992, 133. o. A legjobb élettrajz Achesonról Chace, 1998.

⁵¹Lyndon Baines Johnson elnöki beiktatási beszéde, 1965. január 20., Hunt, 2003, 437, 439. o.

nyalata kifizetődő lehet geostratégiai szempontból. A kommunizmus elleni küzdelem és a dominóelv azt eredményezte, hogy szent feladat legyen bárminemű kommunista előretörés megállítása. A Dominikai Köztársaságban 1965 nyarán lezajlott amerikai beavatkozás gyors és sikeres volt, noha nem találkozott a nemzetközi közösség osztatlan meglepődésével. De mivel a nyugati félteke mégis hagyományosan amerikai érdekszféra volt (gondoljunk csak a Monroe-doktrínára), ezt többé-kevésbé elfogadták a világközösség tagjai. A vietnami beavatkozás és a kommunizmus visszaszorítása egy távoli és idegen világban azonban már más ügy volt. Az Egyesült Államok túlzó hitbuzgóságából és a helyi viszonyok gyakorlatilag teljes félreértelmezéséből adódóan belekényszerítette magát egy megnyerhetetlen és hosszan elhúzódó háborúba. Hiába kívánta Amerika elhozni a nyugati demokráciát és egyben visszaszorítani a kommunista előretörést Vietnámban, a számos sebből vérző háború végül is csúfos kudarcot hozott az Egyesült Államok számára, s nemcsak a nemzetközi színtéren, de ott is. Egyre nagyobb számban jelentek meg tiltakozók a kormányzat vietnami politikája ellen, és egyben az általános külpolitika számos pontjával szemben is.

Noha az is igaz, hogy a vietnami háború kezdetén (1965) az amerikai közvéleményben és Kongresszusban gyakran lehetett hallani az amerikai kivételesség dicséretét pártállástól függetlenül. Egy demokrata szenátor hazáját „az emberiség jelzőfényének”, „a világ reményének”, illetve „a veszélynek kitett mai világban a szabadság bátyjának” nevezte. Republikánus kollégája pedig úgy beszélt az Egyesült Államokról, hogy az „nagy repülési bemutatót tart a történelem leghatásosabb elveiből és ideáljaiból. A fajtól, vallástól vagy színtől független egyenlőségi tanaink a világon mindenhol arra inspirálták a szabadságszerető embereket, hogy Amerikára úgy tekintsenek, mint egy jelzőfényre a szabadságuk és függetlenségük elnyerésére folytatott küzdelmük alatt.”⁵² De megint volt ellentábor, és nem csak az átlagpolgárok körében, ahol idővel egyre nagyobb méreteket öltött a háborúval való szembenállás.

⁵²A két beszédet idézi Tempo, 2011, 153, 154. o.

William Fulbright szenátor rendszeresen ostromozta a messianisztikus küldetésben hívők táborát, akik hatalmi arroganciában szenvedtek. Sokaknak talán nem esett jól sorait olvasni, miszerint „nem vagyunk Isten kiválasztottjai az emberiség megmentésére. Csupán egy az emberiség sikeresebbjei és szerencsésebbjei közül, akiket Isten ugyanannyi jó és rossz iránti kapacitással áldott meg, se kevesebbel, se többel, mint az emberiség többi részét.”⁵³ Gyorsan tegyük hozzá, hogy ez nem azt jelenti, hogy Fulbright ne hitt volna az amerikai kivételességben. Hozzá is tette: „Ha Amerikának szolgálatot kell tennie a világban – és hiszem, hogy ez így van –, az nagy részben az, hogy saját példáját szolgálja.”⁵⁴

Walter Lippmann, a huszadik századi amerikai újságírásának egyik legfontosabb képviselője is erős kritikát fogalmazott meg az amerikai külpolitikával és különösen Johnsonnal szemben. Már a vietnami háború legelső szakaszában visszhangozta saját korábbi, még a második világháborúban megfogalmazott tézisét, a híres Lippmann-rést, miszerint az Egyesült Államoknak egyensúlyba kell hoznia forrásait és elkötelezettségeit.⁵⁵ Úgy látta, a hidegháborúban az ország vezetése egyre kevésbé képes erre az ideológia korlátai között. Milliók által olvasott cikkeiben ostromozta a kormányt, és megkérdőjelezte az amerikai kivételesség erőszakos demokráciaterjesztésének életképességét: „Mivel ebben a generációban nagyhatalommá váltunk, azt szorgalmazom, hogy tanuljunk meg ehhez méltóan viselkedni. Vessük le magunkról azt a fajta globalizmust, amely nem csak mindenhol problémákba kever minket, de amely teljesen azon a hiú gondolaton nyugszik, miszerint ha mi nem rakjuk rendbe a világot, mindegy, milyen áron, akkor nem élhetünk biztonságban... Néha úgy beszélünk, mintha csak úgy tudnánk megőrizni tisztaságunkat, ha a világ rendőrért játsszuk. De a valódi világban meg kell tanuljunk úgy élni, mint egy olyan nagyhatalom, amely megvédi magát és megtalálja saját út-

⁵³J. William Fulbright, „The Arrogance of Power”, 1966, idézi Cherry, 2014, 340. o.

⁵⁴Uo.

⁵⁵Lippmann, 1943.

ját más hatalmak között.”⁵⁶ Lippmann egyébként remek külpolitikai újságíró volt, és mivel hangja messzire ért, a mindenkori kormányzat próbálta magához édesgetni. Lippmann azonban mindig konokul a saját igazát hangoztatta, függetlenül, hogy ezzel megbánt valakit vagy gondot okoz a politikai döntéshozóknak. Így volt ez Johnsonnal is a vietnami háború alatt.

Johnson elnök végül belebukott a vietnami háborúba, de az újonnan beiktatott Richard Nixon sem ért el nagyobb sikereket, sőt egyre inkább bebizonyosodott, hogy az Egyesült Államoknak fel kell adnia vietnami beavatkozását. Ráadásul a belpolitika sem alakult jobban. Az ötvenes évek második felében elindult polgárjogi mozgalom, amely a fekete bőrű lakosság egyenlőségét tűzte ki célul, sok helyen erőszakhullámot indított el, és erősen megkérdőjelezte az Egyesült Államok más népei felé sugalmazott „felszabadító” képét, amikor otthon saját állampolgárai egy jelentős részének nem biztosított számos alapjogot, sőt, amikor azok követelték ezeket, rendszeresen brutális rendőri fellépés volt a válasz. A hetvenes évek elejére a mozgalom kifulladt, és noha számos jelentős sikert ért el, teljes áttörést és megoldást nem hozott a faji kérdésben. Az 1973-ban kirobbant Watergate-botrány aztán végképp megrendítette az átlagamerikai kormányzatba vetett és talán addig sem túl erős bizalmát. Nixon elnökről bebizonyosodott, hogy törvénytelen eszközökkel próbálja hatalmát megtartani, és az ország történelmében először arra a szégyenteljes választásra adta fejét, hogy elnöki hivataláról lemondjon, nehogy a Kongresszus távolítsa onnan el. Mindennek tetejébe az 1974-ben kitört olajválság ráébresztette Amerikát, hogy már gazdaságilag is sebezhető, és igen is ki van szolgáltatva más országoknak. Az évtized felé megjelent komoly infláció és gazdasági pangás tovább súlyosbította a helyzetet. A sikerekhez szokott nemzet többszörös kudarcot élt meg, amelyek a felszínen erősen megkérdőjelezték az ország különleges helyzetét a világban és annak történelmében. Mindezek együtt érthető módon önreflexióra és önbizalomvesztésre kényszerítettek számos amerikait.

⁵⁶Lippmann vezércikke, *Washington Post*, 1965. április 27., idézi Steel, 1970, 565. 566. o.

Az egyik első ilyen hangvételű cikk, amelyik az amerikai küldetés és kiválóságtudat végét profetizálta, Daniel Bell tollából való. Bell tézise az volt, hogy „mára az amerikai kiválóságba vetett hit eltűnt a birodalom végével, a hatalom meggyengülésével és a nemzet jövőjébe vetett hitével együtt”.⁵⁷ Az 1970-es évek második felében egyre gyakrabban jelentek meg hasonló hangú cikkek, amik jól mutatták, hogy szélesebb körben észlelhető problémáról van szó. Laurence Veysey cikkét sokat emlegetik, amelyik szintén azt a gondolatot támadja, hogy az Egyesült Államok különleges vagy kivételes lenne a történelemben elfoglalt helyét illetően, és számos társadalmi, gazdasági, történelmi és irodalmi példát hoz fel, amiken keresztül azt próbálja megmutatni, hogy nem sok mindenben volt Amerika eltérő Nyugat-Európától.⁵⁸ Veysey szerint az „úgynevezett amerikai kivételesség nem volt egyáltalán kivételes”, hiszen csak egy nemzet volt a történelem során, aki sokszor ugyan előrébb volt ugyan másoknál, de sokszor nem.⁵⁹ Ráadásul Carter gyenge és körülményes elnöknek bizonyult, ami további táptalajt biztosított az ilyen pesszimista hangoknak.

Jimmy Carter híres volt arról, hogy az átlaghoz képest is mélységesen vallásos szemléletű ember volt. Elnökké választásával így nemcsak a választók, de Isten akaratát is érvényesülni látta. Természetesen a hidegháború mint alapkörülmény jelentősen befolyásolta gondolatait arról, mi is az Egyesült Államok hivatása a világban, de valószínűleg teljes békeidőben sem fogalmazott volna nagyon eltérően. Számára a nemzet megszületése „a szabadság utáni küzdelem hosszú útján mérőöldkő volt, de a merész és briliáns álom, amely olyannyira ébren tartotta a nemzet alapítóit, még mindig beteljesülésre vár. Nem hozakodok elő új álommal, inkább a régi álomba vetendő új hitet szorgalmazom.”⁶⁰ Ez pedig nem más, mint a szabadság terjesztésének feladata. Hiszen ha az amerikai kivételesség példaértéke nem

⁵⁷Bell, 1975, 197. o.

⁵⁸Veysey, 1979, 455–477. o.

⁵⁹Uo., 463. o.

⁶⁰James Earl Carter elnöki beiktatási beszéde, 1977. január 20., Hunt, 2003, 464. o.

meggyőző, tenni kell azért, hogy a szabadság minél nagyobb területet fedjen le a világban, hiszen ez az emberiség Isten által is szorgalmazott végcélja. Ahogy Carter fogalmazott, „pont azért, mert szabadok vagyunk, sosem lehetünk közömbösek a szabadság sorsának alakulásához más helyeken”.⁶¹ Máskor pedig így szólt, „Az egész világon... a legfőbb gondolat az emberi szabadság, az emberi jogok... [Ebből a szempontból] Nincs még egy másik ország, amely annyira hivatott lenne példamutatásra, mint mi.”⁶² Egy másik alkalommal így érvelt: „Magabiztosak vagyunk, hogy a demokrácia példája ellenállhatatlan lesz, és ezért próbáljuk ezt a példát közelebb hozni azokhoz, akiktől az elmúlt néhány évben el lettünk választva, és akik még nem győződtek meg arról, hogy a mi életstílusunk előnyökkel jár.”⁶³ Az Egyesült Államok 1976-ban ünnepelte fennállásának 200. évfordulóját, így talán a szokásosnál is emelkedettebb volt a hangulat. A nagy kísérlet, az Egyesült Államok politikai berendezkedése, a demokrácia kiállta az idő tesztjét. Carter ki is nyilatkozta, miszerint „Olyan demokratikus kormányzatunk van, amelyet a legjobbnak gondolunk”.⁶⁴ A szomorú bel- és külpolitikai realitás miatt ugyanakkor fontos volt az ideológiai megerősítés a politika felől az állampolgárok felé, amennyiben erre szükség volt. Carter minden retorikai próbálkozása ellenére elnöki évei nem voltak túl sikeresek sem belpolitikai, sem külpolitikai szempontból. Az Egyesült Államok nem bírt kilábalni gazdasági problémáiból, ráadásul 1979-ben a Közel-Kelet térsége csak további fejfájást és szégyent okozott.

Amikor Iránban az Egyesült Államok által évtizedek óta támogatott elnyomó rezsimet megdöntötték, és helyébe erősen vallási vezetés lépett, az USA fontos térségbeli szövetségesét veszítette el. De a geostratégiai meggyengülésen túl az irániak túszul ejtették a teheráni amerikai nagykövetségen dolgozók majd mindegyikét, és 444 napig tartották őket fogva. A Carter-kormány teljesen képtelennek bizo-

⁶¹Uo., 466. o.

⁶²Idézi Smith, 1994, 265. o.

⁶³Uo.

⁶⁴Uo., 238. o.

nyult érdemi lépések megtételére. Néhány héttel az iráni események után a Szovjetunió bevonult Afganisztánba, ahol ugyan tíz évig tartó megnyerhetetlen háborúba bonyolódott, de ekkor ezt még a Szovjetunió agresszív terjeszkedésének fogták fel Amerikában. Így az Egyesült Államok viszont konkrét kihívással találta magát szembe a stratégiai-
lag fontos Perzsa-öböl térségét illetően. Ez az újabb kettős sokkhatás végleg Amerika látszólagos mélypontját jelentette. Mint utaltunk rá, sokan meg is kongatták a vészharangot, köztük maga az elnök is. Carter a „veszélyről” beszélt, amit a nemzet „magabiztossági krízis”-eként látott. „Egy nemzetben, amelyik büszke volt a kemény munkára, erős családokra, összetartó közösségekre és Istenben való hitére, mostanra túl sokan ebben a nemzetből inkább csak saját vágyainak kielégítését és a fogyasztást imádják.”⁶⁵ De voltak azért bőven „hithű” amerikaiak, akik tudták, vagy tudni vélték, hogy a „hét szűk esztendő” végéhez közeledik, és az Egyesült Államoknak ismét régi fényében kell csillogni a világ porondján. Ronald Reagan is ezek közé tartozott, és a közeljövő mindenképpen őt látszott igazolni.

Ronald Reagan már régen jól ismert volt a nemzeti politika színterén, mielőtt elnökké választották. Az egykori demokrata, aki úgy érezte, hogy pártja hagyta el, s nem fordítva, az 1960-as évekre a konzervatív erők egyik fő szószólója lett. Azt lehet mondani, hogy országos politikai ismertsége is az amerikai kivételesség megfogalmazásához kötődik, mint ahogy általános ismertsége korábbi filmes karrierjének volt köszönhető. Az 1964-es kampányban a Barry Goldwartert támogató Reagan korábbi nagyságoktól merített, s remek hangot ütött meg: „Nektek és nekem a sorssal van randevúnk. Meg fogjuk őrizni gyermekeinknek ezt, az ember legutolsó és legnagyobb reményét a földön, vagy arra ítéljük őket, hogy megtegyék az utolsó lépést ezer évnyi sötétségbe.”⁶⁶ Itt Jefferson és Lincoln szavait kölcsönözte és öltötte egybe Franklin Delano Roosevelttel 1936-os szavaival. Egy 1974-es beszédében, amelyet kifejezetten konzervatív hallgatósághoz intézett, remekül foglalta össze az amerikai kivételesség számos mító-

⁶⁵Jimmy Carter beszéde az energiáról és nemzeti célokról, 1979. július 15.

⁶⁶Reagan, 1990, 142. o.

szát, amelyben oly sok jelenlevő és sok millió amerikai is osztozott: „Mindig is hittem, hogy valami isteni terv helyezte ezt a nagy kontinenst két óceán közé, hogy azok kutassák fel és találjanak rá, akik birtokolták a szabadság tartós szeretetét és egy kivételes bátorságot.” Beszéde zárásaként pedig érzelmtől talán túlfűtve, de így szólt: „Nem tudunk elfutni sorsunk elől, és nem is kell, hogy megpróbáljuk. Ránk helyeződött a szabad világ vezetése két évszázaddal ezelőtt abban a kis teremben, Philadelphiában. És így volt a második világháború utáni napokban, amikor Amerika gazdasági ereje és katonai hatalma állt a sötét időszak visszatérésének útjába. Ahogy XII. Pius mondta, »Az amerikai emberek nagyszerű és önzetlen tetteket hordoznak magukban. Isten Amerika kezébe helyezte a lesújtott világ sorsát.«”⁶⁷ Amikor Carter az Egyesült Államok legyengüléséről beszélt, és ebben, legalábbis részben, az amerikaiak korábbtól eltérő életvitelét hozta példának, Reagan gyorsan reagált, és kijelentette, „azok, akik a kor korlátairól beszélnek, valójában saját maguk határaitól tesznek tanúbizonyságot, nem Amerikáéról”.⁶⁸ Az eleve jól ismert férfi részben remek retorikai képességeinek, részben mondanivalója egyszerűségének, de ugyanakkor vonzó voltának köszönhetően hamar a Republikánus Párt új vezércsillaga lett.

Reagan a Carter-időszak mélypontja után, a Watergate és a Vietnamszindróma után természetesen meglovagolta az amerikai kivételességet, és mindezt könnyedén, hihetően tette. Saját filmes karrierje okán tudatosan és tudat alatt is magában és magával hordozta az amerikai mítosz egyik jellegzetes formáját. Az emberek tömegei pedig valósággal ki voltak éhezve egy ilyen jellegű prédikációra. Reagan már az 1980-as választások előtt egy évvel bejelentette elnöki ambícióit, amit az alábbi híres gondolattal fémjelzett: „Egy nyugtalan és lesújtott világ tekint felénk, és kér minket, hogy randevúzzunk sorsunkkal; hogy tartsuk életben az önuralom, a moralitás, az egyén önmagára való támaszkodás elvét, és mindenekfelett azt a felelős szabadságtudatot minden egyén számára, hogy mi válunk a ragyogó

⁶⁷Idézi Hodgson, 2009, 176. o.

⁶⁸Idézi Hayward, 2001, 579. o.

várossá a hegyen.”⁶⁹ A megrendült amerikai hitet elnöki kampánya egy későbbi pontján így érintette: „Ismét meg kell ragadnunk álmainkat, büszkeségünket magunkban és hazánkban, és visszanyernünk azt az egyedi sorsérzetet, ami mindig is megkülönböztette Amerikát a világ többi országától.”⁷⁰

Reagan nem titkolta, hogy szerinte meg kell újítani az amerikai szellemet és célokat. Az „Egyesült Államok kivételes a világtörténelemben, mert meg van a természetes adottsága a vezetésre számos szinten”. Magát a remény újjáélesztőjének látta, és központi gondolat volt „egy nagyszabású nemzeti keresztes hadjárat, amely Amerikát ismét nagyvá teszi!”. De hozzátette azt is, miszerint „kétségbe vonhatjuk-e, hogy a Gondviselés helyezte ezt az országot, a szabadság eme szigetét ide, hogy mindazoknak a menekülteknek menedéket adjon, akik szabadon kívánnak lélegezni?”.⁷¹ Az úgynevezett „morális többség” (Moral Majority) a hetvenes évek felé kezdett politikailag szervezkedni, és Reaganben találta meg a szóvivőjét. Reagannek ez politikailag jól jött, és persze nagyrészt hitt is benne, és a Reagan-koalíció (evangélisták, jobboldali konzervatívok, a Carterben csalódottak tömegei) nagy többséggel a Fehér Házba juttatta Reagant, aki, részben hálálul, próbálta a vallást sokkal inkább a központba helyezni, ennek minden velejárójával. Így a hidegháború nemzetközi helyzete és az otthoni konzervatív előretörés együtt elősegítette az amerikai kivételesség helyzetét is.

Megválasztásakor már mindenki tudta, hogy Reagan nagyívű szavakkal képes hallgatóit, sőt ellenfeleit is elkápráztatni. Volt mondanivalójában valami, amivel általában politikai különbségek nélkül is nagyon nagy hatással bírt az átlagamerikaira. Az egyik történész szerint Reagan „igazi tehetsége az a ravasz fortély volt, hogy azt mondta

⁶⁹Ronald Reagan hivatalos bejelentése az elnöki hivatalért való indulásra, 1979. november 13.

⁷⁰Reagan, 1990, 219. o.

⁷¹Ronald Reagan beszéde a republikánus elnökjelölő konvención, 1980. július 17.

az amerikaiaknak, amit legtöbbjük hallani akart”.⁷² Nem véletlenül hívták a „nagy kommunikátor”-nak. Beiktatásakor így már egy az adiginál nagyobb közönségnek, az egész világnak jelentette ki, hogy „mi, amerikaiak, képesek vagyunk rá, éppúgy, mint a múltban is azok voltunk, hogy megtegyünk bármit, ami szükséges, hogy megőrizzük a szabadságnak ezt a legnagyobb bástyáját”.⁷³ Reagan elnökként aztán végképp igazi tárháza volt az amerikai pozitív kivételesség megnyilvánulásainak. Az amerikaiakra kirótt sorsszerűséggel való szembenézést többször is hangoztatta, ami igen felemelő érzést keltett a nagy többségben, amely a már említett problémák miatt többszörös presztízsvesztést szenvedett el. Reagan, mint láttuk, korábbi nagy amerikaiak híres és találónak tűnő szavai mellett magáévá tette Winthrop sorait is. Első elnöki éve végén Reagan számadást készített, és ebben visszanyúlt egészen az első telepésekig, ezzel szolgálva párhuzamot az akkori és a mostani küldetéstudat között: „Azt hiszem, a nemzet megkezdte a szellemi újjászületés folyamatát, amire annyira szüksége volt.”⁷⁴ Reagan visszanyúlt a koloniális időkig, újra fellelevenítette a winthropi sort, és ezzel össze is kötötte a régmúltat a jelennel. Az Egyesült Államok, mondta, „újra megpróbált megfelelni annak a különleges amerikai víziónak, amelyet több mint háromszáz éve John Winthrop egy kis hajó fedélzetén fogalmazott meg Massachusetts partjainál, amikor azt mondta a köré gyűlt telepéseknek az Újvilág szélén, hogy lehetőségük van létrehozniuk egy új civilizációt, amelyik a szabadságra épül, és amelyet még nem látott a világ, egy egyedi és különleges »ragyogó várost a hegyen«”.⁷⁵ Reagan itt fontos dolgot követett el. Nem csupán a winthropi sort vette fel újra tárházába, amit már korábban is idézett, és ezzel ismét visszahozta a már jó ideje megint szunnyadó „város a hegyen” metaforát, amely ekkorra már régen túlmutatott eredeti jelentésén. De Reagan még meg is tol-

⁷²Bacevich, 2008, 38. o.

⁷³Ronald Reagan első elnöki beiktatási beszéde, 1981. január 20., Hunt, 2003, 473. o.

⁷⁴Reagan, 1990, 299. o.

⁷⁵Uo.

dotta ezt kifejezést a „ragyogó” jelzővel, amit aztán többször is használt elnöki éve alatt. Ha lehet ilyet mondani, magasabb fokozatba kapcsolta az amerikai kivételességet.

Reagan retorikája egyszerre volt békét hirdető és milicista, és természetesen az amerikai kivételességből fakadó felfokozott nemzeti büszkeséggel átszőtt amalgám. Ilyen volt például a következő néhány mondata is: Amerika „ajtaja még mindig aranyból van, jövője pedig fényes. Karjai elég nagyok ahhoz, hogy oltalmazzanak, de elég erősek ahhoz, hogy támogassanak, mert a karjaiban lévő erő nemzete erejéből fakad. Bátran fog előremenetelni a nyolcvanas években is, szegény nélkül és felülmúlhatatlanul. A remény tavaszán néhány fénysugár öröknek tűnik; Amerikáé az is.”⁷⁶ Az újabb, az amerikai történelem egyik legfőbb elnöki választása után Reagan még nagyobb önbizalommal tekintett a világra és abban az Egyesült Államok helyzetére. Ehhez persze hozzájárultak a bel- és külpolitikai változások, melyek nagyjában és egészében jobb irányba fordították az ország sorsát az 1970-es években tapasztalhatóétól. Ismert frázisai és gondolatai újra megmelengették az amerikaiak szívét, és Reagan elérte, amit akart: az amerikai kivételesség szellemében gondolkodott a túlnyomó többség. „Ezek lesznek azok az évek – mondotta –, amikor Amerika... kiragadja a totalitáriánus sötétségből a történelem irányát, és azt az emberi szabadság meleg napfényébe vezeti... Mi, amerikaiak vállaljuk, hogy továbbvisszük az emberiségnek ezt az utolsó, legnagyobb reményét.”⁷⁷

Reagan számos megnyilatkozásában tanúbizonyságot tett, hogy számára az Egyesült Államok és annak népe előrébb való a világ más népeinél, illetve hogy különleges státussal bír. Retorikájában Amerika mint az individualizmus és a lehetőségek korlátlan hazája jelent meg. Számára az idealizmus volt maga Amerika. Mint egy helyen kijelentette, „mindig hittem, hogy az egyének előbbre valók az államoknál.

⁷⁶Ronald Reagan beszéde a Republikánus Párt elnökjelölő konvencióján, 1984. augusztus 23.

⁷⁷Ronald Reagan második elnöki beiktatási beszéde, 1985. január 21., Hunt, 2003, 481, 484. o.

A történelem megtanított, hogy ez az a valami, ami különbözővé teszi Amerikát – nem az, hogy saját képünkre formáljuk a világot, hanem hogy inspirációt adunk mindenkinek a világon, hogy lehetőségeik korlátlanok. Kérdés sem lehet afelől, hogy idealista vagyok – más szavakkal: amerikai vagyok.”⁷⁸ Ezek a körülmények tették számára az amerikaiakat különlegessé és progresszívvé a világban, hiszen „az amerikaiak egy kivételes szellemmel vannak megajándékozva, ami folyton előreviszi őket a világban”.⁷⁹ Reagan jól összefoglalta az amerikai kivételesség alaphangvételét és annak politikai manifesztációját a huszadik század második felében: „Az volt a politikánk, hogy a mi nagyszerű demokráciánknak különleges kötelezettsége hozzásegíteni más népeket a szabadsághoz, mint ahogy azt tettük a második világháború után, amikor új nemzeteket segítettünk, akik a gyarmatosítás múltjából emelkedtek fel... A hetvenes évek végén úgy éreztem, országunk kezd lemondani erről a történelmi szerepről, ami nem más, mint a szabad világ szellemi vezetője és a demokrácia legfőbb védelmezője.”⁸⁰

Egyébként hivatali ideje lejártával búcsúbeszédében Reagan megpróbálta megmagyarázni, hogy ő mit értett a „hegyen álló ragyogó város” fogalmán, amit oly sokszor használt. „Egész politikai pályafutásom alatt a ragyogó városról beszéltem, de nem tudom, hogy valaha is valóban sikerült megértetnem, mit is láttam, amikor ezt mondtam. Gondolataimban egy magas és büszke várost láttam, amely az óceánoknál is erősebb sziklákra épült, szélfútta, Isten által megáldott várost, amely telis-tele van mindenféle emberekkel, akik harmóniában és békében élnek; egy olyan várost, melynek szabad kikötői a kereskedelem és kreativitás buzgóságától voltak hangosak, és ha szükség is volt a várost védő falakra, azokon mindig is voltak ajtók, és ezek nyitva álltak bárki számára, akinek a szíve és eltökéltsége odavezette. Én ilyennek láttam és most is ilyennek látom.”⁸¹ Már az is beszédes

⁷⁸Idézi Noonan, 2001, 317. o.

⁷⁹Reagan, 1990, 311. o.

⁸⁰Reagan, 1990, 265–266. o.

⁸¹Ronald Reagan búcsúüzenete a nemzethez, 1989. január 11.

tanúbizonysága Reagan hallatlan népszerűségének, hogy búcsúbeszédet intézett a nemzet felé. Ilyet igen kevés elnök tett meg, vagy lett nyilvántartva, például George Washington vagy Andrew Jackson. Ebben nyilván része volt Reagan szisztematikus, az amerikai kivételességet szajkózó retorikájának is.

Reagan rendkívüli közkedveltségét nem volt könnyű fenntartani, és ez utódjának, a nyolc évig alelnöki posztot betöltő George W. H. Bushnak sem sikerült. Bush elnökként nem tudott sikeresen megbirkózni a hidegháború záró fejezetével abból a szempontból, hogy megértse, az amerikai többség mire vágyik. Külpolitikailag ugyan aránylag sikeresen vezényelte le a hidegháború végét, de elődjéhez képest túl visszafogott volt, retorikailag színtelennek bizonyult, inspirációt nem sugárzott. Az első öbölháborúban (1991) sikeresen vezette a nemzetközi koalíciót, de végül rossz befejezést választott az eredményes fegyveres akció végével. Az amúgy a külpolitikában járatos Bush és a hozzá legközelebb álló emberei is osztották az amerikai kivételesség gondolatát, noha a hidegháború befejeztével nem volt szükség ezt annyira hangoztatni, mint a népszerű elődöknek, és Bush messze nem is volt olyan jó szónok, mint Reagan. Bush külügyminisztere, James Baker szenátusi jóváhagyási meghallgatásakor viszont többek között a következőképpen próbálta meggyőzni hallgatóságát: „Végezetül és mindenekfelett hiszem, csakúgy, mint Lincoln tette, hogy az Egyesült Államoknak különleges szerepe van a világban, különleges módon járul hozzá ahhoz – vagy ahogy ő mondta, »a Föld legutolsó, legnagyobb reménye«.”⁸² Bush elnök maga pedig például az 1990-es évértékelő beszédében fogalmazta meg, hogy „Amerika nem csupán a nemzet, de mint egy idea is eleven az emberek tudatában mindenütt. És amint ez az új világ alakot ölt, Amerika a szabadság egyre bővülő körének középpontjában áll – ma is, holnap is és majd az új évszázadban is... Ez a nemzet, amit Amerikának hívnak, a múltban és a jövőben is az új világot jelenti majd – a mi új világunkat.”⁸³ Elnöki ciklusának vége felé pedig úgy nyilatkozott a Föld Csúcstalálkozón, hogy „az ameri-

⁸²Idézi Smith, 1994, 313. o.

⁸³Uo., 315. o.

kai életmód nem tárgyalási alap kérdése”.⁸⁴ Bushra nem mint sikeres elnökre emlékszik az utókor, és természetesen ez nem az amerikai kivételesség hangoztatásnak hiánya miatt van, de lehet, hogy van a kettő között némi összefüggés. A tizenkét évnyi republikánus vezetést viszont gyakorlatilag törvényszerűen demokrata kormányzatoknak kellett követniük, és az idősebb elnökök helyett egy fiatal, energikus személy lépett a színre, William Jefferson Clinton. Vele kezdődött igazán meg a hidegháború utáni amerikai történelem.

Nyolcadik fejezet

Az Egyesült Államok és különleges státusa az új évezredben

A Szovjetunió 1991-es felbomlásával a hidegháború ténylegesen véget ért, és sok szempontból új korszak kezdődött. Az Egyesült Államok elérte azt az állapotot, amit egy publicista „unipoláris pillanatnak” nevezett. Charles Krauthammer, a neokonzervatívak talán leghangosabbikja büszkén hirdette, hogy a hidegháború lezárulásával az Egyesült Államok rivális nélkül maradt a világban, és szabadon tehet, amit csak akar. Az esetenkénti közösségi fellépést csak belpolitikai játszmaként láttató elemző úgy vélte, a nemzetközi állapotok sosem adottak és tartósak, amiben igaza volt, és hogy az USA az egyetlen hatalom, amely képes fenntartani az új nemzetközi rendet politikai, gazdasági és katonai hatalmának köszönhetően, amiben részben volt igaza, és abban is csak rövid távon. Számára az unipolaritás a káosz elleni harc egyetlen alkalmazható stratégiája volt.¹ Ez már csak azért is fontos szempont, mert az 1991-es öbölháborúban mindenki a nemzetközi közösség együttműködését ünnepelte, a hidegháború bipoláris világ utáni látszólagos multipolaritást. Az viszont mindenképpen elvitathatatlan tény, hogy az ellenséges szuperhatalom és annak kihívásának eltűnésével az Egyesült Államok valóban szokatlanul nagy mozgásteret élvezett a nemzetközi színtéren. Kritikus kérdés volt, hogy a most már egyedüli szuperhatalom miként viszonyul ehhez az új geopolitikai helyzethez, és ebben az amerikai kivételesség milyen felhangot kap.

⁸⁴Bacevich, 2008, 53. o.

¹Krauthammer, 1990/1991, 23–33. o.

Bill Clinton volt az első hidegháború után megválasztott elnök, és mivel két ciklust töltött ki, gyakorlatilag ő vezette az Egyesült Államokat a poszt-hidegháborús érából a harmadik évezredbe. Noha a kilencvenes évek elején többféle elemzést lehetett olvasni a nemzetközi helyzetről, amelyek közül némelyik bőven túlzó volt, az tény, hogy a több mint negyven évig tartó hidegháborúhoz képest Amerika és az általa képviselt politikai ideológia és társadalmi berendezkedés hirtelen kihívó nélkül találta magát a porondon.² Joggal feltételezhatték sokan, és főleg az amerikaiak valóban úgy hihették, hogy küldetésük sikerrel járt, demokratikus életformájuk legyűrte a totalitáriánus kommunizmus fellegvárát, s talán majd további maradványait is, hogy katonai erejük és idealizmusuk, az emberiség jobb életére való törekvésüket siker koronázta. Mindez érthetően nem csillapította az amerikai kivételességbe vetett hitet, hanem pont ellenkezőleg azt látszott igazolni, hogy az Egyesült Államok valóban nemcsak egy másik állam, de a történelem centrális állama, a győzedelmes állam, a „megváltó” állam. Colin Powell, a későbbi külügyminiszter, aki 1992-ben az Egyesített Vezérkari Főnökség parancsnoka volt, megjelentetett egy cikket a *Foreign Affairs*-ben az új amerikai katonai kihívások jellegeről. Noha számára a katonai és politika célok összehangolása volt a fő szempont, írása legelején megadta az alaphangot, mégpedig az amerikai kivételesség hangos zengésével. „Amerika még mindig a világ utolsó és legnagyobb reménye – közölte –, és még mindig kezünkben az erő és a felelősség, hogy ez így is maradjon.”³ A hidegháború megnyerésével Powell szerint talán még nagyobb teher és felelősség nyugszik az Egyesült Államok vállán, és „kötelességünk a vezető szerep... Amerikának viselnie kell erejéből fakadó felelősségét. A föld utolsó és legnagyobb reményének nincs más választása.”⁴

Másik két jeles neokonzervatív politikai gondolkodó az Egyesült Államok újdonsült nemzetközi térben játszott „küldetését” például

²Lásd például Fukuyamának a liberális ideológia győzelméről megalkotott képét. Fukuyama, 1994.

³Powell, 1992/1993, 32. o.

⁴Uo., 33. o.

„jó szándékú globális hegemoniának” nevezte.⁵ Ebben az erőfölénnyel adódó helyzetben az USA képes az eleve elrettentésre, bizonygattatni Kristol és Kagan, ami nyilván sokkal olcsóbb, mint maga a háború. Számukra Amerika különleges státuszt képviselt, és John Quincy Adams 1823-as híres szavai, amelyben őva intett a külföldön kerecsendő „szörnyetegektől”, mára elavult. Mint érveltek, „Amerika rendelkezik azzal az erővel, hogy feltartóztassa vagy megsemmisítse a világ számos szörnyetegét, amelyek legtöbbször nem nagyon kell keresni sem, és a nemzetközi rendszer békéje és biztonsága iránti elkötelezettségből fakadó felelősség miatt, amely Amerika vállát nyomja, a hegy tetején ücsörögni és példát mutatni a gyakorlatban a becstelenség és gyávaság politikájává válik”.⁶ Érdekes módon tehát az amerikai kivételesség számukra nem megváltozott tartalommal, de mindenképpen módosult gyakorlattal jelentkezik. „A mi nemzetiségünk egy kivételes nemzeté, amelyet egy univerzális elvre alapítottak, arra, amit Lincoln úgy nevezett, »absztrakt igazság, mely mindenkire vonatkozik mindenkor«”, lehetett olvasni később szintén Kristoltól.⁷ „Büszkeségünk a határvidék benépesítésében, a bevándorlók befogadásában és a szabadság ügyének előremozdításában a világon mind ezeknek az elveknek való elkötelezettségünket jelentik.”⁸

Clinton viszont azon a véleményen volt, hogy hazája ereje nem elsősorban katonai erejét jelenti, hanem sokkal inkább azt a gondolatot, amit ők képviselnek: „Legnagyobb erőnk elveink hatalma”, mondta elnökké válásakor.⁹ Az sem volt kérdés, hogy az Egyesült Államoknak továbbra is a vezető szerepet kell betöltenie a világban. Így a hidegháborús feltartóztatás helyett meghirdették a „kiszélesítés” politikáját, azaz a szabad kereskedelmet gyakorló demokráciák minél

⁵Kristol és Kagan, 1996, 18–32. o.

⁶Uo., 31. o.

⁷Kristol és Brooks, 1997, 22. o. A Lincoln idézet Lincoln Henry L. Pierce-nek és másoknak, 1859. április 6., amelynek végén a Függetlenségi Nyilatkozatot jellemezte így.

⁸Uo.

⁹William J. Clinton első elnöki beiktatási beszéde, 1993. január 20., Hunt, 2003, 503. o.

nagyobb elterjedését. Ez az irányelv gyakorlatilag azt tűzte ki célul, hogy az Egyesült Államok aktív nemzetközi szerepvállalással a kapitalista piacrendszer minél szélesebb körben való elterjesztésében és megszilárdításában érdekelt, ami nagy haszonnal jár mind kereskedelmi, mind külpolitikai szempontból, hiszen a gondolat szerint a saját gazdaságukat megnyitó államok nem képesek ellenállni a demokratikus ideák és a piacgazdaság által biztosított számos előnynek.

Noha Clinton első négy éve belpolitikai téren elég gyengére sikerült, a nemzetközi színtéren az Egyesült Államok tovább élvezte pillanatnyi, valóban különleges státuszát. Az újraválasztott elnök második beiktatásakor már magabiztosabban és egyértelműbben fogalmazott Amerika nemzetközi szerepvállalását illetően: „Amerika egyedül áll a világ nélkülözhetetlen nemzeteként... És a világ legnagyobb demokráciája vezetni fogja a demokráciák világát... egy új évszázad felé... és Amerika szabadságának fényes lángja az egész világot beborítja.”¹⁰ Ez a hangnem nem nagy meglepetésre ellenszenvet váltott ki ellenségben és szövetségesben egyaránt, akik fennhéjázó, kérkedő gondolatnak tartották ezt a kivételes státust ilyen hangnemben vindikáló gondolatokat. Szerintük minden ország nélkülözhetetlen volt. Ez csöppet sem zavarta az amerikai vezetőket, hiszen szentül hitték, mint mindig is, hogy a történelem az ő oldalukon áll. Talán pökhendiségnek, de jó adag arroganciának is lehet nevezni, hogy mindezek után Madeleine Albright, Clinton második ciklusának külügyminisztere – valószínűleg tudatosan – megismételte Clinton szavait: „Ha erőt kell használnunk, ez azért van, mert mi vagyunk Amerika. Mi vagyunk a nélkülözhetetlen nemzet. Kimagaslunk, és ezért messzebb látunk a jövőbe.”¹¹ Mivel demokrata párti politikusokról van szó, talán még szembeötlőbb az amerikai kivételességnek ez a tán már gögös stílusa. Nem szabad azonban továbbra sem elfeledni, hogy ez a gondolat nem politikai párt kérdése az Egyesült Államokban. Sokkal inkább egy felekezet nélküli hit, egy indoktrinált világfelfogás, amit

¹⁰William J. Clinton második elnöki beiktatási beszéde, 1997. január 20., uo., 507, 510. o.

¹¹NBC, 1998.

nem lehet észérvekkel megközelíteni. Mint ahogy Sinclair Lewis is mondta még a két világháború közt, „intellektuális szempontból tudom, hogy Amerika nem jobb bármely más államnál; érzelmi alapon azonban tudom, hogy minden más országnál jobb”.¹²

Érthető, ha az ilyen megnyilvánulások könnyen alkalmasak ellenérzés kiváltására. Viszont a teljesség kedvéért azt is hozzá kell tenni, hogy a kilencvenes években a helyi fellángolásoknál mindenki számára jól jött egy „nemzetközi rendőr”, ahogy azt annak idején Theodore Roosevelt vizionálta. Különösen Európára volt igaz, hogy kritizálta az Egyesült Államokat, de nem sokat tett annak érdekében, hogy segítsen Amerikának, vagy netán maga oldja meg saját problémáit. A legeklektikusabb példa erre a délszláv válság a kilencvenes években, ahol az európai államok egyszerűen tehetetlennek mutatkoztak a probléma kezelésére vagy megoldására, és csak az amerikai haderő közbelépésével sikerült rövid idő alatt megálljt parancsolni a harcoknak, és békét kényszeríteni a szerbekre és a többi félre. A kép tehát legjobb esetben is felemás.

Ezt a felemasságot tovább erősítette Clinton külpolitikai gyakorlata. Noha, mint láthattuk, többször nyilvánosan hitet tett az amerikai kivételesség mellett, ugyanakkor különösen az elnök azon rendületlen elkötelezettsége miatt, hogy rengeteg nemzetközi szerződést ír alá, magában hordozta azt a félrevezető üzenetet, hogy az Egyesült Államok hajlandó multilaterálisan viselkedni. Ez a clintoni gyakorlat már csak azért is tudatos és félrevezető volt, mert az amerikai alkotmányos rendben ugyan az elnök jogosult aláírni egy nemzetközi szerződést, viszont a Szenátusnak kell azt kétharmados többséggel megszavazni, hogy törvényerőre emelkedjen. A republikánus többséggel bíró Szenátus e szerint is cselekedett, és ezek a clintoni kísérletek rendre elbuktak, aminek illetően sorsában ő is teljesen biztos volt. Az idő elteltével aztán Clinton is változott, és elkötelezte magát és hazáját a beavatkozásra mások meghallgatása nélkül, amennyiben ezt szükségesnek tartotta. 1999. február 26-án egy San Franciscóban tartott beszédében már így fogalmazott: „Azt a kérdést kell feltennünk, hogy

¹²New York Times, 1930. december 30.

biztonságunkra nézve mi a következménye annak, ha hagyjuk, hogy a konfliktusok elmérgesedjenek és kiterjednek... ahol értékeink és érdekeink forognak kockán, és ahol változtatást tudunk elérni, ott késznek kell lennünk erre. És arra is emlékeznünk kell, hogy az igazi kihívás külpolitikánkkal szemben az, hogy a problémákkal azelőtt foglalkozzunk, mielőtt azok sértenék nemzeti érdekeinket.”¹³ Tehát a gyakran inkompetensnek, multilateralistának és túlságosan liberálisnak bélyegzett Clinton-kormányzat észrevette a regionális konfliktusokban rejlő és általuk okozott veszélyt és ezek negatív hatását az amerikai érdekekre. Mindezekon túl, a Clinton-éra nemzetvédelmi stratégiája kimondta: „Amikor csak lehetséges, a nemzetközi közösséggel összhangban cselekszünk, de nem habozunk unilaterálisan cselekedni, amikor szükség.”¹⁴ Ezek a szavak szinte visszhangozták Clinton első beiktatási beszédét: „Amikor alapvető érdekeinket éri kihívás, vagy a nemzetközi közösség akarátát és lelkiismeretét tagadják meg cselekedni fogunk; békés diplomáciai eszközökkel, amikor csak lehetséges, de erővel, ha szükséges.”¹⁵ Ha mély vizsgálatnak vetjük alá az elnöki évek alatt elhangzott kinyilatkoztatásait, azt lehet megállapítani, hogy nem is olyan drámai a változás Clinton retorikájában.

Tehát nem lehet azt állítani, hogy a kilencvenes évek felé egy, a nemzetközi közösség lelkiismeretére hallgató Egyesült Államok lett volna a színen, még akkor sem, ha Clinton így fogalmazott. Sokkal inkább a nemzetközi renden felülállónak hitte magát, illetve annak kialakítójaként tekintett magára. Saját demokráciájába vetett hite a hidegháború megnyerésével csak tovább fokozódott, és a nemzetközi rendőrszerep eljátszása jólesett büszkeségének, ráadásul egybeesett saját és számos más nagyobb presztízsű ország érdekeivel is, elsősorban európai államokéval.

¹³Bill Clinton, „Megjegyzések a külpolitikáról”, 1999. február 26.

¹⁴Reisman, 2003, 88. o.

¹⁵Bill Clinton első elnöki beiktatási beszéde, 1993. január 20., Hunt, 2003, 503. o.

Természetesen nem mindenki egyformán látta a kialakult képet. Voltak, akik az unipolaritást is megkérdőjelezték. Samuel Huntington, a neves amerikai politológus inkább „uni-multipolaritásról” beszélt, amely világképben egy szuperhatalom és számos erős hatalom van jelen. Szerinte az Egyesült Államok inkább csak úgy tett, mintha unipoláris lenne a világ, holott nem az, és pár évtizeden belül multipolaritás lesz.¹⁶ Noha az azóta eltelt idő sok szempontból egyre inkább Huntington véleményét tűnik alátámasztani, ez nem jelenti, hogy pontosan bekövetkezik jóslata, illetve hogy ez bármilyen formában csorbította volna, vagy csorbítani fogja a későbbiekben az amerikaiak saját kivételességükbe vetett hitét.

Clinton problematikus figurája (gondoljunk csak a Whitewater-botrányra vagy a Monica Lewinsky-ügyre) és liberális politikája kiélezte a küzdelmet a 2000-es elnökválasztáson, amely minden idők legszorosabb versenyét hozta. Tudniillik, az Egyesült Államok történetében a sajátos választási rendszernek köszönhetően harmadszor történt meg, hogy a választás kimenetele megkérdőjelezhető volt. A demokrata Al Gore ugyanis több szavazatot kapott az egész országban, mint republikánus ellenfele, George W. Bush, de a Legfelsőbb Bíróság ítélete következtében az eredeti floridai szavazatszámolás eredményét kellett figyelembe venni, s így az elektori szavazatokban Bushnak volt többsége, és az elnöki pozíció elnyerésében ez a döntő.¹⁷ A végül nyertesnek hirdetett George W. Bush a konzervatív republikánus irányzatot hozta vissza, noha kezdetben ennek nem sok hatását lehetett érezni, különösen a nemzetközi viszonyokban. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás azután mindent megváltoztatott.

George W. Bush elnöki pályája nem indult túl érdekfeszítően. De nem csupán Bush csendes elnöki idejét, hanem az egész világot gyökeresen megváltoztatta a 2011. szeptember 11-én végrehajtott terror-

¹⁶Huntington, 1999, 35–49. o.

¹⁷A döntés a floridai eredményeken múlt, ahol először a szoros eredmény miatt (537 szavazat Bush javára majdnem 6 millió voksból) újraszámolást rendeltek el, amit azonban a Legfelsőbb Bíróság leállított, és ezzel George W. Bushnak adta a győzelmet.

támadás a New York-i Ikertornyok és a Pentagon ellen, amelynek közel-háromezer civil áldozata volt. Az Egyesült Államokat majd kétszáz éve nem érte támadás hazai földön.¹⁸ Nem csupán a biztonság illúziójának elvesztéséről volt szó. Itt az amerikai értékek el nem fogadásának és elutasításának legszélsőségebb esetével állunk szemben. Ráadásul mindezt nem egy másik erős ország vagy szövetség hajtotta végre tradicionális eszközökkel, hanem egy maroknyi vallási fanatikus. Noha terroristák által elkövetett támadások korábban is történtek amerikai támaszpontok vagy egyéb amerikai érdekeltségek ellen, saját hazájukban és az amerikai kapitalizmus és demokrácia szimbólumai elleni, ártatlan civilek életére irányuló vérontás más dimenzióba helyezte a dolgokat. Ráadásul a támadás egyértelműen az amerikai értékek és ideológia megkérdőjelezésének legbrutálisabb formája volt.

A felbőszült és megsebzett Egyesült Államok természetesen „viszszavágott”, aminek következményei csak felemásra sikerültek. Igaz, hogy a terrorfenyegetettség idővel amerikai földön csökkent, és hogy az al-Kaida a háttérbe szorult. Másfelől a 2001-ben Afganisztánban és rá másfél évre Irakban megindított háborúk („a terror ellen” szlogenel) messze nem hozták meg a remélt sikert. Irakban azóta is gyakorlatilag polgárháború dúl, és az ország nem lett stabil demokrácia, mint ahogy azt az amerikai kormányzat oly dőrien jósolta. Afganisztán pedig gyakorlatilag semmit sem változott korábbi önmagához képest. Az al-Kaida ugyan gyakorlatilag eltűnt, de helyébe több és legalább olyan veszélyes terrorcsoportok jelentek meg. Ellenben a két fegyveres beavatkozás hihetetlen anyagi és jelentős emberáldozatba került az Egyesült Államok számára, és állandó konfliktusba keverte a nemzetközi szintén. Az amerikai életmód megvédésére indított háborúknak ráadásul megvolt az a szomorú vetülete, hogy a biztonság érdekében korlátozták az egyéni szabadságjogokat, így sok szempontból éppen a szabad amerikai életmód szenvedett csorbát, miközben állítólag annak védelmében folyt a háború a világ túloldalán. Tehát azt

¹⁸Ez a brit invázió volt az 1812-es háború során (1812–1814), amikor a britek nagy részt foglaltak el az Egyesült Államok akkori területéből, és felgyújtották a fővárost, Washington is.

lehet állítani, hogy az amerikai kivételesség kivételesen kiábrándító periódusban találta magát, de másrésről ezek az évek szolgáltatták azt az időszakot, különösen a terrortámadások utáni első két évben, amikor az amerikai kivételesség küldetés-dimenziója ismét felerősödött, és szinte már hisztérikus méreteket öltött.

Condoleeza Rice, Bush elnök nemzetbiztonsági tanácsadója, majd külügyminisztere még az elnökválasztás évének elején kijelentette, és egyben ismételte a demokrata elődöket, miszerint „az amerikai értékek univerzálisak”.¹⁹ Ráadásul, a már előbb megemlített 1990-es évekbeli balkáni és máshol történt események további bizonyítékot szolgáltatottak a Bush-kormánynak, hogy egy impotens ENSZ helyett csakis az amerikai haderő döntő beavatkozása lehet a megoldás a különböző krízisekre.²⁰ Az amerikaiak hosszú időn át magasztalták az Egyesült Nemzeteket, mint a békéhez vezető út legfontosabb elemét, de valójában mindig megpróbálták saját fejük után menni. Idővel egyre inkább akadályt láttak az ENSZ-ben, ahol számos kis ország megpróbál „keresztbe tenni” a nagy hegemonnak. Mindennek a vége az lett, hogy különösen a Bush-kormányzat évei alatt az Egyesült Államok szelektív elkötelezettséget mutatott a nemzetközi szervezet iránt: amennyiben az egyetértett céljaival, hangosan dicsérte azt; ha viszont a többség ellenezte az amerikai indítványt, egyből megszólaltak azok hangok, melyek szerint ezek csak az Egyesült Államok mozgásterének leszűkítésre tett próbálkozások, és ez csupán féltékenységből ered. Ebben az utóbbiban persze van egy jó adag igazság is.

Mindenesetre ez az időszak alkalmas volt az amerikai patrioták felajzására, az amerikai kivételesség eddiginél is agresszívabb felelegetésére és a világ orra alá dörgölésére. Bush, hasonlóan példaképéhez, Ronald Reaganhez, számtalanszor nyilatkozott meg a kivételesnek hitt amerikai értékek magasztosságáról. Hogy nem pálfordulásról van szó, tehát nem csak a 2001-ben megtapasztalt terrortámadás váltotta ki Bushból az ott nyugvó amerikai kivételesség prófétájának szerepét, arra jó bizonyság két korábbi megnyilatkozása. Amikor bejelentet-

¹⁹Rice, 2000, 49. o.

²⁰Fukuyama, 2006, 98. o.

te elnöki aspirációit, azt mondta, „nemzetünk legnagyobb exportja a világ számára mindig is hihetetlen szabadsága volt, és mindig az is lesz”.²¹ Elnöki beiktatási beszédének néhány sora szintén jó példa a mélyen Bushban rejlő amerikai kivételesség iránti hitére, amikor is azt mondta, „az elmúlt évszázad nagy részében Amerika szabadságba és demokráciába vetett hite egy szilárd szikla volt a tomboló tengerben. Most olyan mag a szélben, ami sok nemzetben ver gyökeret.” De nem csak naivitásról van szó. „A szabadság és országunk ellenségei meg kell értsék: Amerika nem vonul ki a világból, mert a történelem és saját választása is ezt kívánja meg. Olyan erőegyensúlyt fog kialakítani, amely a szabadságot pártfogolja.” Az amerikai erőre és eltökéltségre pedig szükség van, hiszen „ha országunk nem vezeti a szabadság ügyét, azt más nem fogja”.²²

Azon már kevésbé lehet csodálkozni, hogy 9/11 után a szokásosnál is nagyobb hangsúlyt kaptak az amerikai kivételességbe vetett hit megnyilvánulásai. Végtére is Amerikát megtámadták, az amerikai értékeket érte arculcsapás, és egy ilyen támadás mindig tömegkohéziót idéz elő. Az összetartás megnő, a közös értékek felerősödnek, és a tradicionális amerikai gondolatok természetes módon előtérbe kerülnek. És mi más lenne ez, mint az amerikai demokrácia és szabadságfelfogás, az amerikai életforma és amerikai álom, tehát az amerikai kivételesség. Az amerikaiak szemében értékfelfogásuk, mivel az isteni eredetű, nem csupán saját szájuk íze szerint való, hanem egy felsőbb hatalom által vezérelt és attól elfogadott eszme is egyben. Érthető tehát, hogy az amerikaiak ügye „igazságos és folytatódni is fog”.²³ Nem sokkal a szeptemberi támadások után, Bush egyértelművé tett, hogy Amerika csak a történelem hívó szavát követi, amikor a „szabadság szabadságharcát” vívja, ami az USA felelőssége, de egyben privilégiuma is. Az Egyesült Államok meghallja a hívó szót, hogy „kivételes szerepet

²¹ Idézi Turek, 2014, 997. o.

²² George W. Bush első beiktatási beszéde. 2001. január 20., Hunt, 2003, 518, 517. o.

²³ G. W. Bush országértékelő beszéde, 2002. január 29.

játsszon az emberiség történetében”.²⁴ Ez a fajta retorika visszahozta a hidegháborús „jó-gonosz” ellentétet is, hiszen vannak „igazságok, melyeket sosem kérdőjelezünk meg: a gonosz valódi és meg kell vele küzdeni”.²⁵ Az USA értelemszerűen a jó szerepét tölti be, és mindenki, aki kivételes és vezető szerepe ellen van, automatikusan a rossz szerepét játssza el. Ahogy Bush közölte egy ismert újságíróval: „Hiszem, hogy az Egyesült Államok a világ szabadságának jelzőfényé. És hiszem, hogy felelősségünk van abban, hogy elősegítsük ezt a szabadságot, amely éppoly felelősségteljes feladat, mint biztosítani az amerikai emberek számára a védelmet, mert a kettő egymástól elválaszthatatlan.” Azt is hozzátette, hogy „a szabadság nem Amerika ajándéka a világ számára. A szabadság Isten ajándéka a világon mindenki számára... Hiszem, hogy kötelességünk embereket szabaddá tenni. Szeretném ezt nem katonai eszközökkel tenni, de akkor is kötelességünk van.”²⁶ Ezekben a mondatokban nagyon jól kirajzolódnak az amerikai kivételesség egyes kódszavai: szabadság, Isten, kötelesség, küldetés és emberiség. Clinton után Bush is megerősítette, hogy a demokráciák elterjedése szolgálja az Egyesült Államok érdekeit, így azt egyik fő külpolitikai feladatuknak tekintik.²⁷

Bush újraválasztási kampányában, éppen a két háború utáni demokráciaépítés siralmasan sikertelen és keservesen hosszú agóniájának kezdetén így fogalmazott: „Ez a fiatal évszázad a szabadság évszázada lesz. Azzal, hogy támogatjuk a szabadságot más országokban, egy biztonságosabb világot építünk. Azzal, hogy bátorítjuk az itthoni szabadságot, egy bizakodóbb Amerikát fogunk felépíteni. Mint előttünk már oly sok generációnak, nekünk is a csillagokon túlról érkezik az elhivatottság, hogy kiálljunk a szabadságért. Ez Amerika örökké tartó

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Woodward, 2004, 88–89. o. Woodward volt az egyik a híres újságíró párosból, akinek elévülhetetlen érdemei voltak a Nixon elnök és embereihez köthető Watergate-botrány feltárásában. A másik Carl Bernstein volt, mindkettőjük a *Washington Post*-nak dolgozott.

²⁷ A *National Security Strategy of Engagement and Enlargement*, 1996, 2. fejezet, és George W. Bush országértékelő beszéde, 2004. január 20.

álma.”²⁸ Amerika történetét „a szabadság kiterjesztésének” nevezte, amely egyre csak bővülő kört érint, hiszen „nemzetünk alapító elkötelezettsége ma is a legmélyebb elkötelezettség. Úgy a világban, mint idehaza, ki fogjuk terjeszteni a szabadság határait.”²⁹ Fontos megismételni, hogy az amerikai felfogás szerint ez a küldetés a demokrácia felé isteni sugallatra történik, és az emberiség javára, nem pedig önös érdekből. Persze ha mindenhol demokrácia uralkodna, elméletileg drasztikusan csökkenhetne a háborúk száma, hiszen sokan osztják azt a felfogást, hogy demokráciák nem támadják meg egymást, és az elmúlt évtizedek ezt visszaigazolják.³⁰ Fukuyama elhíresült tézise a történelem végéről talán sok szempontból túlzó, talán direkt provokatív, de bizonyos szempontból találó volt. A demokratikus államok száma továbbra is nő, összarányuk lassan dominálhat, és világméretű háború már hetven éve nem volt. A jövőt persze lehetetlen megjósolni, de továbbra is arra lehet számítani, hogy inkább a lokális háborúk lesznek túlsúlyban, és ebben a demokráciák nemigen vesznek részt, vagy ha igen, akkor is „külsőként”, tehát nem saját területükön, de semmiképp sem egymás ellen.³¹ A konzervatív, sőt neokonzervatívnak elkönnyelt Bush-csapat valójában inkább neo-wilsonista volt, számos republikánus elődjén túltéve.³² George W. Bush második beiktatási beszédében valóban visszanyúlt a wilsoni elvekhez: „Az események és a józan ész egy következtetést engednek meg: a szabadság túlélése hazánkban egyre jobban függ a szabadság sikerén más országokban. Világunk legnagyobb reménye a békére a szabadság elterjesztése az egész

²⁸George W. Bush beszéde a republikánus elnökjelölti konvención, 2004. szeptember 2.

²⁹Uo.

³⁰A főbb munkák, amelyek a demokratikus béke tézisével foglalkoznak, Babst, 1972, 55–58. o., Doyle, 1997, Russett, 1993; Russett és Oneal, 2001. Van ellentábor is, például Layne, 1994, 50–86. o., Rosato, 2003, 585–602. o. Lásd szintén az ötödik fejezetben Wilson 14 pontját.

³¹Erről részletesebben lásd Mueller, 2014, 35–54. o.

³²2003-ban Lawrence Kaplan így írt: „Bush kezd a legwilsonistább elnöké válni Wilson óta.” Erről lásd, Kaplan, 2003, Steel, 2003 és Kennedy, 2005, 36–40. o., aki szerint „Wilson Bushban természetes örökösét ismeri fel”. Uo. 36. o.

földön.”³³ A végcél a régen ismert amerikai vágyalom: „megszüntetni az elnyomást világunkban.”³⁴

Tehát a realiztikus érdekek összetalálkoznak a magasztos küldetéssel: ha sikerül elterjeszteni a demokráciát és szabadságot minél több országban, akkor az amerikaiak sokkal háboríthatatlanabban élvezhetik saját mértékadó szabadságukat is. Ebből a szempontból érthető Bush és mások azon megnyilatkozásai, hogy a zsarnokság felszámolásával és a szabadság terjesztésével a világbékét mozdítják elő. Ráadásul ezek az erőfeszítések „tűzet gyújtottak – az emberek elméjében. Melegíti azokat, akik érzik erejét, de megégeti azokat, akik elterjedése ellen harcolnak, és egy szép napon a szabadságnak ez a megfékezhetetlen lángja a világ legsötétebb sarkait is eléri majd.”³⁵

Tehát a 2001. őszi terrortámadás következtében megszületett az új geopolitikai stratégia, a Bush-doktrína, melynek implikációi nem választhatóak el az amerikai kivételességtől. A Bush-doktrína lényege az volt, hogy megakadályozzák ellenséges rezsimok azon képességét, hogy azok elérjék azt a pontot, amikor már veszélyt jelenthetnek az Egyesült Államok számára, és a biztosíték, hogy ne történjen meg az egy egyoldalú megelőző katonai csapás az adott ország ellen.³⁶ Új csoportosulás jelent meg, amit az egyik politikai gondolkodó az „amerikai keresztes háborús perspektívának” bélyegzett, ami „osztja az unilaterális iránti preferenciát és azt a hitet, hogy az Egyesült Államok a vezető hatalom a nemzetközi rendszerben”.³⁷ Sok amerikai ugyanis az unilaterálisizmust a szuverenitás látható módjának tekinti. A már korábban idézett Krauthammer, aki nem nagyon válogatja meg szavait, egyértelműen fogalmazta ezt meg: „ez az egész multilateralista próbálkozás lényege: csökkenteni az amerikai mozgásteret úgy, hogy alárendeltté, függővé és összezsugorodottá teszik más nemzetek aka-

³³George W. Bush második beiktatási beszéde, 2005. január 20., idézi Bush, *Decision Points*, 2010, 396. o.

³⁴Uo.

³⁵George W. Bush második elnöki beiktatási beszéde, 2005. január 20.

³⁶G. W. Bush West Point-i beszéde. 2002. június 1.; *The National Security Strategy of the United States of America*, 2002.

³⁷Hastedt, 2003, 12. o.

ratától – és érdekeitől. Le akarják kötni Gullivert ezer zsineggel... Az unilateralizmus egyszerűen azt jelenti, hogy az ember nem engedi, hogy mások akaratának túsza legyen.”³⁸ És mivel az Egyesült Államok a legerősebb katonai hatalom a világon, ráadásul Isten által kiválasztott nép, tervei a világ demokratizálására megkérdőjelezhetetlenek. Ha ez fájoan leegyszerűsítésnek tűnik is, nem teljesen az.³⁹ A Bush-korszakban, főleg az első felében, sokszor hasonló alapon hozták meg a nagy horderejű döntéseket.⁴⁰ És mivel az Egyesült Államok régóta a szabad világ vezetőjeként aposztrofálja magát, vezető szerepéhez számukra nem férhet kétség az aktuális külpolitikai gyakorlatot illetően. Vélt kivételességükből adódik az a felfogás, hogy tetteik helyesek. Ráadásul ezekre a cselekedetekre szükség van a szabadság és a demokrácia védelmezésében, illetve azok további elterjesztésében játszott szerepük miatt. Ez azért is szükséges, mert bebizonyosodott, hogy határozott vezetés nélkül a többi ország nem cselekszik. Nemcsak Bush, de az Egyesült Államok hivatalos biztonságpolitikai dokumentuma is úgy fogalmazott 2006-ban, hogy „a nemzetközi közösség akkor a legelkötelezettebb ilyen [katonai] akcióban, ha az Egyesült Államok játssza a vezető szerepet”.⁴¹ Ez egyébként egy teljesen realista megközelítés, aminek már számtalan példáját láttuk.

A szeptember 11. utáni felfokozott hangulatban aztán megnyilatkozott ennek az amerikai demokráciaterjesztésnek a sötét oldala is, a küldetéstudat túlságosan lelkes változata, a már említett keresztes hadjárat alaptézise. Donald Rumsfeld védelmi miniszter találóan összegezte az uralkodó nézetet 2001 októberében, ami az amerikai hozzáállást illetve a terroristákat illetően: „Két választásunk van. Vagy megváltoztatjuk életformánkat, vagy az övéket változtatjuk meg. Mi az utóbbit választjuk.”⁴² Ez a felfogás részben érthető a megseb-

³⁸Krauthammer, 2004.

³⁹Sokan állítják, hogy az Egyesült Államok a valaha volt legerősebb hatalom. Lásd Ikenberry, 2003, 533–550. o.; Ferguson, 2005, 289. o.; Kennedy, 2002; Wohlforth, 1999, 5–41. o.

⁴⁰Lásd erről Woodward, 2004.

⁴¹The National Security Strategy of the United States of America, 2006, 22. o.

⁴²Rumsfeld, 2001.

zett óriás haragja, büszkeségén esett csorba miatt, de kitapintható az a végtelen arrogancia is, miszerint az Egyesült Államok ereje képes megváltoztatni emberek vállalt életmódját. És amikor Rumsfeld terroristákról beszélt, természetesen szélesebb értelemben az arab világra gondolt. Volt olyan konzervatív újságíró is, aki Amerikát azonosította az emberiséssel, magával az emberiséggel. Mivel „az Egyesült Államok a világ egyetlen megkérdőjelezhetetlen sikeres országa, ahol a lehető legnagyobb mértékben felépült egy multikulturális társadalom”, ezzel az USA a bolygó egységét ünnepli, s ezért aki „Amerikát gyűlöli, az nem egy adott nemzetet, hanem az emberiséget gyűlöli”.⁴³

Sok amerikai, különösen a terrortámadás utáni kezdeti időszakban osztotta ezt vagy az ehhez közeli nézeteket, és az afganisztáni beavatkozást a nemzetközi közösség is jogos önvédelemként elfogadott támadásként ismerte el. A 2003-ban indított iraki háború azonban már más ügy volt. A nagyrészt koholt vádak alapján indított harci műveleteket a nemzetközi közösség igen nagy része ellenezte – az Irak ellen indított háború egyik fő indítéka az állítólagos tömegpusztító fegyverek voltak, aminek nyomát sem találták. Ekkor már az amerikai belpolitikában is sokkal árnyaltabb volt a kép, noha ez a Bush-kormányzatot nem zavarta a hadműveletek megindításában. Ahogy aztán az idő múlásával sem az afganisztáni, sem az iraki helyzet nem hozta meg a várt és beígért látványos demokratikus fordulatot ezeken a helyeken, egyre inkább megjelentek a kritikus hangok. Egyre több ember emelte fel a szavát az amerikai tettek ellen, és ezzel nem csupán az ország kormányának kül- és belpolitikáját kérdőjelezte meg, de egyben magát az amerikai kivételességet is. Fontos megjegyezni, hogy a háborúk mellett egy sor belpolitikai intézkedés is történt, amelyek a nagyobb nemzetbiztonság érdekében több szempontból megnyirbálták az egyéni szabadságjogokat. Azt is hozzá kell tenni azonban, hogy az amerikaiak többsége ezt elfogadta. Ez külön kérdést vet fel: Mi a fontosabb? A biztonság vagy a szabadság?

Vannak, akik az amerikai birodalom túlterjeszkedéséről beszélnek, mások az amerikai hegemonia és vezető pozíció relatív vagy tényleges

⁴³Johnson, 2005. 18. o.

meggyengüléséről, míg mások inkább otthon keresik a bajok forrását. Ez fontos, mert azt mutatja, hogy amerikai oldalról nagyon sokan nincsenek igazán megelégedve a jelenlegi helyzettel, és ebben nincs is nagy meglepetés. Minden mérőszám szerint az Egyesült Államok korábban a világban elfoglalt helyzetben negatív változás jött létre, és ez, túlmutatva a mindennapi katonai-gazdasági-kereskedelmi problémákon, alapvetően az amerikai kivételesség megkérdőjelezését jelenti.

Az egyik ilyen szkeptikus a történész Andrew Bacevich. Az ő kritikája az újfajta amerikai mentalitásra vonatkozik, amely „kölséges elkötelezettségekkel terhel minket külföldön, amelyek megtartására egyre kevésbé vagyunk felkészülve, mialatt mindezek olyan veszélyekkel állítanak minket szembe, amelyekre nincs kész válaszunk”.⁴⁴ Lippmann a második világháború idején megfogalmazott „rés-elmélete” köszön vissza az amerikai kötelezettségvállalás és források összhangba hozásáról: „a terjeszkedés elpazarolja az amerikai gazdagságot és erőt, mialatt a szabadságot kockáztatnak teszi ki.”⁴⁵ Ezt a külpolitikai kritikát kitágítja az amerikai kivételesség gondolatára is, aminek legnagyobb negatívuma, hogy „a történelmet erkölcsi tanmesévé alakítja, és ezáltal olyan okfejtést alapoz meg, ami alkalmas arra, hogy elkerüljük a komoly morális elemzést”.⁴⁶

Bacevich gondolatai a 2008-as elnökválasztás évében jelent meg, amikor is igazán elindult Barack Obama politikai csillaga a felfelé vezető úton. Az afro-amerikai elnök-aspiránsnak sikerült elnyernie a többség bizalmát, amivel persze egyben az amerikai választók a Bush által fémjelzett nyolc évről is ítéletet mondtak. Ennek legnagyobb oka természetesen a két háború által okozott frusztráció volt. A páratlanul erős amerikai hadsereg nem volt képes igazából úrrá lenni az Afganisztánban és Irakban dúló belső vallási feszültségeken, meg szállásuk inkább polgárháborút indikált, mintsem a beígért békés demokráciát, mint azt a Bush-kormány meghatározó tagjai és számos

⁴⁴Bacevich, 2008, 17. o.

⁴⁵Uo., 66. o.

⁴⁶Uo., 19. o.

médiaszereplő is bőszen vizionálták néhány évvel korábban. Érdekes ezért megvizsgálni Barack Obama elnöki éveit az amerikai kivételesség szempontjából. Hogyan viszonyult a kérdéshez, okozott-e törést fehér házi jelenléte az amerikai kivételesség hirdetésében vagy annak a politikai közbeszédben betöltött szerepében?

A Bush-korszakot leváltó Barack Obama addig ritkán látott remény-hullámot indított el hazájában éppen úgy, mint a szélesen értelmezett világban. Megválasztásával történelmet írt, hiszen hazája első színes bőrű elnöke lett, amely eshetőségre sokan nem mertek volna fogadni néhány évtizeddel korábban. Az elhúzódó amerikai háborúk befejezésének reményét és ígéretét hordozta, és az elmúlt időszak konszenzus nélküli amerikai külpolitika gyakorlatát egy kompromisszumkészség lehetősége váltotta fel. Nem volt véletlen, hogy Nobel-békedíjat kapott, amely elismerés inkább az általa megteremtett reménynek, mintsem addigi kézzelfogható és a békét esetlegesen elősegítendő külpolitikájának volt köszönhető. Obama a legtöbb szempontból ellenpontot képzett Bushsal és annak kormányzati intézkedéseivel. Jó demokrata szokás szerint az átlagamerikai jogaiért szállt síkra választási beszédeiben, aminek egy részét próbálta valóban megvalósítani (ennek legjobb példája a sokat szidott és sok problémával járó egészségügyi reform). A megválasztásával szinte egyidejűleg kitört gazdasági recesszió, amely a globalizált világ miatt pillanatok alatt mindenhol érezte súlyos hatását, sok szempontból megnehezítette persze az új elnök dolgát. Mindenesetre van egy pont, amiben Obama nem szakított közvetlen elődjével és a jó amerikai hagyományokkal: az amerikai kivételesség gondolatának megőrzése és prédikálása. Igaz ugyan, hogy a Bush-féle majdnem fanatizmus nem jellemzi Obama megnyilatkozásait, azért ő sem marad le az amerikai krédó mellett való elkötelezettség kinyilatkoztatásától.

Obama már másfél évvel a 2008-as választások előtt, amikor még gyakorlatilag ismeretlen szenátor volt, teljes mellszélességgel kiállt az amerikai kivételesség mellett: „Elutasítom azt a gondolatot, hogy az amerikai pillanat elmúlt. Visszautasítom azokat a cinikusokat, akik azt állítják, hogy ez az új évszázad nem lehet megint olyan, mint amikor, hogy Franklin Rooseveltnél elnök szavaival éljek, mi vezetjük a vi-

lágot a közvetlen gonosz ellen, és a végső jót segítjük elő.”⁴⁷ Ugyanezt a gondolatot fejezte ki, szóról szóra kampányírásában, amely az amerikai vezetés megújításáról szólt.⁴⁸ Rögtön ezután hozzátette Lincoln híres szavait, tudniillik „Amerika a föld legutolsó és legnagyobb reménye”.⁴⁹ Fontosnak tartotta viszont már ekkor hangsúlyozni, és önmagát a Bush által félmjelzett külpolitikával szemben meghatározni, miszerint „nem szabad sem visszahúzódnunk a világtól, sem engedelmességet ráerőltetni – a világ vezetői kell, hogy legyünk, de tettekkel és jó példával”.⁵⁰ Tehát Obama hitet tett az amerikai kivételesség alaptanai mellett: az Egyesült Államok példáján keresztül győzi meg a világot, ugyanakkor a jó-gonosz dichotómia közegében. Talán arrogáns módon éppen a Nobel-díj átvételekor mondta: „Mindenki értse meg: a gonosz jelen van a világban.”⁵¹ Obama szerint is persze Amerika tölti be a jó szerepét, ezzel adva reményt a világnak. És végül, ha nem lett volna valakinek egyértelmű, hogyan is látja az Egyesült Államok állandó szerepét az állandóan változó nagyvilágban, azt nyilatkozta: „Sokat hallottunk az elmúlt hat évben arról, hogy Amerika tágabb értelemben vett célja a világban a szabadság elterjesztésének elősegítése, azaz mindazok vágyának megvalósítása, akik a zsarnokság és elkeseredettség árnyékában élnek. Egyetérték.”⁵²

Itt nem csupán a hazai szavazó megnyeréséről van szó. Természetesen vannak az ilyenféle frázisok hallatásának ilyen vetületei is, ami igaz volt a sok-sok korábbi elnökre is. De itt többről van szó, mint politikai célok aprópénzre váltásáról. Ezek az emberek valóban hisznek abban, amit mondanak (még akkor is, ha politikusok), így nem

⁴⁷Barack Obama szenátor beszéde a Chicago Council on Global Affairs előtt, 2007. április 23.

⁴⁸Obama, 2007, 15. o.

⁴⁹Obama szenátor beszéde a Chicago Council on Global Affairs előtt, 2007. április 23.

⁵⁰Obama szenátor beszéde a Chicago Council on Global Affairs előtt, 2007. április 23. Ugyanezt a gondolatot lásd Obama, 2007, 4. o.

⁵¹Barack Obama beszéde a Nobel-díj átvételekor, 2009. december 10.

⁵²Barack Obama beszéde a Chicago Council on Global Affairs előtt, 2007. április 23.

lehet azt állítani, hogy nem mondanának igazat. Meggyőződéssel állítják, hogy az Egyesült Államoknak kivételes szerep jutott a világtörténelemben, és a legerősebb hatalom isteni küldetése a szabadság minél nagyobb elterjesztése a világban. Ráadásul, ha bármelyik politikai hivatalra aspiráló személy nem kötelezné el magát publikusan az amerikai kivételesség mellett, ne adj Isten, megtagadná azt, semmi esélye sem lenne ambíciói beváltására. Ahogy egyik történész találoán megjegyezte, „az a hagyomány, hogy az amerikai kivételességnek tisztelettel adózunk, és így egyben mindig meg is erősítjük, régóta az elnöki hivatal egyik legfontosabb alkotmányon kívüli kötelezettsége”.⁵³ Egyébként nem sokkal az előbb idézett sorok után Obama egy újságírónak is kijelentette, „hiszek az amerikai kivételességben”, de nem „katonai erőnk vagy gazdasági dominanciánkra” alapozva.⁵⁴

Noha megválasztásával Obama elnök csökkentette az ilyen egyértelmű kijelentéseket az amerikai kivételesség mellett, nem hagyta el őket. Elnöki beiktatásakor ismét lándzsát tört Amerikának a világban betöltött vezető szerepe mellett, noha nyilván más stílussal képzelte ezt megvalósítani, mint közvetlen elődje. De Bush is mondhatta volna a következő sort: „biztonságunk ügyünk igazságosságából fakad, példánk erejéből.”⁵⁵ Ez nem az, amit a nemzetközi hallgatóság hallani szeretett volna, noha az amerikai füleknek nyilván megnyugtató volt. Obama időről időre meg is nyugtatja honfitársait, hogy az ő szemében és szívében nem változott Amerika egy jöttányit sem. Ahogy a West Pointon üzent a világnak: „ügyünk igaz és elszántságunk megingathatatlan.”⁵⁶ Ezt máskor kisebb, vidéki felszólalásaiban teszi meg, mert sokszor ilyen helyeken még jobban él a konzervatívabb felfogás az amerikaiak körében politikailag és ideológiailag egyaránt. Egy ilyen alkalommal büszkén jelentette ki hallgatóságának, hogy „mi vagyunk a legnagyobb nemzet a világon”.⁵⁷ És mintha csak az 1990-es évek de-

⁵³Bacevich, 2008, 18. o.

⁵⁴Cohen, 2007.

⁵⁵Barack Obama első elnöki beiktatási beszéde, 2009. január 20.

⁵⁶Barack Obama elnök beszéde West Pointon, 2009. december 1.

⁵⁷Barack Obama elnök beszéde a gazdaságról Kansasben, 2011. december 6.

mokrata vezetőit hallanánk, amikor Obama azt mondja, most már az egész országnak szánt üzenetében: „Igen, a világ változik. És valóban nem tarthatunk minden eseményt ellenőrzésünk alatt. De Amerika marad a nélkülözhetetlen nemzet a világban – és amíg csak elnök vagyok, arra törekszem, hogy ez így is maradjon.”⁵⁸ Később újraválasztási kampányában többször is megismételte Amerika „nélkülözhetetlenségébe” vetett hitét. Mintegy válaszként 2012-es republikánus kihívója, Mitt Romney vádaskodásaira, Obama később is tagadta, miszerint ő ne hinne az amerikai kivételességben eléggé. Sőt hangoztatta, hogy ő maga az amerikai kivételesség hangoztatásával került a politikai fókuszba, sőt, „az egész karrierem az amerikai kivételesség tanúbizonysága”. Obama ezen részben azt értette, hogy neki sikerült beteljesíteni az amerikai álmot: fekete bevándorló apától és amerikai fehér anyától eljutott az elnöki székbe.⁵⁹ Ez is jól mutatja, hogy részben mélyről fakadó hite miatt, részben belpolitikai megfontolásból, de bármelyik elnökaspiránsnak hitet kell tenni az amerikai kivételesség mellett, máskülönben nem lehet komoly esélye elnyerni a hön áhított pozíciót.

A sikeres újraválasztás értelemszerűen nem hozott változást Obama politikai filozófiájában. Továbbra is ugyanúgy elkötelezett híve maradt nemzete alapfelfogásának az Egyesült Államok speciális helyzetéről a világban. Újbóli beiktatásán ismét megerősítette, hogy Amerika kivételes, mert „lehetőségei végtelenek”, és mert „érdekeink és lelkiismeretünk arra kötelez minket, hogy a szabadságra éhezőket segítjük”. Amerikának „felelni kell a történelem hívó szavára, és a bizonytalan jövő felé vinni a szabadság fényét”.⁶⁰ Ezekben fellelhetők az amerikai kivételesség és mítosz tipikus elemei. De azért megfigyelhető Obama retorikájában egy visszafogottabb, kevésbé vehemens küldetésstudat Bushoz vagy más korábbi elnökökhöz képest, nem beszélve a politikai ranglétra alacsonyabb fokán álló hithű megnyilatkozókról. Rendszeresen hitet tett, hogy az Egyesült Államok megrendült erőfor-

⁵⁸Barack Obama országértékelő beszéde, 2012. január 24.

⁵⁹Dwyer, 2012.

⁶⁰Barack Obama második elnöki beiktatási beszéde, 2013. január 21.

rásait elsősorban a hazai fronton kell latba vetni, hogy lakosai élvezhessék az amerikai lehetőségek széles tárházát, és nem az a cél, hogy másokra rákényszerítsék az amerikai demokráciát. Ez mindenképpen egy jóval pozitívabb felfogásról tanúskodik. Tehát egyrésztől realista vonásait mutatja meg állandó jelleggel („Csak mert a legjobb kalapácsunk nekünk van, még nem biztos, hogy minden probléma egy szög”), de mindig mellé is tesz egy lapáttal, amikor a jól ismert nemzetközi rendszerepről beszél, és hitet tesz a már sokszor szajkózott dogma mellett: „Az Egyesült Államok az egyetlen nélkülözhetetlen nemzet, és az is marad.”⁶¹

Természetesen Obama azzal nem az amerikai kivételességet kérdőjelezi meg, mint azt republikánus körök szajkózták, hogy nem volt hajlandó újabb katonai akciókba bonyolódni a Közel-keleten. Bár az tény, hogy bizonyos külpolitikai érdekek így igenis sérülhettek, és valamekkora presztízavesztés el kellett könyvelni. De Obama realistán próbálja szemlélni a világot, nem hagyja az ideológiát érvényesülni. Már első elnöki beiktatása alkalmából tartott beszédében elutasította „azt a hibás gondolatot, hogy választani kell biztonságunk és ideáljaink között”, ezzel azt sugallva, hogy a George W. Bush által vezényelt külpolitika iraki szerepvállalása túl nagy, feloldhatatlan feszültséget gerjesztett a két koncepció között.⁶² Úgy gondolta, és ez a gondolat jogosnak tűnt, hogy az országnak előbb gazdaságilag kell talpra állnia, és csak ezután gondolhat az amerikai demokrácia terjesztésére, nemzetépítésre és egyéb külpolitikai kalandokra, amennyiben ezekre valóban szükség van. Mint fogalmaz: „Jólétünk teremti meg erőnk alapjait. Ez bocsátja rendelkezésünkre a katonaságunkhoz szükséges anyagi forrásokat. Ez áll jól diplomáciánkért. Ez nyitja meg embereink potenciálját, és teszi lehetővé a befektetéseket különböző új iparágakban. És ez segít majd minket hozzá, hogy ebben az évszázadban is olyan sikeresen versenyezzünk másokkal, mint az előzőben. Ezért nem lehet beláthatatlan katonai vállalkásunk Afganisztánban, mert az a nemzet, melynek építéséhez legnagyobb érdekem fűződik,

⁶¹Obama elnök West Point-i beszéde, 2014. május 28.

⁶²Obama első elnöki beiktatási beszéde, 2009. január 20.

az a sajátom.”⁶³ A 2001. szeptember 11-i terrortámadás után 12 évvel tartott egyik beszédében is hangsúlyozta, hogy „Amerika nem a világ rendőre. Szörnyű dolgok történnek a világban, és nincs lehetőségünk minden bajt orvosolni.” Úgy érezte, hogy bizonyos helyzetekben viszont cselekedni kell, különösen, ha ez nem jelent túlzó elkötelezettséget, és összhangban van az Egyesült Államok teljesítőképességével. Az ilyen lépésekre viszont szükség van, hiszen „ez teszi Amerikát másná. Ez tesz minket kivételessé.”⁶⁴

Ugyanakkor, mint kiderült, az amerikai elnök a világ előtt sem szégyelli ezeket a gondolatokat hangoztatni, sőt büszkén vállalja azokat. A 2013-as őszi ENSZ-közgyűlésen most már a legszélesebb nemzetközi fórumon tett hitet az amerikai hitvallás mellett. Kijelentette, „hiszem, hogy Amerikának továbbra is bele kell folynia a világ ügyeibe saját biztonságunk érdekében, és azt is hiszem, hogy ettől jobb lesz a világnak. Néhányan lehet, hogy ezzel nem értenek egyet. De én hiszem, hogy Amerika kivételes. Részben azért, mert megmutattuk, hogy hajlandók vagyunk, emberi és anyagi áldozatok árán, nemcsak saját önös érdekeinkért, de mindenki más érdekeiért is kiállni.”⁶⁵ Ismét visszaköszön az a régi amerikai felfogás, hogy Amerika az emberiséget képviseli, annak érdekeit is szem előtt tartva tesz lépéseket. Az egyik jelentős és beharangozott külpolitikai megnyilvánulása alkalmával 2014-ben pedig úgy fogalmazott, miszerint „lényem minden idegszálával hiszek az amerikai kivételességben”.⁶⁶

Mint mindig, Obama esetében is figyelembe kell venni a reális lehetőségeket, ahogy ő ezt meg is tette. A mondás szerint addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér, és ez alól az Egyesült Államok sem kivétel. De mivel gyakorlatilag az egész huszadik század folyamán Amerika

⁶³Obama elnök West Point-i beszéde, 2009. december 1. Lásd ugyanezt a gondolatot Obama 2012-es országértékelő beszédében: „Elvesszük azt a pénzt, amit többé már nem háborúra költünk, felét adósságaink törlesztésére fordítjuk, a fennmaradó részt pedig nemzetépítésre, írthon.” Obama országértékelő beszéde, 2012. január 24.

⁶⁴Barack Obama beszéde a nemzethez Szíriáról, 2013. szeptember 10.

⁶⁵Barack Obama beszéde az ENSZ-közgyűlésen, 2013. szeptember 24.

⁶⁶Obama elnök West Point-i beszéde, 2014. május 28.

hozzászokott ahhoz a tényhez, hogy a világ többi országánál tehetősebb, és a második világháborútól kezdve katonailag is a legerősebb úgy, hogy eközben állampolgárai talán sohasem látott jólétben élnek, nehéz volt a legutóbbi gazdasági válság bénító hatásaival szembenézni. De muszáj volt, és ezt Obama és csapata jól látta. Az ő szemében a hatalmas középosztály megerősítése volt a cél, azé az osztályé, amely megrendült a 2008 végén elindult és utána kibontakozó válságban, és amely nélkül az Egyesült Államok nem volt az, ami mindig is. Obama ebben is az amerikai kivételesség megnyilvánulását látja, az amerikai álom középosztályra vetett vízióját: „És ez teszi ezt az országot különlegessé – az ötlet, hogy nem számít, ki is vagy, hogy nézel ki, hogy honnan jössz és kit szeretsz, ha megpróbálsz, sikerülhet.”⁶⁷ Sőt, számára az amerikai szórakoztatóipar is hasonló megvilágításban helyezkedik el. Elsősorban Hollywoodon keresztül ugyanis „emberek százmilliói, akik sosem léptek még az Egyesült Államok földjére, de önöknek köszönhetően megtapasztalták egy kis részét annak, ami a mi országunkat különlegessé teszi. Megtanultak valamit értékeinkből. A világ kultúráját formáltuk Önökön keresztül.”⁶⁸ Tetten érhető az amerikai mítoszgyártás modern fellegrvárának realista hatása a világra, amit Obama teljes szívvel támogat.

Érdekes módon tehát, Obama többet beszélt a saját maga amerikai kivételességbe vetett hitéről, mint elődei, noha külpolitikájában kevésbé hivatkozott erre. Busht leszámítva legtöbb elődje kevesebbet hirdetett ilyen hangosan ezen hitvallását, de tetteik talán beszédesebbek voltak szavaiknál. Milyen következtetést lehet ebből levonni? Azt mindenképpen, hogy Obama is velejéig hisz az amerikai kivételességben, és ennek látványosan hangot is adott. Természetesen ez részben politikai megfontolások miatt történt, de döreség lenne csupán erre fogni a jelenséget. Mély, megkerülhetetlen és beépült gondolatokról, vagy még inkább hitről van szó, amit nem lehet kiirtani. Emellett intelligens emberként és remek szónokként Obama megpróbált mindig középre tancolni, ezért érdemelnek beszédei

⁶⁷Barack Obama beszéde a gazdaságról, 2013. július 24.

⁶⁸Barack Obama beszéde a gazdaságról, 2013. november 26.

komolyabb elemzést, melyek többségét ráadásul ő írja vagy szerkeszti. Nem kell hozzá nagy jóstehetség, hogy a következő elnök hasonló hangnemben fog nyilatkozni hazájáról és annak a világban betöltött és betöltendő szerepéről.

A konzervatívabb oldal természetesen továbbra is rendületlenül szajkózza az amerikai kivételesség hangzatos elemeit. Sarah Palin, a 2008-as évi republikánus alelnökjelölt könyve is illusztris példa az amerikai kivételesség fenntartására és továbbgerjesztésére. Noha a könyv tudományos szempontból szinte értékelhetetlen, a politikusok önéletrajzi írásai igen népszerűek az Egyesült Államokban, s Palin, megpróbálva jól kihasználni hirtelen jött ismertségét, könyvében prédikált Amerika különlegességéről. Az egyik fejezet „A kivételes Amerika” címet viseli, és Palin számos helyen tesz tanúbizonyságot az ország kivételessége iránti elkötelezettségéről. Úgy hiszi, hogy az Egyesült Államoknak, amellyel „a Gondviselés törődik”, célja van, mégpedig „hogy ragyogó város legyen a hegyen, a szabadság és remény fénysugara a föld minden nemzetének”.⁶⁹ Palin a régi, sokak által már idejétmúltnak tűnő sztereotípiákat is bátran hangoztatja: „Isten adta szabadságunk az a kivételes elv, ami ennek a kivételes nemzetnek a szívében van. Ezért vagyunk mások. Ezért lettünk a föld minden nemzetiségéből álló nemzet, mind asszimilálódott ebben a szép olvasztótégelyben. És ezért van különleges szerepünk a világban.”⁷⁰ A másik tényező, amiért érdemes ezt a könyvet megemlíteni, az annak sikere. Noha valószínűleg konzervatív olvasók vásárolták és olvasták elsősorban a könyvet, az eladási statisztikák szerint a könyv megjelenési évében majd 800 000 példány kelt el, ami mindenképpen elismerésre jogosító szám még az egyébként hatalmas amerikai könyvpiacra is. Az is igaz, Palin egy évvel korábbi könyve több mint háromszor akkora példányszámban kelt el.⁷¹ De egy másik konzervatív hang, egy

⁶⁹Palin, 2010, 257, 205. o.

⁷⁰Uo., 265. o.

⁷¹<http://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/publisher-news/article/46541-the-winning-game-2010-hardcovers-facts-figures-2011.html>

fiatal jobboldali újságíró is a régi gyökerekhez nyúlt vissza, ami újabb bizonyíték, hogy a hit nem vesztett semmit régi erejéből: „Hazánk mindig is kivételes volt. Szabadabb, egyénibb, demokratikusabb, nyitottabb és dinamikusabb, mint bármelyik más ország a földön. Ezek a tulajdonságok az államalapítás és a kulturális örökség hagyatékai. Ezek mindig is kivételes megkülönböztetést adtak Amerikának egy egyedi szereppel és küldetéssel a világban: hogy a rendszerszintű szabadság és önkormányzatiság modellje legyen együtt a szabadság példájával, de egyben annak védelmezője is, rábeszéléssel, ha lehetséges és katonai erővel, amikor feltétlen szükséges.”⁷²

Jól ismert neokonzervatív politikai gondolkodó Robert Kagan, aki elsősorban külpolitikai témájú cikkeivel és azok könyvváltozatával tett szert hírnévre, melyek sokszor meglehetősen nagy port kavarnak fel a benne leírtak miatt.⁷³ 2012-es könyvében szokás szerint védelmébe vette az amerikai világrendet, és nem érezte, hogy az Egyesült Államoknak félnivalója lenne a jövőtől, például Kína előretörésétől. Az egyébként viszonylag kiegyensúlyozott könyvben Kagan egy kivételes vonásra hívja fel a figyelmet hazáját illetően: ahogy Amerikát, mint szuperhatalmat, annak minden hibájával együtt, a világ elfogadta. Sőt, „Amerika hatalmas erejét nem csak elviselték. Más nemzetek segítették, bátorították, társultak hozzá, és meglepő gyakorisággal legitimálták azt nemzetközi szervezetekben, mint a NATO vagy az ENSZ, éppúgy, mint kevésbé formális tömörülésekben. Történelmi nézőpontból ez unikum.”⁷⁴ Konklúziójának már a címe is kétséget kizáróan hirdeti véleményét: „Csodálatos világrend”. Kagan nyilván büszke hazájára és az általa a huszadik században kialakított új világrendre. Hirdeti, hogy az amerikaiak választása, fenntartják-e ezt a rendet, aminek alapja végtére is csak a nyers erő marad: „Ami az Egyesült Államokat a világ nagy részének vonzóvá tette nem a kultúrája, bölcsessége vagy ideáljai voltak. Időnként ezek is szerepet ját-

⁷²Ponnuru, 2010.

⁷³Talán leghíresebb és vitát kiváltó könyve az *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*, 2003.

⁷⁴Kagan, 2012, 53. o.

szottak ugyan, de máskor irrelevánsak voltak. Jellemzőbb volt az amerikai erő vonzereje, az a mód, ahogyan ezt az erőt az Egyesült Államok használja, és azok a célok, amire használja.”⁷⁵

Akárhogy is van, az Egyesült Államok által megalkotott világrend most már több mint hetven éve fennáll, és semmi jelét nem mutatja annak, hogy hanyatlana, még ha a korábbi sikeres virulás helyett némi stagnálás jeleit fel is lehet fedezni itt-ott. Eddig mindenféle kihívásnak ellenállt, akár egy ideológia, akár egy ország, illetve annak szövetségi rendszere jelentette azt. Egy nemrégiben megjelent tanulmány szerint a világ 150 legnépesebb országából 58 az Egyesült Államok szövetségese, 41 erősen az USA felé hajlik, 25 semleges vele kapcsolatban, és mindössze 21 van kifejezetten ellene.⁷⁶ Igaz, hogy az ellenfelek közül kettő, Oroszország és Kína igen jelentős erőt képvisel, de ettől függetlenül a sokszor emlegetett amerikai hanyatlás csak relatív a korábbi elképesztő hegemoniához képest. De az is tény, hogy a mostani periódusban az Egyesült Államok sokkal nehezebben érvényesíti érdekeit a nemzetközi térben, és ezt sok amerikai a nemzet kivételességének megkérdőjelezéseként látja, és neheztel a kormányzatra.

Az Egyesült Államok valóban sok szempontból kivételes. Például történelmi szempontból ellenáll annak az igazságnak, hogy a regnáló nagyhatalom ellen a többi gyengébb hatalom ösztönösen összefog, és megpróbálják az erőegyensúlyt helyreállítani. Valahogy az USA hatalmi pozíciója nem annyira szálka mások szemében, legalábbis nem mindenkinek, hogy nyíltan szembeszálljon vele. Emögött nemcsak Washington abszolút katonai fölénye és ügyes, elsősorban a hidegháború kezdeti éveiben kiépített szövetségi rendszere áll. Kagannak igaza van. A mód, ahogy az Egyesült Államok hatalmát gyakorolja, is kivételes, történelmileg szinte példátlan. Bármilyen megfontolásból is, de korábbi ellenségeit (Németország és Japán) újra talpra állította, és természetesen ezt tette szövetségeseivel is. A vasfüggöny leomlásával ezt a fajta jótékony külpolitikát kiterjesztette a volt szocialista

blokk legtöbb államára is. Az elmúlt két évtizedben pedig ezt a kört próbálja szélesíteni. Frank Ninkovich is azt állítja, a huszadik századi amerikai nemzetköziség valóban kivételes volt, mert a sok évezredes és kizárólagos önös érdekekre alapuló külpolitikát felváltotta a nemzetbiztonságnak a globális szükségletekkel való összehangolása.⁷⁷

Az egységes nemzeti mítosz talán a hidegháború első éveiben volt a legerőteljesebb, hiszen ekkor jelentkezett a korábban sosem látott robosztus ellenfél, aki minden szempontból elpusztíthatta volna az Egyesült Államokat, és így akaratán kívül is remek ellenségképet kínált. Ez az egységes nemzetkép a vietnami háború idején megrogygánt, majd a hidegháború megnyerése újabb egységesítési folyamatot indított el. De aztán az egyre jobban fragmentálódó etnikai és vallási közösségek újabb kihívást intéztek az össznemzetiség és a nemzeti mítosz ellen. A szeptember 11-i terrortámadás megint kohéziót erősítő eseménynek bizonyult, de hosszú távon könnyen lehet, hogy a mozaik darabjai nem akarnak összeolvadni az amerikai nemzetnek hívott társadalomban. Az amerikai kivételesség talán eddigi minél erősebb kihívásával áll szemben, és csak az idő döntheti el, tartós nemzetépítő és -megtartó ereje lesz, vagy csak egy történelmi mese, egy letűnt nemzeti mítosz, amiben a jövőben már semmi kivételes sem lesz. De egy tény. Az Egyesült Államok továbbra is vonzó marad saját és a világ más lakosainak számára. Legtöbben Amerikába akarnak kivándorolni, és ott megtalálni számításaikat. Vagy ahogyan egy politológus jól rátapintott a lényegre: „Az embereknek nem kell sok győzködés, hogy vonzódjanak a hegyeken lévő fényes városokhoz, amelyek szilárdak, produktívak és nyitottak, még ha a festékről látszik is közelebbi vizsgálatkor, hogy pattogzik.”⁷⁸

Az sem véletlen, hogy a köztársaság első másfél évszázadában jóval gyakoribbak voltak az amerikai kivételességet hangoztató magabiztos megnyilvánulások. A tizenhetedik és tizenkilencedik században az Egyesült Államok még igen izolált életet élt a maihoz képest. Az elzárkózottság és sokkal lassabb információáramlás, ami azt a kort

⁷⁵Uo., 139. o.

⁷⁶The Economist, 2014. május 3.

⁷⁷Ninkovich, 1999, 16. o.

⁷⁸Mueller, 2014, 54. o.

jellemezte, könnyebb táptalajt adott egy sikeres nemzetnek saját mellkasát döngetni, ahogy gyenge ellenfelek és szerencsés földrajzi adottságok között sikeresen épített fel egy demokratikus-kapitalista rendszert, jól integrálta bevándorlók millióit, a termelés és kereskedelem élharcosa és megtestesítője lett. A huszadik században a dolgok komplikáltabbakká váltak, az országok közelebb kerültek egymáshoz térben és időben, a második világháború után megjelent a Szovjetunió a maga félelmetes erejével és már korábban is megismert ellenséges ideológiájával. S mivel egyre több ország kezdett jobban élni a világháborúkat megelőző időszakhoz képest, a valós vagy elképzelt különbség az Egyesült Államok és más országok között látványosan csökkent. A hidegháború végével és a globalizáció tovább erősödésével és egyre gyorsuló tempójával, az amerikai haderő sokszor csak a felületen látványos akcióival az amerikai kivételesség esete tovább gyengült, sokat veszített a nimbuszából. Egyre többen hívják fel Amerikát negatív oldalaira a figyelmet, sokan állítják, hogy Nyugat-Európában sok helyen jobban megvalósult a jóléti társadalom, mint az Egyesült Államokban, és mára sokaknak az Egyesült Államok „csak” az egyik és meghatározó hatalom egy többpólusú világban, még ha mindig a legerősebb tényező. Egyszóval: nem kivételes ország.

A mai amerikai történészek már korántsem látnak akkora szakadékokat a tizenhatodik–tizennyolcadik századi Újvilág és Óvilág között, mint néhány évtizeddel korábban. A gyarmati kor vonatkozásában nagyon elterjedtté vált az ezernyi gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai szállal összekapcsolódó „atlanti világ” történelmének egységes keretében való felfogása.⁷⁹ Sokan persze a történetírástársadalomból is úgy látják, hogy az amerikai kivételesség, noha mint társadalmi mítosz megkérdőjelezhetetlen, ennek mindennapi lecsapódása elsősorban külpolitikai vonatkozásban igen káros, és kifejezetten ellene van az Egyesült Államok valódi küldetésének. Amerikának elsősorban az otthoni kérdésekre kellene koncentrálni, ami természetesen nem neoizolacionizmust jelent, de a nemzetközi szinten nem más államok politikai berendezkedését kellene felügyelniük, hanem in-

⁷⁹Lévai, 2003, 382. o.

kább konstruktív módon elősegíteni a nemzetközi rendet, nem feltétlen erővel.⁸⁰

Az amerikai történelem során az észak-amerikai kontinensen formálódó közösség, amely később Amerikai Egyesült Államok néven vált független nemzetté, a következő témákat tekintette elsősorban magára nézve meghatározónak a történelem során: új hazájuk a „város a hegyen”, mint követendő példa (tizenhetedik század), a szabadság és függetlenség kivívása és ennek a megfelelő politikai keret kialakítása (tizennyolcadik század), a „sorsszerű elrendeltetés” beváltása (tizenkilencedik század) és a világ biztonságossá tétele a demokrácia számára (huszadik század). A mindennapi boldogulás mellett ezek a nemzetépítő gondolatok játszottak kialakulásuktól szerepet, néha rövidebb, néha máig tartóan. Mindegyik említett aspektus felfogható az amerikai kivételesség egy-egy szeletének is, illetve azt lehet állítani, hogy ezek mind bizonyítják, miért is olyan más az Egyesült Államok a világ többi részétől. Arra még várni kell, hogy mi lesz a huszonegyedik század meghatározó amerikai gondolata, kivételességük újabb perspektívája.

De mindenképpen szót kell ejteni az amerikai kivételesség kritikájáról is. Az 1970-es évek óta egyre gyakoribb és hevesebb támadások érik ezt a mitizált nacionalizmust, amiben az amerikaiak sütkéreznek. Egyre több intellektuális kihívás, kritika jelenik meg arról, hogy az egész „amerikai kivételesség” csak humbug, bizonyos tények elferdítése, bizonyos folyamatok rosszul értelmezése, és a realitás helyett a nemzeti mítosz fennhangon való hirdetése. Noha komoly tudós ember nem megy olyan messzire, mint egykor Poe, aki egyik rövid írásában áttételesen ugyan, de úgy jellemezte hazáját, mint „a leggyűlöletesebb és legtűrhetetlenebb zsarnokság... amit valaha is a föld színe látott”, a kritikai hangokat nem lehet nem észrevenni.⁸¹ Az elmúlt húsz évben számos kötet jelent meg, amely sokféle szempontból vizsgálta és erős kritikai élel elítélte az amerikai kivételesség jelenségét, gyakorlatilag megkérdőjelezve annak létjogosultságát.

⁸⁰Lásd, Schlesinger, 1986, 51–68. o. és Hunt, 1987, 193–197. o.

⁸¹Poe, 1850, 47. o. Poe-ról magyarul lásd, Bollóbas, 2005, 84–93. o.

Az Egyesült Államok számos negatív kivételességgel is rendelkezett a történelem folyamán, és rendelkezik a mai napig, különösen akkor, ha továbbra is Európát és elsősorban annak nyugati felét vesszük az összehasonlítás alapjául. A köztársaság első majd száz évében elég csak a rabszolgaság intézményére gondolni, ami nyilván összeférhetetlen a szabadság bástyájának tartott Amerikával. De a rabszolgaság megszűnésével a faji előítélet és az afro-amerikaiak hátrányos jogi és gazdasági megkülönböztetése nem szűnt meg, s majd újabb száz évnek kellett eltelni, mire a civil jogi mozgalmak és nyomukban a szövetségi kormány elértek ennek a szégyennek a rendezését. De a mai Egyesült Államokban is rendre felmerül a fehér-fekete ellentét, és ha csak a fehér rendőrök által a feketék sérelmére elkövetett rendszeres túlkapásokra gondolunk, nehéz elfogadni a fajok teljes vegyülését hirdető szölamokat, még ha sok fekete-amerikai valóban sikeresen integrálódott a széles középosztályba. De meg lehet említeni az egészségügyet, ami a legutóbbi, Obama elnök nevével fémjelzett reform ellenére számos embert hagy a biztosítási körön kívül, vagy az amerikai bebörtönözöttek számát, amely magasabb a kínai mutatónál (!), a halálbüntetés meglétét, ami tagállami döntés alá esik (jelenleg az 50 amerikai tagállamból 32-ben él ez a büntetés, és esetenként a központi kormányzat is használja), de lehet szólni a házasságon kívüli gyermekek születésének nagy számáról, a félőrültek által elkövetett tömeglövöldözésekről, a drogcsempészettről és -fogyasztásról, az aránytalan vagyoneosztásról vagy az egyenlőtlen tanulási lehetőségekről és viszonyokról. Mindezek alapján semmilyen joguk sincsen az amerikaiaknak kivételesnek nevezni magukat, legalább is nem pozitív értelemben.⁸² Az előbb említett halálbüntetés kérdése már csak azért is kényelmetlen téma, mert ha körbenézünk a világban, elsősorban azokban az országokban találjuk meg ezt a büntetési formát, amelyek legkevésbé az Egyesült Államok partnerei akár politikai, akár gazdasági vagy kulturális vonatkozásban. Amerika legfőbb partnere, az Európai Unió például nem fogadja el a halálbüntetést.⁸³

⁸² A számos negatív amerikai kivételességről lásd Hodgson, 2009, 128–152. o.

⁸³ A halálbüntetésről mint az amerikai kivételesség egyik modernkori és vizsgázás manifesztumáról lásd Steiker, 2002, 97–130. o.

Az egyik ilyen kritikai elem arra a messze eltúlzott amerikai felfogásra vonatkozik, miszerint az amerikai társadalmi berendezkedés annyira különbözne az európai normától és hagyományoktól. Elég csak azt a tényt figyelembe venni, hogy európaiak alapítottak itt telepeket, és hozták magukkal európai normáikat, vallásukat, álmaikat és persze mítoszaikat is, amik néha pont az amerikai földrésze vonatkoztak. Noha az idők folyamán természetesen ezek idomultak a helyi adottságokhoz, eredetük akkor is európai, így sok szempontból euro-amerikai felfogásról lehet beszélni. Hodgson például emlékeztet, hogy a tizenkilencedik századi Európa és Egyesült Államok tulajdonképpen egyazon liberális-kapitalista fejlődés két fele voltak.⁸⁴ Ez nem azt jelenti, hogy ne lettek volna kivételes elemei az amerikai társadalomnak, és ezt Hodgson is elismeri. Szerinte maga a britek elleni forradalom és a tizenkilencedik század első felében tapasztalható ideológia, választójog, földhöz jutás lehetősége, illetve a köznevelésben mutatott lépések kivételesek voltak.⁸⁵

Seymour Martin Lipset rengeteg adat alapján vizsgálta az Egyesült Államok és Nyugat-Európa, illetve Japán és Kanada különbségeit és hasonlóságait olyan területeken, mint a vallás, oktatás, optimizmus, szakszervezetek, faji egyenlőség stb. Fő következtetése az volt, hogy noha számos esetben kimutatható az amerikai különbség, ha úgy tesszük, kivételesség, ez nem mindig jelent pozitív kivételességet, sőt, sokszor igenis negatív eredményeket produkáltak a mérések. Ezért mondja, hogy az amerikai kivételesség kétélű fegyver: lehet jó és lehet rossz eredménye is. Egyik legfőbb pont, amit számos alkalommal felhoz, és amiben számára az Egyesült Államok igazán kivételes, az a jelentős és erős munkásosztály vagy szocialista párt hiánya.⁸⁶

Donald Pease pedig úgy érzi, „az amerikai kivételesség nem egy konkrét és potenciálisan meghazudtolható gyűjtemény, ami leírja az amerikai társadalmat, mintsem inkább fantázia, amin keresztül az amerikai polgárok ezeket az ellentmondásos politikai és kulturális le-

⁸⁴ Hodgson, 2009, 32, 50. o.

⁸⁵ Uo., 37. o.

⁸⁶ Lipset, 1996.

írásokat összhangba hozzák egymással vágyaikon keresztül, így adva nekik jelentőséget”.⁸⁷ Ahogy Woodward fogalmazott nagyon talá-lóan, „ha Amerika alkalmazkodni tudna ahhoz, hogy kevésbé legyen álomszerű (netán rémálom), hanem inkább valóság, abban az esetben a teher a nemzet morális erőforrásain könnyebbé válna, a mítosz ter-hével egyetemben”.⁸⁸ Az amerikai kivételesség, ahogy Madsen látja, „mindig egy mitológiai menedéket jelentett a történelem káoszából és az élet bizonytalanságából. Ez alatt a folyamat alatt az amerikai történelem egy küzdelem helyszíne lett, ahol egyrészt megjelent a harc azért, hogy ki szerzi meg az ellenőrzést a nemzeti sors terminusait ille-tően, másrészt pedig a kulturális túlélésért: kisajátítással, anektálás-sal, hódítással és invázióval, az angolszász Egyesült Államok keresz-tülszította a kivételesség szálát a kontinens négy évszázados kulturális fejlődése alatt.” Konklúziója egyben a velünk élő realitást is jelenti: „A kivételesség az Óvilág öröksége volt az Újnak, de a kivételesség most az Egyesült Államok öröksége mindannyiunknak.”⁸⁹

Ha Amerikának sikerülne saját képére varázsolnia a világot, nem tűnne el az amerikai kivételesség? Ez egy alapvető feszültség, amely arról is árulkodik, hogy egyrészt az amerikai kivételesség utópishti-kus, küldetése gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Egy másik olvasat-ban viszont hallatlan agresszióról, illetve arroganciáról tanúskodik, amit az amerikaiak az elérhetetlennek tűnő küldetés miatt hajlandók megtenni, és a világ bizonyos részeire ráerőszakolják saját értékeiket. Mint mindig, valahol a két véglet között lehet meghúzni az arany középutat, és ennek az útnak a széléről venni figyelembe az Egyesült Államok minden erényét és esendőségét, erejét és gyengeségét, gaz-dagságát és hiányosságait, minden fellelhető ellentmondását. Ha vi-szont ezek a legutolsó felsorolásban leírt jelzők mind valóban tetten érhetőek, akkor ki kell jelenteni, hogy az Egyesült Államok, noha sok mindenben talán eltér a világ egyéb országaitól, mégsem kivételes.

⁸⁷Pease, 2009, 8. o.

⁸⁸Woodward, 1991, 39. o.

⁸⁹Madsen, 1998, 166. o.

Utószó

Az Egyesült Államok az egyedüli kivételesnek hitt nemzet?

Már az ókori Görögországban vagy Rómában, a zsidók között, de a középkori Kínában és nyilván számos más helyen is megjelentek a fel-sőbbrendűséget, az adott „nemzet” kiválasztottságát elfogadó és alapul vevő tézisek. A modern korban meg lehet említeni a francia forra-dalmat vagy az Oroszországból származó szláv felsőbbrendűséget mint meghatározó erkölcsi normát elsősorban Nyugat-Európával szemben. De természetesen kiemelkedő helyet foglalt el a már említett brit fel-sőbbrendűség is a tizenhetedik és tizenkilencedik század közepén. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy nem egyedül az Egyesült Államok lakóira igaz, hogy nemzetüket kivételesnek találják, vagy szintén kül-detéstudattal rendelkeznek, vagy rendelkeztek a múltban. Mint Wil-liam Graham Sumner már az amerikai–spanyol háború (1898) idején írta, az amerikai nemzet nem volt egyedülálló abban a tekintetben, hogy magát különlegesnek érzi a világhoz képest. Akár a britekről, a franciákról, a németekről, a spanyolokról és portugálokról, vagy akár a muszlimokról volt szó, mindegyikük saját eszme- és vallásrendsze-rében látta az egyedüli üdvözítőt és követendőit.¹ Ahogy az egyik másik történész megjegyezte, a kivételesség fogalma nem is tipikusan csak amerikai jelenség. „Egy nemzeti küldetés és sorsérzet paradox módon a modern világ legnagyobb nemzeteinek tipikus közös vonása. A heves populáris nacionalizmus, amely állítja, hogy az adott nem-zet rendelkezik valamilyen felsőbbrendű közös erénnyel, az egyik fon-tos alkotórésze bármely modern társadalomnak, ráadásul ez a felfogás

¹Sumner, 1899, 272–273. o.

gyakran talál visszhangra e nemzetek történéseinek munkájában.”² Erdemes röviden egy-két példát felvillantani.

A kínai hit, miszerint országuk a középső királyság, azaz az univerzum közepe, de mindenképpen a földi életé, hatalmas nemzeti arroganciára, talán még az amerikainál is erősebb nemzeti öntudatra, kínai kivételességre utal. Valószínű, hogy ennek csak a geopolitikai erőviszonyok szabtak határt, és most, hogy Kína a huszonegyedik század nagy felemelkedő országa lehet, és Ázsia talán új hatalma lesz, várható a kínai kivételesség minél látványosabb előretörése, annak terjedése, illetve terjesztésének szándéka.³ A japánok is kivételesnek tartják magukat, és nyilván ők is Európát, illetve az Egyesült Államokat veszik kiindulópontnak. Állítólagosan ez igen népszerű téma Japánban, mert a japánok meg vannak győződve saját kivételességükről, amit *Nihoronnak* neveznek.⁴ Ez a kivételességérzet megnyilatkozik a japán irodalomban is. Egy tanulmány szerint a második világháború utáni fél évszázad alatt közel kétezer mű jelent meg Japánban, amelyik a japán kivételességgel foglalkozik.⁵

Egy tizenötödik századi orosz történet, *A fehér csuklya meséje* is egy orosz nemzeti mítosz, a Szentlélek utolsó királyságának új, oroszországi megtelepedéséről szól. Lényege az orosz ortodox egyház és rajta keresztül az orosz hon dicsőséges jövője. A történet szerint az „orosz cárt Isten más népek fölé emeli, és az ő uralma alá kerül majd sok pogány király. És ennek a birodalmi város [Konstantinápoly] pátriárkájának hatalmát az orosz föld kapja meg az előre kiválasztott órában. És ezt az országot Sugárhoz Oroszországnak hívják majd, amely Isten kegyelméből áldásokkal teli dicsőséget él meg. És felséges állapotát erősíti Ortodox volta, és tiszteletreméltóbb lesz, mint a két Róma előtte.”⁶ De meg lehet említeni a szerbek Koszovó-mítoszáat is. Ez az 1389-es a

²Veysey, 1979, 466. o.

³A témáról bővebben lásd, Osnos, 2014; Callahan, 2013; Schell és Delury, 2013.

⁴Erről lásd Fallows, 1986, 35–41. o.

⁵Lipset, 1996, 212. o.

⁶„The Tale of the White Cowl”, in Zenkovsky, 1974, 329. o.

törökök elleni csatából nőtt ki, amit a szerbek elvesztettek. Évszázadokon át a történelmi esemény mítosszá érett, és az 1980-as második felétől a szerb politikában különös intenzitással jelent meg.⁷

Holly Case megállapította, hogy a közép-európai nemzetek „történeteikben mindig is Európához tartoztak, védtek, óvták, megőrizték azt, és az európai kultúrát és értékeket képviselték”.⁸ A lengyel kivételességről az egyik lengyel történész írt. A tizennyolcadik század végétől a romantikus érát felölelő tanulmányában arra jutott, hogy a lengyel mártírság és önfeláldozás az emberiség megmentésére irányult. Hiszen mindaz a sok tragédia és veszteség magasabb célt kell szolgáljon, és a szinte fanatikus vallásos lengyelek hitték, hogy Istennek terve van velük. S ez nem más, mint az emberiség vezetése, a szabadság, igazság és béke felé vezető út élharcosai. Ez a lengyelek különleges küldetése. Ehhez járult, illetve logikus része volt az a mítosz, miszerint a lengyel nemzet kiválasztott, kivételes nép, és Európa védőbástyája.⁹ Az első világháború után a Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottság Lengyelországban szolgálatot teljesítő brit tagja a lengyel-orosz háború idején úgy érezte, „a varsói csata valószínűleg megőrizte Közép-Európát és Nyugat-Európa bizonyos részeit egy felforgatóveszélytől – a szovjetek fanatikus elnyomásától”.¹⁰ D’Abernon nyilván elfogultan látta a képet: benne élt a nyugati elit vörös veszedelme, de valószínűleg korábbi olvasmányai is. A varsói csatáról írott könyvével mindenesetre tovább erősítette a közép-európaiak Nyugat-Európát védő mítoszáat. „Igazolható a feltevés – írta –, hogy a Varsó kapui előtt aratott győzelem 1920-ban Európa civilizációját érintő hatását illetően nem kevésbé volt fontos, mint azok a történelmi harcok, amikben Lengyelország korábbi éveiben a nyugat védőbástyájaként szerepelt.”¹¹ A csehek mítosza az első világháború idején

⁷Bieber, 2002, 95–110. o.

⁸Case, 2009, 115. o. A közép-európai nemzetek felfogása saját európaiaságukról történelmi értelemben, és hogy ez miért különbözik a nyugat-európai felfogástól, lásd Case, 2009.

⁹Jedlicki, 1990, 40–62. o.

¹⁰D’Abernon, 1931, 9. o.

¹¹Uo., 11. o.

és utána átalakult csehszlovák kivételességgé, miszerint a csehek pozitív értelemben különböztek a többi kelet-közép-európai nemzettől. E szerint a felfogás szerint ők álltak leginkább közel a nyugati értékekhez, akár politikai, akár gazdasági, akár kulturális dimenzióról volt szó.¹²

És természetesen ott van Magyarország példája is. A magyarok is rengetegszer adtak hangot másságuknak, kivételességüknek. A nyugat-európai vélemény a magyarokról az idők folyamán változásokon ment át. Először pogánynak és barbárnak tartották őket, de a kereszténység felvételével megítélésük pozitív irányba mozdult el. A törökök elleni hadjáratok pedig tiszteletet vívtak ki a magyarok számára.¹³ Ezek a magyar katonai erőfeszítések a török Magyarországra és aztán a nyugatabbra való betörése ellen alapozták meg a magyarok mint a kereszténység védőbástyája tézist. A tizenötödik–tizenhatodik században bevett szokás volt a pápák részéről így utalni okleveleikben Magyarországra. A metafora teljesen beépült az európai köztudatba, s számos irodalmi mű is hivatkozott rá.¹⁴ A tizenhatodik századi magyar protestánsok is kiválasztott népnek tartották magukat, s ennek fényében Isten büntetésének tekintették a török hódítási kísérleteit.¹⁵

A német és szláv népek között valóban sok szempontból kivételt képeztek a magyarok, számos szempontból magas fokú alkotmányos berendezkedést valósítottak meg, legalábbis szomszédjaikhoz képest. Igaz, ezt a feudális berendezkedés magyar változata az évszázadok alatt eléggé aláásta a huszadik század nyugati megítélése szempontjából. Mivel ma is szép számban hallatszik ez a fajta nacionalista felhang a magyar közéletben, egy-két példa talán jó bizonyíték arra, hogy nem új jelenségről van szó.

Teleki László 1849-ben Párizsból írt levele is jól tükrözi a magyar kivételesség gondolatát, noha a szabadságharc nyilván nagy inspiráló

¹²A cseh mítoszról, különös tekintettel a huszadik század elején, lásd Orzoff, 2009, 11–13. o.

¹³A középkori nyugat-európai magyarképről részletesen lásd Csukovits, 2015.

¹⁴A magyarok eme szerepéről a nyugat-európai felfogásban lásd Terbe, 1936, 297–350. o.

¹⁵Lévai, 2013, 56–57. o.

erővel hatott az akkori gondolkodásra. Érdemes néhány sort idézni teljességében Kossuthnak írt leveléből, melyet még a szabadságharc leverése előtt írt.

„Egy van, mi különösen a szívemen fekszik, mert Magyarhon jövője véleményem szerint attól függ. Különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentül bőkezűebbek. Nem csak Austria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. Nőttünk az eseményekkel; már most a kérdés nem az, hogy Austria és Magyarország elváljanak e vagy egy országot alkossanak, hanem az: a két harcban levő elem közül melyik absorbeálja a másikat. Frankhon 89-ik évi szerepe: Európát emancipálni, nekünk jutott; s szerintem nincs választásunk: vagy el kell vállalnunk e szerepet, vagy bukunk. E harc kisszerűen nem végződhetik. Mire annyi vér és áldozat? hogy nyomorú plántai életet éljünk, mint egy melegágyi üveg alatt? nem. Sorsunk a világ legnagyobb dicsősége leend vagy halál. Feladatunk nehezebb, mint volt a 89-ki frankhoni. *Liberté, égalité, fraternité* még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Olly rendszert kellene állítanunk, melly általa nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótoljuk.”¹⁶

Teleki úgy vélekedett, ha a magyarok megadják a kisebbségek kívánt jogait, akkor együtt tudnak működni, persze magyar dominanciával, és akkor

„azt hiszem, leraktuk Magyarországra nézve a legfényesebb jövőnek alapját; minden fajok, nem csak Magyarhonban, hanem azok, mellyek eddig igényeinken kívül álltak, sovároga fognak felénk tekinteni és örömmel fogják Magyarországot elfogadni mintegy jóvendőbeli dunai confederatiónak központját és királynéját, mellynek hatalma örökre megtöröndi az absolutismus szörnyetegét és melly a Balticumtól a Fekete tengerig terjedend...”

¹⁶Teleki László Kossuth Lajosnak, 1849. május 14. idézi Spira, 1980, 216. o.

U.I. Nem fogunk ez úton olvadni, hanem terjedni, inkább, mint a másikon. A népek sympathiája, morális túlsúlyunk, értelmi élnépségünk kettőztetett erővel fog nemzetiségi érdekek tekintetében mellettünk működni; a népek érdeke kívánandja, hogy nyelvünket megtanulandja, s a világ is megismerkedendik vele, mert nyelvünk világérdekű lesz, s hatalmasabbak leszünk, mint valaha valami nép, mert hódításainknak elleni sem lehetnek.”¹⁷

Jól ismert az 1920-as években a magyar kormány által indított „kulturálélyné” propaganda, ami arra vonatkozott, hogy a magyar nemzet ezeréves Kárpát-medencei tartózkodása alatt egy magasabb civilizációs fokra jutott, mint szláv és román szomszédjai, és emiatt sem igazságos a magyarlakta területek elcsatolása az anyaországtól.¹⁸ Apponyi Albert rendszeresen „tájékoztatta” a külföldi közvéleményt a magyar kultúra felsőbbrendűségéről. Egyik ilyen propagandacikkében például úgy fogalmazott, hogy az utódállamok „ha leszámítjuk Csehszlovákiát bizonyos szempontból, kormányzati módszereikben, üzleti moráljukban és kulturális helyzetüket tekintve egy alacsonyabb fokú civilizációt képviselnek”.¹⁹ Apponyi történelmi fejlődésbe ágyazta mondani-valóját: „Amíg Magyarország erős volt, addig minden esély megvolt arra, hogy a nyugati szellemiség fokozatosan és békésen meghódítsa a balkáni népeket. Most ez pont megfordult. Most keleti félbarbárság árasztja el a Nyugat bizonyos részeit.”²⁰

Babits is úgy látta, ezen a Kelet–Nyugat dichotómiában van részben a magyar sajátosság. Úgy érezte a magyar jellemről írt tanulmányában, hogy „a tény mégiscsak az, hogy egy messziről jött és »testvértelen«, harcias és harcokban megtépett kis nemzet Európa egyik rejtett és zaklatott zugában a nagy nyugati kultúra hűségese letétemé-

¹⁷Uo., 217. o.

¹⁸Lásd ehhez például Bethlen 1933 késő őszi angliai felszólalásait in Bethlen, 1934.

¹⁹Apponyi, 1928, 807. o.

²⁰Uo., 810. o.

nyesévé s önálló folytatójává tudott válni”.²¹ Az illetén való magyar állításoknak nyugaton is voltak támogatói, illetve azok, akik egyetértettek a gondolattal. Az egyik brit diplomata, aki egyébként támogatta a korábbi Osztrák–Magyar Monarchia népeinek önrendelkezését és az új országok létrehozását, szintén úgy gondolta, hogy a magyarok „hivatkozhatnak arra, hogy nagy és civilizált faj”, és „függetlenül a nem magyar kisebbségek iránti viselkedésüktől, felépítettek egy kultúrát és civilizációt, ami, és ezt nehéz lenne tagadni, sokkal magasabb a szomszédos országokénál”.²²

De van későbbi példa is. Magyarországot és revíziója követeléseit támogatta Lord Rothermere is a húszas évek végén. Ő is a magyar védőbástya mítosszal hozakodott elő, mintegy ezzel is igazolva, hogy a nyugat-európai országok köszönettel és minimum megértéssel tartoznak keleti szomszédjuk felé. „A kereszténység egésze Magyarország adósa”, írta, hiszen „ez az ország évszázadokon át volt az a bástya, amelyet Mohamed erői hiába ostromoltak”.²³ Az angol lord is úgy érezte, ha a magyarok nem tartóztatják fel az ellenséget, az „a keresztény civilizáció romba döntéséhez” vezetett volna.²⁴ Bár Eckhardt is figyelmeztet, hogy ez a védőbástyaszerep csak a török megjelenésével vált elfogadott európai vélekedéssé; előtte a magyarokat barbár, harcias félnomád törzsnek tekintették nyugaton.²⁵ Mégis, hogy mennyire régi és beívódott mítoszlól van szó, arra jó példa Balassi Bálint. A tizenhatodik század második felének legnagyobb formátumú magyar költője így búcsúzott hazájától:

„Óh, én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrrel festett éles szablyát.”²⁶

²¹Babits, 1939, 82. o.

²²George Clerk a Legfelsőbb Tanácsnak, 1919. november 29., idézi Deák, 1942, 536. o.

²³Rothermere, 1939, 123. o.

²⁴Uo.

²⁵Eckhardt, 1939, 99. o.

²⁶Balassi, 1999, 134. o.

Az *Ellenzék* nevű magyar lap a második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területek kapcsán írta, hogy Nyugat-Európa köszönettel tartozik Magyarországnak, amiért az védte a keleti határokat, a civilizáció, a rend és törvény őrzője volt a térségben.²⁷ Bárdossy pedig egyik miniszterelnöki beszédében mondta azt, hogy ahhoz, hogy az új európai rendben a magyarok szerepet játszszanak, hangsúlyozniuk kell nemzeti egyediségüket.²⁸

Ezekből a nemzeti mítoszokból (és még nyilván számosat lehetne sorolni) az következik, hogy az amerikai kivételesség mint nemzeti mítosz nem kivételes. Valószínűleg szinte mindegyik nemzetnek megvannak saját mítoszai, saját eredettörténete, saját kivételességtudata. Ami egyedi az Egyesült Államok esetében, az az, ahogy az amerikaiak univerzálissá tudták tenni saját eszmevilágukat, amihez kedvező földrajzi adottságokra, erőre, szerencsére, a lehetőségek jó kihasználására és jó kommunikációra volt szükség. Nyugodtan meg lehet állapítani, hogy éltek mindezzel.

²⁷*Ellenzék*, 1941. augusztus 19., in Case, 2009, 57. o.

²⁸*Ellenzék*, 1941. december 6., no., 61. o.

Bibliográfia

Elsődleges források

LEVÉLTÁRI GYŰJTEMÉNYEK:

Dean Acheson Papers, series 3, box 51, folder 51. Yale University Archives.
Edward M. House Papers, Box 95, Folder 3289, Yale University Archives.
Robert Woods Bliss Papers, HUGFP 76.8, box 1. Harvard University Archives.
Walter Lippmann Papers, Box 194, Folder 35, Series VI. Manuscripts and/or
Typescripts, Yale University Archives.
William Bullitt Papers, Box 51, Folder 1229, Yale University Archives.

EREDETI NYOMTATOTT FORRÁSOK:

Barnard, Thomas: *A Sermon, Delivered on the Day of National Thanksgiving, February 19, 1795*. Salem, Mass., Thomas C. Cushing, 1795.
Bulkeley, Peter: *The Gospel-Covenant, Or, The Covenant of Grace Opened*. London, Matthew Simmons, 1653.
Calhoun, John: Beszéd, 1848. január 4-én. Washington, D. C., John T. Towers, 1848.
Channing, William E.: *A Letter to the Hon. Henry Clay on the Annexation of Texas to the United States*. Boston, James Munroe and Company, 1837.
Daggett, David: *An Oration, Pronounced in the Brick Meeting-house, in the City of New-Haven, on the Fourth of July, A.D. 1787*. New Haven, T. and S. Green, 1787.
Dwight, Timothy: *A Valedictory Address to the Young Gentlemen, Who Commence Bachelors of Arts at Yale-College, July 25th, 1776*. New Haven, Thomas and Samuel Green, 1776.
Dwight, Timothy: *America: or, A Poem on the Settlement of the British Colonies: Addressed to the Friends of Freedom, and Their Country*. New-Haven, Thomas and Samuel Green, 1780.
Dwight, Timothy: *A Sermon Preached at Northampton, on the Twenty-Eighth of November, 1781: Occasioned by the Capture of the British Army, Under the Command of Earl Cornwallis*. Hartford, Nathaniel Patten, 1781.

- Dwight, Timothy: *The Conquest of Canaan, A Poem, in Eleven Books*. Hartford, CT, Printed by Elisha Babcock, 1785.
- Dwight, Timothy: *Greenfield Hill: A Poem in Seven Parts*. New York, Childs and Swain, 1794.
- Ellis, Chesselnden. Beszéd, 1845. január 24., *Congressional Globe*, 28th Congress, 2nd Session, 1845, Washington D. C.
- Filson, John: *The Discovery, Settlement, and Present State of Kentucky: and an Essay towards the Topography and Natural History of that Important Country*. New York, Samuel Campbell, 1793.
- Harmanson, M. J.: Beszéd, 1847. február 12. Washington, D. C., Blair and Rives, 1847.
- Rolfe, John: *A True Relation of the State of Virginia*. [1616] New Haven, CT, Yale University Press, 1951. Sherwood, Samuel: *The Church's Flight into the Wilderness*. New York, Printed by S. Loudon, 1776.
- Stoughton, William: *New-Englands True Interest; not to Lie*. Cambridge, Mass., Samuel Green and Marmaduke Johnson, 1670.
- The Illustrated Fryeburg Webster Memorial*. Fryeburg, Me., A. F. & C. W. Lewis, 1882.
- Washington Benevolent Society, at Amherst, on July 4, 1814*. North Hampton, William Butler, 1814.
- Webster, Noah: *A Collection of Essays and Fugitiv [sic] Writings. On Moral, Historical, Political and Literary Subjects*. Boston, Thomas and E. T. Andrews, 1790.
- Webster, Noah: *An Oration Pronounced before the Citizens of New-Haven on the Anniversary of the Independence of the United States, July 4th 1798*. New-Haven, T. and S. Green, 1798.
- Webster, Noah: *An Oration Pronounced before the Knox and Warren Branches of the*
- Winthrop, John: „A Model of Christian Charity”, 1630. In *Collections of the Massachusetts Historical Society*. Boston, 1838, 3rd series vol. 7. 33–48.

NYOMTATOTT DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNYEK

- Moore, Frank: *Diary of the American Revolution*, vol. 1. New York, Charles Scribner, 1860.
- Journal of the Constitutional Convention*, 1787. szeptember 17., http://avalon.law.yale.edu/18th_century/debates_917.asp letöltve 2014. január 6.
- Congressional Record, 53rd Cong. 2nd Session, 3rd Session. Washington, D. C., Government Printing Office, 1894.

- Congressional Record, 55th Congress, 2nd Session. Washington, D. C., Government Printing Office, 1898.
- Congressional Record, 55th Congress, 3rd Session. Washington, D. C., Government Printing Office, 1899.
- Congressional Record, 56th Congress, 1st Session. Washington, D. C., Government Printing Office, 1900.
- Congressional Record, 65th Congress, 1 Session. Washington, D. C., Government Printing Office, 1917.
- Congressional Record, 66th Congress, 1st Session. Washington, D. C., Government Printing Office, 1919.
- Congressional Record, 67th Congress, 1st Session. Washington, D. C., Government Printing Office, 1921.
- Foreign Relations of the United States*, 1862. Washington, D. C., Government Printing Office, 1862.
- Foreign Relations of the United States*, 1895, Part I, Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 1895.
- Foreign Relations of the United States*, 1904. Washington, D. C., Government Printing Office, 1904.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1922. Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 1922, vol. 2.
- Foreign Relations of the United States*, 1942. Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 1942, vol. 3.
- Foreign Relations of the United States*, 1946. *Eastern Europe, the Soviet Union*, vol. 6. Washington, D. C., Government Printing Office, 1946.
- Adams, Charles Francis (szerk.): *The Works of John Adams, Second President of the United States: With a Life of the Author, Notes and Illustrations*. (vols. 1–10) Boston, Little, Brown. 1850–1856. Vol. 1. (1856), Vol. 4. (1851), Vol. 7. (1852), Vol. 8 (1853), Vol. 9. (1854), Vol. 10. (1856).
- Andrews, James DeWitt (szerk.): *The Works of James Wilson*, 2 vols., Chicago, Callaghan and Company, 1896, Vol. 1.
- Baker, George E. (szerk.): *The Works of William H. Seward*. New York, Redfield, 1853, vol. 3.
- Baker, Ray Stannard és Dodd, William E. (szerk.): *The Public Papers of Woodrow Wilson*, vol. 1., *College and State*. New York and London, Harpers and Brothers Publishers, 1925.
- Baker, Ray Stannard és Dodd, William E. (szerk.): *The Public Papers of Woodrow Wilson*, vol. 2., *The New Democracy*. New York and London, Harpers and Brothers Publishers, 1926.
- Baker, Ray Stannard és Dodd, William E. (szerk.): *The Public Papers of Woodrow Wilson*, vol. 2. New York, London, Harper & Brothers, 1926, második rész.

- Baker, Ray Stannard és Dodd, William E. (szerk.): *The Public Papers of Woodrow Wilson*, vol. 3. *War and Peace*. New York and London, Harpers and Brothers Publishers, 1927, második rész.
- Baker, Ray Stannard és Dodd, William E. (szerk.): *Public Papers of Woodrow Wilson*. New York London, Harper & Brothers, 1927, vol. 6.
- Basler, Roy P. (szerk.): *Abraham Lincoln: His Speeches and Writings*. New York, Grosset & Dunlap, 1946.
- Boyd, Julian P., Cullen, Charles T., Catanzariti, John és Oberg, Barbara B. (szerk.): *The Papers of Thomas Jefferson*. Princeton, Princeton University Press, 41 vols., 1950–2014, vol. 4 és 13.
- Everett, Edward: *Orations and Speeches on Various Occasions*. Boston, American Stationers' Company, 1836.
- Foner, Philip S. (szerk.): *The Complete Writings of Thomas Paine*. New York, The Citadel Press, 1945.
- Ford, Paul Leicester (szerk.): *The Writings of Thomas Jefferson*, 10 vols. New York, 1892–99, vol. 7.
- Hunt, Gaillard (szerk.): *The Writings of James Madison: comprising his public papers and his private correspondence, including numerous letters and documents now for the first time printed*. 9 vols. New York, G. P. Putnam's Sons, 1900–1910, vol. 9.
- Journals of the American Congress: From 1774 to 1788*. (4 volumes) Vol. 4, April 1, 1782 – November 1, 1788. Washington, Way and Gideon, 1823.
- Link, Arthur S. (szerk.): *The Papers of Woodrow Wilson*. vols. 1–69. Princeton, NJ, Princeton University Press, vol. 58., 1966, vol. 63., 1990.
- Lipscomb, Andrew és Bergh, Albert (szerk.): *The Writings of Thomas Jefferson*. Washington, D. C., Thomas Jefferson Memorial Association of the United States, 1904–05, vol. 12, vol. 17.
- Looney, J. Jefferson (szerk.): *The Papers of Thomas Jefferson: Retirement Series*. Princeton, Princeton University Press, 2004, vol. 1.
- Madison, James: *Letters and Other Writings of James Madison: fourth president of the United States*. Philadelphia, J. B. Lippincott Co., 1865, vol. 4.
- Porter, Melba Hay (szerk.): *The Papers of Henry Clay*, Vol. 10. *Candidate, Compromiser, Elder Statesman, January 1, 1844–June 29, 1852*. Lexington, The University Press of Kentucky, 1991.
- Potter, Kirk és Johnson, Donald Bruce (szerk.): *National Party Platforms, 1840–1968*. 4. kiadás, Urbana, Chicago, London, University of Illinois Press, 1972.
- Randolph, Thomas Jefferson (szerk.): *Memoirs, Correspondence, and Private Papers of Thomas Jefferson*. 2. kötet. London, Henry Colburn and Richard Bentley, 1829.
- Richardson, James D. (szerk.): *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents, 1789–1897*. Washington, D. C., Government Printing Office, 1896, vol. 2.

- Richardson, James D. (szerk.): *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents, 1789–1897*. Washington, D. C., Government Printing Office, 1897, vol. 5.
- Schnapper, M. B. (szerk.): *The Truman Program. Addresses and Messages by President Harry S. Truman*. Washington, D.C., Public Affairs Press, 1948–49.
- Shaw, Albert (szerk.): *The Messages and Papers of Woodrow Wilson*. New York, Review of Reviews Corporation, 1924, vol. 2.
- Sparks, Jared: *Life of Gouverneur Morris*. Boston, Gray and Bower, 1832, vol. 3.
- Stevenson, Adlai E.: *Major Campaign Speeches of Adlai E. Stevenson, 1952*. New York, Random House, 1953.
- Smyth, Albert Henry (szerk.): *The Writings of Benjamin Franklin*. 10 vols. New York, The Macmillan Company, 1906, vol. 7.
- U. S. Census Bureau: „Race for the United States, Regions, Divisions, and States”, U. S. Census Bureau Internet Release Date, 2002. szeptember 13; „The White Population: 2010”, 2011. szeptember.
- U. S. State Deaprtment: *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement*. Washington, D. C., White House, 1996.
- U. S. State Deaprtment: *The National Security Strategy of the United States of America*. Washington, D. C., Government Printing Office, 2002.
- U. S. State Deaprtment: *The National Security Strategy of the United States of America*. Washington, D. C., Government Printing Office, 2006.
- Washington, H. A. (szerk.): *Writings of Thomas Jefferson*. Washington, D. C., Taylor and Maury, 1854, vol. 6.
- Webster, Daniel: *The Works of Daniel Webster*. Boston: Little, Brown and Co., 1869, vol. 1.

Másodlagos források

MONOGRÁFIÁK ÉS HÁTTÉRKÖNYVEK

- Adams, Henry: *Thomas Jefferson első elnöksége, 1801–1805. Fejezetek az Amerikai Egyesült Államok történetéből*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986.
- Ahceson, Dean: *Power and Diplomacy*. Cambridge, Harvard University Press, 1958.
- Armstrong, John Alexander: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982.
- Axelrod, Alan: *Selling the Great War. The Making of American Propaganda*. New York, Palgrave Macmillan, 2009.

- Bacevich, Andrew J.: *The Limits of Power. The End of American Exceptionalism*. New York, Henry Holt and Company, 2008.
- Balassi Bálint: *Balassi Bálint összes versei*. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
- Bancroft, George: *Literary and Historical Miscellanies*. New York, Harper and Brothers, 1855.
- Bancroft, George: *The History of the United States*. Boston, Little, Brown and Company, 1860–75, vol. 1.
- Baughman, James L.: *Henry R. Luce and the Rise of the American News Media*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1987.
- Baym, Nina és mások (szerk.): *The Norton Anthology of American Literature*. New York, W. W. Norton & Co., 1989, vol. 1.
- Bemis, Samuel Flagg: *John Quincy Adams and the Foundations of American Foreign Policy*. New York, Alfred A. Knopf, 1949.
- Bercovitch, Sacvan: *The American Jeremiad*. Madison, University of Wisconsin Press, 1978.
- Bethlen, István: *Treaty of Trianon and European Peace. Four Lectures Delivered in London in November, 1933*. London, New York, Toronto, Longmans, Green and Co., 1934.
- Bollobás Enikő: *Az amerikai irodalom története*. Budapest, Osiris, 2005.
- Boorstin, Daniel: *The Genius of American Politics*. Chicago, University of Chicago Press, 1953.
- Bódy Pál és Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2001.
- Brands, H. W.: *Andrew Jackson: His Life and Times*. New York, Anchor Books, 2006.
- Braeman, John: *Albert J. Beveridge. American Nationalist*. Chicago, The University of Chicago Press, 1971.
- Bremer, Francis J.: *John Winthrop: America's Forgotten Founding Father*. New York, Oxford University Press, 2006.
- Brinkley, Alan: *The Publisher: Henry Luce and His American Century*. New York, Alfred A. Knopf, 2010.
- Brinkley, Douglas: *Dean Acheson: the Cold War Years, 1953–1971*. New Haven, Yale University Press, 1992.
- Brockett, Linus Pierpont: *Our Western Empire: or the New West Beyond the Mississippi: the Latest and Most Comprehensive Work on the States and Territories West of the Mississippi*. Philadelphia, Bradley, Garretson & Company, 1882.
- Brownson, Orestes A.: *The American Republic: Its Constitution, Tendencies, and Destiny*. New York, 1866.
- Bryan, William Jennings: *The Memoirs of William Jennings Bryan*. Philadelphia, Chicago [etc.], The John C. Winston Co., 1925.
- Burgess, John W.: *Political Science and Comparative Constitutional Law*. Boston, Ginn & Company, 1890.

- Burns, Edward McNall: *The American Idea of Mission. Concept of National Purpose and Destiny*. New Brunswick New Jersey, Rutgers University Press, 1957.
- Bush, George W.: *Decision Points*. New York, Crown Publishers, 2010.
- Byrnes, Mark Eaton: *James K. Polk: A Biographical Companion*. Santa Barbara, Calif., ABC-CLIO, 2001.
- Calhoun, Frederick S.: *Uses of Force and Wilsonian Foreign Policy*. Kent, Ohio, The Kent State University Press, 1993.
- Callahan, William A.: *China Dreams: 20 Visions of the Future*. Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Campbell, Karlyn Kohrs és Jamieson, Kathleen Hall: *Deeds Done in Words: Presidential Rhetoric and the Genres of Governance*. Chicago, University of Chicago Press, 2008.
- Carr, Clark E.: *Stephen A. Douglas: His Life, Public Services, Speeches and Patriotism*. Chicago, A. C. McClurg, 1909.
- Carson, James Taylor (szerk.): *American Exceptionalisms: from Winthrop to Winfrey*. Albany, State University of New York Press, 2011.
- Case, Holly: *Between States: The Transylvanian Question and the European Idea during the Second World War*. Stanford, Stanford University Press, 2009.
- Chace, James: *Acheson. The Secretary of State Who Created the American World*. New York, Simon & Schuster, 1998.
- Chace, James: *1912: Wilson, Roosevelt, Taft & Debs – the Election That Changed the Country*. New York, London, Toronto, Sidney, Simon & Schuster, 2004.
- Chernow, Ron: *Alexander Hamilton*. New York, The Penguin Press, 2004.
- Cherry, Conrad (szerk.): *God's New Israel: Religious Interpretations of American Destiny*. (Átdolgozott kiadás.) Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2014.
- Committee on Public Information That Carried the Gospel of Americanism to Every Corner of the Globe*. [1920] New York, Arno Press, 1972.
- Costigliola, Frank: *Awkward Dominion. American Political, Economic, and Cultural Relations with Europe, 1919–1933*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 1984.
- Costigliola, Frank: *Roosevelt's Lost Alliances. How Personal Politics Helped Start the Cold War*. Princeton, N. J., Princeton University Press, 2012.
- Crabb, Cecil V. Jr.: *The Doctrines of American Foreign Policy. Their Meaning, Role, and Future*. Baton Rouge and London, Louisiana State University Press, 1982.
- Creel, George: *How We Advertised America: The First Telling of the Amazing Story of the Crèvecoeur, St. Jean de: Letters from an American Farmer*. London, printed for Thomas Davies, in Russell-Street, Covent-Garden and Lockyer Davis, in Holborn, 1783.

- Croly, Herbert: *The Promise of American Life*. [1909] Hamden, Conn., Archon Books, 1963.
- Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Budapest, MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015.
- D'Abernon, Viscount Edgar Vincent: *The Eighteenth Decisive Battle of the World: Warsaw*, 1920. London, Hodder and Stoughton, 1931.
- Dallek, Robert: *Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*. Oxford, Oxford University Press, 1981.
- Darwin, Charles: *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. London, John Murray, 1882.
- Davenport, Lisa E.: *Jazz Diplomacy: Promoting America in the Cold War Era*. Jackson, MS, University Press of Mississippi, 2009.
- Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York, Columbia University Press, 1942.
- DeVoto, Bernard (szerk.): *Mark Twain in Eruption. Hitherto Unpublished Pages about Men and Events*. New York and London, Harper & Brothers, 1940.
- Dohen, Dorothy: *Nationalism and American Catholicism*. New York, Sheed and Ward, 1967.
- Doyle, Michael W.: *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism, and Socialism*. New York, W. W. Norton & Co., 1997.
- Ellis, Joseph J.: *After the Revolution: Profiles of Early American Culture*. New York, W. W. Norton & Co., 1979.
- Emerson, Ralph Waldo: *English Traits*. (Javított kiadás.) Boston, Houghton, Mifflin and Company, 1876.
- Emerson, Ralph Waldo: *Society and Solitude. Twelve Chapters*. New York, Ams Press, Inc., 1968.
- Emerson, Ralph Waldo: *Essays and Poems*. New York, Barnes and Noble, 2004.
- Eschen, Penny M. Von: *Satchmo Blows Up the World: Jazz Ambassadors Play the Cold War*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2006.
- Ferguson, Niall: *Colossus. The Rise and Fall of the American Empire*. London, Penguin Books, 2005.
- Findling, John E. és Thackeray, Frank W.: *Events that Changed America in the Eighteenth Century*. Westport, CT, London, Greenwood Press, 1998.
- Fiske, John: „Manifest Destiny”. In Fiske, John: *American Political Ideas Viewed From The Standpoint Of Universal History*. Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1911.
- Francis, David R.: *Russia from the American Embassy, April 1916 – November 1918*. New York, Charles Scribner's Sons, 1921.
- Franklin, Benjamin: *Franklin Benjámín számadása életéről*. Budapest, Európa Kiadó, 1989. Freeman, Joanne B. (szerk.): *Alexander Hamilton. Writings*. New

- York, The Library of America, 2001. Fried, Albert (szerk.): *The Essential Jefferson*. New York, Collier Books, 1963.
- Fried, Albert: *Communism in America: A History in Documents*. New York, Columbia University Press, 1997.
- Friedman, Max Paul: *Rethinking Anti-Americanism: The History of an Exceptional Concept in American Foreign Relations*. New York, Cambridge University Press, 2012.
- Frost, Robert: *Selected Poems of Robert Frost*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1963.
- Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa, 1994.
- Fukuyama, Francis: *America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neo-conservative Legacy*. New Haven, Yale University Press, 2006.
- Gabriel, Ralph Henry: *The Course of American Democratic Thought. An Intellectual History since 1815*. New York, The Ronald Press Company, 1940.
- Gallatin, Albert: *Peace with Mexico*. Cincinnati, Daily Atlas Office, 1848.
- Gamble, Richard M.: *In Search of the City on a Hill. The Making and Unmaking of an American Myth*. New York, London, Continuum International Publishing Group, 2012.
- Garner, Lloyd C.: *Safe for Democracy. The Anglo-American Response to Revolution, 1913–1923*. New York, Oxford, Oxford University Press, 1984.
- Gilpin, William: *Mission of the North American People, Geographical, Social, and Political*. Philadelphia, J. B. Lippincott & Co., 1873.
- Glant Tibor: *Kettős tükrökben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008.
- Graebner, Norman A. (szerk.): *Manifest Destiny*. Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1968.
- Graebner, Norman A., Richard Dean Burns és Joseph M. Siracusa: *Foreign Affairs and the Founding Fathers: From Confederation to Constitution, 1776–1789*. Santa Barbara, CA, Praeger, 2011.
- Greene, Jack P.: *The Intellectual Construction of America: Exceptionalism and Identity from 1492–1800*. Chapel Hill, NC, The University of North Carolina Press, 1993.
- Guyot, Arnold: *The Earth and Man: Lectures on Comparative Physical Geography, in Its Relation to the History of Mankind*. (Hatodik, javított kiadás.) Boston, Gould and Lincoln, 1853.
- Guyatt, Nicholas: *Providence and the Invention of the United States, 1607–1876*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Hamilton, Alexander, Madison, James és Jay, John: *A föderalista*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.

- Harper, John Lamberton: *American Visions of Europe. Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Hart, Albert Bushnell (szerk.): *Selected Addresses and Public Papers of Woodrow Wilson*. Honolulu, Hawaii, University Press of the Pacific, 2002.
- Hart, Roderick P.: *Verbal Style and the Presidency: A Computer-based Analysis*. New York, Academic Press, 1984.
- Hart, Roderick P.: *The Sound of Leadership: Presidential Communication in the Modern Age*. Chicago, University of Chicago Press, 1987.
- Hartz, Louis: *The Liberal Tradition in America. An Interpretation of American Political Thought since the Revolution*. New York, Harcourt, Brace and Company, 1955.
- Hayward, Steven: *The Age of Reagan. The Fall of the Liberal Order, 1964–1980*. Roseville, CA, Forum, Prima Publishing, 2001.
- Heidler, Davis S. és Heidler, Jeanne T.: *Manifest Destiny*. Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 2003.
- Hinckley, Barbara: *The Symbolic Presidency: How Presidents Portray Themselves*. New York, Routledge, 1990.
- Hobbs, Frank és Stoops, Nicole: *Census 2000 Special Reports, Series CENSR-4, Demographic Trends in the 20th Century*. Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 2002.
- Hodgson, Godfrey: *The Myth of American Exceptionalism*. New Haven, CT, Yale University Press, 2009.
- Hollander, Paul: *Anti-Americanism: Irrational and Rational*. New Brunswick, NJ, Transaction Publishers, 1995.
- Hoover, Herbert Clark: *The Memoirs of Herbert Hoover*. Vol. 1–3. New York, The Macmillan Company, 1951–1952, vol. 1.
- Horton, Rushmore G.: *The Life and Public Services of James Buchanan*. New York, Derby and Jackson, 1856.
- Hunt, John Gabriel (szerk.): *The Inaugural Addresses of the Presidents*. (Átdolgozott és javított kiadás.) New York, Gramercy Books, 2003.
- Hunt, Michael H.: *Ideology and U.S. Foreign Policy*. New Haven and London, Yale University Press, 1987.
- Huntington, Samuel P.: *American Politics: The Promise of Disharmony*. Cambridge, MA, and London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 1981.
- Ignatieff, Michael: *American Exceptionalism and Human Rights*. Princeton, N.J., Princeton University Press, 2005.
- Immerman, Richard: *Empire for Liberty: A History of American Imperialism from Benjamin Franklin to Paul Wolfowitz*. Princeton, Princeton University Press, 2010.

- Isaacson, Walter: *Benjamin Franklin: an American Life*. New York, Simon & Schuster, 2003.
- Jacoby, Sanford M. (szerk.): *Masters to Managers: Historical and Comparative Perspectives on American Employers*. New York, Columbia University Press, 1991.
- Johnson, Paul: *A History of the American People*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1997.
- Kagan, Robert: *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*. New York, Alfred A. Knopf, 2003.
- Kagan, Robert: *The World America Made*. New York, Alfred A. Knopf, 2012.
- Kennan, George F.: *Memoirs, 1925–1950*. London, Hutchinson of London, 1967.
- Kendall, Joshua: *The Forgotten Founding Father: Noah Webster's Obsession and the Creation of an American Culture*. New York, G. P. Putnam's Sons, 2010.
- Lansing, Robert: *The Peace Negotiations: A Personal Narrative*. New York, Houghton Mifflin, 1921.
- Lerner, Max: *America as a Civilization*. (Nyolcadik kiadás.) New York, Simon and Schuster, 1967.
- Lévai Csaba: *A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszméletörténeti hátteréről*. Budapest, L'Harmattan, 2003.
- Levin, Gordon, Jr.: *Woodrow Wilson and World Politics: America's Response to War and Revolution*. New York, Oxford University Press, 1968.
- Lewis, R. W. B.: *The American Adam: Innocence, Tragedy, and Tradition in the Nineteenth Century*. Chicago, University of Chicago Press, 1955.
- Library of Congress, *Respectfully Quoted. A Dictionary of Quotations*. Mineola, N. Y., Dover Publications, Inc., 2010.
- Lippmann, Walter: *U.S. Foreign Policy: Shield of Republic*. Boston, Little, Brown and Company, 1943.
- Lipset, Seymour Martin: *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*. New York, W. W. Norton and Co., 1996.
- Litke, Justin Blake: *American Exceptionalism: From Exemplar to Empire*. PhD-disszertáció, Washington, D. C., Georgetown University, 2010.
- Madsen, Deborah L.: *American Exceptionalism*. Edinburgh & London, Edinburgh University Press, 1998.
- Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2000.
- Mahan, Alfred T.: *The Influence of Sea Power upon History*. New York, Little, Brown, & Co., 1890.
- Mann, Thomas: *Freud, Goethe, Wagner*. New York, A. A. Knopf, 1937.
- Marble, Annie Russell: *Heralds of American Literature: A Group of Patriot Writers of the Revolutionary and National Periods*. Chicago, University of Chicago Press, 1907.

- Marks, Gary: *Unions in Politics: Britain, Germany, and the United States in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Princeton, N. J., Princeton University Press, 1980.
- Mayhew, Jonathan: „An Election Sermon” (1754). In Plumstead, A. W. (szerk.): *The Wall and the Garden: Selected Massachusetts Election Sermons, 1670–1775*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1968.
- McCullough, David: *Truman*. New York, Simon & Schuster, 1992.
- McCullough, David: *John Adams*. New York, Simon & Schuster, 2001.
- McCullough, David: 1776. New York, Simon & Schuster, 2005.
- McDougall, Walter A.: *Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World Since 1776*. Boston, Houghton Mifflin, 1997.
- McPherson, Alan és Krastev, Ivan (szerk.): *The Anti-American Century*. Budapest–New York, Central European University Press, 2007.
- McWilliams, John: *New England’s Crises and Cultural Memory: Literature, Politics, History, Religion, 1620–1860*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Meacham, Jon: *American Lion. Andrew Jackson in the White House*. New York, Random House, 2008.
- Mead, Walter Russell: *God and Gold: Britain, America, and the Making of the Modern World*. New York, Knopf, 2007.
- Medhurst, Martin J. (szerk.): *Before the Rhetorical Presidency*. College Station, Texas, A & M University Press, 2008.
- Melville, Herman: *White-jacket: or, The World in a Man-of-war*. New York, Harper & Brothers; London, Richard Bentley, 1850.
- Merk, Frederick: *Manifest Destiny and Mission in American History*. New York, Vintage Books, 1963.
- Miller, Perry: *The New England Mind: From Colony to Province*. Cambridge, MA, and London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 1953.
- Moore, Susan Hardman: *Pilgrims: New World Settlers and the Call of Home*. New Haven, Yale University Press, 2007.
- Morgan, Ted: *A Covert Life: Jay Lovestone, Communist, Anti-Communist, and Spymaster*. New York, Random House, 1999.
- Morris, Edmund: *The Rise of Theodore Roosevelt*. [1979] (Átdolgozott kiadás.) New York, The Modern Library, 2001.
- Morris, Edmund: *Theodore Rex*. New York, Random House, 2001.
- Murray, Robert K.: *Red Scare. A Study in National Hysteria, 1919–1920*. New York, McGraw Hill Book Company, 1964.
- Nagel, Paul C.: *One Nation Indivisible. The Union of American Thought, 1776–1861*. New York, Oxford University Press, 1964.
- Nasaw, David: *The Chief. The Life of William Randolph Hearst*. Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 2000.

- Niebuhr, Reinhold: *The Irony of American History* [1952]. Chicago, The University of Chicago Press, 2008.
- Ninkovich, Frank: *The Wilsonian Century: U. S. Foreign Policy since 1900*. Chicago & London, University of Chicago Press, 1999.
- Noonan, Peggy: *When Character Was King: A Story of Ronald Reagan*. New York, Viking, 2001.
- Ország László–Virágos Zsolt: *Az amerikai irodalom története*. Budapest, Eötvös József Kiadó, 1997.
- Orzoff, Andrea: *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. Oxford, Oxford University Press, 2009.
- Osnos, Evan: *Age of Ambition: Chasing Fortune, Truth, and Faith in the New China*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2014.
- Palin, Sarah: *America by Heart: Reflections on Family, Faith, and Flag*. New York, Harper, 2010.
- Pease, Donald E.: *The New American Exceptionalism*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2009.
- Pfaff, William: *The Irony of Manifest Destiny: The Tragedy of America’s Foreign Policy*. New York, Walker & Company, 2010.
- Poe, Edgar Allan: *Some Words with a Mummy – Pár szöveg múmiával* [1850]. Budapest, Filum Kiadó, 1998.
- Pratt, Julius W.: *Expansionists of 1898: The Acquisition of Hawaii and the Spanish Islands*. Chicago, Quadrangle Books 1964.
- Price, Richard: *Richard Price and the Ethical Foundations of the American Revolution: Selections from His Pamphlets, with Appendices*. Peach, Bernard szerk. Durham, N.C., Duke University Press, 1979.
- Reagan, Ronald: *An American Life*. New York, Simon and Schuster, 1990.
- Reid, Ronald F.: *Edward Everett: Unionist Orator*. New York, Greenwood Press, 1990.
- Remini, Robert V.: *The Life of Andrew Jackson*. New York, Harper Perennial Modern Classics, 2001.
- Robertson, James Oliver: *American Myth, American Reality*. New York, Hill and Wang, 1980. Rollins, Richard M. (szerk.): *The Autobiographies of Noah Webster. From the Letters and Essays, Memoir, and Diary*. Columbia, University of South Carolina Press, 1989.
- Roosevelt, Theodore: *Biological Analogies in History*. London, Henry Frowde, 1910.
- Rosenberg, Emily S.: *Spreading the American Dream. American Economic and Cultural Expansion, 1890–1945*. New York, Hill and Wang, 1982.
- Ross, Dorothy: *Origins of American Social Science*. Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1991.

- Rothermere, Viscount (Harold Sidney Harmsworth): *Warning and Predictions*. London, Eyre and Spottiswoode, 1939.
- Russett, Bruce: *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton, N. J., Princeton University Press, 1993.
- Russett, Bruce és Oneal, John: *Triangular Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York, Norton, 2001.
- Sanford, Charles L.: *The Quest for Paradise. Europe and the American Moral Imagination*. Urbana, Ill., University of Illinois Press, 1961.
- Schell, Orville és Delury, John: *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-first Century*. New York, Random House, 2013.
- Schlesinger, Arthur M. Jr.: *The Age of Jackson*. Boston, Little, Brown and Company, 1945.
- Sexton, Jay: *The Monroe Doctrine. Empire and Nation in Nineteenth-Century America*. New York, Hill and Wang, 2011.
- Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Basil Blackwell, 1986.
- Smith, Henry Nash: *Virgin Land. The American West as Symbol and Myth* [1950]. Cambridge, MA, London, England, Harvard University Press, 1970.
- Smith, Tony: *America's Mission. The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*. Princeton, N.J., Princeton University Press, 1994.
- Sombart, Werner: *Why Is There No Socialism in the United States?* [1906]. White Plains, N.Y., International Arts and Sciences Press, Inc., 1976.
- Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980.
- Staloff, Darren: *The Making of an American Thinking Class: Intellectuals and Inteligentsia in Puritan Massachusetts*. New York, Oxford University Press, 1998.
- Steel, Ronald: *Walter Lippmann and the American Century*. Boston Toronto, Little, Brown and Company, 1970.
- Strong, Josiah: *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*. New York, The American Home Missionary Society, 1885.
- Strong, Josiah: *The New Era or the Coming Kingdom*. New York, The Baker and Taylor Co., 1893.
- Szenci Miklós (szerk.): *Milton, az angol forradalom tükré*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1975.
- Tarnóc András: *Erőszak és megváltás. Az indián fogságnapló mint az ameirkai eredetmítosz sarokköve*. Eger, Lícum Kiadó, 2015.
- The City of Man: A Declaration on World Democracy*. New York, The Viking Press, 1941.
- Thornton, John Wingate (szerk.): *The Pulpit of the American Revolution. The Political Sermons of the Period of 1776*. New York, De Capo Press, 1970.

- Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993.
- Truman, Harry S.: *Years of Trial and Hope*. Garden City, New York, Doubleday & Company, 1956.
- Tulis, Jeffrey K.: *The Rhetorical Presidency*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1987.
- Turnbull, Andrew (szerk.): *The Letters of F. Scott Fitzgerald*. New York, Charles Scribner's Sons, 1963.
- Vaughn, Stephen L.: *Holding Fast the Inner Lines. Democracy, Nationalism, and the Committee on Public Information*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1980.
- Virágos Zsolt és Varró Gabriella: *Jim Crow örökösei: Mítosz és sztereotípa az amerikai társadalmi tudatban és kultúrában*. Budapest, Eötvös József Kiadó, 2002.
- Voegelin, Eric: *From Enlightenment to Revolution*. Hallowell, John H. szerk. Durham, NC, Duke University Press, 1975.
- Wallace, Henry A.: *The American Choice*. New York, Reynal and Hitchcock, 1940.
- Webb, Walter Prescott: *The Great Frontier*. Austin, University of Texas Press, 1952.
- Weinberg, Albert K.: *Manifest Destiny. A Study of Nationalist Expansionism in American History*. Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1935.
- Welter, Rush: *The Mind of America, 1820–1860*. New York and London, Columbia University Press, 1975.
- Whitman, Walt: *Complete Prose Works*. Boston, Small, Maynard and Co., 1898.
- Whitman, Walt: *The Gathering of the Forces*. 2 vols. New York, G. P. Putnam's Son, 1920, Vol. 1.
- Whitman, Walt: *Fűszálak*. Budapest, Magyar Helikon, 1964.
- Woodward, Bob: *Plan of Attack*. New York, Simon and Schuster, 2004.
- Woodward, C. Vann (szerk.): *Comparative Approach to American History*. New York, Basic Books, 1968.
- Woodward, C. Vann: *The Old World's New World*. New York, Oxford University Press, 1991.
- Zangwill, Israel: *The melting-pot*. New York, Macmillan, 1909.
- Zeihan, Peter: *The Accidental Superpower: The Next Generation of American Preeminence and the Coming Global Disorder*. New York, Boston, Twelve, 2014.
- Zenkovsky, Serge A. (szerk.): *Medieval Russian Epics, Chronicles, and Tales*. (Javított kiadás.) New York, E. P. Dutton & Co., Inc., 1974.
- Zsigmond Anna: *Amerika: Oktatás és társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.

SZAKCIKKEK KÖNYVEKBEN ÉS FOLYÓIRATOKBAN

- Babits Mihály: „A magyar okosság természetrajzához”. In Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939, 37–86.
- Babst, Dean: „A Force for Peace”. *Industrial Research*, vol. 13 (1972. április), 55–58.
- Bell, Daniel: „The End of American Exceptionalism”. *The Public Interest*, vol. 41 (1975. szeptember), 193–224.
- Bercovitch, Sacvan: „The Typology of America’s Mission?” *American Quarterly*, vol. 30, no. 2, (1978. nyár), 135–155.
- Bestor, Arthur E. Jr.: „The Study of American Civilization: Jingoism or Scholarship?” *William and Mary Quarterly*, 3rd series, vol. 9, no. 1 (1952. január), 3–9.
- Bieber, Florian: „Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo Myth from 600th Anniversary to the Present.” *Rethinking History*, vol. 6, no. 1 (2002. tavasz), 95–110.
- Brophy, Matthey: „Burlusquing America’s Errand: Savage Satire in Irving’s *History of New York* and Melville’s *The Confidence-Man*.” In Söderlind, Sylvia és Carson, James Taylor (szerk.): *American Exceptionalisms: from Winthrop to Winfrey*. Albany, State University of New York Press, 2011, 71–91.
- Bryan, William Jennings: „America’s Mission”, „Imperialism”, 1900. augusztus 8. <http://voices-of-democracy.org/william-jennings-bryan-imperialism-speech-text/> letöltve 2015. március 14.
- Campbell, Alexander E.: „The American Past As Destiny.” In Burton, David H. (szerk.): *American History—British Historians*. Chicago, Ill., University of Chicago Press, 1978, 51–72.
- Campbell, Karlyn Kohrs: „James Knox Polk: The First Imperial President?” In Martin J. Medhurst (szerk.): *Before the Rhetorical Presidency*. College Station, Texas, A & M University Press, 2008, 83–105.
- Case, Holly: „Being European: East and West.” In Checkel, Jeffrey T. és Katzenstein, Peter J. (szerk.): *European Identity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 111–131.
- Ceaser, James W.: „The Origins and Character of American Exceptionalism.” *American Political Thought*, vol. 1 (2012. tavasz), 1–26.
- Chaplin, Joyce E.: „Expansionism and Exceptionalism in Early American History.” *The Journal of American History*, vol. 89, no. 4 (2003. március), 1431–1456.
- Citrin, Jack, Haas, Ernst B., Muste, Christopher és Reingold, Beth: „Is American Nationalism Changing? Implications for Foreign Policy.” *International Studies Quarterly*, vol. 38, no. 1 (1994. március), 1–31.

- Dawley, Alan: „Farewell to »American Exceptionalism«.” A Comment in Hefner, Jean és Rovet, Jeanine (szerk.): *Why Is There No Socialism in the United States?* Paris, Editions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1988, 311–315.
- De Bow’s Review, „Commercial Importance and Future of the South”, vol. 31, nos. 1 and 2 (1862. január), 120–134.
- Eckhardt Sándor: „A magyarság külföldi arcképe.” In Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939, 87–136.
- „Editor’s Table – Providence in American History.” *Harper’s New Monthly Magazine*, vol. 17, no. 101 (1858. október), 694–700.
- „Editor’s Table: The End and the Beginning.” *Harper’s New Monthly Magazine*, vol. 22, no. 130 (1861. március), 552–556.
- Emerson, Ralph Waldo: „The Young American.” In *The Dial: a Magazine for Literature, Philosophy, and Religion (1840–1844)* (1844. április) vol. 4, 484–507.
- Fallows, James: „The Japanese Are Different from You and Me.” *Atlantic Monthly*, vol. 258 (1986. szeptember), 35–41.
- Finkelstein, L. Jr.: „The Calendrical Rite of the Ascension to Power.” *The Western Journal of Speech Communication*, vol. 45 (1981. tél), 51–59.
- Fiske, John: „Manifest Destiny.” *Harper’s New Monthly Magazine*, vol. 70 (1885. március), 578–590.
- Fitzsimmons, David M.: „Tom Paine’s New World Order: Idealistic Internationalism in the Ideology of Early American Foreign Relations?” *Diplomatic History*, vol. 19, no. 4 (1995. ősz), 569–582.
- Frank Tibor: „»Manifest destiny«: A sorsszerű küldetés eszméje és gyakorlata.” In Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 7–12.
- Gamble, Richard M.: „»The Last and Brightest Empire of Time«: Timothy Dwight and America as Voegelin’s »Authoritative Present« 1771–1787.” *Humanitas*, vol. 20. nos 1 és 2, 2007, 13–35.
- Gamble, Richard M.: „The United States as World Savior: Costs and Consequences.” *Political Science Reviewer*, vol. 38, no 1 (2009. ősz), 106–124.
- García, Emily: „»The cause of America is in great measure the cause of all mankind«: American Universalism and Exceptionalism in the Early Republic.” In Söderlind, Sylvia és Carson, James Taylor (szerk.): *American Exceptionalisms: from Winthrop to Winfrey*. Albany, State University of New York Press, 2011, 147–165.
- Gilderhus, Mark T.: „The Monroe Doctrine: Meanings and Implications.” *Presidential Studies Quarterly*, vol. 36, no. 1, Presidential Doctrines (2006. március), 5–16.
- Gladstone, William Ewart: „Kin Beyond Sea.” *The North American Review*, vol. 127, no. 264 (1878. szeptember-október), 179–212.

- Gleason, Philip: „The Melting Pot: Symbol of Fusion or Confusion?” *American Quarterly*, vol. 16, no. 1 (1964. tavasz), 20–46.
- Gleason, Philip: „World War II and the Development of American Studies.” *American Quarterly*, vol. 36, no. 3 (1984), 343–358.
- Graebner, Norman A.: „Realism and Idealism.” In Burns, Richard D., DeConde, Alexander és Logevall, Frederik (szerk.): *Encyclopedia of American Foreign Policy*. New York, NY, Scribner, 2002, 311–328.
- Harpine, William D.: „William McKinley and the Emergence of the Modern Rhetorical Presidency.” In Medhurst, Martin J. (szerk.): *Before the Rhetorical Presidency*. College Station, Texas, A & M University Press, 2008, 307–328.
- Hastedt, Glenn: „Definitions of Responsibility and American Foreign Policy.” *Political Science and Politics*, vol. 36, no. 1. (2003. január), 11–16.
- Hitchcock, Roswell D.: „Historical Development of Christianity.” *American Theological Review*, vol. 5 (1860. február), 28–54.
- Hochbruck, Wolfgang: „Edward Everett’s Union Rhetoric.” In Goetsch, Paul (Hrsg.): *The Fourth of July: political oratory and literary reactions 1776–1876*. Tübingen, Narr, 1992, 113–120.
- Hoover, Herbert: „The Meaning of America”, Herbert Hoover 74. születésnapján elmondott beszéde, 1948. augusztus 10., http://www.hooverassociation.org/hoover/speeches/meaning_of_america.php, letöltve 2012. június 8.
- Huntington, Samuel P.: „The Lonely Superpower.” *Foreign Affairs*, vol. 78, no. 2. (1999. március–április), 35–49.
- Ikenberry, John G.: „Is American Multilateralism in Decline?” *Perspectives on Politics*, vol. 1, no. 3. (2003. szeptember), 533–550.
- Jedlicki, Jerzy: „Holy Ideals and Prosaic Life, or the Devil’s Alternatives.” In *Polish Paradoxes*. Gomułka, Stanisław és Polonsky, Anthony szerk. London and New York, Routledge, 1990, 40–62.
- Jones, Jeffrey M.: „Americans See U.S. as Exceptional; 37% Doubt Obama Does”, Gallup Poll Report, 2010. december 22. <http://www.gallup.com/poll/145358/Americans-Exceptional-Doubt-Obama.aspx> letöltve 2013. január 22.
- Johnson, Paul: „Hating America, Hating Humanity.” *National Review*, vol. 57, no. 16, (2005. szeptember 12.), 18–20.
- Kammen, Michael: „The Problem of American Exceptionalism: A Reconsideration.” *American Quarterly*, vol. 45, no. 1 (1993. március), 1–43.
- Kaplan, Lawrence F.: „Regime Change: Bush, Closet Liberal.” *New Republic*, 2003. március 3.
- Kennan, George: „The Sources of Soviet Conduct.” *Foreign Affairs*, vol. 25, no. 4 (1947. július), 566–582.
- Kennan, George: „America and the Russian Future.” *Foreign Affairs*, vol. 29, no. 3 (1951. április), 351–370.

- Kennedy, Paul: „The Eagle Has Landed.” *Financial Times*, 2002. január 31.
- Kennedy, David M.: „What »W« Owes to »WW«.” *Atlantic Monthly*, vol. 295, no. 2, (2005. március) 36–40.
- Krauthammer, Charles: „The Unipolar Moment.” *Foreign Affairs*, vol. 70, no. 1., (1990/1991. tél), 23–33.
- Krauthammer, Charles: „Democratic Realism”, 2004-es Irving Kristol-előadás, Washington, D.C., 2004. február 10. http://www.aei.org/publications/pubID.19912,filter.all/pub_detail.asp letöltve 2009. március 6.
- Kristol, William és Kagan, Robert: „Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy.” *Foreign Affairs*, vol. 75, no. 4. (1996. július–augusztus), 18–32.
- Kristol, William és Brooks, David: „What Ails Conservatism?” *Wall Street Journal*, 1997. szeptember 15., 22. <http://www.bartleby.com/124/pres65.html> letöltve 2013. május 21.
- Kuklick, Bruce: „Myth and Symbol in American Studies.” *American Quarterly*, vol. 24, no. 4 (1972. október), 435–450.
- Layne, Christopher: „Kant or Cant: The Myth of Democratic Peace.” *International Security*, vol. 19, no. 2 (1994. ősz), 50–86.
- Lévai Csaba: „»Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos«.” Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája.” *Aetas*, 16. évf. (2001/1). 5–26.
- Lévai Csaba: „A szakrális tér kiterjesztésének lehetősége és lehetetlensége: milenniumi történelemszemlélet a 16–17. századi Angliában, Új-Angliában és Magyarországon.” In *Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai*. Bartha Elek, Csiszár Imre, Forisek Péter szerk. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, vol. 57. Debrecen, 2013, 50–61. o.
- Lévai Csaba: „Dokumentumok Henry Clay Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatására vonatkozó véleményével kapcsolatban.” *Aetas*, 29. évf. (2014/2), 160–164.
- Luce, Henry R.: „The American Century.” In Jessup, John K. (szerk.): *The Ideas of Henry Luce*. New York, Atheneum, 1969, 105–120.
- McDougall, Walter A.: „American Exceptionalism... Exposed.” *Foreign Policy Research Institute*, E-note, 2012. október, <http://www.fpri.org/articles/2012/10/american-exceptionalismexposed>. Letöltve ??? január 20.
- McGiffert, Michael: „God’s Controversy with Jacobean England.” *The American Historical Review*, vol. 88, no. 5 (1983. december), 1151–1174.
- Mead, Sidney E.: „Abraham Lincoln’s »Last, Best Hope of Earth«: The American Dream of Destiny and Democracy.” *Church History*, vol. 23, no. 1 (1954. március), 3–16.
- Merrill, Dennis: „The Truman Doctrine: Containing Communism and Moderity.” *Presidential Studies Quarterly*, vol. 36, no. 1 (2006. március), 27–37.

- Miller, Perry: „The Religious Impulse in the Founding of Virginia: Religion and Society in the Early Literature.” *William and Mary Quarterly*, 3d series, vol. 5, no. 4 (1948. október), 492–522.
- Miscamble, Wilson D.: „The Evolution of an Internationalist: Harry S. Truman and American Foreign Policy.” *Australian Journal of Politics and History*, vol. 23, no. 2 (1977. augusztus), 268–283.
- Mueller, John: „Did History End? Assessing the Fukuyama Thesis.” *Political Science Quarterly*, vol. 129, no. 1 (2014. tavasz), 35–54.
- Ninkovich, Frank: „The New Empire.” In *The Imperial Moment*. Kimberly Kagan szerk. Cambridge, Massachusetts, and London, England, Harvard University Press, 2010, 141–168.
- Obama, Barack: „Renewing American Leadership.” *Foreign Affairs*, vol. 86, no. 4 (2007. július–augusztus), 2–16.
- Olney, Richard: „The Growth of Our Foreign Policy.” *The Atlantic*, vol. 85 (1900. március, 1.), 289–301.
- Olney, Richard: „The Development of International Law.” *The American Journal of International Law*, vol. 1, no. 2 (1907. április), 418–430.
- Olney, Richard: „Our Latin-American Policy.” *The North American Review*, vol. 203, no. 723 (1916. február), 185–193.
- O’Sullivan, John L.: „The Great Nation of Futurity.” *The United States Democratic Review*, vol. 6, no. 23 (1839. november), 426–430.
- O’Sullivan, John L.: „The Progress of Society.” *United States Magazine and Democratic Review*, vol. 8, no. 31 (1840. július), 67–87.
- Pease, Donald E.: „National Identities, Postmodern Artifacts, and Postnational Narratives.” In Donald E. Pease (szerk.): *National Identities and Post-Americanist Narratives*. Durham, Duke University Press, 1994, 1–13.
- Permaul, Nadesan: „James Fenimore Cooper and the American National Myth.” *James Fenimore Cooper Society Miscellaneous Papers*, no. 23 (2006. június), 9–17.
- Peterecz Zoltán: „A fantom Obama-doktrína: Az amerikai külpolitikai doktrínák hosszú múltja és kérdéses jövője.” *Külügyi Szemle*, vol. 13, no. 3 (2014. ősz), 84–107.
- Peterecz Zoltán: „Theodore Roosevelt magyarországi látogatása: adalék a magyar–amerikai kapcsolatokhoz.” *AETAS*, 29. évf. 3. szám (2014), 5–19.
- Ponnuru, Ramesh: „An Exceptional Debate: The Obama Administration’s Assault on American Identity”, *National Review*, 2010. március 8. <https://www.nationalreview.com/nrd/articles/339276/exceptional-debate> letöltve 2015. november 6.
- Powell, Colin L.: „U. S. Forces: Challenges Ahead.” *Foreign Affairs*, (1992/1993. tél), 32–45.

- Pratt, Julius. „The Ideology of American Expansion.” In Craven, Avery (szerk.): *Essays in Honor of William E. Dodd*. Chicago, University Of Chicago Press, 1935, 335–353.
- Reisman, Michael W.: „Assesing Claims to Revise the Laws of War.” *The American Journal of International Law*, vol. 97, no. 1., (2003. január), 82–90.
- Ricard, Serge: „The Roosevelt Corollary.” *Presidential Studies Quarterly*, vol. 36, no. 1, Presidential Doctrines (2006. március), 17–26.
- Rice, Condoleezza: „Promoting the National Interests.” *Foreign Affairs*, vol. 79, no. 1. (2000. január–február), 47–60.
- Rosato, Sebastian: „The Flawed Logic of Democratic Peace Theory.” *American Political Science Review*, vol. 97, no. 4 (2003. november) 585–602.
- Rose, Richard: „How Exceptional is the American Political Economy?” *Political Science Quarterly*, vol. 104, no. 1 (1989. tavasz), 91–115.
- Rossiter, Clinton: „The American Mission.” *The American Scholar*, vol. 20, no. 1 (1950–51. tél), 19–28.
- Schlesinger, Arthur M. Sr.: „What Then Is the American, This New Man?” *The American Historical Review*, vol. 48, no. 2 (1943. január), 225–244.
- Schlesinger, Arthur M. Jr.: „Foreign Policy and the American Character.” In Schlesinger, Arthur M. Jr.: *The Cycles of American History*. Boston, Houghton Mifflin Company, 1986, 51–68.
- Schneider, Richard J.: „»Climate Does Thus React on Man.« Geographical Determinism in Thoreau’s »Walking«”, In Schneider, Richard J. (szerk.): *Thoreau’s Sense of Place: Essays in American Environmental Writing*. Iowa City, University of Iowa Press, 2000, 44–60.
- Silver, Nate: „Contemplating Obama’s Place in History, Statistically.” *The New York Times*, 2013. január 23.
- Steel, Ronald: „The Missionary.” *New York Review of Books*, vol. 50, no. 18 (2003. november 20.) <http://www.nybooks.com/articles/16797> letöltve 2013. május 11.
- Steiker, Carol S.: „Capital Punishment and American Exceptionalism.” *Oregon Law Review*, vol. 81 (2002), 97–130.
- Sumner, William Graham: „The Conquest of the United States by Spain.” *Yale Law Journal*, vol. 8, 1899. január, 168–193.
- Susman, Warren I.: „History and the American Intellectual: Uses of a Usable Past.” *American Quarterly*, vol. 16, no. 2, part 2: Supplement (1964. nyár), 243–263.
- Tempo, Carl J. Bon: „American Exceptionalism and Immigration Debates in the Modern United States.” In Söderlind, Sylvia és Carson, James Taylor (szerk.): *American Exceptionalisms: from Winthrop to Winfrey*. Albany, State University of New York Press, 2011, 147–165.

- Terbe Lajos: „Egy európai szállóige életrajza (Magyarország a kereszténység védőbástyája).” *Egyetemes Philológiai Közlöny*, vol. 60 (1936), 297–350.
- Thayer, William R.: „The Armed Truce of the Powers.” *Forum*, vol. 12 (1891. november), 312–329.
- Thelen, David: „The Practice of American History.” *The Journal of American History*, vol. 81, no. 3, The Practice of American History: A Special Issue (1994. december), 933–960.
- Turek, Lauren Frances: „Religious Rhetoric and the Evolution of George W. Bush’s Political Philosophy.” *Journal of American Studies*, vol. 48, no. 4 (2014. november), 975–998.
- Turner, Frederick Jackson: „The Significance of the Frontier in American History.” In Turner, Frederick Jackson: *The Frontier in American History*. New York, Henry Holt and Company, 1921, 1–38.
- Turner, Frederick Jackson: „The Problem of the West.” *The Atlantic Monthly*, vol. 78, no. 467 (1896. szeptember), 289–297.
- Tyrell, Ian: „The Myth(s) That Will Not Die: American National Exceptionalism.” In Gérard Bouchard (szerk.): *Constructed Pasts, Contested Presents*. New York, Routledge, 2013, 46–64.
- Tyrell, Ian: „America’s National Parks: The Transnational Creation of National Space in the Progressive Era.” *Journal of American Studies*, vol. 46 (2012. január), 1–8.
- Veysey, Laurence: „The Autonomy of American History Reconsidered.” *American Quarterly* vol. 31, no. 4 (1979), 455–477.
- Vidal, Gore: „The Menopause of Empire.” *Progressive*, vol. 62, no. 5 (1998. május), 18–21.
- Wagner, Robert F.: „Democratic Platform of 1940.” In The Democratic National Committee: *Democratic Campaign Handbook*, (1940), 84–90.
- Wallace, Henry A.: „The Century of the Common Man”, 1942. május 8. In Wallace, Henry A.: *Prefaces to Peace*. New York, Simon and Schuster, and others, 1943, 369–375.
- Whitfield, Stephen J.: „The American Century of Henry Luce.” In *Americanism: New Perspectives on the History of an Ideal*. Kazin, Michael és McCartin, Joseph A. szerk. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2006, 90–107.
- Wohlforth, William C.: „The Stability of a Unipolar World.” *International Security*, vol. 24, no. 1., (1999), 5–41.
- Zinn, Howard: „The Power and the Glory: Myths of American Exceptionalism.” *Boston Review*, 2005. június 1., <http://bostonreview.net/zinn-power-glory> letöltve 2015. március 12.

NAPILAPOK:

- New York Times*, 1920. október 4.
- New York Times*, 1930. december 30.
- Niles’ Weekly Register*, no. 21, vol. 20, 1821. július 21.
- The Economist*, 2014. május 3.

INTERNET-ADATBÁZISOKRÓL LETÖLTÖTT FORRÁSOK:

- George Washington búcsúbeszéde, http://avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp letöltve 2014. május 30.
- Peters, Gerhard és Woolley, John T. *The American Presidency Project*. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=14215> letöltve 2014. december 21.
- Lodge, Henry Cabot. Beszéd a Népszövetségről, 1919. augusztus 12. http://www.firstworldwar.com/source/lodge_leagueofnations.htm letöltve 2015. szeptember 30.
- Roosevelt, Franklin Delano. Beszéd a demokrata jelölőgyűlés előtt, 1936. június 27. <http://www.austincc.edu/lpatrick/his2341/fdr36acceptancespeech.htm> letöltve 2014. május 3.
- Dulles, John Foster. „A Policy of Boldness.” *Life*, 1952. május 19. In Acheson Papers – Secretary of State File, http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/achesonmemos/view.php?documentVersion=transcript&documentYear=1952&documentid=70-5_30 letöltve 2016. március 22.
- Kennedy, John F. Democratic National Convention Nomination Acceptance Address, 1960. július 15, <http://www.americanrhetoric.com/speeches/jfk1960dnc.htm> letöltve 2016. február 4.
- Kennedy, John Fitzgerald. Beszéd Massachusettsben, 1961. január 9. <http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/OYhUZE2Qo0-ogdV7ok900A.aspx> letöltve 2014. január 13.
- Kennedy, John Fitzgerald. Dallasban el nem mondott beszéd, 1963. november 22. http://www.acorn.net/jfkplace/09../fp.back_issues/25th_Issue/jfk_spch.html letöltve 2014. január 15.
- Carter, Jimmy. Beszéd az energiáról és nemzeti célokról, 1979. július 15. <http://www.pbs.org/wgbh/americalexperience/features/primary-resources/carter-crisis/> letöltve, 2013. november 6.
- Reagan, Ronald. Hivatalos bejelentés az elnöki hivatalért való indulásra, 1979. november 13. <http://www.reagan.utexas.edu/archives/reference/11.13.79.html> letöltve 2014. január 5.

- Reagan, Ronald. Beszéd a republikánus elnökjelölő konvención, 1980. július 17. <http://millercenter.org/president/speeches/detail/3406> letöltve 2013. szeptember 5.
- Reagan, Ronald. Beszéd a Republikánus Párt elnökjelölő konvencióján, 1984. augusztus 23. <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1984/82384f.htm> letöltve 2014. január 16.
- Reagan, Ronald. Búcsúüzenet a nemzetnek, 1989. január 11. <http://www.americanrhetoric.com/speeches/ronaldreaganfarewelladdress.html> letöltve 2014. január 16.
- NBC, „Today Show”, 1998. február 19. http://www.fas.org/news/iraq/1998/02/19/98021907_tpo.html letöltve 2014. január 17.
- Clinton, Bill. „Megjegyzések a külpolitikáról”, 1999. február 26. <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/clintps.htm> letöltve 2009. április 8.
- Rumsfeld, Donald. „Address to the Men and Women of Whiteman Air Force Base”, 2001. október 19. http://avalon.law.yale.edu/sept11/dod_brief46.asp letöltve 2013. december 8.
- Bush, G. W. Országértékelő beszéd, 2002. január 29. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> letöltve 2009. január 8.
- Bush, G. W. West Point-i beszéd, 2002. június 1. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html> letöltve 2009. április 8.
- Bush, George W. Országértékelő beszéd, 2004. január 20. http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/transcripts/bushtext_012004.html letöltve 2009. december 22.
- Bush, George W. Beszéd a republikánus elnökjelölő konvención, 2004. szeptember 2. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A57466-2004Sep2.html> letöltve 2014. január 18.
- Bush, George W. Második elnöki beiktatási beszéd, 2005. január 20. <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4460172> letöltve 2014. január 20.
- Obama, Barack. Beszéd a Chicago Council on Global Affairs előtt, 2007. április 23. <http://my.barackobama.com/page/content/fpccga> letöltve 2012. október 22.
- Cohen, Roger. „Obama's American Idea”, 2007. december 10. http://www.nytimes.com/2007/12/10/opinion/10cohen.html?_r=0 letöltve 2013. december 3.
- Obama, Barack. Első elnöki beiktatási beszéd, 2009. január 20. <http://obamaspeeches.com/P-Obama-Inaugural-Speech-Inauguration.htm> letöltve 2013. január 21.
- Obama Barack. Beszéd West Pointon, 2009. december 1. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan> letöltve 2013. március 4.

- Obama, Barack. Beszéd a Nobel-díj átvételekor, 2009. december 10. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-acceptance-nobel-peace-prize> letöltve 2013. március 11.
- Obama, Barack. Beszéd a gazdaságról Kansasben, 2011. december 6. http://www.cbsnews.com/8301-250_162-57338052/text-obama-address-on-the-economy-in-kansas/ letöltve 2013. május 21.
- Obama, Barack. Országértékelő beszéd, 2012. január 24. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/01/24/remarks-president-state-union-address> letöltve 2013. február 20.
- Dwyer, Devin. „ObamaRebuffsRomneyon»AmericanExceptionalism«”, 2012. április 2. <http://abcnews.go.com/blogs/politics/2012/04/obama-rebuffs-romney-on-american-exceptionalism/> letöltve 2014. január 8.
- Obama, Barack. Második elnöki beiktatási beszéd, 2013. január 21. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama> letöltve 2013. január 21.
- Obama, Barack. Beszéd a nemzethez Szíriáról, 2013. szeptember 10. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/09/10/remarks-president-address-nation-syria> letöltve 2013. január 21.
- Obama, Barack. Beszéd az ENSZ-közügyűlésen, 2013. szeptember 24. http://www.washingtonpost.com/politics/transcript-president-obamas-speech-at-the-un-general-assembly/2013/09/24/64d5b386-2522-11e3-ad0d-b7c8d2a594b9_story.html?hpid=zl letöltve 2014. január 11.
- Obama, Barack. Beszéd a gazdaságról, 2013. november 26. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/11/26/remarks-president-economy-dream-works> letöltve 2013. november 28.
- Obama, Barack. West Point-i végzősökhöz intézett beszéd, 2014. május 28. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/05/28/remarks-president-west-point-academy-commencement-ceremony> letöltve 2014. május 29.
- Obama, Barack. Beszéd a gazdaságról, 2013. július 24. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/07/24/remarks-president-economy-knox-college-galesburg-il> letöltve 2013. november 28.
- <http://founders.archives.gov/documents/Washington/04-03-02-0142> letöltve 2015. február 19.
- <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=67087>, letöltve 2014. február 5.
- <http://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/publisher-news/article/46541-the-winning-game-2010-hardcovers-facts-figures-2011.html> letöltve 2015. június 30.

XIII. Leó pápa Testem Benevolentiae Nostraeja, „Concerning New Opinions, Virtue, Nature and Grace, with Regard to Americanism” címmel a baltimore-i érseknek 1899. január 22. <http://www.papalencyclicals.net/Leo13/113test.htm> letöltve 2013. május 7.

United States Conference of Catholic Bishops, News Release, 2009. június 3. <http://old.usccb.org/comm/archives/2009/09-124.shtml> letöltve 2012. február 25.

„U.S. Religious Landscape Survey”, *The Pew Forum*, <http://religions.pewforum.org/reports> letöltve 2012. január 21.

Névmutató

- Acheson, Dean 211, 220, 221, 275, 280, 281, 284, 297
 Adams, Abigel 95
 Adams, Charles Francis 277
 Adams, John 76–79, 85, 88, 95, 97, 277, 286
 Adams, Henry 64, 278
 Adams, John Quincy 91, 94–96, 117, 118, 178, 208, 237, 280
 Adams, Samuel 58
 Albright, Madeleine 238

 Bacevich, Andrew 230, 234, 250, 253, 280
 Bancroft, George 26, 113, 128, 129, 190, 280
 Bell, Daniel 29, 225, 290
 Bercovitch, Sacvan 44, 45, 49, 53, 88, 101, 119, 131, 134, 280, 290
 Beveridge, Albert J. 155–157, 280, 313
 Boorstin, Daniel 24, 25, 43, 213, 280
 Brackenridge, Hugh Henry 64
 Bryan, William Jennings 189, 190, 280, 290
 Buchanan, James 107, 120, 284, 301
 Bulkeley, Peter 44, 275
 Burgess, John W. 149, 159, 280
 Bush, George W. 30, 85, 241, 243–255, 257, 281, 298, 316
 Bush, George Herbert Walker 233, 234

 Calhoun, John C. 113–115, 170, 275
 Carter, Jimmy 225–229, 297
 Clay, Henry 101, 109, 110, 113, 117, 119, 120, 275, 278, 293
 Cleveland, Grover 163
 Clinton, Bill 234, 236–241, 245, 298
 Coolidge, Calvin 187
 Cooper, James Fenimore 130–132, 294
 Crèvecoeur, St. Jean de 16, 17, 165, 281
 Croly, Herbert 164, 282

 Darwin, Charles 143, 147, 282
 Dulles, John Foster 211–213, 297
 Dwight, Timothy 56, 62–64, 275, 276, 291

 Emerson, Ralph Waldo 130, 134–136, 165, 282
 Eisenhower, Dwight D. 210, 212, 213, 215, 216
 Everett, Edward 100, 125, 126, 278, 287, 292

 Fillmore, Millard 118, 119
 Fiske, John 147, 148, 282, 291
 Fitzgerald, F. Scott 186–188, 289
 Franklin, Benjamin 50–52, 58, 67, 75, 80, 279, 282, 284, 285
 Freneau, Philip 64, 82

- Fukuyama, Francis 236, 243, 246, 283, 284
 Fulbright, J. William 223
 Gallatin, Albert 115, 133, 283
 Gilpin, William 104, 105, 283
 Grant, Ulysses 138
 Guyot, Arnold 142, 143, 283
 Hamilton, Alexander 67–69, 72, 76, 78, 86, 94, 115, 281–263
 Harding, Warren Gamaliel 187
 Hartz, Louis 23, 24, 213, 284
 Hearst, William Randolph 194, 286
 Hodgson, Godfrey 17, 41, 228, 264, 265, 284
 Hoover, Herbert Clark 181, 182, 184, 190, 191, 284, 292
 Huntington, Samuel P. 70, 241, 284, 292
 Ireland, John 167, 168, 217
 Jackson, Andrew 97–100, 104, 112, 150, 233, 280, 286–288
 Jefferson, Thomas 55, 57, 68, 69, 76–82, 85, 86, 90, 97, 124, 185, 208, 227, 278, 279, 283, 293, 307
 Johnson, Lyndon B. 221, 223, 224
 Kagan, Robert 237, 259, 260, 285, 293
 Kennan, George F. 205, 206, 210, 284, 285, 292
 Kennedy, John Fitzgerald 217–221, 297, 314
 Krauthammer, Charles 30, 235, 247, 248, 293
 Kristol, William 237, 293
 Lansing, Robert 175, 176, 181, 182, 285
 Lerner, Max 22, 24, 28, 41, 43, 151, 213, 285
 Lewis, R. W. B. 128–131, 276, 285
 Lewis, Sinclair 239
 Lincoln, Abraham 104, 117, 119, 121, 123–127, 186, 191, 227, 233, 237, 252, 278, 293, 311
 Lippmann, Walter 197, 198, 223, 224, 250, 275, 285, 288
 Lodge, Henry Cabot 185, 185, 297
 Lovestone, Jay 22, 286
 Luce, Henry 30, 196–198, 200, 201, 208, 280; 293, 296, 314
 Madison, James 55, 69, 78, 79, 81, 86, 87, 278, 280, 283
 Mahan, Alfred T. 152, 285
 Mann, Thomas 35, 285
 Marshall, George Catlett 181, 206, 207
 McKinley, William 153–155, 292
 Melville, Herman 130, 136, 286, 290
 Miller, Perry 41, 42, 46, 49, 50, 145, 214, 286, 294
 Monroe, James 91–93, 159, 207, 222, 288, 291
 Morris, Gouverneur 85, 158, 279
 Niebuhr, Reinhold 49, 214, 215, 287
 Obama, Barack 250–257, 264, 292, 294, 295, 298, 299
 Olney, Richard 152, 153, 162, 294
 O'Sullivan, John 102–104, 294, 311
 Paine, Thomas 58–60, 72, 82, 94, 278, 291
 Palin, Sarah 258, 287

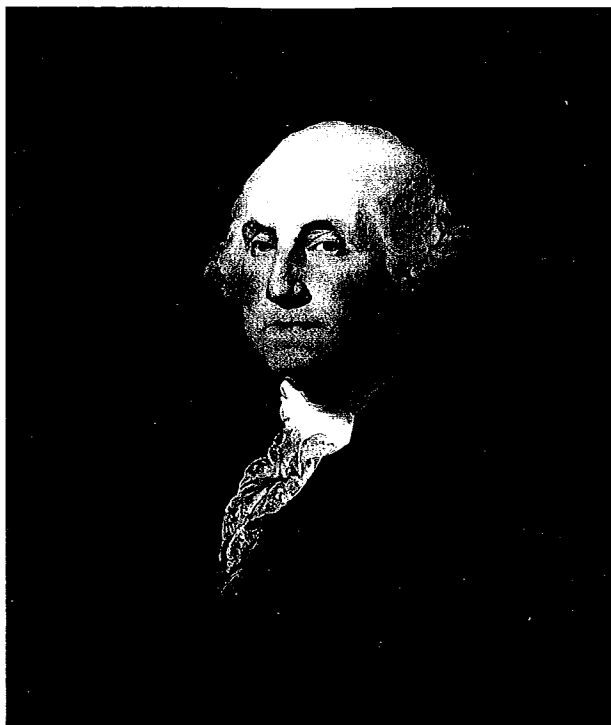
- Pease, Donald 22, 39, 71, 265, 266, 287, 294
 Pierce, Franklin 119, 237
 Poe, Edgar Allan 263, 287
 Polk, John Knox 110, 112, 281, 290
 Powell, Colin 236, 294
 Price, Richard 65, 287
 Reagan, Ronald 227–233, 243, 284, 287, 297, 298, 315
 Rice, Condoleeza 243, 295
 Rolfe, John 46, 276
 Roosevelt, Franklin Delano 75, 184, 191–196, 198, 199, 201, 203, 205, 208, 227, 284, 297
 Roosevelt, Theodore 152, 157–160, 239, 251, 286, 287, 294
 Root, Elihu 155
 Rumsfeld, Donald 248, 249, 298
 Schlesinger, Arthur M. Sr. 17, 295
 Schlesinger, Arthur M. Jr. 99, 263, 288, 295
 Seward, William H. 117, 277
 Sherwood, Samuel 58, 276
 Smith, Alden 155
 Smith, Anthony D. 27, 35, 36, 288
 Smith, Henry Nash 104, 117, 131–133, 151
 Smith, Sidney 130
 Smith, Tony 213, 226, 233
 Sombart, Werner 21, 22, 288
 Spellman, Francis 217
 Stevenson, Adlai E. 210, 211, 279
 Stiles, Ezra 61, 63, 66
 Stiles, William H. 105
 Stoughton, William 44, 376
 Strong, Josiah 149, 288
 Sumner, William Graham 15, 16, 160, 161, 267, 295
 Sumner, Charles 116
 Thoreau, Henry David 16, 134, 143, 295
 Tocqueville, Alexis de 20, 21, 49, 53, 98, 108, 289
 Turgot, Anne Robert Jacques 65
 Turner, Frederick Jackson 150, 151, 296
 Truman, Harry S. 93, 201, 204–210, 220, 279, 286, 289
 Trumbull, John 62
 Twain, Mark 157, 158, 282
 Tyrell, Ian 15, 18, 28, 296
 Van Buren, Martin 100
 Veysey, Laurence 29, 225, 268, 296
 Wallace, Henry A. 198, 199, 289, 296
 Washington, George 59, 63, 68, 74–77, 81, 84, 86, 89, 90, 92, 99, 124, 128, 192, 233, 260, 297, 306
 Webster, Noah 83–85, 88, 89, 100, 101, 276, 285, 287
 Whitman, Walt 130, 133, 139–141, 199, 289
 Wilson, Thomas Woodrow 27, 162, 169–178, 180, 181, 184–187, 189, 193–195, 218, 246, 277–279, 281, 284, 285, 287, 313, 316
 Winthrop, John 36, 39–45, 47, 48, 78, 129, 147, 214, 219, 230, 276, 280, 281, 290, 291, 295, 305, 314, 315
 Zangwill, Israel 165, 166, 289

Képmelléklet

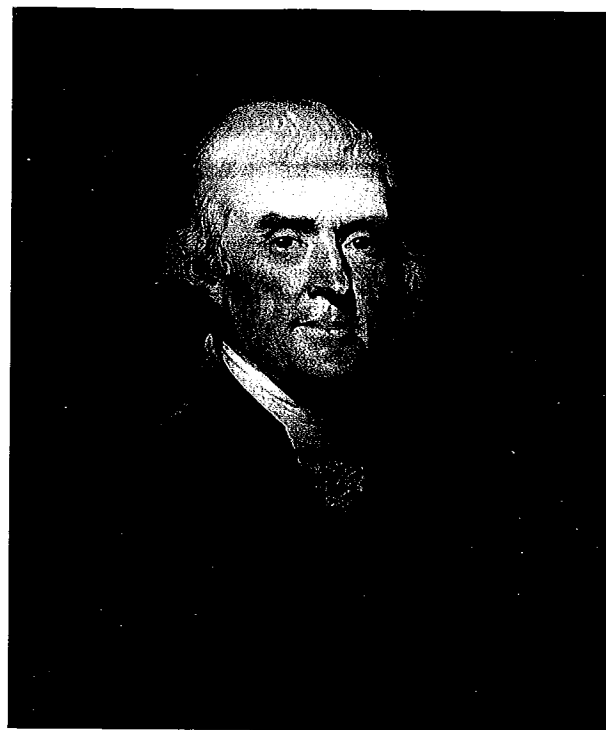
1. kép. John Winthrop, a Massachusetts-i kolónia sokszoros kormányzója, akinek 1630-as példabeszédében sokan az amerikai kivételesség első kinyilatkoztatását vélik felfedezni.

Forrás: <http://bit.ly/2blxaaq>

2. kép. Gilbert Stuart Williamstown George Washingtonról készült festménye 1797-ből. Washington sok szempontból apafigura volt az amerikai nemzet számára.

Forrás: <http://bit.ly/29V919L>

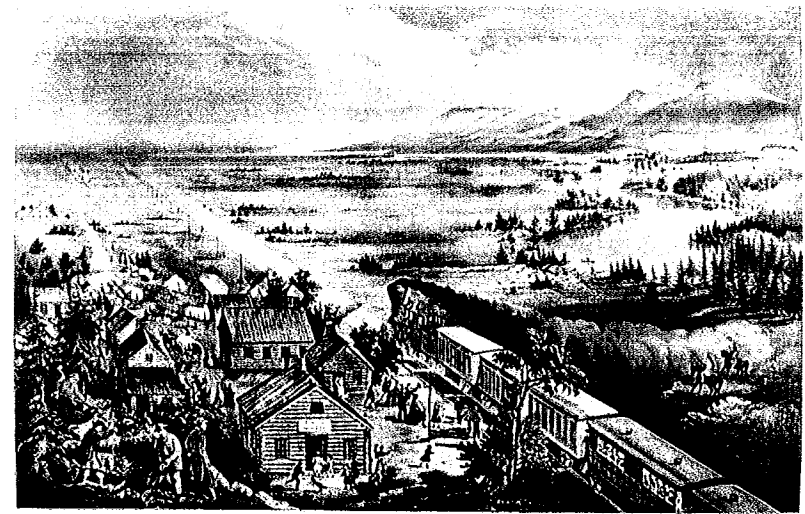
3. kép. Rembrandt Peale portréja Thomas Jeffersonról, az USA harmadik elnökéről, aki az addigi beiktatott vezetők közül talán leginkább hirdette az amerikai kivételesség gondolatát. 1800

Forrás: <http://bit.ly/2bCzD0G>

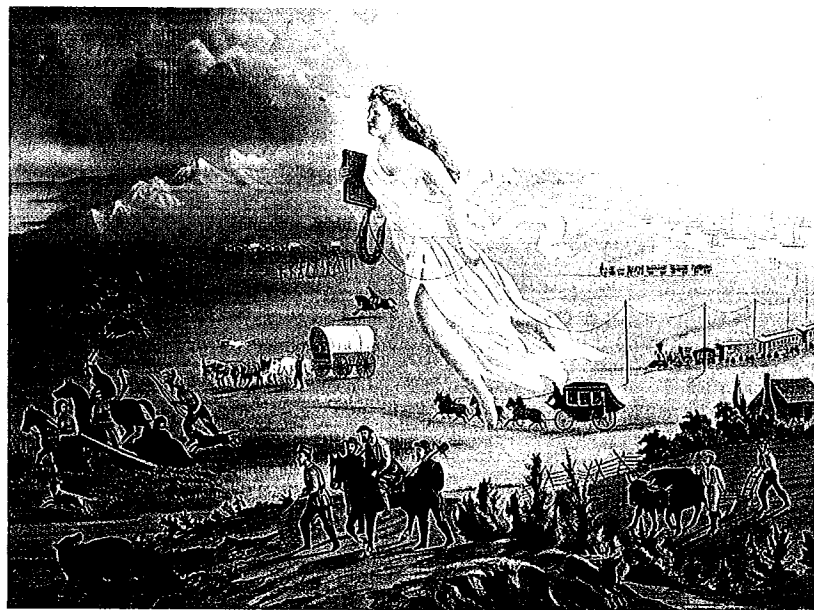
4. kép. Az USA területi növekedése. 50 év alatt a keleti partvidéktől egészen kiterjedt az ország ma ismert területére Alaszkát leszámítva, melyet 1867-ban vásároltak meg Oroszországtól.

Forrás: <http://tortenelelcikkek.hu/node/134>

5. kép. Frances F. Palmer, A kontinensen keresztül: nyugatra veszi útját a birodalom című festménye, amely képileg tagozódik az amerikai kivételesség propagandájába.

Forrás: <http://bit.ly/2bMyYc1>

6. kép. John Gast, Az amerikai fejlődés (American Progress) (1872). Ez a festmény is vizuális formában hirdeti az Egyesült Államok kiválóságát, és kifejezően festi meg, hogy a jövő Amerikáé.

Forrás: <http://bit.ly/2bLm8vW>

7. kép. John L. O'Sullivan, ahogy a Harper's Weekly-ben tűnt fel 1874-ben. Egy emberöltővel korábban ő fogalmazta meg a sorsszerű elrendeltetés fogalmát.

Forrás: <http://bit.ly/2c151a2>

8. kép. Abraham Lincoln, az egyik legnagyobb tiszteletben tartott elnök portréja 1863-ból.

Forrás: <http://bit.ly/2blbldB>

9. kép. Az amerikai szabadság szobor Franciaország ajándéka volt az Egyesült Államoknak. Bevándorlók milliói tekintettek rá, amint behajóztak New York öblébe és az „ígéret földjére” léptek.

Forrás: Szerző saját fényképe

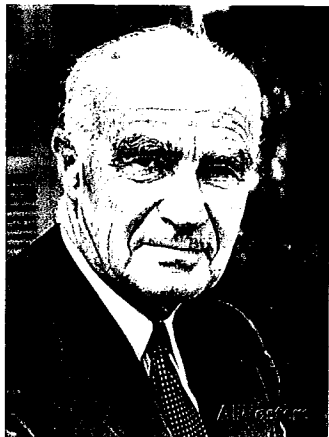
10. kép. Albert J. Beveridge, aki az amerikai kivételesség egyik legvehemensebb szónoka volt a századfordulón.

Forrás: <http://bit.ly/2blybiB>

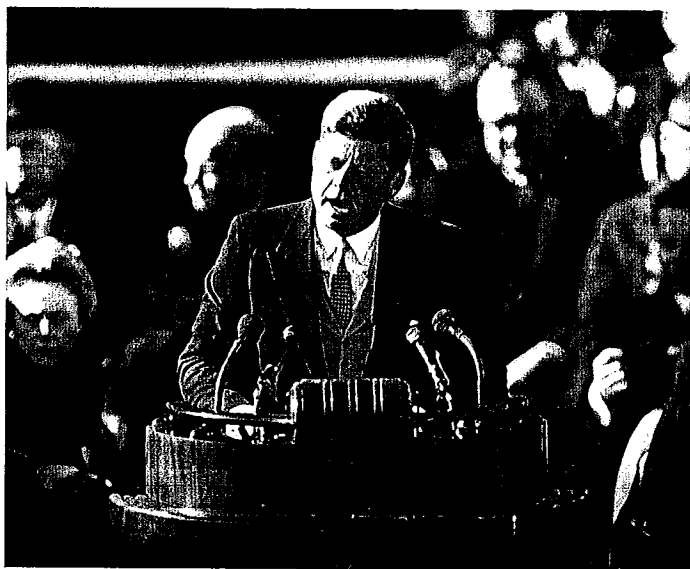
11. kép. Woodrow Wilson portréja 1912-ből. Wilson volt az első elnök, aki az amerikai demokrácia világméretű terjesztésében látta a béke és hazája jövőjét.

Forrás: <http://bit.ly/2bMyMcP>

12. kép. Henry Luce, aki 1941-ben megalkotta „az amerikai évszázad” terminust, ami aztán saját életre kelt, és az egyik legismertebb hasonlat a huszadik századi páratlan amerikai sikerekre.

Forrás: <http://likesuccess.com/183627>

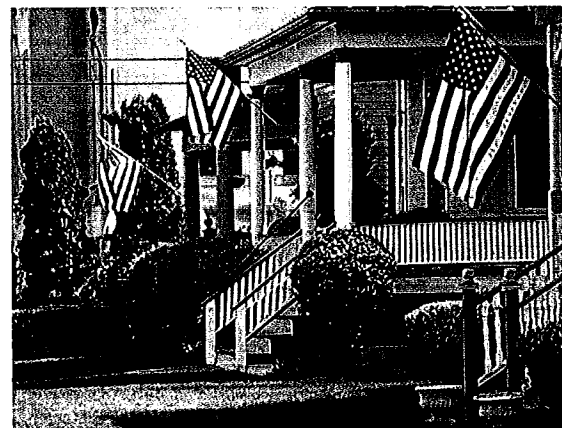

13. kép. John Fitzgerald Kennedy elnöki beiktatási beszéde, 1961. január 20. Kennedy volt az az elnök, aki retorikájában visszahozta Winthropot és a puritánokat, ezzel teremtve hidat a messzi múlt és hidegháború problémás jelen között.

Forrás: <http://www.wbur.org/2013/11/06/kennedy-inaugural-action>

14. kép. Ronald Reagan, aki többször is visszahangozta Winthropot, még hozzá is tett híres sorához, és amerikaiak millióinak melengette a szívét, ahogy hazája kivételességéről beszélt.

Forrás: <http://bit.ly/2blchyX>

15. kép. Amerikai házak nemzeti zászlókkal. Egy jellemző életkép, bármerre is megy az ember az Egyesült Államaokban.

Forrás: <http://bit.ly/2bMzhnx>

16. kép. G. W. Bush 2001. szeptember 20-án a Kongresszus előtt. Bush sokszor Wilsont visszhangozva prédikált a szabadság terjesztésének amerikai küldetéséről.

Forrás: <http://bit.ly/2bFxR0a>

17. kép. Freedom Tower, az Iker Tornokok helyére épült legújabb felhőkarcoló. 1776 láb magas (586 méter) az Egyesült Államok jelenlegi legmagasabb épülete.

Forrás: <http://bit.ly/2bLlILs>

X 239472

543822 A

PETERECZ ZOLTÁN

A kivételes Amerika

*Az amerikai kivételesség
történelmi bemutatása*

N • A kivételes Amerika

97M

P61

PETER

ISBN 978 963 693 728 9

9 789636 937089

3450 Ft

64